

AZ EURÓPAI KULTÚRA TÖRTÉNETE

F. FUNCK-BRENTANO
A RENAISSANCE

AZ ATHENAEUM KIADÁSA

F. FUNCK-BRENTANO

A RENAISSANCE

FORDÍTOTTA
DR. GÁSPÁR ENDRE

AZ ATHENAEUM KIADÁSA

A GÓTIKUS ÉJ

A kilencedik és tizedik század folyamán a régi Gallia területe gyilkos és pusztító barbár betörések színhelye lett. Egyik vad horda a másikat követte, mint a vihartól felkorbácsolt tenger tajtékzó hullámai. Délfranciaországot szaracén hadak lepik el és a magyarok átlépik a frank birodalom keleti határait. A hullámok hátán érkező normannok az ország közepéig nyomulnak, »kalózmódra úszván az óceánon«. Ezek az idegenek, mint Richerius krónikás írja, »a legembertelenebb kegyetlenségeket követték el, városokat és falvakat fosztottak ki, mezőket taroltak le, templomokat gyújtottak fel és kivonultukban a foglyok tömegét vitték magukkal«. Időszámításunk kilencedik és tizedik századában Franciaország valamennyi, kivétel nélkül valamennyi városa elpusztult. Képzeljük el a rablást és mészárlást, amely evvel együtt járt. »Mit szóljak Párizsról? — írja Adrevald barát, aki Loire-Fleuryben élt. Ez a nemrég még dicsőségben és gazdagságban ragyogó, termékeny vidékéről híres város, melynek lakosai a legnagyobb biztonságban éltek s mely a királyok kincsesházának és a népek áruraktárának volt nevezhető, ma pusztá romhalmaz.«

Ekkor, a fejtelenség kellős közepén ment végbe a társadalmi újjáépítés munkája, melynek során a francia nemzet kialakult. Kialakulásának magva és középpontja az egyetlen sértetlenül maradt szervezett hatalom volt, az egyetlen közösség, melyet semmi sem boríthat fel, mert alapja az emberi szívben van: a család. A viharok közepette a család megerősödött, összetartó ereje gyarapodott. A Dél-Franciaországban úgynevezett »cap d'hostel«, a családfő

körül a törzs ifjabb hajtásai csoportosultak. A család ilyenmódon megnőtt, valóságos kis állammá vált. Nemzedékről nemzedékre kitágította társadalmi hatáskörét, amely az idők folyamán egyre átfogóbb politikai hatáskörre vált, úgyhogy végül is a magánintézmények közintézményekké való folyamatos átalakulásával a család maga lett az állam. Íme a ma Franciaországnak nevezett közösség szerény és nagyszerű, alacsony és magasztos, egyszerű és dicsőséges eredete.

Ez a roppant, elképzelhetetlenül szívós és tetterős munka történelmünk legnagyobb korszakában, a kilencedik és tizenegyedik század közötti időben folyt le.

A tizenkettedik században Franciaország már készen áll előttünk a nép önalkotta intézményeivel, melyek életerejüket magának a népnek véréből merítik: minden legkisebb rész jól szolgálja célját, minden intézménynek megszabott rendeltetése van, míg a gyakorlat a maga sokrétű és különféle megnyilvánulásában természetesen alkalmazkodik a nemzeti szellemhez.

Ebben az időben jönnek létre a nép között és terjednek el nemcsak Franciaországban, hanem az egész művelt világon összehasonlíthatatlan hősdalaink. A legősibbek, melyek kétségtelenül a legszebbek is voltak, elvesztek. A fennmaradtak közül a legrégebbi, a *Chanson de Roland* egy még régebbi hősdal (a költő nyelvén »l'ancienne geste«) újjákötése. Mellette foglal helyet a *Chanson de Guillaume d'Orange*, mely a Roland-énekekkel együtt irodalmunk egyik első remekműve. Ekkor ajándékozta a világnak az Ile-de-France a szép *francia* stílust, melyet a megértésére képtelen Rafael *gótikának* keresztelt el, ami nála »barbárságot, vadságot és összefüggéstelenséget« jelent.

Hogy mik voltak a tizenkettedik és tizenharmadik században

szüzességük fehér palástját viselő

templomaink, arról ma már képet sem alkothatunk magunknak, noha eltorzított, megcsonkított, művészietlen pótlásokkal és gyakran esetlen restaurálásokkal elcsúfított maradványaik még mindig az emberi szellem legnagyobb alkotásai.

Mégis kísértsük meg, hogy szemünk elé idézzük a szeplőtlenül fehér Notre Dame-templomot szobrai tömegé-

vei melyeket a forradalom nagyrészt összezúzott, káprázató ablaküvegei csodájával, melyeket a káptalan kanonkjai a tizennyolcadik században vétkes módon szemétre dobattak, színekben és aranyban tündöklő kapujával, óriás Szent Kristófjával és Szép Fülöp lovasszobrával az előcsarnokban, méreteikben tökéletes, az együttessel egybehangzó arányaival, a részek végtelen sokaságának és gazdagságának remek összhangjával, melyről csak a görög művészet legfényesebb korszaka adhat némi halvány képet.

És, mint Viollet-le-Duc rámutat, a világi építmények, erődök, bástyatornyok, lakóházak és községházak esztétikai szempontból legalább is egyenrangúak az egyháziakkal.

Ugyanez áll az irodalom remekműveiről, ugyanez a művészet csodáiról, ugyanez az intézményekről.

»A középkorban — írja Gaston Paris sok ezerre rúgó okirat beható tanulmányozása után — az emberek egymás közötti viszonyait pontos előírások szabályozzák, melyek törvényességében senki a legkevésbé sem kételkedik.« — »Senkinek esze ágában sincs, hogy a társadalmi rendet támadja — teszi hozzá a kitűnő tudós —, vagy hogy jobban felépített társadalomról ábrándozzon; mindenki csak azt óhajtja, hogy a fennálló rend még teljesebben az legyen, aminek lennie kell.«

Ezek után valóban mulatságos a mód, ahogyan a tizenkilencedik és huszadik század történetírói Michelet vezetésével a tizenkettedik század embereit kitanítani iparkodnak:

»Uraim, önöknek olyan intézményeik voltak, melyek az önök kívánalmainak nem feleltek meg.«

Amire a megleckéztettek joggal felelhetnek:

»Lassan a testtel, jó urak! Tisztázzák előbb, vájjon önöknél minden rendben van-e, mielőtt helyettünk és helyünkben ítékeznek a mi dolgainkról. Meg kell adni, mulatságos, hogy nyolc évszázaddal utánunk akarjanak kioktatni arról, hogyan kellett volna élnünk és cselekednünk.«

Ragadjuk ki példaképpen száz hasonló közül a *Livre des méllers* című könyvet, melyet a kereskedők céhmes-tere, Etienne Boileau állított össze Szent Lajos uralkodása alatt. Ugyanez az átfogó szellem, ugyanez a harmónia és

tökély árad belőle, melyre éppen most mutattunk rá a vele egykorú Notre Dame-templomban. Etienne Boileau a céhek szokásainak tizenharmadik századbeli állapotát rögzíti le könyvében. A részeknek egymás közötti és minden egyes résznek az egészhez való viszonyában ugyanaz az összhang uralkodik, minden tag közvetlenül és szorosán szolgálja a célt, melynek érdekében létrejött, az egész pedig a népszellem ösztönös alkotása, akárcsak a szigete csúcsán pompázó székesegyház, ez a nemzeti talajból sarjadt csodálatos nagy kövirág.

A francia középkor életerejé a tizenkettedik és tizenharmadik században ért el teljesítőképessége csúcsára. A tizennegyedik század elején hallhatókká válnak a hatalmas épületben az első reccsenések és a társadalomban észlelhetőkké a bomlás első jelei, mihelyt a tápláló és éltető forrás megváltozik. Ez a forrás az osztályok egysége, falun a földesúr és bérlője között (mely egységről még a tizenharmadik században az a mondás járta, hogy *»úr nélkül rosszul megy a pór sora«*, a városokban pedig a patríciusok és mesteremberek között).

Az első osztályellentétek a városokban robbantak ki, Flandria és Gascogne nagy városaiban, aminők Brügge, Gént, Ypern, Bordeaux, Bayonne. A patríciusok itt a kézművesek szorgalmának köszönhatték gazdagságukat és jólétüket; de éppen ez a gazdagság és jólét, melyet a nép munkájának irányításával s az ennek nyújtott támogatással szereztek, szinte észrevétlenül elidegenítette őket a nagyságukat kitevő néptől, ugyanakkor, mikor a dolgozó osztály nagyrészt a patríciusok jóvoltából nemzedékről nemzedékre gyarapodott, erősödött, egyre tömörebben megszervezkedett és végül nem volt többé ráutalva a nagyok kezdeményezésére és pártfogására. Az elkülönülés és elidegenülés hasonló folyamata, csak kevésbé érezhetően és legalább kezdetben kevésbé heves formák közt a falun is lejátszódott a bérlő és földesura között. Ez a nagy társadalmi válság több mint évszázados háborúra vezet, mert a százévesnek elkeresztelt háború sokkal inkább nevezhető polgárháborúnak, mint külháborúnak. Igazában a kézművesek harcolnak a patríciusokkal, a céhek az előkelő családokkal, Franciaországban a burgundok az armagnacokkal, Flandriában a *klauwaertsek* a *leliaertsekkel*, akárcsak Olaszországban a *popolo minuto* a

popolo grassoval, a welfek a ghibellineekkel, a fehérek a feketékkel. A latin szövegek a »minores és a »maiores« kifejezéseket használják. Franciaországban a néppárt általános megjelölése »commun«.

Egy tizenegyedik századbeli becses forrásműben Pál barát olyan okiratok gyűjteményére hivatkozik, melyek közül a legrégebbek a kilencedik századig mennek vissza.

»Micsoda változások! — írja szerzetesünk. — Az apátságunk levéltárában őrzött tekercsek igazolják, hogy amaz idők parasztjai ma már ismeretlen szokásokat követtek, még használt szavaik is érthetetlenek a mai embernek.« És tovább: »Helyneveket, személy- és dologneveket találtam, melyek azóta úgy átváltoztak, hogy nemcsak hogy feledésbe merültek, hanem nem is állapíthatók meg többé. Az emberek nemcsak hogy nem őrizték meg, de nem is ismerik már őket.«

A tizenötödik század végén az emberek még alkalmasint ismerték a tizenegyedik század elején használt nevek nagyrészét; de használatuk maga, gyakorlati jelentőségük, főként pedig az érzések, melyeket e szavak kifejeztek, a százados válság közben hasonlóan mély átalakuláson mentek keresztül, mint azok, melyekről a tizenegyedik századbeli levéltár fentebb idézett okmánya beszél.

KOLUMBUS KRISTÓF ÉS KOPERNIKUS

Két ember gyakorolta a legnagyobb befolyást a társadalomra, mely a tizennegyedik század végén és a tizenötödik század folyamán kialakul. Ez a két ember Kolumbus és Kopernikus apát.

Kolumbus — olasz nevén Colombo — Genuában született 1446 táján, szegény takács-családból. Ifjúkorában csak felületes nevelésben részesülhetett, melyet utóbb saját munkájával igyekezett kikiáltani. Minden bizonynyal nagy tengerész volt, de hogy célját elérte, mégis inkább akaratának, kitartásának és lelki erejének köszönhetette; a hajós számára hasznos tudományokban mindig csak igen korlátolt ismeretekkel rendelkezett. Sokat emlegetik, hogy megjövendölte a napfogyatkozásokat, amivel ámulatba ejtette az Újvilág indiánjait; ezt a tudását azonban a kézikönyvekből merítette. Egy emlékezetes vihart is előrelátott és ezáltal megmentette hajóit, míg a flotta többi hajói, melyek más kapitányok parancsnoksága alatt tették meg az utat, elsüllyedtek. Tudnunk kell azonban, hogy a vihar fenyegető közelségét nem annyira csillagászati, mint inkább asztrológiai alapon számította ki, a Jupiter és a Hold kölcsönös helyzetéből és a Merkúrnak a Naphoz való állásából, szóval egész szerencsés előérzete nem volt szerencsés véletlennél egyéb. A sarkcsillag tanulmányozásából arra a felfedezésre jutott, hogy a Föld nem gömbölyű, hanem körtealakú és a csúcsa az egyenlítő fölött megnyúlik. Itt található a földi paradicsom, melyet az Orinoco öntöz.

Jóllehet Olaszországban született, Kolumbusz Kristóf egész műveltsége nyilván tisztára spanyol. Egyetlen levél

sem maradt utána más, mint spanyol nyelven, az olaszokhoz írottakat is beleértve.

Mikor első útjára elindult, a híres tengerész nem is álmodott arról, hogy új világrészt fog felfedezni. És mikor vállalkozását siker koronázta, sem természetét, sem jelentőségét nem értette meg.

Célja tudvalevőleg az volt, hogy új közvetlen hajóutat találjon Kelet-Indiába, főleg azonban gazdagságra törekedett, kincsekre, gyöngyökre és gyémántokra. A szerződésben, mely a felfedező hajóraj élére állította, elővigyázatosan kikötötte magának, hogy az expedíció folytán megszerzendő gyöngyök, drágakövek, értékes fémek, fűszerek és más beccsel bíró árucikkek tizede az ő magántulajdona marad. Indulás előtt tíz maravédi jutalmat tűztek ki annak a matrónak, aki elsőt 1 fofja jelezni szárazföld felbukkanását a látóhatáron. A harminckettedik napon, mikor a Kanári-szigetek előtt felszedték a horgonyt, Kolumbusz Kristóf első dolga volt, hogy ezt a jutalmat önmagának ítélje oda.

A newyorki Metropolitan-múzeumban látható a tengerész szép arcképe, melyet Sebastiano del Piombo festett. Nagy, szélesvállú, testes alakot mutat markáns arcvonásokkal, komoly és szomorú nézésű nagy szemekkel; a függőleges ráncok erélyre és akaraterőre valló kifejezést kölcsönöznek homlokának. Haja, melyet a mai fiatal nőkhöz hasonlóan hord, tömött fürtökben gyűrűzik. Kezei finomak és pusztán tartásukkal igazi méltóságot adnak az egész alaknak.

A ma Haitinak nevezett szigetet, melynek partjain kikötött, *Hispaniolának*, vagyis Kis-Spanyolországnek (Española) nevezte el Kolumbusz. A fraacia kalózkod, akik később a sziget nagyrészét elfoglalták, a *Santo Domingo* nevet adták neki.

Hispaniolát indiánok lakták, akiket Kolumbusz így ír le:

»Felebarátukat mint önmagukat szeretik. Mindig kedves és nyájas szavaikat mosolygással kísérik.«

Eszményképe az evangéliumi szellemben élő népnek.

Kolumbusz Kristóf hozzáfűzi:

»Meghitt barátságban élek ennek az országnak királyával, aki megtiszteltetésnek veszi, hogy testvéreinek nevezhet, és ennek megfelelően bánhatik velem. Ha

pedig netán ezek az érzelmek idővel megváltoznának és rosszindulatba csapnának át, sem ő, sem alattvalói nem tudnak fegyverrel bánni. Azt sem tudják, mi fán terem. Otthagyott embereim tehát szükség esetén elegendők az egész sziget elpusztítására, anélkül, hogy nekik bajuk esne.«

V. Károly trónusának lépcsőjén Bartolomeo de las Casas a következő képet festi ezekről az indiánusokról:

»Nem ismerik sem a nagyravágyást, sem a dölyföt, sem az istenkáromlást, sem egy sereg más bűnt, melynek még neve is ismeretlen előttük. Valóban nem büszkélkedhetünk vele, hogy akármiben is túlteszünk rajtuk, ha nem tekintünk bizonyos szellemi felsőbbséget, melyet azonban náluk a szelídség, az igazságszeretet és természetes egyszerűség pótol. Sokan ebből az egyszerűségből azt következtetik, hogy nem tudnak illetet; de hát akkor hogyan élhettek ilyen soká főnökeik alatt, anélkül, hogy a nálunk olyannyira megszokott különbségeknek akár csak nyomai is volnának náluk?«

A tulajdon védelmére nem volt szükség egyébre földbe dugott karóknál, melyek ott a csendőröket helyettesítették. Az öt kis királyság, mely a szigeten fennállott, békességben élt egymással. Az uralmat főnökök, kacikák gyakorolták, akiket mindenki szeretett s akiknek engedelmeskedni tiszteletből és ragaszkodásból folyó természetes kötelességnek látszott.

A szigetlakók jóságát és nagylelkűségét Kolumbusz Kristóf mindjárt első nap tapasztalta. Karavelljei közül a legfontosabbik, a Capitana megfeneklett a szirteken és a bennszülöttek emberbaráti buzgósággal fáradoztak a legénység és a rakomány megmentésén. Nos hát, ugyanaz a Kolumbusz Kristóf, aki nyomban megérkezésekor ilyen szívélyes fogadtatásban részesült és aki a már említett módon nyilatkozott Santo-Domingo indiánjairól, ugyanezekkel az indiánokkal szemben a csalás és kegyetlenség politikájához folyamodott, melynek eredménye nem lehetett más, mint a jó, ártatlan és hiszékeny őslakosság legembertelenebb elnyomása, sőt kiirtása.

Santo-Domingo gazdag volt aranybányákban. Ez mindent megmagyaráz. »A világon legtöbbet ér az arany — írja Kolumbusz. — Akinek aranya van, azt teheti, amit akar. Akár lelkeket is küldhet a menybe.«

Kolumbus a legcsábítóbb kilátásokat csillogtatja meg Ferdinánd kasztíliai király és Izabella királyné szemei előtt. Udvaronci odaadásból és becsvágyból, hogy ő legyen a királyi udvar arany szállítója s ezzel biztosítsa magának az uralkodók kegyét, de kapzsiságból is úgy határozott a jeles tengerész, hogy a bennszülötteket a bányához köti és kényszermunkára fogja őket.

A szigeten fennálló öt tartomány egyikének főnökét Coanabónak hívták. Kolumbus szövetségi szerződést ajánlott neki olyan feltételekkel, melyeken a kacika kapva kapott. Hiszékenységét kihasználva, törbe csalták a szerencsétlent, mire Kolumbus vasraverve hajóra hurcoltatta és Spanyolországba küldte. A hajó útközben elsüllyedt (1495). Ennek az árulásnak hírére a kacika alattvalói fellázadtak s ez a kilátástalan, fegyvertelen felkelés jó ürügy volt arra, hogy iszonyú mészárlást vigyenek végbe köztük. A génuai kétszáz jó löfegyverrel felszerelt embert vitt ellenük harcba. Kitűnő lovasságot és emberi vadra idomított szelindekeket. Ezek a kutyák, melyeket az angol blood-houndnak, a magyar vérebeknek nevez, a rémült indiánok torkának ugrottak és megfojtották vagy cafatokra tépték őket. És a katolikus uralkodó katonái igazi vadászszenvedéllyel hajszolták a menekülőket. Akik életben maradtak, rabszolgasorsra jutottak. A spanyol hódítóknak ezekről a viselt dolgairól jegyezte meg Burney angol hajóskapitány:

»Senkinek sem lehet ellene kifogása, hogy saját oltalmunkra és védelmünkre kutyákat használunk; de az embervadászat vérebeikkel mindaddig, amíg Kolumbus Kristóf gyakorolni nem kezdte, elképzelhetetlen borzalom volt. Semmivel sem kisebb barbárság ez, mint a kannibalizmus vagy az agapéék, melyeken egyik ember a másiknak húsából lakmározott.«

A tüzfegyverek használata eszelős borzadállyal tölthette el az indiánokat. A mennydörgő zajjal halálhozó rejtélyes lövedék ördögi találmánynak látszott. Fernando, Kolumbus fia és atyjának történetírója említi, hogy négyszáz indián eredt eszeveszett futásnak egyetlen puskás lovas elől. Ugyanez a Kolumbus Ferdinánd írja:

»A félénk horda az első támadásra megfutamodott és embereink, akik üldözőbe vették őket, olyan mészárlást

vittek végbe köztük, hogy a győzelem néhány perc alatt teljes volt.«

Második útjáról hazatérve (1496) Kolumbus olyan büszke volt ezekre a hőstettekre, hogy már csak Istenről és szent titkairól beszélt. Sikerét, úgymond, nyilván az isteni segítségnek és Ésaías prófétának köszönheti. Most már csak Jeruzsálemet kellene kiragadni a hitetlenek kezéből. Gyapjúcsuhát öltött és a franciskánusok kötélövét kötötte derekára. És a cimborá öszinte volt: miszticizmus és kapzsiság kitűnően megfértek benne egymással.

Közben nem feledkezett meg közelebbi teendőiről sem és jámbor képpel jelentkezett a kasztíliai udvarnál egy csapat indián élén, akiket fényesen kiöltöztetett — miután előzőleg Sevillában ötszáz hazájából elhurcolt szerencsétlent adott el rabszolgának. Mikor a jószívű és emberséges Izabella királyné erről az újabb hőstetről értesült, nem bírta eltitkolni felháborodását. Kolumbus már első útja óta azt tervezte, hogy tömegesen összefogdossa az ártatlan indiánokat és rabszolgának adja el őket Európában. Már éppen azon volt, hogy módszeresen megszervezze e jövedelmező üzletet, mikor a spanyol udvar leintette.

Szóval Kolumbusz Kristóf magatartása Amerika felfedezése után olyan visszataszítóan gálád színben tűnik fel, a kegyetlenség és kapzsiság olyan iskolapéldája, hogy lehetetlen tőle nem undorodni.

Még nem is olyan túlságosan régen (1873—1877) kevés híján szentté avatták Amerika derék felfedezőjét. Hétszáz püspök írta alá az erre vonatkozó folyamodványt. Szerencsére kiderült, hogy a jeles férfiú második házassága az egyházi jog következményeinek csak kis mértékben felelt meg, mire a boldoggá avatás megghiúsult. Ez a második házasság sok kellemetlenségtől óvta meg az egyházat.

Látván, hogy nem képesek a betolakodóknak ellenállni, Santo-Domingo indiánjai arra határozták el magukat, hogy meghátrálnak előlük, elhagyják lakhelyeiket és lemondanak a kultúráról, hogy a hegyekben és erdők mélyén keressenek menedéket. Arra számítottak, hogy legyőzőik, ha elesnek a jövedelemtől, melyhez a bennszülöttek munkája juttatta őket, kénytelenek lesznek elhagyni

az országot. A spanyolok azonban a halban dús partokon megszervezték a halászatot, és hajóik Európából látták el őket élelmiszerekkel, míg a szegény indiánok éhenhaltak. Rövid néhány hónap alatt Santo-Domingo lakosságának egy harmada pusztult el. Mindezek az események Kolumbusz Kristóf uralma alatt játszódtak le az Újvilág felfedezését követő első három esztendőben.

A nagy tengerészt Nyugat-India kormányzói székében bizonyos Francisco de Bobadilla követte. Ez 1500 augusztus 23-án érkezett Santo-Domingóba, abban a pillanatban, mikor Kolumbusz Kristóf éppen saját honfitársai közül hetet kivégeztetett. Ez a Bobadilla valóságos szörnyeteg volt. Első dolga az volt, hogy láncra verette Kolumbusz Kristófit és testvéreit; aztán Európába küldte őket. Mondhatni, még nagyobb visszaéléseket követett el elődjénél, úgy, hogy a spanyol udvar felháborodásában visszahívta. Utódává don Nicolás de Ovandót nevezték ki, akinek az volt a híre, hogy tisztességes ember, jó szervező és igazságszerető egyén. Valójában a legförtelmesebb zsarnok volt, akinek emlékét a történelem megőrizte. Negyedik útja közben Kolumbusz Kristóf karavelljeivel Santo-Domingo közelébe ért és ki akart kötni, hogy néhány szükségessé vált javítást eszközöljön hajóin, Ovando azonban erélyesen ellenezte a partraszállást (1502 június 29). Ugyanis az emberi vér és munka e sötét kizsákmányolóit, Kolumbusz Kristóf, Bobadilla és Ovando kölcsönös utálattal és féltékenységgel voltak eltelve egymás iránt; mindegyikük magának akart mindent. Kolumbusz elsőnek tiltakozott a leghevesebben, amikor híret vette, hogy rajta kívül mások is engedélyt kaptak a katolikus felségektől arra, hogy az Újvilág vizein hajózzanak. Ez a silány ember minden vetélytárstól irtózott.

Meg kell adni, hogy a génuai admirális szomorú és siralmas véget ért. Az olasz renaissance nagynevű történetírója, Jákob Burckhardt megindult hangon beszél sorsáról. »Néhány héttel VI. Sándor pápa halála után, — írja Burckhardt — Kolumbusz Jamaikából keltezi gyönyörű levelét (1503 július 7) az ízig-vérig hálátlan katolikus felségekhez (a spanyol királyhoz és királynéhez), melyet manapság senki sem olvashat méltatlankodás nélkül.«

Nem tudunk róla, hogy a katolikus felségek hálátlanoknak bizonyultak volna avval szemben, aki egy világot tárt fel előttük, inkább azt lehetne mondani, hogy nagyon is sok türelmet és elnézést tanúsítottak irányában, mert tisztában voltak egyéni értékével. Úgy szólván feltűnés nélkül halt meg, legalább is az egykorú krónikákban sehol sem találunk róla említést.

Jellemző a címer, melyet Kolumbusz Kristóf magának adományozott:

»Hullámzó tenger közepén egy világrész és huszonkilenc aransziget, kék mezőben öt aranyhorgony, a címer hegye ugyancsak arany.«

Arany, arany, arany! Nem mondom, dicsőség is — de hol a becsület?

Más légkörbe vezet bennünket Kopernikus.

A kiváló csillagász 1473 február 19-én született a Visztula melletti Torun lengyel városban, melynek német neve Thorn. A Kopernikus-család lengyel volt, ő maga is, mikor Olaszországban diákoskodott, lengyelnek vallotta magát. Atyja tehetős pékmester volt. Az ifjú előbb Krakkóban végezte tanulmányait, melyek során különösen a matematikában és orvostudományban képezte ki magát és nagy szorgalommal hallgatta Albert Brudzewo, a jeles csillagász előadásait. 1493-ban, húszéves korában eredményesen letette az orvosi vizsgát, azután pedig Olaszországba ment. Bolognában Domenico-Maria Novarának segédkezik csillagászati kutatásaiban. Az 1499 és 1500 esztendőkből, huszonkétéves korában, matematikát tanul Rómában. Miután Páduában újból orvosi tanulmányokat végez és néhány averrhoista előadásaiból megismerkedik a arisztotelizmussal kevert arab filozófiával, Ferrarában megszerzi az egyházi jog tudorának címét. 1502-ben Kopernikus visszatér hazájába és pappá szentelteti magát. Mint ilyen, tagja lesz a krakkói akadémiának. Egyik nagybátyja, aki püspök, kanonokká nevezeti ki Frauenburgba, mely Ermeland egyházmegyében a Balti-tenger alkotta Frisches Haff nevű kis öböl mellett fekszik. (A Haff szó tengeröblöt jelent.) Ettől kezdve Kopernikus majdnem kizárólag Frauenburg-

ban él egyházi teendőivel elfoglalva; élénk részt vesz a püspökség igazgatásában és a káptalan képviselőjében megjelenik a graudenzi országgyűlésen (1522), ahol kitűnik a pénzrendszer megjavítására irányuló indítványai. »Az egészséges és szilárd pénzrendszer minden jó állami gazdálkodás alapfeltétele.« Szabad idejét részben a környék szegény betegeinek ingyenes orvosi kezelésével tölti, részben pedig csillagászati vizsgálódásokkal, melyek gyümölcse, Kopernikus híres könyve, szerzőjét a világ legnagyobb tudományos lángelméinek sorába emeli.

Kopernikus Frauenburgban egy kis tornyot építtetett és rendezett be kezdetleges csillagvizsgálónak; ott végezte munkáját egy még kezdetlegesebb parallaktikus műszerrel, melyet ő maga készített. A műszer három lécből vagy pálcikából állott, melyek közül egyik függőlegesen volt beszurva; a második egyik végével ennek tetejéhez volt erősítve, s ilyenformán egy körző mozgatható szárának szerepét játszotta; a harmadik a függőleges léc alsó végéhez volt rögzítve és lehetővé tette a két másik pálcika alkotta szög kiszámítását, mert tintával 1414 fokra volt beosztva.

Kopernikus nyilván 1507 óta készen hordta fejében »rendszere« alapelveit. Miközben szabadszemmel figyelmesen követte egy napfogyatkozás fázisait, felismerte a bolygók kettős mozgását önmaguk és a Nap körül. 1512-től kezdve kétségtelenül minden részletében kidolgozta rendszerét. A mű maga — *De revolutionibus orbium caelestium libri VI*, vagyis Hat könyv az égitestek keringéséről — 1530-ban készült el. De a szerző habozott kiadásával. Hogy miért, megkapó őszinteséggel elmondja művének a pápához intézett előszavában:

»Feltételezem, hogy mihelyt nyilvánvaló lesz, amit e könyvben a Föld mozgásáról írok, nem lesz hiány méltatlankodó kifakadásokban. Viszont magam nem vagyok oly mértékben elfogult eszméim iránt, hogy minden idegen gondolatot lenéznék; és noha a filozófus nézetei eltérnek a köznép által elfogadott eszméktől, — lévén a filozófus feladata csupán az igazság keresése, amennyire Isten azt az emberi értelemnek megengedte — nem akarom azt hinni, hogy eleve el kell vetni minden vélelményt, mely a közhitnek ellentmond. Ezért és mivel attól is tartottam, hogy rendszerem szokatlansága és

látszólagos képtelensége folytán nevetség tárgyává válok, hosszas megfontolás után úgy határoztam, hogy inkább nem adom közre munkámat. Barátaimnak azonban, névszerint Nicolas Schönberg bíborosnak, Capua érsekének és Tiedemann Giese kulmi püspöknek sikerült legyőzniük vonakodásomat. Főleg Mgr. Giese kardoskodott amellet, hogy nyilvánosságra bocsássam e könyvet, melyet nem kilenc, hanem harminchat éve őrzök fiókomban.«

Kopernikus apát megmagyarázza az egyházfőnek, milyen utakon jutott el nézeteihez:

»Képzeljünk el — írja — egy csomó különálló emberi tagot, mely egyenként csupa különböző nagyságú és alakú testről származik. Ha mármost valaki fejébe venné, hogy egy egészet állít össze belőlük, a részek aránytalansága, formáik különbözősége egymás mellé állítva csúf szörnyet eredményezne inkább, mint szabályos emberi alakot. Ilyenforma hatást tett rám a régi csillagásztan épületének vizsgálata. Az égitestek mozgásának magyarázatánál szüntelenül szirtekbe ütődtem, melyeken a közkeletű vélemények hajótörést szenvedtek. A "bizonyos esetekben jól bevált feltevések nem voltak alkalmazhatók más esetekre. Mivel mégis felhasználtam és kényszerűségből (erőszakosan) értelmeztem, legközelebb azonban újra félretettem őket, semmiképpen sem derítettek világot a gondolkozás útjára, sőt inkább összezavarták a dolgokat és elhomályosították szellememet, széttörték meggyőződésemet azáltal, hogy a természet csodálatraméltó művét szeszélyes színben tüntették fel. Ugyan juthattam-e más nézetre az ilyen alkotmányról, melyet sűrű köd takar és mely mindenütt hajladozik és töredezik az ellentmondások súlya alatt, mint hogy ingatag alapon épült?«

Miután utal mindarra, ami a régiek munkáiban rendszere igazolására található, hozzáteszi:

»Ezeknek a kijelentéseknek kapcsán jómagam is gondolkozni kezdtem a Föld mozgásáról; és ha nézetem fonáknak is látszott, azt gondoltam, talán én is megengedhetném magamnak azt a merészséget, — miután már előttem is annyian bátorkodtak körrendszereket kitalálni a csillagászati tünemények megmagyarázására — hogy felvessem a kérdést, vajjon nem sikerülne-e azáltal, hogy a földet mozgásban levőnek képzeljük, jobb és szilárdabb elméletet találni az égitestek keringésének meg-

magyarázására a mindmáig vallott elméleteknél. Hosszas tanulmányok után végül is a következő meggyőződésekre jutottam: a Nap állócsillag, melyet bolygók vesznek körül, úgy, hogy körülötte keringenek s középpontjuk s fáklyájuk a Nap; a főbolygókon kívül vannak másodrangúak is, melyek először mint csatlósok a főbolygó körül és vele egyetemben a Nap körül keringenek; Földünk a főbolygók egyike és hármas mozgást végez; a napi és évi mozgás összes tünetényei, az évszakok szabályos megismétlődése a fény és légköri hőfok összes evvel járó változásaival együtt a Földnek tengelye körüli forgásából és a Nap körül végbemenő periodikus mozgásából ered; a csillagok látszólag megtett útja nem egyéb optikai csalódásnál, melyet a Föld valóságos mozgása és tengelyének oszcillációja idéz elő; végül pedig az összes bolygók mozgása a tünetények kétféle fajtáját eredményezi, melyek között igen fontos különbséget tenni, mert az egyik a Föld mozgásából származik, a másik pedig a bolygók keringéséből a Nap körül.«

Kopernikus szerint tehát a Nap a világ közepe, mely körül a bolygók és csillagok keringenek:

In solio regali Sol residens circumagentem gubernat astrorum familiam. (A Nap kormányozza királyi székéről a csillagok körötte keringő családját.)

Szóval a Nap a Kopernikus által állócsillagnak hitt égitestek roppant körpályáinak középpontjában trónol. Tudósunk szerint a Merkúr nyolcvan nap alatt fordul meg a Nap körül (nyolccal többre van szüksége hozzá); a Vénusz kilenc hónap alatt (igazában kétszázhuszonnégy nap) alatt) futja be pályáját; a Föld, mely körül a hold kering, egy esztendő, a Mars két, a Jupiter tizenkét és a Szaturnusz harminc év alatt teszi meg ugyanezt az utat. Ezeken a »revolúciókon« túl vannak a helyhez rögzített állócsillagok alkotta óriáspálya határai. Az összes égitestek, bolygók, holdak és csillagok a Naptól kapják fényüket.

Mint látjuk, Kopernikus nemcsak a Föld gömbölyűségét állapítja meg, hanem mozgásának hármas természetét is; könyvének egyik fejezetében, ahol a nehézkedésről beszél, Newton előfutárjának tekinthető, mert már sejteti az égitestek általános mozgásának magyarázatát az egyetemes gravitációból.

Rögtön látható, mi tanításában a helyes és hol található benne tévedés. Mindaz, ami a naprendszerre magára vonatkozik, szilárd, pontos, végleges. Kopernikus nem volt képes a maga szinte gyermekes megfigyelőeszközeivel felfogni a világegyetem mérhetetlenségét, melyben a fénynek, noha 300.000 kilométert fut be másodpercenként, egymillió évre van szüksége, hogy a ma ismert legtávolabbi csillagokból eljusson hozzánk; a világegyetemét, melyben ez a millió fényévnnyi távolság is kétségtelenül csak elenyészően kis pont valóságos kiterjedéséhez mérten.

A legbámulatosabb és legegyszerűbb a lángeszű pap felfedezéseiben az, hogy pusztán a gondolat erejével jutott el hozzájuk, a Ptolomeus által feljegyzett régi megfigyelések segítségével, mely megfigyelések között a frauenburgi csillagász elmékedés útján egybehangzó és egybevágó kapcsolatokat fedezett fel, a logikában úgynevezett azonossági viszonyokat. És szelleme nem nyugodott addig, míg mindezek a tények, melyeket a rájuk lerakódott elméletek látszólag ellentmondóknak mutattak, egymással összeegyeztethetők, összhangzókká váltak, akárcsak — hogy Kopernikus hasonlatára visszatérjünk — a harmonikusan felépített és tökéletes alkatú test különböző tagjai.

Igaz, hogy csillagásznak mechanikai eszközök, teleszkópok, magasságmérők, látcsövek és egyéb a mai csillagvizsgálókban használt műszerek hiányában nem is tudta módszerét mással bizonyítani, mint éppen az összetevő részek e tökéletes összhangjával.

Kopernikus 1514-ben befejezett művét 1530-ig csi-szolgáltatta, bővítette, tökéletesítette, akkor még egyszer tüzetesen átnézte és a mű csak 1543-ban jelent meg nyomtatásban Nürnbergben. Három évvel azelőtt tanítványának, Rheticus György német matematikusnak egy levele már beszámolt az új rendszerről.

A kitűnő tudós hetvenegyedik évébe lépett, mikor munkája megjelent, mely joggal kapta a »modern tudomány első és legkülönösebb emlékműve« nevet. A kiadás-sal járó munkát tanítványai, főként Rheticus végezték. A bámulatos tudós akkor már béna volt. Mikor tanítványai végre elhozatták szeretett mesterüknek élete nagy művét, az agg csillagásznak volt még annyi ereje, hogy

hűdését leküzdve megérintse kezével és atyai gyöngédséggel megsimogassa a könyvet.

Mikor első ízben olvastuk ennek a jelenetnek leírását, könnyek toluultak szemünkbe.

Ugyanabban az évben jelentette meg Vesalius anatómiai tanulmányát, melynek címe *De corporis humani fabrica!* (Az emberi test alkata.) Az emberiség egyszerre ismerkedett meg az égitestek keringésével a világegyetemben és a vérkeringéssel az erekben.

Kopernikus Frauenburgban halt meg 1543 májusában, kevéssel könyvének kinyomtatása után.

Feltűnhetik, hogy a mű megjelenésekor a katolikus papság semmi módon nem tiltakozott. A szerző egyházi méltósága, káptalanbeli kartársainak becsülése, akik az országos gyűlésen vele képviseltették magukat, a magas prelátusok barátsága, akik közül egy bíboros és egy püspök bírták rá műve kiadására, a Szentatyához intézett ajánlás kegyes elfogadása kicsavarták a fegyvert a lesújtani készülő inkvizíció kezéből, ugyanakkor, amikor a protestantizmus pápái, Luther és Melancton siettek elátkozni a vétkeesen felforgató tanokat. Csak 1610 után, mikor Galilei nagy feltűnést keltett kísérleteivel, előbb a pisai dóm boltozatáról függő lámpa, majd az általa készített és mindmáig az ő nevét viselő teleszkóp segítségével kézzelfoghatóan, helyesebben szemmel láthatóan beigazolta előde lángeszű levezetéseit, foglal Róma állást az új elmélet ellen. Galileit a Vatikánba idézik, ahol az inkvizíció eltiltja Kopernikus tanainak további hirdetésétől, lévén azok »fonákok és kimondottan eretnek jellegűek, mert a Szentírásnak ellentmondóké 1616 március 5-én pedig, »*donec corrigitur*«, tehát átjavításig indexre teszik a *De orbium coelestium revolutionibus* bámulatraméltó művét. A naprendszert, amint azt Kopernikus leírta és amint azt ma világszerte egyhangúlag elismerik, kopernikusi eretnekségnek nyilvánították s a mindmáig vissza nem vont határozat értelmében ma is annak számít.

Tudás és szerénység, jóság és odaadás: ezek a tulajdonságok jellemzik Kopernikus egész életét. Lengyelország büszke lehet rá, hogy ilyen fiata adott a világnak. Az egyetemes történelemben nem ismerünk nála nagyobbat. Tycho Brahe, a híres svéd csillagász kegyelettel őrizte a hitvány kis műszert, a háromszögalakban elhe-

lyezett lécecskéket, melyeket Kopernikus sajátkezűleg tákolt össze s mely neki elegendő volt tana halhatatlan megalapozásához. Tycho Brahe így ír erről:

»Nem élt a földön háromszáz esztendeje ember, aki Kopernikushoz fogható volna. Képes volt arra, hogy a Napot megállítsa égi körpályáján és a mozdulatlan Földet a körülötte keringő holddal mozgásba hozza. Az egész világegyetem képét megváltoztatta. íme, ezt tette Kopernikus kezdetlegesen összetákolt pálcikáival. Az ilyen férfiú hagyatéka sohasem veszhet el, még ha nem is áll egyébből kis léceknél. Ha az arany fel tudná becsülni értéküket, irigyelnie kellene őket.«

Kopernikus elmélete felforgatóan hatott az emberi gondolkodásra és világfelfogásra. Ettől kezdve a Föld nem volt többé nagy, lapos korong, a fölébe boruló égbolttal, melynek a dombtetőről gyermekkézzel eregetett sárkány nekiütődött; a kék kupoláról a jó Isten nem vigyázott többé szigorú, de egyben jóakaró szemmel az emberek cselekedeteire, szavaira, sőt gondolataira is, az őrangyalok nem szálltak többé onnan alá és oda vissza, sem a szentek nem jöttek többé, hogy bizalmasan társalogjanak az orleansi szűzzel; a földetűi fogva parányi, szabad szemmel láthatatlan, a végtelenben elvesző pontocska. Mily roppant szakadék tárul fel hirtelen az emberi gondolat előtt! Az elme megnyílik újszerű gondolatok befogadására, ugyanakkor, mikor Kolumbusz Kristóf a maga részéről új, kifürkészhetetlen teret nyit a mechanikai és kereskedelmi tevékenységnek s az onnan főként aranyban és ezüstben beözönlő gazdagság felborítja a megállapodásokat, melyek az embereket évszázadok óta egymáshoz fűzték, kiforgatja vagy szétszakítja a megmásíthatatlannak hitt társadalmi és gazdasági viszonyokat. Ez az átalakulás az, amit a következőkben vizsgálni akarunk.

H A R M A D I K F E J E Z E T

BANKÁROK ÉS SPEKULÁNSOK

Amerika felfedezése Kolumbusz Kristóf által, valamint nyomban utána a Jóreménység Foka megkerülésével Kelet-Indiába vezető hajóját Vasco de Gama nevéhez fűződő feltárása (1497) mélyreható kavargást idézett elő a Nyugat-Európában lakó népek gazdasági viszonyaiban — tehát társadalmi viszonyaiban is — éppúgy, mint kereskedelmi kapcsolataiban. Az arany- és ezüstkémek beözönlése az Újvilágból, a forgalom kifejlődése és növekvő könnyűsége a különböző országok között hamarosan új alapokra helyezte a nemzetközi kereskedelmet.

Claude de Seyssel, Marseille püspöke, utóbb torinói érsek írja XII. Lajos uralkodása idején: »Manapság kevesebb nehézséggel utazik az ember Rómába, Nápolyba, Londonba vagy akár a tengeren túlra, mint amennyivel valaha Lyonból Genfbe jutott.«

Amit a conquistádók a távoli országokról s a felettük ragyogó ismeretlen csillagokról beszéltek, felizgatta az emberek képzeletét. Mennyi kincs várta ott az utazót, micsoda ritka növények, micsoda különös állatvilága a zöld és piros madaraknak, az oroszlánsörényű bölényeknek és egyéb csodáknak! Gondoljunk csak a lázra, melybe az Indiai Társaság megalapítása ejtette a lelkeket XV. Lajos uralkodása kezdetén és könnyen elképzelhetjük, milyen forrongásba hozta az emberiséget a tizenhatodik században Kolumbusz Kristóf utazásainak híre. Hiszen ő maga azt állította, hogy megtalálta a Paradicsomot I

Nem csoda, hogy a spanyolok példáján felbuzdulva, portugál, francia és angol vetélytársaik egymásután szerelnek fel expedíciókat, melyek kedvező széllel az újonnan

felfedezett India felé vitorláznak. 1501-ben egy vihar Brazília ismeretlen partjaira veti Alvarez Cabral karavelljeit és a többi után ez az ország is feltárul az európai tevékenység előtt.

A nemesfémek beözönlése az Újvilágból a pénz elértéktelenedését s ennek folytán az árak rohamos emelkedését hozta magával. Igaz, hogy ez az infláció teljes súlyú pengő pénzben fejeződött ki, egyébként azonban mégsem sokban különbözött attól, melyben nemzedékünknek volt része a háború által szükségessé vált roppant papírpénz-mennyiség kioocsátása következtében. Az infláció és drágulás elsősorban Spanyolországban vált érezhetővé, ahová az Újvilág kincsei közvetlenül folytak. A szüntelen háborúi és távoli expedíciói következtében, mint Michel velencei követ megjegyzi, emberben elszegényedett Spanyolország nagy munkabérrel édesgeti be a francia munkásokat és kézműveseket. Közben szüntelenül szállítja országába a francia árut. A velencei ügyvivő ezt írja:

»A helyzet az, hogy a spanyol, aki nagyrészt Franciaországból él, és akár akarja, akár nem, onnan kénytelen hozatni a gabonát, a vásznat, a szövetet, a festéket, a papírt, a könyveket, sőt minden asztalos- és kézművesmunkát is, a világ végére elmegy, hogy aranyat és ezüstöt keressen nekünk.«

A forgalomban lévő pénznek ez az elértéktelenedési folyamata 1533-tól kezdve még inkább meggyorsult. Bodin, a neves közgazdász említi, hogy az ezt követő esztendőekben több, mint százmillió értékű aranyat és kétszázmillió értékű ezüstöt hoztak be Franciaországba. Ez az akkori pénzügyi viszonyokhoz mérten hihetetlen beözönlés volt. 1545 után, mikor Potosiban a bányák kiaknázása megkezdődött, a pénzbőség »katasztrófális méreteket öltött«, hogy Hauser és Renaudet kifejezésével éljünk.

Lássuk most már ennek a gazdasági megrázkódtatásnak következményeit, melyek a társadalmi élet minden fontosabb terére kihatottak.

A földbirtokosokat, nemes urakat és egyházi intézményeket számos többnyire évszázados szerződés kötötte bérlőikhez. S ezek a szerződések az angol háborúk után még jobban megszorodtak. Mivel a bérösszeg nagysága nem változott, de a szerződésben kikötött összegek értékük

háromnegyedét vagy négyötödét elvesztették, a parasztbérlők kétségtelenül jól jártak, viszont a tulajdonosok ugyanolyan mértékben kárt vallottak.

A világi és egyházi urakat, a földbirtokosokat és a hűbéri járandóságok haszonélvezőit ez a változás létalapjukban támadta meg. Németországban a köznemesség nagyrésze olyan nyomorúságos helyzetbe süllyedt, hogy hovatovább már csak proletariátusnak számított.

Egyik kegyes alapítvány a másik után jutott csödbe, számtalan menhely, szegényház és kórház kénytelen volt bezárni kapuit. Rengeteg úri birtokot áruba bocsátottak. Nemesi uradalmak, nagymultú történelmi családok jószágai kerültek polgári kézre. Igen sok patrícius és vagyonos kalmár jutott ezen az úton nemességhez. Másfelől azonban, amilyen mértékben az addig nyugalomban lévő pénz forgalma megélné vált, jelentkezett a pauperizmus is. VIII. Henrik uralkodása óta Angliában egymást követik az embertelen rendeletek a munkakerülők ellen.

Végül pedig ez a pénzbőség, mely tömegével és meggyorsult forgalmával átalakítja a nemzetközi árucseré feltételeit, a banktőke és a kereskedelmi tőke létrejöttét eredményezi.

A kereskedelem kiterjedésével, a nemesfémek és egyéb fizetési eszközök ebből folyó beözönlésével, új hajóutak feltárásával és a különböző tengereken közlekedő hajók számának rohamos növekedésével, a bányászat megindulásával és az addig ismeretlen vagy a könyvnyomtatáshoz hasonlóan a fényűzési ipar szűk keretei között mozgó iparágak kifejlődésével, valamint e tények hatásával az emberek kölcsönös viszonyaira a pénznek, a pénzbefektetés tevékenységének és az ebből származó jövedelemnek szükségképpen egyre nagyobb tér jut a gazdasági és társadalmi életben. Mihamar megjelenik a niodern idők jellegzetes alakja: a nagy és hatalmas pénzember.

Tevékenysége és érdekköre nem ismer határokat. Területe nemzetközi. A német bankárok Lyonban alapítanak üzleteket, francia földön, nem messze a svájci kantonoktól és az olasz fejedelemségektől, a kasztíliai és aragoniai királyság útvonalain.

Lyon a könyvnyomtatás fővárosa. Az első ottani nyomda 1473-ban nyílt meg és még vagy ötven továbbit rendeztek be a tizenötödik század utolsó negyedében.

II. Henrik alatt a városban százakra rúg a nyomdászok és könyvkereskedők száma.

De a könyvnyomtatás akkor már nemcsak az eszmék terjesztésének volt hatalmas eszköze, hanem a tőzsdei árfolyamok, a piaci árak és a váltóárfolyamok közlésére is szolgált.

A Lyonban megtelepedett német pénzemberek egyike-másika megszerezte a francia állampolgárságot, így a híres Kleberger, kinek alakja legendás jelentőségre vergődik a »jó német« hízelgő elnevezése alatt. Kleberger odaadó, de nem önzetlen szolgájává szegődik I. Ferenc francia királynak, aki nemesi oklevelet adományoz neki, a *valet de chambre de roi* akkoriban minden nemesember becsvágját ingerlő címével. Más német pénzemberek Antwerpenben telepednek le, mely ugyancsak híres könyvnyomtatásáról és ott hasonló szerepet játszanak, avval a különbséggel, hogy ők V. Károly szolgálatában állanak. Hauser és Renaudet joggal utalnak arra, hogy V. Károly birodalmának nagysága és alkotórészei különfélesége nagyban hozzájárul ennek a nemzetközi tőkésosztálynak kialakulásához. Arról volt szó, hogy összeköttetést kell teremteni Spanyolország és Ausztria, Flandria és a nápolyi királyság között. Nagyobb pénzüsszegeket Antwerpenből Milanóba küldeni nemcsak kényelmetlen, hanem ezekben a mindig háborús időkben kockázatos is volt. A kérdést egy csapásra megoldotta egy váltó, melyet a flamand bankár olasz kollégájával fizettetett ki. Fedezni kellett a Németországban, Flandriában vagy Olaszországban háborúskodó hadsereg szükségleteit és Spanyolországban folyósítani kellett a közigazgatási költségeket. A sitteni bíboros Rómában harmincezer dukátra rúgó összeget vár Angliából. Azt tervezik, hogy a pénzt egy hatalmas személyiség, egy Strozzi Londonban járt képviselőjével juttatják el hozzá, de az odaszállítás kockázata túlnagy és VIII. Henrik angol király, mint ma mondanók, csekken utalja át az összeget, melyet egy római bankár számítol le (1516).

A legkülönbözőbb távoleső pontokon vásárokat tartanak, így Lyonban, Lipcsében, Antwerpenben, a vásáraitól híres Champagneban, de még az oroszországi Nisni-Novgorodban is. A pénzemberek spekuláltak az áruval és a fizetéseket váltók útján eszközölték. Tegyük hozzá, hogy az árfolyamok a különböző országokban természetete-

sen nagy ingadozást mutattak, sokkal nagyobb, mint manapság, mikor a rádió, a távbeszélő lehetővé teszi a különbséget gyors kiegyenlítésére. A nagy bankházaknak azért akkor is megvoltak az eszközeik egymás kölcsönös tájékoztatására s ezek az eszközök az akkori viszonyokhoz képest a lehető leggyorsabban működtek, így keletkeznek az első újságok, melyek eredetileg pénzügyi és kereskedelmi hírek közvetítésére szolgálnak.

Ennek a berendezkedésnek hatása könnyen elgondolható. Értesüléseik folytán, melyeknek a többiek híján vannak, a pénzemberek a legkedvezőbb feltételekkel adhatják el és vásárolhatják össze az árucikkeket, melyeknek árfolyamai Európa különböző pontjain nem ugyanazok, Valamelyik lyoni bankár tudomást szerez róla, hogy bizonyos mennyiségű selyemáru, melyet az ő vidékén meghatározott áron vesznek, a frankfurti vagy a milánói piacon jóval magasabb összegért volna eladható: ennél fogva Lyonban veszi az árut, hogy Frankfurtban vagy Milanóban adjon túl rajta.

A pénzemberek ezen az úton csakhamar elérkeznek oda, hogy már nem árut vesznek és adnak el, hanem egyszerű követeléseket. Egyik országban megvásárolják és a másik országban eladják a megszerzett követelést. A egyszerű építkezések, a fényűzés és a jómód e napjaiban — más szóval a renaissance korában — ez az üzletág icsen elterjedt. Valamelyik génuai kereskedőnek többé-kevésbé távoli időpontban esedékes követelése van egy firenzei patriciustól. Egy vagy más okból sürgős neki, hogy a pénzt már most megkapja. Egy génuai bankár megveszi tőle a követelést alacsonyabb áron, hogy a lejárat napján, ha a követelést behajtja, takaros nyereségre tegyen szert. A nagyobb bankházak, melyek sohasem voltak szűkében a pénznek, ezen a módon természetesen rövid idő alatt igen tekintélyes hasznot könyvelhettek el.

Egy további következmény a pénz növekvő hatalma, az az »undorító: hatalom, mely a középkorban metfertőzi az Egyházat; hiába kel ki egy spanyol prédikátor az »undorító pénzműveletek« ellen, számuk és kiterjedésük nőttön nő.

Idővel az sem maradhatott el, hogy egyesek ma is igen gyakori módon azzal siettették és szaporították jöve-

delmüket, hogy az egyik piacon szándékosan szükségét idéztek elő valamelyik árucikkben, minek következtében az illető árucikk ára felszökött és a bizonyos ideig visszatartott raktár utóbb annál drágábban kelt el. Itt jelentkezik először a finánckalóznak az a típusa, melyet azóta kelleténél is jobban megismertünk. Hauser és Renaudet a tizenhatodik század történetében Gaspare Dolci nevére utal.

A következő lépés ezen az úton odavezet, hogy a bankároknak terhükre kezd lenni az árukereskedelem és törekvésük oda irányul, hogy magával a pénzzel kereskedjenek, ingó értékekkel spekuláljanak; íme a tiszteletreméltó tőzsdejáték, árfolyamemelkedéseivel és eséseivel, a gyors meggazdagodás és hirtelen összeomlás manapság oly kitűnően ismert lehetőségeivel. A pénzspekulációnak ebben a világában egy augsburgi bankár, Ambrosius Hochstädter válik ki vakmerő műveleteivel, melyek már a tizenkilencedik és huszadik század pénzügyi fejlődését vezetik be. Hauser és Renaudet neki szentelik könyvük legtanulságosabb lapjait. Hogy a nagyurakat, a királyokat, a császárt és a szabad városokat kölcsönökkel elláthassák, de amellet arra is maradjon pénzük, hogy szövegekkel, élelmiszerekkel, épületekkel és fémekkel spekuláljanak és lehetőleg sok árut halmozzanak fel, az üzéreknak hatalmas készpénztökére volt szükségük; ezt megszerzendő, Hochstädter arra az ötletre jutott, hogy a nagy nyilvánossághoz intéz felszólítást. Mert ha igaz az, hogy Mindenki uraság Voltairenél is szellemesebb, éppoly igaz az is, hogy Mindenki uraságnak több a pénze akárkinél. Hochstädter tehát a takarékoskodókhoz fordult, akiknek öt százalék kamatot ígért s az így megszerzett tőkével nagyszabású spekulációba fogott. Felhívására nemcsak a nagyok özönlöttek hozzá, nemesek, fejedelmek, birtokos urak és kereskedők, hanem kisemberek is, zsellérek, kézművesek, utcai árusok és napszámosok. Hochstädter pénzszekrényeibe nemcsak a vasládák tartalma vándorolt, hanem a hírhedt gyapjúharisnyáké is. Volt olyan év, mikor egymillió forintot fizetett ki kamatban. Mivel a forint mai értékben kétszázhatvan papírfranknak felel meg, ebből a példából kitűnik, hogy a tizenhatodik században egy bankár egyetlen esztendő alatt kétszázhatvan millió kamatot folyósított betevőinek.

ANTON FUGGER

Christoph Amberger festménye az augsburgi Fugger-gyűjteményben

Hochstädter a pénzt áruhalmozásra igyekezett felhasználni és az lett, amit a franciák régen monopolistának neveztek. Fa-, gabona-, bor- és rézmonopolista lett, legfőképpen azonban higanymonopolista. Az amerikaiak higanykirálynak nevezték volna Hochstädtert, amihez tudni kell, hogy a nemesfémek napról napra fontosaiba váló feldolgozása a higanynak kivételes értéket adott. E ponton azonban Hochstädter kénytelen volt felvenni a versenyt augsburgi kollégáival, a nála is nagyobb hitellel bíró és hatalmasabb Fuggerekkel, míg egy szép nap végre elkövetkezett az összeomlás, a »krach«, melyet annyi más utódja sem tudott és nem fog tudni elkerülni. »Ez volt az első a nagy hitelválságok sorában.« (Hauser—Renaudet.)

Nos hát, Hochstädternek mindenkor bőségesen akadt utánczó, még Franciaországban is, II. Henrik környezetében; mégis a gazdasági forradalom e korának legkiemelkedőbb és legkitűnőbb pénzembereit Augsburgban magában találjuk.

A Fuggerek, akiknek neve franciául mint Fourques és Foukéré fordul elő, az Augsburg melletti Graben faluból származtak. Az első ismert Fugger, Jákob, földműveléssel és takácsmesterséggel foglalkozott, de régtől fogva vászonkereskedést is űzött. Két fia, Ulrich és Hans a tizennegyedik század végén átköltözött Augsburgba. Augsburgnak virágzó szövöttárúkereskedelme volt; különösen keresett cikk volt egy gyapjúból, kenderből és lenből szőtt parketszerű anyag. A két testvér keleti gyapjút hozatott Velencéből és kelme gyártó üzemét festőüzemmel bővítette.

Egy polgárleánnyal kötött házassága révén Hans Fugger megszerezte magának a polgárjogot Augsburgban. Két fia volt, Andreas és Jákob. Andreas, az idősebbik, hamarosan akkora jelentőségűre emelte és úgy felvirágoztatta az apai üzemet, hogy az augsburgiak már nem is beszéltek róla másképp, mint a gazdag Fuggerről (der reiche Fugger). Nagyobbik fia 1452-ben megszerezte az első címet, mellyel a család dicsekedhetett és mely két mezőben arany dámszarvast ábrázolt. Ennek az idősebbik ágnak azonban 1483-ban magva szakadt, míg a fiatalabbik fivér, Jákob, a takácsok céhmestere, a »liliosom Fuggerek«-nek nevezett ma is létező ág ősatyja.

Ennek a Jákob Fuggernek hét fia volt, akik közül Ulrich, Georg és az ifjabb Jákob említendők meg. Ennek a három fivérnek nevéhez fűződik a Ház legnagyobb fel lendülése és virágzása.

Ulrich (1441—1510) széleskörű nemzetközi tevékenységet fejtett ki. Nemcsak Velencében voltak ügynökségei a Fondaco de Tedeschi név alatt ismert híres német raktárban, hanem Antwerpenben és Lisszabonban is; üzletei a spanyol és portugál partokról átterjednek északon a Balti-tengerig, délen Nápolyig. Ulrich Fugger volt az első a családban, aki műtárgyakkal is foglalkozott, de csak mint kereskedő, amennyiben Albrecht Dürer képeit és metszeteit szállította Olaszországba.

Jákob Fugger, az ifjabb (1459—1525) egyházi pályára lépett és a világ zajától elvonultan dolgozott a herriedeni kollégiumban, Eichstädt egyházmegyében, mikor bátyja, Ulrich unszolására — négyen a fivérek közül akkor már meghaltak — búcsút mondott a békés papi hivatásnak és szintén üzletember lett. Jákob Fugger emeli a Házat jelentősége és tevékenysége tetőfokára. A gyapjú, selyem és fűszer, melyek addig a legfontosabb üzletágak voltak, háttérbe szorultak s a főcél ezentúl a bányák, jelesen a Tirolban fekvő schwatzi bányák kiaknázása és nagyszabású pénzügyi műveletek lebonyolítása. A schwatzi bányával vagyont szerzett Jákob Fugger és közelében pompás kastélyt építtetett, az úgynevezett Fuggeraut, ahol utódai fejedelmi életet folytattak.

Jákob Fugger egyike volt az első embereknek Németországban, akik a Vasco de Gama felfedezte Indiába vezető új kereskedelmi utat felhasználták. 1505-ben két másik nagy hazájabeli kereskedővel és bankárral, a már fentebb említett augsburgi Hochstädterrel és a nürnbergi Welsserrel közösen három hajót hozatott Indiából olyan portékával megrakottan, mely addig csak Velencén keresztül karavánutakon jutott Németországba. 1509-ben folyósítja híres 170.000 dukátos kölcsönét, hogy Miksa császár tovább folytathassa olaszországi hadjáratát. A császár már 1504-ben Ulrich bátyjával együtt nemesítette és a lilios címet adományozta neki, melyről őt és utódait a »lilios Fuggerek«-ntk nevezik. Jákob az udvari tanácsó címét is megkapta, X. Leó pápa pedig palotagrófi méltóságra emelte. A Fugger-bankházba folyt be az összes

Németországban eladott bűnbocsátó cédulák ára és a pénz gyümölcsöző befektetéséről is a bank gondoskodott. Végül, mikor V. Károlyt jelölik a császári trónra (1519), ugyancsak Jákob Fugger teszi lehetővé a katolikus felségnek, hogy vetélytársán, a francia királyon győzedelmeskedjen, 310.000 forintot előlegezvének neki megválasztása költségeinek fedezésére. Ennek a kölcsönnek fedezetéül a jövőendő császár egész Antwerpen városát elzálogosította. A tehetős kalmár-bankár ezenfelül Háza ingó vagyonát Kirchberg, Weissenhorn, Wullenstein, Pfaffenhoven és néhány más község kegyuraságával gyarapította.

Luther beszéli:

»Brixen bíboros püspöke Rómában halt meg. Általában dúsgazdagnak tartották, mégsem találtak nála semmi pénzt. Végre egy kis odacsúztatott cédula került elő ujjasából, egy 300.000 forintról szóló elismervény a Fuggerbankház aláírásával, mire a pápa Rómában magához hívatta a bank ügynökét:

—Ki tudja fizetni ezt az összeget?

—Még ma, ha kell.

Kevéssel azután II. Gyula pápa kérdést intézett a francia és angol király képviselőihez:

—Ide tudnának adni fejedelmeitek egyik óráról a másikkra három hordó aranyat?

—Szó sincs róla. Szentatya.

—Pedig egy ágostai polgár könnyűszerrel megteszi.«

Jákob Fugger építtette Augsburgban a Fuggerek palotáját, a Fuggerhaust, melynek külső falait Albrecht Altdorfer pompás freskói díszítik. Ugyancsak Augsburgban készítette el a Szent Anna-templom kórusát és alapította meg a »szegények városát« olcsó lakásokkal; ezt a mintegy száz házból álló épületsoportot ma is Fuggereinek nevezik. Szükségbe jutott családokat telepített ide, egész alacsony bérért.

Jákob, aki 1525-ben gyermektelenül halt meg, vagyonát és vállalatait unokaöccseire, Raimundra és Antonra hagyta. »Jakob Fugger és unokaöccseinek neve — írja egykorú krónikás — minden országokban ismert, még a pogányok földjén is. Jákobhoz császárok, fejedelmek és királyok küldtek követeket, Szent Péter utódja mint szeretett fiát csókolta meg és a bíborosok felálltak előtte.«

A két fivér, Raimund és Anton, akiknek működése alatt a Fugger-ház gazdagsága, szerencséje és nagysága tetőfokát éri el, együtt lakik Augsburgban a Fugger-palotában, a Borpiacon: két figyelemreméltó alak, a renaissance igazi képviselői. Raimund, az idősebbik, egy kortárs leírása szerint szép, nagy és erős férfi volt, jókedélyű, robusztus testű és szellemű, de fölöttébb jólelkű és mindenkire, különösen a szegényekhez nyájas és megnyerő modorú. Nagy kedvelője volt az irodalomnak, főképp a történetírásnak, bőkezűen pártolta a szép-művészetet és renaissance-emberhez illően gyűjtötte az antik művészet ereklyéit, melyeket tetemes költséggel hozatott el magának Görögországból, Olaszországból és Szicíliából. Beatus Rhenanus tanúsága szerint ezekért semminő költséget nem sokalt. Egy 1531 március 6-ról kelt levélben ugyanez a Rhenanus a mainzi érsek orvosának ömlengő hangon írja le Raimund Fugger palotáját és az ezt övező szép kerteket. Minden gazdag, nagyszerű és tökéletes ízlésű. Állatkertjében ritka állatok találhatók, melyeket távoli országokban, vad vidékeken vásároltak össze.

V. Károly a két fivért, Raimundot és Antont birodalmi gróffokká nevezte ki és megadta nekik a teljes igazságszolgáltatás jogát. Ez a ritka kiváltság 1530 március 1-ről kelt. 1534-ben a pénzverés királyi jogát is megkapták.

A Fugger-háznak ettől fogva, néhány főúri családhoz hasonlóan — Franciaországban is voltak ilyenek — saját külön törvényei vannak. Az idősebb és fiatalabb ágra szakadt Fuggerek saját szokásaik szerint élnek, melyek pontosan meghatározzák az örökösödés módját és a kereskedés kiváltságát az elsőszülött fiúnak biztosítják, miáltal a »Ház« ösi formájában fennmarad egészen a tizenkilencedik századig.

Néhány nemzedék után Raimund és Anton Fugger a szerény grabeni takács ivadékaiból pallosjoggal felruházott nagyurakat csináltak, akiknek tekintélyével és hatalmával sok korabeli fejedelem nem versenyezhetett. V. Károly, akinek birodalmában nem nyugodott le a nap, kedveskedni volt kénytelen nekik; egy 1536-ban Rómából írott levelében a pompás Rabelais a Fuggerekről mint »az egész kereszténység leggazdagabb kereskedői-

ről» emlékezik meg. Egy évvel előbb tekintélyes vagyont folyósítottak V. Károlynak algíri expedíciója céljaira; és mikor a császár visszatérése után Augsburgon átutaztában náluk szállott meg, Anton fahéjfasábokkal, — melyeknek ára akkor tetemes volt — fűttetett be az uralkodónak a hatalmas kandallóba, miközben nem mulasztotta el, hogy V. Károly szemeláttára az összes neki nyújtott kölcsönök elismervényeivel gyűjtsa meg a tüzet.

Ugyanez az V. Károly Párizsban I. Ferenc társaságában meglátogatta a királyi kincstárat.

»Van nekem Augsburgban egy kalmárom, — mondta királyi kollégájának — aki mindezt jó áron megvásárolná Felségedtől és készpénzben fizetne.«

Anton Fugger után két fiú maradt, Ulrich és Johann Jákob, akik bőkezűen támogatták az írókat és művészeket; a Fuggerek műpártolásáról valóban köteteket írtak össze.

A Fuggerek dinasztiája a tizenhatodik században azzá tette Augsburgot, amivé ugyanabban az időben a Mediciek tették Firenzét: Európa egyik legfényesebb művészeti középpontjává. Ulrich, mint másod-nagybátyja Jákob, egyházi pályára lépett és III. Pál pápa kamarása lett, de Németországba visszatérve, hívévé szegődött a reformációnak. Ez az Ulrich Fugger személyileg kiváló hellenista volt és saját költségére adatta ki Henri Estienne nyomdájában több görög szerző, jelesen Xenophon műveit. Nagy költséggel pompás könyvtárat alapított, amelyben különösen értékes görög, latin és héber kéziratokat gyűjtött össze. Élénken érdeklődött kora művészi alkotásai iránt, mire fivérei gyámság alá helyezték és gondnokot neveztek ki vagyonára, azt állítván, hogy a tudósok és művészek iránti bőkezűségében eltékozolja a családi örökséget; a voltaképpeni ok azonban a protestánsokhoz szítása volt és a hitbuzgó katolikus Fuggereknek az az aggodalma, hogy Ulrich netalán az eretnekségnek minősített mozgalmat támogatná pénzével. Mivel ettől fogva szigorú felügyelet alá helyezték, Ulrich Fugger elmenekült Augsburgból, és III. Frigyes pfalzi választófejedelemnél keresett oltalmat. Az üldöztetések nyilván nyomot hagytak jellemén, mert mélabús és emberkerülő lett. Később mégis visszaadták neki jogát, hogy vagyonával szabadon rendelkezessen,

mint végrendelete igazolja, melyben hat szegénysorsú diák irodalmi és tudományos kiképzésére ösztöndíjat alapít. Szép könyvtárát a heidelbergi egyetemre hagyta. 1584 júniusában halt meg ötvennyolc éves korában.

A nagy pénzemberek és bőkezű műpártolók több nemzedéke után a Fuggerek kormányzókat adtak Augsburgnak, katonákat, akik különböző ütközetekben kiűntek s akik közül többen a harctéren estek el. A tizenkilencedik század elején II. Ferenc császár Anselm Maria Fugger grófot a birodalmi hercegi méltóságra emelte.

Nem szabad azt hinnünk, hogy az augsburgi Fuggerek a maguk nemében egyedül álltak a tizenhatodik században Európában. Mi a fentebbiekben mint a kor jellemző alakjairól beszéltünk róluk. Üzlettársaik, a Thurzók a ma csehszlovák területen fekvő Lőcse városában, ahol születtek és éltek, ugyancsak a művészi ízlést terjesztették olasz stílusban, olasz jellegű épületekkel, velencei bútorokkal, de burgundiai tryptichonokkal és flamand festményekkel is. És az augsburgi Fuggereknek méltó vetélytársai voltak a nürnbergi Welserek.

Ha pedig Franciaországot nézzük, ott találjuk a híres diepei hajósgazdát Jean Angót. Vagyona nem versenyezhetett avval a gazdagsággal, melyet Raimund és Anton Fugger Augsburgban oly fényesen használtak fel, de bizonyos, hogy neki is szép tőke állhatott rendelkezésére. Másképp nem volna megérthető, hogy 1530-ban, mikor a portugálok egyik hajóját kifosztották, saját költségén egész hadiflottát állított fel nyolcszáz főre rúgó legénységgel, ostrómszár alá vette Lisszabont és bosszúból a portugál partokat pusztította. Egészen az Indiai Tengerig nyugtalanította a portugálokat. A portugál király mint egyenrangú féllal bánt vele és valóságos követeket küldött hozzá. I. Ferenc Dieppe kormányzó kapitányává nevezte ki és Jean Ango a város közelében, Varangevilleban fényes kastélyt építtetett magának, melynek falait csodálatraméltó szobrok, francia művészek alkotásai díszítették, termeit pedig olasz művészek festményei ékesítették.

Még másod- és harmadrendű városokban is, mint Tournonban és Annonayban jeles személyiségeket mutat ki Jean Régné, az Ardèche történetének kutatója, személyiségeket, akik természetesen kisebb méretűek, de mégis hasonlóak a fentebb felsoroltakhoz.

Olaszországban pedig ott a hatalmas pénzügyi vállalat, melyet Mariano di Agostino Chigi alapít a tizenötödik században Sienában. Agostino nevű fia a tizenötödik század elején már mint a félsziget legnagyobb bankárja jelenik meg. Nem kevesebb, mint száz hajója járja a tengereket Kelet- és Nyugatindiaig. Húszezer alkalmazott dolgozik irodáiban, melyeknek Lyonban, Antwerpenben, Londonban, Konstantinápolyban, sőt Alexandriában és Kairóban is fiókjai létesülnek, ő is, mint Jákob Fugger, önálló államok hitelezője lesz. A Chigi-bankház VIII. Károly francia királynak nyújt kölcsönöket. Agostino Chigi úgy lekötötte II. Gyula pápát, hogy engedélyével neve mellé függesztheti a pápa saját nevét (della Rovere) és kiközösítheti mindazokat, akik vétkes módon fizetésektelenekké válnak a bankkal szemben. (Rodocanachi, Léon X., 168. o.) Valamint a Fuggerek Augsburgban és a Mediciek Firenzében, ő is nagy pártfogója az íróknak és művészeknek. Rafael és Giulio Romano dolgoznak villája — a későbbi Farnese-palota — díszítésén. Rafaellel tervezteteti meg a mozaikot, mellyel a római Santa Maria del Popolo kupoláját ékesítteti.

Egy másik dúsgazdag római bankár, Bindo Aldoviti, őszintén nagy kedvelője volt a művészetnek és régiséggyűjtő. Saját költségén háromezer fegyveresből álló testőrséget tartott, melyet Pisa elleni háborújában Cosimo de' Medici rendelkezésére bocsátott. Személyes barátja volt Michelangelónak; Cellini csodálatos mellszobrot készített róla; Rafael megfestette arcképét s az ő megrendelésére alkotta a Palazzo Pitti híres *Madonna della Impannatáyát*.

Firenzében a Mediciek mellett a Salviati, Pazzi, Strozzi és Peruzzi bankár- vagy kereskedőcsaládok szerznek műpártolásukkal hervadhatatlan érdemeket.

»Ennek a műpártolásnak kifejlődése — mondja Régné — hatalmasan elősegítette a renaissance felvirágzását.

De lássuk az érem másik oldalát.

»A renaissance korában a pénz, jobban mondva a papír — váltó, kötlevel és hitel formájában — a világ urává vált. A társadalmi osztályok egymáshoz való viszonya ezáltal alapjaiban átalakult.« (Hauser-Renaudet.)

Íme az eljövendő forradalmak csírái, kapcsolatban a jóléttel, melynek bősége és gazdagsága szinte elvakít; hatalmas áramlat ragadja a társadalmat új sorsa és addig ismeretlen partok felé.

Azok mellett, akiket bátran nevezhetünk új gazdagoknak, türelmetlen követeléseikkel vértetesen láthatóvá válnak az új kisémmizettek is: a fentebb felsorolt okokból tönkrement nemesek és kisenemesek, megannyi elkecsereedett lélek, akiket a viszonyok és eszmék döbbenetes átalakulása megfosztott gyökerüktől. »Ez a gazdasági és szellemi újjászületés, mely az egyensúly durva megbontásán, a társadalmi osztályok és értékek összekuszáló dásán alapult, a Szent Bertalan-éj századának politikai és vallási válságát kellett, hogy előidézzze.« (Jean Regne.)

A MEDICIEK

Az augsburgi Fuggerek tanulhattak volna egyetmást a firenzei Mediciektől. Ezek minden gazdagságuk dacára korántsem rendelkeztek olyan vagyonnal, mint németországi kartársaik, az irodalom és művészet terén azonban még sokkal nagyobb hírnévre tettek szert. Hozzájárul ehhez, hogy Olaszországban, ahol nem volt olyan legfőbb hatalom, mint az egykori Germániában a német-római császár, a Mediciek és a többi városokban élő hasonló fejedelmek idővel olyan politikai szerephez jutottak, aminővel a Fuggerek sohasem dicsekedhettek.

A Mediciek a Firenzétől északra fekvő Mugellóból származtak, őseik nyilván földbirtokosok voltak, akik a városba költöztek, hogy ott a jószágaikon szerzett pénzzel ipari vagy kereskedelmi tevékenységet kezdjenek. A tizenharmadik században a vörös lilium városában a tehetősebb polgárok között találjuk őket. Később, mikor a Mediciek a legmagasabb rangot vívták ki maguknak, a történetírók dicsőbb eredetet kerestek nekik s egy Orlándóval és Rinaldóval egyenrangú hőstől származtatták le őket, kinek Nagy Károly egy Mugello nevű óriás legyőzése után adományozta az aranymezőben hat vörös golyót ábrázoló családi címet. Mások ugyan azt állították, hogy a hat vörös golyó labdacsokat jelent és egy gyógyszerész ős emlékét örökíti meg. Annyi bizonyos, hogy ezek a golyók vagy labdacsok, melyeknek olasz neve egyformán »palle«, megtalálhatók a *palleschi* szóban. Evvel a szóval jelölték ugyanis a Mediciek párthíveit, mikor a család már átvette a firenzei néppárt, a *popolosók*

illetve welfek vezetését a *grandi* azaz a ghibellinek ellen vívott évszázados harcokban.

A tizenharmadik század vége felé (1291-ben) a család egyik sarja, Ardigo de' Medici mint a kézművesek priorja, más szóval mint főcéhmaster tevékenykedik Firenzében. 1314-ben zászlósura a városnak. A vezetése alatt álló néppárt diadalmaskodik és Daniénak, aki a ghibellinek táborában áll, száműzetésbe kell mennie, hogy mint bujdosó alkossa meg halhatatlan remekművét. A tizennegyedik században Silvestro de' Medici a családi hagyományokhoz híven a mezítlábasok (*ciompi*) élére áll, akik alatt főként a Firenze iparában akkor nagy szerepet játszó gyapjúfésülők értendők. Vezetésével a köznép az Arno melletti városköztársaságban túlsúlyra jut.

A tizenötödik században a Medici-család még mindig a nép pártjához tartozott, de vagyona tetemesen megnövekedett. Tevékenysége átterjedt a pénzzel való üzérkedésre. Az augsburgi Fuggerekhez hasonlóan a Mediciek nagy bankárok lettek. Giovanni de' Medici, az idősb Cosimo atyja XXII. János kincstárnoka és végrendeletének végrehajtója. A tizenötödik század ez első felében a Mediciek bankja 428 forint évi adót fizet, míg a sorrendben utána következő pénzváltóintézet adója csak 44 forintra rúg.

Ugyanekkor a pénzemberek figyelme egyre jobban a politika felé fordul.

Csakhamar lelkes hívókból álló párt veszi körül őket.

A Házat nagysága tetőpontjára Cosimo de' Medici emelte, aki idősb Cosimo név alatt ismeretes, megkülönböztetésül másodunokaöccsétől, Cosimótól, az első toszkánai hercegtől.

Ez az idősb Cosimo kétségtelenül egyike a történelem legérdekesebb alakjainak. Minden cím nélkül, csupán személyes tekintélye erejével harminc éven át (1434—1464) korlátlan ura volt az államnak s benne mintegy az ókori városok tyrannosai, a Peisistratosok és Perikiesek öltöttek újra testet. Pedig a firenzei állam akkor nem szorítkozott a városra és környékére; hatalma kiterjedt Toscana legnagyobb részére és Pisa városára, az egykori vetélytársra, melyre a firenzeiek végül is rákényszerítették fennhatóságukat.

Az Arno partján Cosimot mint a »nagy kalmárt« emlegették. Halála után hivatalosan a »haza atyja« címet ruházták rá. Egy egykorú krónikában olvasható: »Cosimo mindent jelentett Firenzének; nélküle Firenze sem-misem volt.«

Aeneas Sylvius Piccolomini, a későbbi II. Pius pápa aki egyaránt kitűnt mint író, mint latinista és mint államférfiú, így ír Cosimónak:

»Te döntesz a béke és háború kérdésében, te rendeled a törvényeket. A királyi méltóságból csak címed hiányzik.«

Benozzo Gozzoli, a nagyszerű festő, hosszú fekete talárban ábrázolja, írnyi sapkával a fején — mintha az Uffizi pénzbeszedője volna. Kétszer festette le ebben az öltözetben; először 1460 táján a napkeleti királyok felvonulását ábrázoló káprázatos festményén a Ricardi kápolnában (Firenze), másodszer, mintegy tizenöt évvel később a pisai Santo Campo híres freskóin. Rogier van der Weyden Szent Kosmas alakjában állítja elénk és Botticelli a *Mágusok imádása* című gyönyörű festményén az isteni kisdud lábainál mutatja a Medici-család fejét, a köréjük seregglő barátokkal és hívekkel; végül Bronzínótól is van róla arcképünk, ugyancsak az Uffiziben.

Botticelli ecsete kis aggastyánnak ábrázolja Cosimót, olyan meggörnyedten, hogy szinte púposnak látszik. Arca sima, homloka barázdás, orra túlnagy, de vonásai finomak, és bőrének az az olajbarna színe van, melyet unokája, a nagy Lorenzo is örökölt tőle.

Megjelenésében és nézésében kissé XI. Lajos francia királyra emlékeztet, akinek arckifejezésében szintén van valami a jóindulatú, ravasz, agyafűrt és nyájas polgárból. Törekeny alakja alighanem azokon az órákon hajlott meg, melyeket a számlák és irományok fölé görnyedve töltött. Külseje sem jelentékenynek, sem szépnek nem volt mondható. Társaságban mindig komolyan viselkedett, szűkszavú volt és a kérdésekre kurtán válaszolt, fejbólintással, vagy olykor rövid mondatokkal, és különös mormolással, melyből semmit sem lehetett érteni.

»Ha valakire csak ránézett, nyomban ismerte«, jegyzi meg Vespasiano.

A szószéken korántsem volt ragyogó szónok, de beszédei finom logikájukkal és meglepő fordulataikkal

tűntek ki, melyeket csípős jelzőkkel és olykor népies ízű mondásokkal fűszerezett. Érvei olyanok voltak, hogy meggyőzték a hallgatóságot.

A mindennapi életben azonban komor volt, és nem telt kedve sem a tréfacsinálókban, sem a bohócokban. Szeretett sakkozni, szőlőt nyesni és kertjében kapálni.

A katonáskodáshoz a legcsekélyebb hajlama sem volt. Szükség esetén az egyház zászlósurának, Francesco Sforzának kardját használta fel. Igazi erőssége ügyességében rejtett, fáradhatatlan türelmében és eszében, melyen nem lehetett túljárni. A nagy pénzember és ravasz politikus minden fényes tulajdonsága megvolt benne.

Bankügyletei révén jelentős vagyont halmozott fel, melyet nagyravágyása szolgálatába állított.

Atyja, a néppárt feje — azé a párté, melynek híveit fehéreknek, vagy welfeknek is nevezték — elkeseredett küzdelmet vívott a firenzei patríciusok ellen, akiknek élén a hatalmas Albizzi-család állott. Cosimo maga is fogságba esett és csak a velenceiek közbenjárására szabadult ki, de száműzték, és száműzetéséből csak 1434-ben térhetett vissza, a választások előidézte politikai fordulat következtében.

Mikor 1435 január elsején az állam vezetését átvette, negyvenhat éves volt.

Yégre birtokában volt a hatalomnak, melyet többé nem adott ki a kezéből.

Negyvenhat éves volt, több tehetséggel mint lelkiismerettel, sok józan ésszel és üzleti tapasztalatokkal.

Jelentős vagyonának kitűnő kezelésére támaszkodva, Cosimo a fellegekbe emeli háza jólétét, de a lehető leggyakorlatiasabb eszközökkel. Luca Pittinek, akit kalandos nagyravágyása elragadott, ezt mondta:

»Te a végtelen után futsz, én a véges után; te az égboltnak akarod támasztani lajtorjádát, én a magamét a földbe szúrom, nehogy lezuhanjak róla.«

A Fuggerekhez hasonlóan Cosimo a Távol Keletig terjesztette ki üzleti összeköttetéseit. Bankja egymásután létesített fiókokat Brüggettől Kairóig. Ugyancsak a Fuggerek példájára a fejedelmek és királyok pénzkölcsönzője lett. A pápa a firenzei által kölcsönzött összegek fejében kénytelen volt hitelezőjének zálogkép-

pen Assisisit, egyik legjobban megerősített városát átszolgáltatni.

Nápoly királya a velenceiekkel szövetekezett, hogy a bankárt legyűrje. Cosimo fölöslegesnek tartja, hogy zsoldosvezérekhez folyamodják, egyszerűen becsukja ellenfele orra előtt hitelintézeteit s a nápolyiak és velenceiek ész nélkül leteszik a fegyvert.

»Szeretném — mondta a vén kópé — az Atyát, a Fiút és a Szentlelket is adósaim közé sorozni és üzleti könyveimbe beírni.

A meggazdagodott bankár a közvélemény segítségével uralkodik Firenzén. Hatalmi polcán a nép mozgalmát képviseli a patríciusokkal szemben. Győzelme párthíveinek a régen áhított bosszút jelenti. Jóakaratok számára támasztékul szolgál, melyet azáltal erősít, hogy egy becses szolgálatot tesz hazájának: szilárd kormányzatot és politikát ad neki a sok zavar, handabanda és céltalan uszítás után, mely sokáig sanyargatta. (Perrens, Histoire de Florence, I., 16.)

Viszont kormányával szemben a legcsekélyebb ellenzék sem tűri Cosimo. A város legelőkelőbb családjai közül vagy egy tucatot számúz Firenzéből. Az összes állami hivatalokba barátait és híveit ülteti. Különben avval is ráncba tudja szedni a ghibellineket, hogy a bíróságokat a kezében tartja és olyan ítéleteket hozat velük, amilyeneket akar.

A Mediciek tábora, a welfek pártja a maga alvezérei-vel, akik a gyanúsok kinyomozására és ártalmatlanná tételére hivatvák: íme az olasz fasizmus a renaissance hajnalán.

Mindennek tetejében Cosimo ért ahhoz, hogyan lehet a maga érdekeit polgártársai érdekeivel ügyesen összebogozni, úgy, hogy Firenze kereskedelme saját érdekében tűzön-vizen át követi a Medicieket. Cosimo, mint a történetíró Guicciardini mondja, mindig csak a maga előnyét tartotta szem előtt. Egyik legutóbbi történetírója, Perrens azonban hozzáteszi: »Ügyessége abban állott, hogy ezt az előnyt mindig a közösség javában találta meg.«

Gazdagsága és korlátlan hatalma ellenére Cosimo magánélete mindig egyszerű és szerény maradt.

Ki az a kistermetű polgár, aki parasztgúnyában csoszog végig Firenze utcáján? A mindenható duce, Cosimo

de' Medici. Most éppen egy szerény kézműves műhelyébelép, aki megállította, hogy ügyes-bajos dolgait elmondja neki.

Mindenütt és mindenben, a nagy dolgokban éppúgy mint a kicsikben, a magas politikában éppúgy mint a hétköznapi kis tényekben az ő akarata érvényesül. Személyesen azonban nem mutatkozik. Teljhatalmú kényúr, minden megbízatás nélkül; könnyűkezü, de nem bőkezű, nyájas modorú, de abból, amit a fejébe vett, sohasem enged. Barátaihoz nagylelkű, de kérlelhetetlen ellenfeleivel szemben, akiknek még legyőzetésük után sem bocsát meg. A száműzetések határidejét, mielőtt lejárnának, meghosszabbíttatja. Az agg Palla Strozzi harmincéves számkivetés után nem tudja kieszközölni, hogy visszatérhessen Firenzébe és ősei hajlékában, övéinek karjai közt halhasson meg.

Ha valamelyik száműzött idegen hatalmak támogatásával próbálja elérni, hogy szülővárosa kapui megnyíljanak előtte, Cosimo megfosztja polgárjogától és kimondja vagyona elkobzását. És azokkal szemben, akik türelemről és szabadságról beszélnek neki, így indokolja meg eljárását:

»Igen, igen, amit itt elmondtatok, mind igen szép. Gyönyörű elvek! De a Miatyánkkal nem lehet az embereket kormányoznia

Előkelő személyek, köztük aggastyánok és nők, akik rangjukkal, nemességükkel és nemrégiben még vagyonukkal is kitűntek, koldusbotra jutnak és kegyelemkenyéren tengődnek.

Cosimónak azonban ez sem elég. ő a Házával szemben álló családok megsemmisítését tűzte ki céljául, és mivel tart tőle, hogy szövetségeseiket szerezhetnek maguknak, megtűtja leányaiknak a férjhezmenést.

Az adó félelmetes fegyverré válik kezében. Nagyságát Cosimo kívánsága szerint állapítják meg. Mint bárdal sújt le vele és összezúzza a vagyonokat, melyek segítségével független polgárok támadhatnának.

»Ez az alsó osztályok védelmére szolgál, — mondogatja — a nép j avara.«

Hogy a Mediciek gyilkos adópolitikájától meneküljenek, sok család a városon kívülre költözik.

Ezeket »confináció«-val sújtják, ami a tartózkodási hely szigorú elhatárolását jelenti. Az ily módon elítéltek-

nek megengedik, hogy a városon kívül lakjanak, de nem szabad házuk körzetét elhagyniuk.

Cosimo de' Medici még ennél is erőszakosabb kényszerrendszabályokat talált ki, hogy biztosítsa az általa megállapított összegű közterhek befizetését a köztársaság pénztárába. A *berrouierek* (pandúrok) évenként kétszer bejárták a *contadót* — manapság adókerületet mondanánk — és kiürítették a kijelölt házakat, elvitték belőlük az élelmiszereket és elhurcolták a hozzájuk tartozó földekről a termést. Az így elkobzott vagy megsemmisített javak árát az adótartozásból nem vonták le. Az egész csupán rendőri intézkedés volt az adókésedelem megtorlására.

De van az éremnek másik oldala is, egy szebbik oldala. Burckhardt írja a renaissance történetéről szóló híres munkájában:

»Aki, mint Cosimo de' Medici kereskedő és pártvezér létre a legfőbb rangot foglalja el a városban, de a politikai és üzleti életen kívül is mindenkiel rendelkezik, aki csak gondolkodik, alkot és ír; aki, mint családjának feje első ember Firenzében és ezenfelül irodalom- és művészetpártolása által az összes olaszok közül a legnagyobbnak mutatkozik, az az ember valóságos fejedelem« — és pedig ritka képességekkel megáldott fejedelem.

Cosimo de' Medicié a dicsőség, hogy a plátói bölcséletben felismerte az antik szellem legmagasabbrendű kifejezését és ezt a meggyőződést át tudta vinni környezetére, övé a dicsőség, hogy megindította a második és szebb renaissanceot, melynek főirányául a görög szellem tanulmányozását jelölte ki, miután az olasz renaissance addig a római irodalom és régiségek művelésére szorítkozott. És a görög irodalmi kultúra utóbb Firenzéből terjedt át Olaszország többi városaira.

Az idősb Cosimo összegyűjti a bujdosó görög tudósokat, akiket a törökök elűztek hazájukból. Ezek voltak Argypoulos, Demetrius Chalkochondylos, Joannes Laskaris, Bessarion bíboros és az ősz Gemisthos Plethon.

Mindebben pedig legcsodálatosabb az, hogy Cosimo de' Medici, ennek a nagy irodalmi és tudományos mozgalomnak elindítója maga csak kevéssé volt tanult ember.

Ahol csak lehetett, felkutattatta az ókori írók műveinek kéziratait. Niccolo Niccoli halála után, akit szüntelen,

sokszor igen költséges hajszája új kéziratok után anyagi romlásba sodort, Cosimo kielégítette az elhalt tudós hitelezőit, megszerezte irodalmi kincseit és az általa építtetett híres San Marco-kolostorban helyezte el őket.

Itt a tudósok és a nagyközönség szabadon használhatta az okmányokat és kéziratokat. így keletkezett a szép Marciana-könyvtár. Igaz, hogy vérbeli kereskedő létére Cosimo de' Medici nem mulasztotta el, hogy alkalomadtán kereskedjen is a birtokába került kéziratokkal, ha belőlük tisztességes, magyarán megmondva busás hasznot húzhatott.

A korlátlan hatalmú Cosimo de' Medici alázatos tanítványa a nagyrabecsült mestereknek. Szerény és figyelmes növendék módjára jár hozzájuk iskolába. Hallgatja Pletthon előadásait, szorgalmasan olvasgatja Bessarion írásait. A kolostor magányában odaadással élvezi Traversari kamalduli barát tanítását és a San Marco egyik szegényes cellájában alázatos szívvel keresi Firenze későbbi érsekének, Szent Antoninusnak tudós társaságát. Ide vonult vissza, hogy zavartalanul elmélkedjen ebben a szerény környezetben, melyet azonban Angelico egyik legcsodálatosabb freskójával díszítettett.

Marsilio Ficino, a jeles humanista, aki elragadó lendülettel ragyogtatta a Phaidon szerzőjének bölcsességét, Cosimo de' Medici szellemi gyermekének vallja magát. Ficino arra törekedett, hogy a platonizmust a krisztusi tannal összeegyeztesse s mint ilyen, előfutárja volt Rafaelnek, aki nagy vatikáni freskóin az *Athéni akadémia* mellé odafestette az *Oltári szentség diadalát*.

Cosimo azt akarta, hogy a renaissance platonizmusának is meglegyen a maga akademosi kertje, ahol az emberi gondolat legmélyebb rejtélyeit vitassák a fenyvesek, a ciprusok és veresfenyők árnyékában, rózsák és liliomok között. Legszebb villáit és virágoskertjeit engedte át erre a célra s az új akadémia élére magát Ficinót állította, akinek vezetésével az akadémia óriási mértékben befolyásolta az akkori gondolkodást. Szembeszállott a skolasztikával és ledöntötte Aristotelest a trónról, melyre a középkor helyezte volt, hogy Platón ültesse helyébe.

»Tegnap — írja Cosimo egy Marsilio Ficinóhoz intézett levelében — felkerestem a Villa Careggit, nem annyira avval a szándékkal, hogy földjeimet javítsam, mint hogy

magam javuljak. Látogass meg, Marsilio, amilyen hamar csak lehet és ne felejtsd el magaddal hozni az isteni Platón könyvét a Legfőbb Jóról. Semmi fáradságtól nem riadok vissza, hogy felkutassam az igazi boldogságot. Jöjj és múlhatatlanul hozd magaddal Orpheus lantját.«

Olaszország nem csak a görög szellem feltámadását köszönheti Cosimónak, hanem a szép toszkániai nyelv-járás fellendülését is.

Cosimo de' Medicitől kapta a firenzei egyetem az erkölcsi és anyagi támogatást, mely felvirágzását elő-idézte.

Az idősb Cosimo gyönyörű emlékekkel gazdagította Firenzét: villákkal és palotákkal, loggiákkal és kertekkel, San Lorenzo templomával és klostromával, San Marco és Santa Verdiana konventjével, a Via Largával. A város környékén az Arno partján emelkedő lágy dombok lejtőit finom épületekkel díszítette. Valóságos szenvedéllyel építkezett, nemcsak Firenzében, hanem Rómában, Párizsban, ahol a firenzei kollégiumot helyrehozatta, sőt Jeruzsálemben is. Mikor egyik intézője, akit költekezése megremített, figyelmeztette, hogy egyetlen évben hétezer forintot adott ki a fiesolei apátságra és ötezret a San Marcóra, azt válaszolta:

»Helyes, hogy figyelmeztetsz, a San Marconái láthatólag csak immel-ámmal dolgoztak, de Fiesolében már rendezebben folyt a munka.«

Megbízásából a legnagyobb építészek készítették el a megrendelt építkezések terveit és ügyeltek fel a munkára. Köztük Michelozzo és Brunelleschi, akinek a Santa Maria del Fiore csodálatos dómját köszönhetjük.

Cosimo de' Medici ezekre az építkezésekre — Niccolò Valori tanúbizonysága szerint — ötszázezer forintot, mai értékben százharminc millió frankot költött.

A »haza atyja«-nak nevezett férfiú véleménye szerint ez a pénz jó befektetés volt és élete végén csak azt sajnálta, hogy nem tett még többet.

»Ismerem polgártársaimat — mondotta —; ötven év múlva nem fogja őket más emlékeztetni rám, mint az a néhány épület, amelyet én építtettem.«

Saját firenzei palotájának terveit Cosimo egyszerre tervezettette meg Brunelleschivel és Michelozzóval. Noha az elsőnek nagyobb híve volt, a versenyből Michelozzo

került ki győztesen, mert Cosimo a tervek egyszerűségében komor szépséget látott. Az emlékmű ma is fennáll és mint a firenzei Palazzo Ricardi ismeretes.

Cosimo de' Medici azt kívánta az építészől, hogy inkább kényelmes, mint pompás házat tervezzen. A kortársak mégis egybehangzóan magasztalják az épületet, mely akkor jóformán egyedülálló volt a maga nemében. II. Pius »királyhoz méltó lakhely«-nek nevezi. A költők prózában és versben dicsőítik. Az egyik szobát Uccello freskói díszítették. »Ez a szoba káprázatos volt; mesebeli madarak tárták ki benne szárnyukat végtelen vonalban, több helyütt oroslánok viaskodtak, egyikük egy kígyóval, melynek szemei és torka, mint Vasari beszéli, fekete mérget ontottak magukból.« (André Lebey.) A palota udvara magában felért egy múzeummal. A Ricardiak a tizenhetedik században csak folytatták elődeik hagyományait, mikor a palotát antik műrecekkel ékesítették. Sok csodálója akadt Donatello nyolc domborművű márványérmének, melyek graff ito-f estésű — azaz fehér-fekete — fűzérdísszel váltakoztak, melyet nemrég találtak meg egy egyszínű vakolat alatt.

Cosimo de' Medici a Della Robbiákat is foglalkoztatta. Udvari szobrászát, Donatellót Michelangelo az újabb idők legnagyobb mesterének tartotta. Az ő irányításával öntötte Ghiberti Santa Maria del Fiore keresztelőkápolnájának csodálatos kapuit, melyek Michelangelo szerint méltók volnának arra, hogy a paradicsom bejáratául szolgáljanak. Festőinek neve Fra Angelico, Benozzo Gozzoli, Paolo Uccello, Andrea Castagno, Botticelli, Baldovinetti, Ghirlandajo, Filippo Lippi.

Ez az utolsó festő domokosrendi barát volt, 1356-ban harmincéves volt és a firenzei Santa Margherita-kolostor vallásos képekkel való díszítésén dolgozott. Freskói kielégítően haladtak előre, aztán hirtelen félben maradtak. A domokosrendi barát eltűnt és magával vitte az egyik fiatal apácát. Lucrézia Buti nevűt, aki után a Szűz képét festette. A legkevesebb, ami a fiatal festőre ezért várt, az volt, hogy hátralevő éveit kenyéren és vízen fogja tölteni valamelyik *carcere duróban*. A »haza atyja« azonban közbenjárt érdekében II. Pius pápánál, aki kérésére feloldotta a két szerelmezt szerzetesi fogadalma alól és nagy örömeire összeházásította őket. Frigyükből

egy másik művész született, aki nem volt kisebb tehetség atyjánál: Filippino Lippi.

Cosimo de' Medici fejedelmi bőkezűséggel jutalmazta az írókat és művészeket, akiknek csodálója volt. Jelentékeny összegeket adott nekik, amellet, hogy a személyes érintkezésben, a nemes tapintat ösztönétől vezettetve, a legnagyobb egyszerűséget tanúsította irányukban. Ő az állam első embere volt, akivel vagyonban és tekintélyben senkisémet vetélkedhetett; de a kiváló művészeket, költőket és tudósokat őszintén egyenrangúaknak tekintette. Egy tehetséges íróval szemben dühe megenyhült, engesztelhetetlen haragja elvesztette szigorát. Filelfo, a tudós költő kardjával és semmivel sem kevésbbe hegyes tollával fenyegette. Cosimo meghagyta, hogy nyissák meg előtte Firenze kapuit és Filelfo holtáig zavartalan békeségben folytatta tanulmányait és a *Divina Commedia* magyarázását.

Rokonszenves vonása a Medicieknek a költőkkel és tudósokkal való érintkezésükben a meghitt kedvesség.

A nagy bankár, aki igen jótékony volt, szívesen segített a szegény polgárokon, hacsak nem az ellenpárthoz tartoztak, ami azonban ritkán fordult elő, hiszen ő maga éppen a szegény emberek pártjának volt a feje. Vigyázott rá, hogy elszegényedés következtében ne veszítsék el polgárjogukat.

Fényes ünnepekkel halmozta el a népet, de ha valamelyik patrícius abba a gyanúba keveredett, hogy a kényúr tekintélyén csorbát akar ejteni, lábánál fogva a Signoria épületének homlokzatára akasztották* Ez a kivégzési mód hagyományossá vált a Mediciek családjában, így végeztette ki Cosimo a ghibellinek fejeit, Rinaldo és Ormano Albizzit, majd Ludovico dei Rossit, Stefano Peruzzit, Lamberto dei Lamberteschit, Bernardo Barbadorit, Baldassare és Niccolo Gianfigliazzit. Utóbb természet után«, vagyis ahogyan és ahol a valóságban függöttek, lefestette őket a Podestá palotájának homlokzatára (1434). A háborzongató képeket egy nagy festő, Andrea dei Castagno festette, akinek szóbanforgó freskói a művész nevének megváltozását vonták maguk után; Andrea dei Castagnot, vagyis lefordítva Gesztenyés Andrászt azontúl csak az *Andrea degli Impicati* néven emlegették, ami annyit jelent, mint »Akasztottak Andrása«,

Volt, aki szemére vetette Cosimónak, hogy elnépteleníti Firenzét, mire Cosimo ezt felelte:

»Inkább néptelenedjék el, mint hogy elveszen.«

De nem érte be azzal, hogy a neki nem tetsző embereket felakasztatta és felakasztott állapotban lefesttette, hanem a kor divatja szerint — Aretino vagyont szerzett ebből — a zsoldjában álló költőkkel meghurcoltatta emléküket.

És mindezek után Comines, a bölcs és megfontolt francia történétíró így nyilatkozik Cosimo de' Medici uralmáról írott méltatásában:

»Nyájasan és szeretetreméltóan gyakorolta hatalmát, ahogyan egy szabadságszerető városban illik.«

A nagy firenzei kényúr utolsó évei szomorúbban teltek.

Köszvénye és gyomorbaja iszonyúan kínozza. Benozzo Gozzoli freskójától Botticelli vásznáig követhetjük lesoványodását. Idővel kénytelen volt a kihallgatásra jövéket ágyban fogadni vagy Piero fia szobájában, akit hozzá hasonlóan ágyba döntött a köszvény és aki egész életében szerencsétlen volt és sokat szenvedett. Köszvényes Pierónak hívták. Nála ülésezett a firenzei Signoria, mondhatnók a köztársaság minisztertanácsa.

Lorenzo nevű fivére után fiát, Giovannit is elvesztette Cosimo, a fiút, akibe elsőszülöttjének, a köszvényes Pierónak betegeskedésére való tekintettel minden reményét vetette.

Giovanni halála, kevéssel Lorenzo elvesztése után, borzalmas csapás volt az aggastyánra. De nagy jellemzilárdsággal viselte el. Egyik meghittje, Nicodemo, ezt írja róla Giovanni Sforzának 1463 november 4-ikén:

»Nem sír soha, hangja nem remeg, s minden szó, amit kiejt, filozófushoz és szenthez méltó.«

Vigasztalóit még ő vigasztalta. Ezt mondta nekik: »Csak kétfajta ember van, aki vígasztalásra szorul: aki elvesztette emlékeit és akinek leszámolnivalója van az Úristennel.«

1464 augusztus elsején, hetvenöt éves korában halt meg ez a földi hatalmasság, ahogyan a földi hatalmasságok meghalni szoktak: siralmas elhagyatottságban. Környezete attól tartott, hogy betegsége fertőző lehet. Bizalmasait kedvességgel és jótéteményekkel halmozta el,

melyeknek emléke azonban hamar szertefoszlott, mint az áprilisi köd a tavaszi napsütésben. Kevéssel halála előtt ezt mondta:

»Azt szeretném, ha egészen egyszerűen temetnének el, fölösleges pompa nélkül.«

Cosimo de' Medici fiát, Köszvényes Pierót észrevehető ellenkezés nélkül elismerték atyja örökösének, jóllehet sem egészséges, sem különös rátermettségű nem volt. Folytatta atyja politikáját, ugyanazokkal a hajlamokkal. Ő is pártfogolta a tudósokat, költőket és festőket, noha fukarabban és takarékosabban. Egészségi állapotát használta ürügyül, hogy ne kelljen megnéznie a befejezett munkákat, melyeket rendelt s hogy ily módon elodázhassa a fizetést. Azért Köszvényes Piero is felállított a tulajdonát képező Villa Careggi kertjében egy akadémiát. Különös kegye jeléül XI. Lajos francia király 1465 májusában kelt levelében engedélyt adott a Medicieknek arra, hogy címerük hat piros golyójához a három liliomot csatolják.

Köszvényes Piero 1469-ig bírta silány egészségével. Öt évvel atyja halála után ő is meghalt. Két fiút hagyott hátra, Lorenzót és Giulianót.

* *
*

Az idősebbik fiú, Lorenzo huszonegyéves volt, Giuliano tizenhat. Két nappal atyjuk halála után nagyszámú firenzei polgár jött és kérte a két testvért, hogy vegye át a hatalmat. Lorenzo szelíden azt felelte, hogy »lemond róla«. Aztán, mint Machiavelli megjegyzi, olyan méltóságteljesen beszélt, hogy mindenkiben nyomban felébresztette a reményeket, melyeket később oly nagy mértékben beváltott.

Lorenzo de' Medici kapta meg kortársaitól azt a megtisztelő melléknevet, melyet az utókor is meghagyott neki. Valóban Lorenzo Magnifico volt, a nagyszerű Medici. A történetíró benne látja a renaissance-korabeli nagy kényurak, uralkodók, humanisták és műpártolók legragyogóbb és legjellegzetesebb példányát.

A város, mint Guicciardini megjegyzi, az Ő uralma alatt a legteljesebb békét élvezte. Soha Firenzében nem uralkodott nagyobb egyetértés, soha lakói nem érezték magukat erősebbeknek. Minden, ami az élet fenntartásához és megszépítéséhez szükséges, nagy bőségben özönlött Firenzébe. Ünnepek és látványosságok soha nem látott gazdagsággal és szépséggel váltogatták egymást. A művészetek, az irodalom és a tudományok Lorenzo de' Mediciben megtalálták legműveltebb mecénásukat. Jóvoltából a firenzei köztársaság hatalma és külső befolyása olyan fokot ért el, amilyent a legbúzóbb hazafiak sem mertek remélni. Lorenzónak sikerült egyensúlyt és összhangot teremtenie a különböző államok és hatalmak között, melyek a félszigeten megosztottak, de melyek között a kiegyenlítő szerepét Firenze játszotta. A firenzeiek ducéja »kora politikai mérlegének nyelve« volt. A ferrarai herceg lekötelezettjének vallotta magát, a milánói herceg, a nápolyi király, a pápa szövetségeseinek jelentették ki magukat.

1488-ban Lorenzo férjhez adja Maddalena nevű leányát VIII. Ince pápa fiához. Giovanni fiának tizenégyéves korában megígéri az egyházfő, hogy bíborossá avatja és ezt az ígéretét be is váltotta, mihelyt az ifjú tizenhetedik életévét elérte. Később X. Leó néven ő maga is fejére tette a Tiarát.

André Lebey Lorenzo de' Mediciről írott elragadó könyvében a következő képet festi Kösztvényes Piero fiáról:

Lorenzo Magnifico »nagy, erős, csaknem feketebőrű, kellemnélküli és bámulatosan csúnya férfi volt. Rendkívül nagy, magas és igen egyenes homloka magára vonta a tekintetet és elfelejtette arcát, mely valósággal háttérbe szorult az óriás homlok mögött. Szája nagyon nagy volt, látása gyöngye, görbe orra halott maradt és nem volt szaglása. Hangja érdes és kellemetlen volt, mindazonáltal ékesszólása lenyűgözően hatott. Szerette a vadászatot, a futtatást, a tornát, a farsangi ünnepeket. Különleges fajtájú kutyái voltak. Érdeklődött a filozófia és a szépművészetek iránt. Ha figyelmét valamire összpontosította, mindenben az első helyet vívta ki. Értékének teljes mértékben tudatában volt.« Ficino pedig így nyilatkozik: »Lorenzónak három fényes tulaj-

donsága volt, melyeket Orpheus magasztalt: testi frissesség, a szellem világossága és saját erejének tudatai.

Mint nagyapja, az idősb Cosimo, Lorenzo sem kívánt teljhatalmához hivatalos címet. Nagyapjához hasonlóan igen egyszerűen öltözködött, akárcsak valamelyik szerény polgár; télen ibolyakék csuklyat viselt, nyáron pedig azt a sajtáságos firenzei öltözetet, melynek neve *lucco* volt és melyet később a hivatalnokok hordtak. Veje, Cibo, VIII. Ince pápa fia, aki a római udvar fényűzéséhez volt szokva, meglepetéssel látja, milyen szerény életmódot folytat apósa és milyen egyszerűek az étkezések. Lorenzo azt sem akarta, hogy leányai pompás és drága anyagból csináltassák ruháikat.

Mint nagyapja, az idősb Cosimo, Lorenzo de' Medici is foglalkozott filozófiával és pedig Ficino vezetésével a platói filozófiával. »Platon nélkül — mondta nem egyszer — képtelennek érezném magam arra, hogy jó polgár és jó keresztény legyek.« Irodalombarátok társaságában élt, akiket ő válogatott össze és akiket szeretett otthonában egybegyűjteni. Pico della Mirandola kijelentette, hogy sehol sem érzi magát olyan fesztelenül jól, mint a Magnifico környezetében.

Lorenzo több volt, mint műpártoló, ő maga is vérbeli művész volt. A Santa Maria del Fiore főkapujának terve tudvalevőleg tőle származik.

Sokan csodálkoztak rajta, hogy a szegény Kőszvényes Pierónak ilyen testileg és szellemileg makkegészséges fia lehetett. Lorenzo azonban anyjára ütött. Anyja, Lucrezia Tornabuoni tényleg kiváló nő volt. Tőle örökölte fia irodalmi tehetségét is. Javakorabeli — negyvenöt-éves — asszony volt, mikor idősebb fia kezébe vette az állam kormányzását. A Magnifico felesége, Chiara Orsini korlátolt szellemi képességekkel rendelkezett, nem volt érzéke az irodalmi műveltség iránt és jelleme sem volt rokonszenves; nem csoda, hogy Poliziano nagyon is menthetőnek találja Lorenzo előszeretetét a korcsmázás iránt. Lucrezia Tornabuoni ritka szellemi képességeivel s különösen finom irodalmi és művészeti ízlésével a házi-asszony minden kiválósága párosult; vallásos meséket és profán verseket írt, közben azonban a háztartást is vezette, felügyelt a konyhára és etette galambjait. A fia

köré csoportosuló szellemi kiválóságok között derekasan megállta helyét. Másfelől azonban a testi, erkölcsi és szellemi hasonlóság Lorenzo Magnifico és az idősb Cosimo között olyan szembetűnő és elvitathatatlan, hogy Kösvényes Piero apasága felől nem igen merülhet fel kétely. Ami külsejüket illeti, elég, ha a nagypapa és az unoka képét, összehasonlítjuk, ami annál könnyebb, mert mindkettő megtalálható Bronzinótól a firenzei Uffiziák képtárában; erkölcsi tulajdonságaikat illetőleg vessük össze a fentebb mondottakat az alább következőkkel.

Az új kormányzatot a legelején összeesküvés fogadta, ha ugyan szabad így neveznünk a Pratóban Bardo Nazi által előidézett mozgalmat, mely abban állott, hogy Nazi megkísérelte a nép fellazítását, elkiabálván magát az utcán: »Éljen a firenzei nép! Éljen a szabadság!« A firenzei nép, mely csömörlésig jóllakott már a ghibellin szabadsággal, egyetlen ujját sem mozdította. Lorenzo de' Medici családi szokás szerint lábánál fogva felakasztatta a zendülőt, tizennyolc társával együtt.

Guicciardini nem tagadja, hogy a hírneves kényúr nem éppen keztyűs kézzel dolgozott. »Oíyan hatalmat ragadott magához, hogy azt lehet mondani, a város többé nem volt szabad.« És ez a hatalom olyan szilárd alapon nyugodott, hogy másképpen, mint erőszakkal nem volt megdönthető.

Az Albizziek akkor már nem álltak a firenzei patriciusok élén; a »feketék« vezetését átvették tőlük a Pazziak, a köztársaság egyik nagynevű családja. Egy Pazzo di Pazzi már az első keresztes háborúban dicső szerepet játszott volt. Nevét avval tette híressé, hogy elsőnek tűzte a hit lobogóját Jeruzsálem falára és a Szent Sírról köveket hozott haza szülővárosába. Ennek emlékére a Pazziak minden év nagyszombatján ünnepeket rendeztek. Tegyük hozzá, hogy a Pazziak, akiknek jelentős bankházuk volt, a Mediciek nyomasztó konkurrenciáját fölöttébb megsínylették.

A Pazziak elhatározták, hogy elteszik láb alól a két fivért, Lorenzót és Giulianót. Salviati pisai érsek, akinek családját a Mediciek számúzték, csatlakozott az összeesküvéshez. IV. Sixtus pápa pártolta a tervet, melybe egyik unokaöccse, a tizennyolcéves Raffaele Riario bíboros is bele volt keverve. 1478 április 26-ikán a Santa

LORENZO DEI MEDICI

Michelangelo szoborműve a firenzei Medici-kápolnában

Maria del Fiorében ünnepi istentiszteletet tartanak. Az Úrfelmutatás pillanatában, mikor a fehér ostya a pap feje fölé emelkedik és az átható illatú tömjénfelhőkön az ezüst csengők csilingelése hasít át — egy fojtott sikoly: Bernardo Bandini rávetette magát Giulianóra és rövid törét mellébe döfte. Giuliano megingott, aztán végigvágódott a földön. Az egyik összeesküvő Franceschino fölébe hajol és vadul tovább szurdalja, mintha soha sem akarná abbahagyni, olyan eszeveszett dühvel, hogy végül saját combját, is megsebzí. A kórusban, ahol a misét hallgatta, két pap Lorenzóra rontott. A papok nem kezelik a gyilkot olyan ügyesen, mint Bandini. Lorenzó kivédte az első csapásokat, köpenyét balkarjára csavarta és törrel kezében szembeszáll támadóival. Hívei egybesereglenek, a tömeg egy része ordítva rohan ki a templomból. A nők élesen sikoltoznak és elájulnak, a férfiak borzasztó szitkai visszhangzanak a szent boltozatokról. A sekrestyében Lorenzo és barátai eltorlaszolták magukat. A zendülés kudarcot vallott, mert a nép a kényúr mellett áll. Kívülről már hallatszik a futva közeledő *ciompók* üvöltése: »Palle! Palle!«, a Mediciek jelszava. A Palazzo Vecchio ablakaiból felakasztják Salviati érseket, fivérét, unokaöccsét és Jacopo Bracciolinit. Bernardo Bandininek sikerült elmenekülnie. Egy másik összeesküvő elrejtőzött. Négy nappal később egy farakás alatt bukkannak rá és megkegyelmeznek neki, André Lebey szerint »tekintettel arra, hogy olyan soká kibírta görnyedt helyzetében«.

A nép, mint ilyen esetekben rendesen, őrzöng a dühtől, megrészegül a vértől. Mindenkit lemészárolnak, aki ellen az a gyanú, hogy a Pazziak barátja. Franceschint a Signoria épülete elé hurcolják. »Egyik ablakra ültetik, diadalmasan megmutatják a tömegnek. Mellette egy megmerevült test, égneek emelt lábakkal, melyeket a lehulló lila ruha csaknem térden felülíg csupaszon hagy. Franceschino tudja, hogy a hulla a papi öltözetében kivégzett Salviatié. Az összes többi ablakokból fejfelé felakasztott barátai függenek. Nyakára dobják a kötelet és meglökik. Lóg a levegőben, többször hozzáütődik a püspökhöz. Lábat mozgatja, utolszor kinyitja szemét és kiadja lelkét, anélkül, hogy a tömeg trágár kiáltozását hallaná.« (André Lebey.)

Giuliano hullája véres foltot hagyott a Santa Maria del Fiore fekete kövezetén. Az egész test nem egyetlen tátongó sebnél.

Egy másik összeesküvőt, az öreg Jacopot, hegylakók fogják el, mikor éppen az Appenineken akar átszökni. Tudja mi sors vár rá. Egész nála levő pénzét felajánlja a hegylakóknak és kérve-kéri őket, hogy öljék meg. Hasztalan. Firenzébe viszik és ott felakasztják, irgalmas kezek levágják és eltemetik a családi sírboltban; a tömeg kiássa a hullát, végighurcolja az utcákon és örömét találja benne, hogy koponyája koppan az éles kövezeten és meghempereg a pocsolyában. A hulla maga, mely négy napig feküdt a földben, zöldessárga színű. Cafatokban szakad le róla a bűzlőgő hús. Igen nagy hőség van. A szennyes győzelmi zsákmány körül legyek raja döng. A fej úgy inog, hogy minden pillanatban azt lehetne hinni, le akar válni a törzsről. Ekkor elhatározzák, hogy visszaviszik sírjába; de másnap egy sereg siheder újra kiássa és végighurcolja az utcákon. A felpuffedt, barna, liláskék, zöldes masszán nincs már semmi emberi. »Nem tudván, hogy mitévők legyenek vele — írja Lucca Landeschi, — végül is az Arnóba dobják, egy rögtönzött gúny dal éneklése közben.« Akkoriban még rögtönzött és énekelt a nép. A gúnydal prózában így hangzik:

»Messire Jacopo megy, megy az Arnón. S ez csodaszámba ment, csodaszámba bizony, mert a gyerekek félnek a halottaktól s ez a halott bűzlött, de úgy, hogy közelébe se lehetett menni. Április 27-ikétől május 17-ikéig; gondoljátok el, hogy bűzlött! A hidakat kíváncsi tömeg lepte el, hogy lássa őt, amint lefelé úszik a folyón. Mikor a Brozzi teréhez ért, a gyerekek ismét kihúzták a vízből és egy fűzfára akasztották, ahol botokkal alaposan kiporolták, aztán visszalökték a folyóba és a pisaiak látták, amint hídjaik alatt elhaladt.«

Ezt a szöveget egy népszerű dallamra énekelték és lassú ütemben, csinos mollváltozatokkal, a vége felé vidáman felcsattanó hangon.

Bandini Konstantinápolyba menekült. Lorenzo de' Medici gyűlölete ott is elérte. Kikérte a szultántól, aki kiszolgáltatta, mert »a templomban elkövetett gyilkosság utálattal töltötte el«. A Bargello ablakából akasztották fel 1479 december 29-ikén. Lorenzo de' Medici a nagy-

szerű Leonardo da Vincit kérte fel, hogy fesse le ebben a helyzetben. A nagy művész róla készült rajza fenn is maradt.

A Pazziak címerét az összes épületekről eltávolították és a firenzei liliommal helyettesítették. A róluk elnevezett keresztutat átkeresztelték. És a keresztúttal együtt a család összes tagjainak új nevet kellett felvenniük. Aki valamelyik leszármazottjukkal összeházasodott, eo ipso fattyuvá nyilvánított; a család összes ivadékait szintén fattyúknak nyilvánították, akik nem viselhettek állami tisztséget s nem örökölhettek.

A falon, ahol felkötötték őket, Botücelli isteni ecsetével megörökítette a kivégzettek gyászos sorsát. Állítólag csodálatosan szép mű volt. Egy goromba tanácsstag lekapartatta onnan. Antonio Pollaiuolo emlékérmét készített ezekről az eseményekről Orsino viaszfigurákat öntött és felöltöztették őket azokba a ruhákba, melyeket Lorenzo és Giuliano a merénylet napján viseltek. A Pazziak megsemmisültek.

Az ezt követő időkben Lorenzo de' Medici még csomó embert felkötetett avval az ürüggyel, hogy a Pazziak összeesküvést szöttek ellene és azok, akiket kivégeztetett, ugyancsak azt teheték volna. Ezután nagyapja, az idősb Cosimo példájára a Signoria palotájában törvényesített néhány vagyonekobbzást, száműzetett néhány embert és halálra íteltette néhány polgártársát, s mint aki jól végezte dolgát, nyugodt lelkiismerettel elment a Coreggi-kertben levő nemes akadémiára, hogy ott Sokrates erkölcstanával és Platón filozófiájával táplálkozzon.

További kegyetlenségek, melyeket a Magnifico szemére vetettek: ártatlan gyermekeket börtönöztetett be és nagyapjához hasonlóan megtiltotta ellenségei leányainak a házasodási. »Jellemében az volt a legkellemetlenebb — jegyzi meg Guicciardini, — hogy gyanakvó hajlamú volt, nem annyira természettől fogva, mint inkább, mert olyan városban uralkodott, amely ismerte a szabadságot és melyben az ügyeket még mindig tanácsstagok intézték a szokás által előírt módon, a szabadság külső formáinak megőrzésével. Ezért igyekezett mindjárt a hatalom átvétele után az összes polgárok megsemmisítésére, akik nemességüknél, vagyonuknál, vagy jónírüknél fogva becsben állottak a népnél.« Ez a miletosi

kényúr politikája, amelyet Lorenzo de* Medici, a buzgó humanista az ókori példából is megtanulhatott.

»Ugyanennek a gyanakvó természetének következtében — folytatja Guicciardini — Lorenzo megakadályozta a hatalmas családokat abban, hogy egymással összeházassodjanak és ehelyett arra törekedett, hogy olyan frigyeket hozzon létre, melyek neki nem lehettek ártalmára. Előkelő fiatalembereket arra kényszerített, hogy olyan nőt vegyenek el, akit saját jószántukból sohasem választottak volna. A dolgok odáig fejlődtek, hogy jelentősebb házasságot már nem is kötöttek parancsa vagy megkérdezése nélkül. De még tovább ment és elkobzás útján ellopta az előkelő leányok hozományát.«

Uralkodása egész folyamán Lorenzót állandóan fegyveres emberek vették körül, akik nem mozdultak el mellőle és vigyáztak testi épségére. Az ugyanez időben élt Cambi *Delizi degli eruditi Toscani* című munkájában megerősíti Guicciardini állítását:

»Nevezett Lorenzo mindenüvé tíz köpenyes testőrrel kísértette magát, akik kardot viseltek, s ezeknek a testőröknek egyike, bizonyos Savaglio nevű, előtte hordta a kardot.« Ezt a pretoriánus gárdát a Magnifico ajándékokkal és kegyekkel árasztotta el, sőt a kórházak és kegyes alapítványok jövedelmeit is átruházta rájuk.

Egy nagy ember kis fogyatkozásai, mert Guicciardini is kénytelen elismerni, hogy legádázabb ellensége sem vitatta el Lorenzótól nagy észbeli képességeit, »melyek alkalmassá tették arra, hogy huszonhárom évig gyakorolja az uralmat, hatalma és dicsősége állandó gyarapodására«. A világ rangban legelső fejedelmei kimutatták iránta nagyrabecsülésüket, VIII. Ince pápa, a francia király, a spanyol király, sőt a szultán is, aki egy zsiráfot, több oroszlánt és kost küldött neki ajándékba. Mert Firenze Lorenzo kényurasága alatt a nagyság és jólét bámulatos fokára emelkedett. Ahova lép, szinte a földből nőnek ki a művészek: Brunelleschi, Ghiberti, Luca della Robbia, Ghirlandajo, Botticelli, a nagy Luca Signorelli, az isteni Leonardo da Vinci és Michelangelo I Lorenzo szenvedélyesen szerette a kőmetszeteket és a kameákat. Gyönyörű gyűjteménye volt antik kameákból, amelyek a LAUR. MED. felírásról ismerhetők meg. Mindenfelé, Görögországban és a Keleten is kerestette, megvásároltatta és

lemásoltatta a ritka vagy érdekes kéziratokat, amire évenként 30.000 aranyat költött. Megalapította a híres *Bibliotheca Laurentiana*t. Pisa városában egyetemet alapított a filozófia és az irodalom művelésére, amely csakhamar vetekedett a páviai és páduai egyetemekkel, ha nem is a diákok számát, de a bennük előadó tanárok kiválóságát tekintve.

A kerti ház Careggiban, melyet már nagyapja gazdagon felszerelt, s amelyben életét befejezte, ily módon a művészetek és irodalom legfényesebb csarnoka lett, mely számot tarthat a történelem csodálatára. És kortársainak fölébe kerekedve, Lorenzo Magnifico korának egyik legelső szónoka és egyik legjobb írója lett. Nyilvánosan és magántársaságban tartott beszédei, mint Guicciardini hangsúlyozza, éleselméjűségükkel és ügyességükkel rendkívüli sikereket arattak; levelei a legnagyobb szellemi képességekre vallanak, melyeket nagyban emel az ékes-szólás és a kifejezés mesteri eleganciája. Minden irodalmi műfajt művelt; írt rusztikus verseket, pórias nyelven, a műfajhoz illően a lehetőségig unalmas leíró költeményeket, farsangi énekeket, tankölteményeket, vallásos dalt, szatírákat, egy drámai költeményt, canzonékat és szonetteket, melyek a maguk nemében mindjárt Petrarca hasonló alkotásai után következnek. Leányának a pápa fiával kötött házassága alkalmából egy misztériumot költött *János és Pál Konstantin-korabeli vértanúk* címen. Ezt Firenze egyik templomában elő is adták és az egyik főszerepet ő maga játszotta.

Senki nála hozzáértőbben nem kezelte a szép toszkánai nyelvjárást. Költeményei néha szabadszájuak, mintha kocsmai lányok számára írta volna őket, máskor viszont a legtisztább eszményiségig emelkednek: »Törd szét, ó lelkem, a gyalázatos bilincseket, melyek lenyűgöznek. Rázd le magadról a hiú vágyakat! Legnemesebb és legszebb részed nyerd vissza uralmát.«

Lorenzo mint költő, kedvelte a képeket és hasonlatokat; de a festői elem túlszabatos verseiben mintha kissé kemény volna, akárcsak kortársa, Botticelli festményein. Canzoneiban a könnyeket, melyek egy fiatal leány arcán végigfolynak, a patakhoz hasonlítja, amely virágokkal ékes mezőn halad át; a gondolatok, melyek közte és hölgye között cserélődnek és édes vándorútra kelnek egyik

szívből a másikba, a szorgos hangyákat juttatják eszébe, a melyek egyik zsombékból a másikba igyekeznek; a kedves szemekből áradó sugarak neki a nap ragyogó sugarai, melyek egy résen át hatolnak a sötét méhkasba.

Lorenzo különösen szerette az ibolyát. »Oh ibolyák, — énekli — szép friss, bíboros ibolyák, ibolyák, melyeket ártatlan kéz szedett, mely tiszta ég hozhatott benneteket létre, akiknek báját a természet egyetlen más virágnál sem bírta megismételni!« Lebey különösen csodálja a következő versszakokat, melyeket Lorenzo kedves virágainak szentel:

»Vénusz egy erdön haladt át, Adonisz sorsát gyászolván, meztelen lábát tüske szúrta meg; egy csöpp vér kiserkent és a fehér ibolyák kéjesen szívták magukba a vért, mely a gyönyörű asszonyi testből eredt. Azóta bíboros a színük és ezt a színt nem a zefir üdesége és nem a víz tisztasága őrzi meg, hanem a szerelem sóhajai és kö:myei.«

Elete utolsó éveiben Lorenzo de' Medici egy firenzei nő hatalmába került, aki lényegesen idősebb volt nála. Bartolomea de' Nasi volt a neve és Donato Benci felesége volt. Lorenzo ezen a ponton II. Henrik francia királyra, ükunokája, Medici Katalin férjére emlékeztet. Bartolomea de' Nasi pedig Diane de Poitierst juttatja eszünkbe, noha ez utóbbival ellentétben sem szép, sem kecses nem volt. Lorenzo bomlott érte. Nem élhetett többé nélküle. Ha a hölgy nyáron kerti házában töltötte a meleg napokat és Lorenzót a kormányzás gondjai visszatartották Firenzében, minden este kihajtatott hozzá és csak kora reggel tért vissza a városba. Feláldozta neki barátait, leghívebb szolgálóit, akik a szeszélyes nőnek nem voltak ínyére. »Bolond dolog — jegyzi meg Guicciardini —, hogy ilyen magas állású, tekintélyes és bölcs férfiú negyvenéves fővel egy sem nem szép, sem nem fiatal nő hatalmába kerüljön, elannyira, hogy kedvéért olyan dolgokat tesz, amelyek még nagyon fiatal emberektől is oktalanságnak tűnné nek.«

1491 elején Lorenzo de' Medicit betegség támadta meg, melynek az orvosok nem tulajdonítottak jelentőséget, de mely a következő év április 8-án, negyvennégyéves korában véget vetett életének.

Lorenzo de' Medici halála Guicciardini szerint kizökkentette Olaszországot boldog nyugalomból. »Okossága, hatalma, ritka lángelméje, mely mindenre képessé tette, megszerezte a köztársaságnak a gazdagságot, általános bőséget, és egyéb előnyöket, melyek a hosszú béke gyümölcsei. Egész Olaszország érezte a nagy veszteséget; mert azonkívül, hogy féltő gonddal vigyázott az általános biztonságra, ő egyenlítette ki a Milánó és a nápolyi királyság között gyakorta felmerült nézeteltéréseket. Ő mérsékelte a két hasonlóan hatalmas és egyformán nagyravágyó uralkodó között a kölcsönös féltékenységet és bizalmatlanságot.«

André Lebey így fejezi be Lorenzo de' Mediciről írott vonzó könyvét:

»A Magnifico úgy jelenik meg, mint valami újfajta varázsló. Az alacsony termeket, ahol denevérek röpdöstek a csontvázak között, remek palota váltja fel, melynek küszöbén a bagoly elmélkedik Pallas fején, míg a környező parkban, a nád között, ahol a tó vize egy antik templom oszlopaait fürösztli, Apolló fuvolájának édes hangja szól.«

Ne keseregjünk tehát azon, hogy annyi firenzeit akasztottak fel lábánál fogva, fejjel lefelé, hogy másokat elevenen szétvagdostak és feldaraboltak, ismét másokat pedig arra kényszerítettek, hogy mezítláb sétáljanak a sóval behintett földön, miután talpukat előbb serpenyő fölött sebesre sütötték. A lényeg az, hogy az alacsony termekben azelőtt denevérek röpdöstek a csontvázak között, most ellenben Apolló fuvolájának édes szava szól a virágborult babérfák alatt, miközben egy bagoly kénesen fénylő szemével Pallas fejére telepedett és ott elmélkedik.

Ö T Ö D I K F E J E Z E T

A HUMANISTÁK

Nem ok nélkül tartották a humanizmust mindenkor az olasz renaissance szülőanyjának. Firenze volt a renaissance életű szelleme mindaddig, míg ezt a nagy szerepet Róma nem vette át. Az előbbi fejezetben láttuk, hogy a firenzei humanizmus legfőbb pártfogói Cosimo és Lorenzo de' Medici voltak.

Mi hát a humanizmus?

Manapság így mondhatnánk: A humanista műveltség termékeinek, tehát a szépirodalomnak, jelesen a görög-latin szépirodalomnak tanulmányozása.

A tizenötödik század végén, mikor a humanizmus fellendült, lényegében azoknak a tudományoknak művelését jelentette, melyek célja az ember boldogítása és tökéletesítése volt, ellentétben a skolasztikává vált theológiával, mely Isten felé fordult. Ettől a skolasztikával való ellentétől kapta nevét a *humanizmus*.

Döntő ösztönzést adott a humanizmusnak az antik ókor kultusza, mely mindennél jobban jellemzi az olasz quattrocentot s melyet visszahatásként a humanizmus ápol és elősegített.

Gyönyörű és megkapó jelentőségű hit lelkesítette a humanistákat. A legtisztábban talán Pico della Mirandola fogalmazta meg: »Semmi nem halhat meg, semmi nem szabad, hogy meghaljon, ami a múltban valaha is megdobogtatta az emberek szívét és tettekre serkentette őket, hit, nyelv, szokás, művészet és irodalom éppoly kevésbé, mint tudomány és bölcsélet. Mert mindez emberi munka, meggyőződés és szeretet eredménye s lehetetlen,

hogy e mindig bámulatra méltó tevékenység ne hullatott volna el termékeny csirákat.«

A múlt ez ereklyéi között, melyeket kegyeletes buzgalommal iparkodtak felkutatni és összeszedni, lenyűgöző és szívhezszóló tekintélyével az első helyet foglalta el az ősök hagyatéka, a rómaiaké és a görögöké, akikről a rómaiak a maguk műveltségét átvették.

Az antik kultúrával átítatott humanizmus az olasz Firenzéből és Rómából áterjedt a többi országokra is.

Nem szabad azt hinni, hogy a középkor nem ismerte vagy lenézte a régiek szellemiségét. A legnagyobb egyházatyák közül többen, Szent Jeromos, Aranyszájú Szt. János és Nazianzi Gergely a görög irodalmon nevelkedtek. Szent Ambrus a Pandektákat az Evangél ummal, Cicerót Szent Pállal társította. Nagy Gergely pápa véleménye szerint az antik bölcsészet és irodalom ismerete nagyban megkönnyíti a Szentírás megértését. Platón *Phaidonját* már a tizenharmadik században lefordították latinra. Joggal állítható az is, hogy Aristotelest jobban megértették a középkorban, mint azóta bármikor. Nem hiába nevezi Dante a tizenharmadik század végén »minden tudósok mesterének«. A Danteval egykorú Duns Scotus, a »doctor subtilis« aprólékos, hajszállhasogató elemzése egy részét a peripatetikus metafizikának es logikának szenteli.

Vájjon nem a középkor akarta-e boldoggá avatni Vexgiliust? Nem ugyanazt az aranykoszorús Vergiliust választja-e magának Dante kalauzul halhatatlan útján a túlvilág három birodalmán keresztül? Vergilius mellett Ovidiust és Lucanust is tanulmányozza a középkor. A latin prózaírók nem állnak ekkora becsben, de az elengedhetetlen Cicerót már akkor is jóformán teljes egészében ismerik.

Valaki összeállította a latin szépírók jegyzékét, akiket a középkor ismert és elismert. A jegyzéken kilencvenhat név szerepel, de a tudós J.-V. Leclerc, *Histoire littéraire de la Francé* című művében ezt a felsorolást nem tartja teljesnek. Leclerc hozzáteszi: »A latin irodalom kis híján már a középkorban ugyanaz volt, aminek ma ismerjük.« A modern kutatás csak Taejtust és Lucretiust, Quintilianust és Cicero néhány beszédét pótolta hozzá.

És milyen élő volt ez az irodalom a középkorban! Valahányszor a tizenharmadik vagy tizenegyedik század-

ban egy író bármilyen általa felvetett eszmét vagy véleményt igazolni akar, első, önmagától kínálkozó érve az, hogy az illető gondolat vagy vélemény már valamelyik ókori írónál is feltalálható. Ami pedig a latin nyelvet magát illeti, lehet, hogy a tizenkettedik század franciái parlagiban írtak, mint a quattrocento firenzei humanistái, mert mondataikat nem idomították annvira szolgai módon Cicero fordulataihoz, hanem azon voltak, hogy minél hívebben fejezzék ki velük saját gondolataikat.

És vájjon nem a kolostorok voltak-e a gótika ijesztő korában az ókor filozófiai és irodalmi hagyatékának letéteményesei és hűséges megőrzői? A bobbioi zárda a tizedik század óta kérkedik görög és latin kézírataival. Szerzetesei büszkék Demosthenes és Aristoteles birtokára; valóban csaknem minden latin költő megtalálható náluk, sőt a nyelvészek közül is Adamantius, Papirius, Priscianus és Flavianus.

A trecentótól fogva Petrarca és Boccaccio mohón hozzálátnak a latin irodalom tanulmányozásához. Petrarca egész Olaszországban, utóbb Francia-, Német- és Spanyolországban, sőt Görögországban is felku^attatja a régi kéziratokat. Az ő érdeme, hogy napvilágra kerül Quintilianus műve *De institutione oratoria*, Cicero számos levele és néhány disztihonja. Olyan latin műveket is ismert, melyek azóta elvesztek, köztük Augustus császár leveleinek és epigrammáinak egy gyűjteményét.

Petrarca a renaissance-kori humanizmus nagy előfutárja, ahogyan Erasmus később *pontifex maximusa* lesz. Menekül az élők társaságától, hogy kedvére társaloghasson Ciceróval és Vergiliusszal. Az antik ókor a templom, melyben menedéket és földöntúli boldogságot talál. »A létező embereknek pusztá látása is sért, — írja — de a régiek emlékezete, viselt dolgaik árnyéka, nevük minden szótagja magasztos örömmel tölt el.« Nyilván Laurát is csak azért szerette annyira, mert sohasem élt.

A könyvtár, melyet nagy fáradsággal és költséggel megteremtett, remek kincsház, ahol meghitt órákat tölt Vergilius társaságában. Petrarcanak egy Homerosa is van, görögül azonban nem tud. »Homerosom — mondja — elszomorodva, némán fekszik mellettem. Fülelem süket a szavára, de mégis örvendezek láttán és gyakorta megcsókolom!« Ha kolostor mellett megy el, Petrarca szíve

megdobban a gondolatra, milyen antik kéziratokat rejthet magában a levéltár. Latin műveit, *Africa* című hőskölteményét és *De viris illustribus* című könyvét, melyben a nagy Róma hőseit ünnepli, magasan fölébe helyezi a *Canzoniere* verseinek, melyek a szerelmet éneklik meg köznapi olyasz nyelven és melyek az ő szemében csak »ifjúkori balgaságok, melyeket legjobban szeretné, ha senki sem ismerne, még ő maga sem«. Latinul írja a levelet is, melyeket prózában vagy versben barátaihoz intéz. És Laura dalnokának nem az imádott nő, hanem az ékes latinság bája szerzi meg a szellemi főpapságot, melyhez két évszázaddal később Erasmus is ugyanazon az úton jut el.

Petrarca pápákkal áll bizalmas érintkezésben, fejedelmek versenyeznek a megtiszteltetésért, hogy gyermekei keresztapjai lehessenek, 1360-ban Milánó hercege őt küldi követül Párizsba, hogy nevében kívánjon szerencsét János királynak kiszabadulása alkalmából. A Capitolium ormán a római szenátus teszi fejére a mirtusból és rózsából font koszorút. A velencei köztársaság a Riva degli Schiavoni egyik pompás palotáját bocsátja rendelkezésére, melyben az 1362-től 1368-ig terjedő esztendőket tölti. Arezzói szülőháza már életében zarándokhellyé lesz.

Petrarcát 1326-ban szentelik pappá. Ez a tény emlékeztet arra, hogy a három legnagyobb név, amellyel a pogány ókort mindenek felett tisztelő renaissance-kori humanizmus dicsekedhetik, három egyházi férfiú neve: Petrarca, Ficino és Erasmus.

Boccaccio Petrarcahoz hasonlóan a kolostori irattárakat bújja. Különösen Monte Casinóban gyakori vendég, és ahogyan Petrarca balgaságoknak minősíti halhatatlan szonettjeit, Boccaccio is pirulva gondol rá, hogy ő az ismert és nem kevésbé halhatatlan elbeszélések szerzője, holott jelentőséget ő is csak latinul írott műveinek tulajdonít.

Nemcsak az antik irodalom, hanem az antik romok is elbűvölik Laura dalnokát. Baiae római romjainak láttán így fakad ki: »Régi omladékok, mégis vadonatújak a modern lélek számára.«

Nemcsak Olaszországot járja be, hanem Görögországot, a hellén szigeteket, valamint Ázsia és Afrika partvidékének egyrészt is, hogy mindenünnen feliratokat,

pénzdarabokat és sok rajzot hozzon magával. Mikor pedig megkérdezték, miért töri magát annyira, ezt felelte: »Hogy feltámasszam a halottakat.« íme itt bontakozik ki szemünk előtt

a renaissance.

A tizenötödik század folyamán a latin és görög a legkülönbözőbb rétegekben tért hódít. Láttuk, hogy az antik gondolkodás és az antik nyelvek a Mediciekkal és Fuggerekkel hogyan hódították meg a pénzarisztokráciát, mert figyelemreméltó tény, hogy ez a hatalmas irodalmi és filozófiai mozgalom a kereskedő polgárságból indul ki. Később várurak és várúrnők, főpapok és független fejedelmek egymásután hódolnak be a humanista gondolatnak.

Az ókor feltámasztására irányuló törekvésnek az esztétikai szempontokon és a kíváncsiságon kívül más indítókai is voltak. Az emberek belefáradtak a száraz és meddő skolasztikus vitákba, melyekben hovatovább Gerbert nagyerejű gondolatai éppúgy megfeneklettek, mint Descartes és Spinoza előfutárjának, Duns Scotusnak tudománya, Assisi Szent Ferenc elbájoló hite és Aquinoi Tamás izmos és eleven rendszere.

Erasmus e szavakkal üzen háborút a skolasztikus hit-tudomány művelőinek:

»Minden erőfeszítésük abban áll, hogy kérdeznek, felosztanak, megkülönböztetnek és definiálnak: az egész három részre oszlik, a három rész közül az első négy további részre, a négy közül mindegyik ismét három további részre. Állhat valami ennél távolabb a próféták, Krisztus és az apostolok módszerétől?«

Ez igaz, de azért helyes volna, ha a lehetőséghez képest behelyeznők magunkat azok gondolkodásmódjába, akik így elmélkednek. Ezt a gondolkodásmódot akkor még nem hatotta át a tétova miszticizmus, mellyel a tudomány roppant felfedezései azóta elárasztottak bennünket. Kopernikus kinyilatkoztatása a végtelenben keringő földgolyóról akkor még nem befolyásolta az elméket. Az akkori ember szemében az értelem szempontjából földön és égen minden szilárd, szabályszerű, a tapasztalat számára hozzáférhető volt. Neki a Szentírás az egyházatyák, pápák és zsinatok által lerögzített, megállapított és meg-

erősített formájában a feltétlen tiszta igazságot jelentette, elmozdíthatatlan, hajlíthatatlan és eltántoríthatatlan igazságot. Az akkori ember theologikusan gondolkozott, úgy, ahogy a mi matematikusaink geometriai vagy algebrai módon: a háromszög szögeinek összege két derékszöggel egyenlő. Ez valóban egyértelmű és a gondolat mint vas-oszlopra támaszkodhatik rá. A vallás igazságai akkor nem kevésbé határozottaknak és biztosaknak látszottak. S amint a mértantudós vagy a matematikus minden vitát kizáróan- megállapított tételekből indul ki, hogy okoskodás és levezetés segítségével új, eddigelé ismeretlen adatokhoz jusson, úgy a skolasztikusok is az ő szemükben tudományosan hasonlóképp megalapozott utakon igyekeztek új, addig ismeretlen igazságok felkutatására.

Manapság, mikor a gondolkodás többszázados fejlődés után merőben másfajta kételyek előtt áll, nem szabad túlságosan lenéznünk az ősi skolasztikát. Neki is megvolt a maga szépsége, világossága, ereje és nagysága.

Mindez azonban nem változtat azon, hogy Aristoteles elmélkedéseinek, Sokrates erkölcsi tanainak és Platón gondolatainak forgalombajutásával az önállótan iskolás levezetések szükségképpen szárazaknak és hidegeknek látszottak, és hogy az ókori irodalom főműveinek terjesztését, fordítását és felfedezését a kor legfelvilágosultabb szellemei a szabadság hajnalhasadásának érezték, új élet születésének a kiszikkadt földön.

Nyilván itt keresendő az esztétikai és irodalmi szempontokon kívül a humanizmus térhódításának egyik oka. De vannak egyéb okai is. Így volt már szó az osztályok elkülönülésére" irányuló mozgalomról, mely akkor vált érezhetővé, mikor a középkor irányítói, a feudális földbirtokos nemesség és a városi patríciusok betöltötték hivatásukat és nem elégitettek ki többé szükségletet az átalakult társadalomban. Ennek a mozgalomnak, a főrendűek elkülönülésének a »köznép«-től erős lökést adott a nemesfémek beözönlése az Újvilágból s ennek nyomán a kereskedelmi forgalom, a spekuláció és a nagy vagyonok megnövekedése. Hiába nevezi magát Cosimo de' Medici a néppárt fejének, ha még úgy parasztruhában jár is és niég oly barátságosan elbeszélget is a bódékban a mesteremberekkel, mégis élesen elhatárolja őt a néptől a magas rang, melyet elért, a pénznek az a félelmetes játéka, mely-

bői a nép már nem tudja kivenni részét és melyet már csak messziről néz csodálattal vegyes ámulattal.

Az osztályoknak ebből a különválásából természet-szerűleg következett a gazdagoknál és előkelőknél az eszmék, a törekvések és az ízlés mélyreható átalakulása. »A humanizmus — mondja Imbart de la Tour — az iskola (skolasztika) és a nép ellen száll síkra.« Félre a köznyelvvél, a régi francia eposzok, a középkori *laik* és *fabliauk*, Commines, Gringoire és Villon nyelvével 1 Félre a népnyelvvél, melyet Dante, Petrarca és Boccaccio is használ, félre a Nibelung-ének és a Gudrun-éposz nyelvével.

Nem csoda, hogy humanistáink nem írnak másnak, mint az emberiség színe-javának. Hallgassuk meg Erasmus-t, aki a legkülönb köztük: »A jó fejedelem hivatása, hogy semmit ne csodáljon meg, amit a köznép felmagasztal. Az igazi fejedelem álljon távol a tömeg alantas véleményétől. Hitvány és hozzá nem méltó dolog volna, ha a néppel érezne.«

Hasonló törekvésekkel találkozunk vallási téren is. Meg kell szabadítani a hitéletet mindazoktól a durva szokásoktól, melyeket a nép idők folyamán belevitt. Mire való a tánc az ereklyék körül, melyeket tarka bohócruhába öltöztetett alakok visznek végig körmenetben az utcákon? Mire való az égő viaszgyertyák a Szűz szobra előtt a *Via Larga* sarkán, holott a szomszéd városnegyedben tisztelt Máriakép előtt soha még a süvegüket sem veszik le? Mire való ez a tömege a Szent Sebestyéneknek, akik jelenléte a járványoktól óv, míg a még jóval nagyobb számú Szent Kristófok halálos balesetektől védnek? A katonák ez utóbbi szent képét festetik sátraik ponyvájára; ő az egyetlen Isten, akihez imájukat intézik. Szent Rókus még Szent Sebestyénnel is hathatósabban elhárítja a dögvészt, Szent Apollonius pedig a fogfájást csillapítja. Thebai Szent Antal, hű disznájával oldalán, mindennemű bőrbetegségek ellen nyújt különös segélyt, az egyetlen rühességet kivéve, melynek elmulasztása Jób hivatása, a jó öregé, aki oly méltósággal és siralmasan ül a hamunak közepette; elveszett tárgyak szerencsés megtalálásához ellenben elengedhetetlen páduai Szent Antal jóltevő sugalmazása.

Mily gazdag forrása a gúnynak cicerói körmondatokban tetszelgő humanistáink számára! Szánalmas vakhit!

Imádságos nénikék dőre ájtatossága! A vallás alapja az embernek mint egyednek és az egész emberiségnek, mint összességnek megismerése kell, hogy legyen.

Bámulatos a buzgóság, mellyel a hívek az új hitnek adják magukat. Vannak, akik szájuktól veszik el a falatot, hogy kedves szerzőjük, Cicero, Platón, Vergilius vagy Epiktetos egy példányát megszerezzék; mások ruhát kefélnek, dolgozószobát súrolnak, edényt mosnak a mesternél, kinek óráit nem képesek megfizetni. Neofiták túlbuzgalma ez: az antik ókor éppúgy életelemükké vált, mint az első keresztényeknek Krisztus vallása.

Marsilio Ficino papi ember léteire olyan antik szellemű levelet ír egy kedves fia halálát gyászoló anyának, hogy akármelyik athéni szónoknak becsületére válna. Keresztényi vigasztalásról egyetlen szó sem áll benne. Ugyanez a Ficino a firenzei San Lorenzo-templomban, melynek kanonokja, a szószekből magyarázza Platón műveit, avval a szándékkal, hogy összhangba hozza őket az Evangéliummal.

Atyja az idősb Cosimo orvosa volt. Marsilio 1433 október 19-ikén született. Vézna és különösen kicsi emberke volt, mélabúra hajló, ábrándozó és szelíd természetű. Mint lelkes híve a plátói filozófiának és a tudományoknak, melyeknek ügyes felhasználásához is értett, csakhamar középpontja lett a firenzei bölcsészeti mozgalomnak a Mediciek alatt. Hírneve Franciaországra, Németországra, Angliára és Magyarországra is áterjedt. Összeköttetésben áll a kor legjelesebb férfiáival, királyokkal és fejedelmekkel, egyházfőkkel és író emberekkel. Lakását antik jeligékkal díszítette. Főművében, melynek címe *De religione christiana*, a keresztény dogmák és a tudományos igazságok összeegyeztethetőségét igyekszik kimutatni, Platón *Lakomájához* írt magyarázatában pedig a bölcsészet és vallás közötti kapcsolatokat világítja meg. »A bölcsek egyben hívők és a hívők egyben bölcsek.« Az ő felfogásában a platonizmus hittudománnyá lesz és Krisztus plátói bölcselővé idomul. Ficino szerint Platón tisztában volt avval, hogy tana csak akkor jut győzelemre, ha majdan megjelenik Ő, aki minden igazság forrása és kútfeje: az antik istenek pedig jámborul és hívőn megjövendődik Krisztus jövetelét, aki hozzájuk hasonlóan

halhatatlan. »Sok-sok jóindulattal beszélnek Róla«, mondja Ficino egy helyen.

Az egyetemeken nem győzik az Aeneis keresztény utalásait firtatni. Az ókori, görög és latin költészet szépségeit általában az isteni igazság képbe öltöztetett kifejezésének tekintik. Tömören foglalja össze ezt a véleményt II. Pius pápa egyik, a szultánhoz intézett levelében: »A kereszténység nem más, mint a régiek *Legfőbb Javáról* szóló tökéletesített tanítás.«

Az antik hősök példája nem egyszer gyilkosságra buzdít. Pietro-Paolo Boscoli, aki Giuliano de' Medicit akarja eltenni láb alól, azt követeli, hogy szabadítsák meg Brutus szellemétől; a különös Lorenzaccio pedig, akinek alakját Musset oly jól eleveníti meg, büszke rá, hogy unokaöccsét, Alessandrot megölte, mert a tört az antik kor szelleme adta kezébe.

Erasmus utal egy beszélgetésre, melyet a lélek halhatatlanságáról folytatott egy olasz pappal. Hogy a minden keresztény embernek elsősorban szívéhez nőtt hittételt igazolja, a tiszteletreméltó egyházi férfiú csupán az idősb Plinius tanúbizonyságára támaszkodott. Francesco Sforza felett tartott halotti beszédében Filelfo ugyancsak a halhatatlanságot a görög bölcselők állításaira alapítja. És hozzáteszi: »Itt van *ezenkívül* az Ó és az Új Testamentum.« Pallavicini bíboros kijelenti, hogy Aristoteles nélkül a keresztény hit módfelett hézagos volna.

A templomi szónokok híveik épülésére teletűzdelik szentbeszédeiket Homerosból és Horatiusból vett sorokkal. »Egyházi szónokaink — mondja Savonarola — mitsem tudnak az írásról, hanem Aristoteles és Plátón idézésére szorítkoznak.«

Erasmus 1509 április 6-ikán, Nagypénteken meghallgatja a prédikációt a Megváltó kínszenvedéséről. II. Gyula pápa is jelen volt a szónoklatnál, melyet nagyrészt hozzá intéztek. A szónok szerint a pápa »kegyes és nagyhatalmú Jupiter, aki tetszése szerint mindenre képes.«

A kor egyik legkiválóbb költője, Bembo bíboros, X. Leó magántitkára egy barátját lebeszéli arról, hogy Szent Pál leveleit olvassa, mert latinságuk középszerű és a velük való foglalkozás az olvasó nyelvérzékének árthat. Ez a kitűnő bíboros az egyik pápaválasztáskor

tartott beszédében amellet kardoskodik, hogy az új egyházfő *deorum immoitalium beneficiis*, tehát a halhatatlan istenek kegyéből került Szent Péter trónjára, írásaiban Szűz Mária istennővé, *dea-vá* alakul át. Másfelől Krisztus is Jupiter alakjában jelenik meg. A Paradicsom helyét az elysiumi mezők foglalják el. Templomi boltozat alatt, sírköveken olvasható, hogy az elhunyt megtért az Olymposra. A sixtusi kápolna falain Michelangelo ecsete elveszi az ördögtől azt a tisztséget, hogy a kárhozottakat a pokolba taszítsa és Charont, a révész, Erebos és az Éj fiát ruhazza fel vele. Épigy Paolo Cortese *Dogmaticáiban* (1502) a Styx és a Cocytus a poklon keresztül folynak. Nagy szobrászok, mint Antonio Ricció a velencei San Antonio számára készült híres húsvéti gyertya tartójának dekorációjában a tengeri szörnyeket villámaival sújtó Jupitert a három napkeleti bölc s mellé állítja. Művészeink képzeletében a húsvét is merőben pogány színezetet nyer áldozataival, virágfüzéreivel, serdülő ifjagról és fiatal szüzekről szóló elméleteivel.

Meg kell azonban adni, hogy ha a Szentírás alakjaiból olymposi hősöket csináltak, cserében az Ókor nagyjait a Paradicsom szentjei közé helyezték. Vergilius, mint már mondtuk, a hit előfutárjának számít; Aristotelest és Platónt kevés hijján szentté avatják. Egy Ovidiusfordítás szerzője gondoskodik arról, hogy megtudjuk, mily szellemben fogja fel művét:

»Itt kezdődik Ovidius könyve, melynek megírásához a Szentháromság segítségét kéri.«

Erre bizony a *Metamorphoses* és az *Ars amandi* szerzője aligha gondolt, és még kevésbé számíthatott arra a tisztességre, hogy a Szerelem művészetét — ami nála a nőcsábítás művészetét jelenti — egy párizsi barát 1467-ben *ad laudem et gloriam Virginis Mariae*, azaz Szűz Mária tiszteletére másolja le.

1433-tól 1445-ig Antonio Averlino, aki a Philaretos — az erkölcs barátja — melléknevet adta magának, a római Szent Péter-bazilika kapuinak szobrain dolgozott. »A mű — írja André Michel — pontosan tükrözi az olasz művészet főirányát a humanisták vezetése alatt«, ami azt jelenti, hogy a felséges épület bejáratát, melyen az egész katolikus világ tekintete csügg, Aesopus meséinek figurái díszítik. (Philaretos büszkén említi, hogy görög

eredetiben olvasta őket.) Ugyancsak itt látható még Mars isten alakja, a római nőstényfarkas Romulusszal és Remusszal, végül pedig mint az egésznek koronája, a római Egyház árnyékában nyíló remek virág: Léda és a hatyúalakban ábrázolt Jupiter, aki kéjesen öleli magához az áhított nőt.

*

A renaissance mozgalmának jelentős lökést adott az újabb ókori szobrok feltárása, melyek között történetesen a legszebb akkor ismert darabok voltak. Egyremásra feltúrják az örök város földjét és a római Campagnát, mely a nagy fehér lantalakú szarvakkal díszített barmok, a vadbivalyok és rablók birodalma és melyet Montaigne így jellemez: Kellemetlen vidék, mély árkokkal tele, melynek talajából hiányzanak a fák és mely jórészt terméketlent

Még a Tiberist is kimozdítják medréből.

1403-ban Donatello, a nagyszerű szobrász kora legnagyobb építészével, Brunelleschivel együtt Rómába utazik, ők is az ókor kincsei után kutatnak. Mint Vasari elbeszéli, földmunkásoknak öltöznek és ásóval, kapával túrják a földet. Mindenki kincskeresőknek tartja őket, ami igaz is, csak éppen másfajta kincseket keresnek, mint a legtöbben hiszik. Egészen felélik, amijük van és annyi kincset találnak, hogy megélhetés céljából kénytelenek társakul elszegődni egy aranyműves műhelyébe. Az elbeszélés, melyben Vasari a két művész vállalkozását ecseteli, alkalmul szolgál Micheletnek egyik pompás leírására:

A római Campagna sivataga olyanannyira elárasztotta a várost, hogy Róma, mint Charles des Brosses később mondotta, lakatlan vidéknek tekinthető. Csak egyharmada lakott, a többi épületromokkal teleszórt mezőség és kert. A réteken pásztorok legeltetik nyájukat. Innen van, hogy a firenzeiek ökörhajcsároknak nevezik a rómaiakat. A városban magában azoknak, akik a lakható részeket benépesítik, az elhagyatott részeken villáik vannak, úgynevezett szőlőskertjeik. Falusi házak ezek, Montaigne szavaival élve. Nagy kertek és szórakozó helyek, melyeknek páratlan szépsége megmutatta nekem, mire képes a művészet egy hepe-hupás, egyenetlen vidé-

ken. A legszebb villák a pápa és a bíborosok tulajdonában vannak.«

Ezek minden érkező előtt, minden célra nyitva állnak, mert jórészüket tulajdonosaik alig látogatják. Beszédek és hitvitákat tartanak bennük, római divatú szerelmi találkozókat, mélyen kivágott ruhában járó híres kurtizánokkal, akik, mint Montaigne írja, »úgy vettem észre, époly drágán árulják az egyszerű társalgást (melyet hallani, csevegni és elmésségüket élvezni jövedelem célja volt) és nem kevésbé takarékoskodnak velem, mint a teljes odaadással«.

Girolamo Rorario, a Szentszék későbbi nuntiusa, ugyancsak leírja egy látogatását Blosio Palladio szőlőkertjében, X. Leó pápasága idején. A villa a Szent Péter-templom mögött van.

»Néhány fiatal német nemest kísértem el Blosio kertjeibe. Megmutattam nekik odalenn a szökőkutat, melyet zöld babérfák árnyékában márványpadok vesznek körül; a széles ösvényen, mely a szőlővel sűrűn beültetett földeket szeli át, elvezettem őket a gyümölcsfákkal lépcsőzetesen befásított domboldal pázsitjára, és az illatos citromfák alatt a kettős márványmedencéhez; ez a hely, ahol a cseppköveken végigcsorgó kristálytisztá víz csobogása Tivoli képét idézi fel, Blosio Palladio kegkedvesebb pihenőhelye. Nem messze innen, szőlőkoszorúzta színház áll, odébb pedig a szárnyas állatok, házinyulak és pulykák parkja.« Nagynevű írók, mint Bembo és Sadoletto tartották összejöveleiket ezen az elragadó helyen, melynek gyönyörűségeit egyikük latin nyelven magasztalta. *Blosii villulater quaterque felix* (Blosio háromszor és négyszer boldog villája)! Ariosto egyik szatírájában dicsőíti az itt lefolyt irodalmi összejöveleket.

Közben azonban Róma girbe-görbe, piszkos uccáit gyom veri fel. Ferdinánd nápolyi király arról számol be a pápának, mekkora megütközést keltett benne az örök Város utálatos, zeg-zugos sikátoraival, melyeknek sötét torkolatai mindennemű orvttámadás elősegítésére szolgálnak. A terek még a bíborosok palotái előtt is gödrökkel, gazzal, törött oszlopokkal és halomba gyűlt szeméttel vannak tele, mert lerakodóhelyül használják őket. Városrendezésről szó sincs, az épületek beleszaladnak az uccába. A járókelő omladozó, repedezett, gátakká tornyosult

emlékművek között botorkál, furcsa és nagyszerű romok között, melyeket az idő festői szeszélye hullatott szerte és borított be díszítő és roncsoló növényzettel. Még a templomok közül is jó néhány dűledezik a vénségtől. Rómának túlsók temploma van, s a Szentszék nem győzi valamennyit karbantartani.

»Szobrokkal—folytatja Michelet— jóformán alig leheteti látni, mert a föld alatt szunnyadtak, annál inkább azonban roppant fürdőket, tizenegy azóta majdnem eltűnt templomot, alapépítményeket, hatalmas csatornákat az úton, ahol talán Caesar vonult el diadalmenetével. Aki elég mélyre leásott, valamelyik épen maradt antik templom ormaira bukkant. Ha valaki ehhez a másik Rómához akart eljutni, nyaktörő párkányokat kellett megmászni, a kecskék nyomában, vagy fáklyával a kezében ismeretlen szakadékok sötét kanyargóiba volt kénytelen hatolni.«

Az egész élet a házon kívül folyik. A családi események az utcán zajlanak le. Május elsején a gavallérok gondoskodnak barátnőjük lakásának feldíszítéséről és szépítéséről. Bearanyoztatják az ajtót, virágfüzéreket, koszorúkat és gallyakat aggatnak fel, melyekre a legkülönbözőbb ajándékokat erősítik, fényes kelméket és kalitkákat, melyekben kis madarak csipognak és ugrándoznak, szonettek, melyeket ők maguk szereztek vagy költőktől vásároltak; feliratokat készítenek, melyekben szerelmüket és reményeiket örökítik meg. Élvezetes szórakozás a szomszédasszonyok pletykás lármájában egy-egy negyedet végigjárni és megvizsgálni, taglalni, összehasonlítani, felbecsülni ezeket a szerelmi ömlengéseket.

Férjhez megy valahol egy lány? Fontos, hogy a mennyasszonyi kelengyét az utca megcsodálja és magasztalja. Végigviszik a városon és közszemlére teszik a nyilvános téren. Előfordul, hogy a nászajándékok számára készült ládák maguk is igazi műtárgyak, melyekért ma múzeumaink versenyeznek.

Akárcsak a lánynéző, az eljegyzés és a lakodalom, a haláleset is a legfényesebb látványosságra ad alkalmat. A »hírvivők« sietnek is eloszlani a városban és lakóit az új eseményről értesíteni.

Ez a nyilvánosság mindenre kiterjed, az élet olyan részleteire is, melyeket manapság egyáltalán nem kötünk embertársaink orrára.

Joachim du Bellay, a Notre-Dame kanonokja intendáns! minőségben Rómába kíséri nagybátyját, Jean du Bellay bíborost. Öt esztendőt tölt ott és *Regrets* címen szonettekben írja meg benyomásait:

*Csak aki látta már, mi módon hajtát át
A nyílt utcák során a kurtizán s magát
Kelletve dölyfösen, ledér lovag-mezében
Nyeregbe hogy szökell; ki látott köpenyes
Bíbornokot, amint napestig nőre les,
Az tudja csak, mi Róma voltaképen.*

1480-ban della Rovere bíboros birtokán megtalálták a belvederei Apollót. 1506 január 14-ikén egy római »szőlőskert«-ben Santa Maria Maggiore közelében napvilágra került a Laokoon-csoport, melyről Plinius beszélt. Az ásatásokat Michelangelo személyesen vezette. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy ez volt a kor legizgalmasabb eseménye. Az antik szoborcsoportot előbb diadalmenetben vitték a Capitoliumba s onnan a Belvederebe, ahol Bramante a pápa rendeletére híréhez méltó elhelyezéséről gondoskodott. Miközben a kocsi áthaladt az örök Város ünnepi díszbe öltözött, fellobogózott és virágfüzérékkel ékesített utcáin, a templomok harangjai zúgtak és az Angyalvár ágyúi dörögtek. A rendeltetési helyére érkezett márványt az ujjongó tömeg virággal borította. Soha még győztes hadvezérnek nem volt része szebb diadalmenetben.

Az Apolló-szoborhoz és a Laokoon-csoporthoz a tizenhatodik század első éveiben a vatikáni torzó, a Tiberis-csoport (jelenleg a Louvrebán), a Cleopatra és a Medici-Vénusz csatlakozott.

Nem szólván a fal díszítésekről, melyeknek finom és könnyed ornamentikája a római művészet legbecsesebb hagyatéka. »Groteszk«-eknek nevezték el őket. Ezek a kecses, könnyed bájjal elosztott motívumok később még nagy hatást gyakoroltak a renaissance díszítőművészeire.

Rhodos szigetéről műkincsek garmadait hozták a hajók.

És a gyűjtés szenvedélye, melynek a Mediciek ragyogó példáját adták, egyre jobban elterjedt. A görög vagy római művészet legkisebb maradványáért »amerikai« árat fizettek. Nyolc-tíz aranyat, — mai értékben 2000—2500 frankot — adtak egy rozsdás, öreg éremért.

Különösen keresett cikk volt az antik mozaik. Szébb díszet kívánni sem lehetett a paloták belső udvarai, illetve termei számára. Ebben a mohó hajszában az ókori művészet maradványai után az embereknek a tisztességről táplált felfogása is megváltozott. Ebben a vonatkozásban állapítja meg Castiglione 1507-ben, hogy »a lopás becsületes dolog kezd lenni, és a tolvaj mesterség dicséretet érdemlő foglalkozás«. Estei Isabella rábírja Cesare Borgia-t, hogy neki ajándékozzon egy antik szobrocskát, melyet a hírhedt bandavezér Isabella barátnőjétől, az urbinói hercegnőtől lopott s a bájos hölgy, akiről Leonardo da Vinci egy híres rajza maradt ránk, később sem akart hallani róla, hogy a lopott jószágot visszaadja.

A műtárgyak felfedezésére irányuló kutatáshoz járult az a törekvés, hogy a régi írók elveszett műveit újra napvilágra hozzák. Nagy érdemeket szerzett e téren Gian-Francesco Bracciolini, ismertebb néven Poggio.

A szent-galleni monostor kéziratai között Poggio megtalálja Quintilianus *Institutio oratoriáját*, Valerius Flaccus *Argonauticájának* egyrészét és Cicero néhány addig ismeretlen beszédét. Ezekhez járul később Lucretius *De natura rerum* című tankölteményének, Horatius ódáinak és Columella *De re rustica* című művének felfedezése.

Még egyszerű szerzetes korában a későbbi V. Miklós pápa (1447—1455) adósságba veri magát, hogy görög és római írók kéziratait felkutattassa és lemásoltassa. Mikor Szent Péter trónjára került, végre módjában állott, hogy szenvedélyének az általa áhított mértékben áldozzon. Kéziratgyűjteménye a Vatikáni Könyvtár alapját képezi.

Niccolo Niccoli, az idősb Cosimo egyik bizalmasa, a maga és a Medici pénzével szintén hasonló munkát végzett. Neki köszönhetjük Ammianus Marcellinus írásainak kiegészítését, Cicero *De oratore* című művét, a (mint már említettük) Poggio által felfedezett Lucretius költeményeinek alapkéziratát, valamint Plinius munkáit, melyet egy lübecki kolostorból szerzett meg. És mint Rómában a Laokoon-csoport kiátatása alkalmából, ünnep volt, valahányszor Giovanni Aurispa, Filelfo, a veronai Guarino vagy másvalaki a régi Bizáncból hazatérve, a görög irodalom valamilyen új darabját terjesztette a humanisták elé. Viszont az is igaz, hogy nem kisebb szerzőkről volt szó, mint Platón, Xenophon, Strabon és Dión Cassius.

Tacitus *Annales*ének öt első könyvét Westfáliában ugyancsak egy kolostor kincsei között fedezték fel és hozták el Rómába, hogy X. Leó ámult szemei elé tárják őket.

Antonio Urceo, melléknevén Codro, ezt írja a *Szabad művészetekről* szóló értekezésében:

»Eia! Örvendezz az örvendezőkkel! A görög irodalomról akarok szólni és kiváltképp az isteni Homerosról, aki Ovidius szavai szerint hullámainak kiapadhatatlan árrájával frissíti fel a költők verseit. Homerostól megtanulhatod a nyelvtant, Homerostól a szónoklattan, Homerostól az orvostudományt, Homerostól a csillagászatot, Homerostól a mesét, Homerostól a történelmet, Homerostól az erkölccsant, Homerostól a bölcsészet alapelemeit, Homerostól a vadászatot, Homerostól a szakácművészetet, Homerostól az építészetet, Homerosról az államtudományt. .. Röviden, ami jót és erkölcsöt az emberi szellem elsajátítani törekedhet, mindaz megtalálható Homerosnál.«

Ez az Antonio Urceo meglehetősen érdemes helyet foglal el az olasz humanisták között. Íme a példa kedvéért életének rövid összefoglalása:

Herberiában született, Reggio területén, 1446 augusztusában. Dédnagyapja fazekas volt, nagyapja, Bartolomeo Urceo, halász. Ez kapálás közben a mezőn pénzzel telt edényt talált, mely lehetővé tette neki egy illatszerez bolt megvásárlását. Két fia volt, köztük Cortese Urceo, a mi tudósunk atyja. Cortese gondos nevelésben részesítette fiát. Antonio a ferrarai egyetemre iratkozott be és tanulmányai elvégzése után az ifjúság oktatásának szentelte magát kitűnő eredménnyel. Forliban, ahova 1469-ben hívták meg a humanisztikus tudományok előadójául, Sinibaldo Ordelafó, a városúr fiának nevelésével is őt bízták meg.

Urceo, más néven Codro csenevész, gyenge szervezetű, sápadt, sovány, beesettarcú és idő előtt megkopaszodott ember volt. Színtelen mélyen üregébe süppedt szeme betegesen nézett a világba. Közönségesen szólva, első tekintetre bizony tökfilkónak látszott. Életmódja mindig a lehető legszerényebb volt. Egyik kortársa az Ilias olvasása közben ábrázolja, térdén a nyitott szöveggel, míg lélkezével tejet fölöz le, félkezével pedig nyársat forgat a tűzhely lángja felett.

Mint a fiatal herceg nevelője, Urceo a forli palota egyik lakosztályában élt, mely azonban annyira sötét volt, hogy a hellenista kénytelen volt napközben is egy rézlámpa világánál dolgozni. A lámpára ezt a mondást vésette: *Studia lucernam olentia optime olent.* (Az olajszagú tudásnak van a legjobb szaga.)

Egy napon hazulról eltávoztában elfelejtette eloltani a mécsest, mire az felborult és lángba borította a tudós kéziratait. A kéziratok és egy kölcsönvett ritka könyv porrá égtek. A lángok kicsaptak az ablakon. Urceo, akit értesítettek a történetekről, hazarohant és szobájába lépve így kiáltott fel:

»Jézus Krisztus! Mi bűnt követtem el valamelyik híved ellen, hogy így bánssz velem?«

Majd egy Szűz Mária-képhez fordult és így folytatta:

»Ha halálom órájában netán alázattal közelednék Hozzád és közbenjárásodat kérném, ne hallgass meg, én az öröklétet a pokolban akarom tölteni.«

Urceo ezután eltávozott Forliból és egy molnár házában élt teljes elvonultságban hat hónapig.

Forli városurának halála után Bolognába hívták Urceot, az ottani egyetemre. Tanítványai gyakori dühkitörései és kiszámíthatatlan szeszélyei dacára nagyon szerették. Az antik irodalomban való jártassága előtt mindenki meghajolt. Poliziano görög epigrammáit nyújtotta át neki, a nagy Aldus Manutius neki ajánlotta ugyancsak görögül írt levelei egyik gyűjteményét és az irodalombarátok egyértelműen dicsérték latin írásai előkelőségét. Művei halála után még négy új kiadásban jelentek meg, melyek dátumai ezek: Bologna 1502, Velence 1506, Párizs 1515 és Basel 1540. Levelezésben állott Forli, Ferrara és Bologna kényuraival.

A bölcsélet és vallás terén avval botránkoztatta meg kortársait, hogy kifejezetten kételkedett a lélek halhatatlanságában; a pokol létezését egyszerűen tagadta; halála órájában mégis felülkerekedett benne a gyermekkori hit és betegágyán égreemelt szemekkel kérte a Szent Szűz bocsánatát istentelen fohászáért, melyet kéziratái elége-skor intézett hozzá.

Haláloságát a tanítványok serege vette körül, akik arra kérték, mondjon ebben a válságos órában néhány szót, melyek méltók egész életéhez. Mire a tudós szép

beszédet tartott az erkölcsről, igaz, hogy fölöttébb akadémikus modorban, ha ugyan a beszéd ránkmaradt szövege valódi. Figyelemreméltóbb az intelleum, melyet többek között hallgatóihoz intézett:

»Kérjétek Istent, hogy hozzám hasonlók lehessetek.«

És hozzá tette:

»Mennyi jó száll velem a sírba!«

Antonio Urceo halála előtt a bolognai San Salvatore-kolostorba vitette magát és ott is halt meg. Nyolcvannégy évet élt, a kolostor épületében temették el és sírjára csupán ezt a két általa előírt szót vésték:

Codrus eram. (Codro voltam.)

Catullus volt a példakép, melyet a nagyban divatozó rövid versek, epigrammák, feliratok, madrigálok, disztihonok és tercettek szerzői követni iparkodtak. Sannazar és Pontano, kik közül az utóbbi a nápolyi akadémia alapítója, nagy hírt szereztek e téren. A velencei köztársaság Legfelsőbb Tanácsa 600 aranydukát (mai értékben mintegy 150.000 frank) díjazásban részesíti Sannazart Velencét dicsőítő hat latin verssoráért. *) Másrészt a költők a legkülönbélebb ízléshez alkalmazzák Catullust, mikor a kor valamelyik hatalmasságának dicséretét zengik, vagy tetteit ócsárolják, barátnőjük báját hirdetik, egy kutya vagy papagály halálát siratják.

Mindenesetre akkora tökélyvel utánozzák nagyszerű elődjüket, hogy ha a pontos szövegekből nem derülne ki, hogy a tizenötödik vagy tizenhatodik századból erednek, nem egyszer esnének kísértésbe, hogy a Krisztus előtti első századba tegyék keletkezésüket.

*) Íme a hat sor:

Viderat Adriacis Venctam Neptunus in undis

Stare urbem et totó ponere jura mari:

»Atunc mihi Tarpejas quantumvis Juppiter arccis

Objice et illa tui moenia Martis, ait,

Si pelago Tybrim praefers, urbem adspice utramque.

Illam homines dices, hanc posuisse deos.«

(Látta Velencét, mint pompázik az Adria kéklő

Habjai közt, idegen tengerek új ura-ként,

S szólt Neptun: »Dicsekedj unosuntig a tarpeji bércel,

Juppiter, és dicsérd Mars-remekelte falát.

Ott folyam, itt tenger, de ne azt, csak a városokat nézd;

S lásd magad: isteni ez, míg amaz emberi mű.«)

A humanisták istene Cicero volt, a nagyképű szószátyárkodók mintaképe, akiért az utánzók egész hada rajong és akit a legnagyobb szellemek is bálványoznak. Bembo azt tanácsolja barátainak, töltsenek néhány évet kizárólag Cicero olvasásával s ne használjanak sem írásban, sem beszédközben más szavakat vagy kifejezéseket, mint amelyeket Cicerónál találtak. És akadnak, akik hajlanak a tanácsra. Nemcsak Cicerót, hanem kedvéért egész korát az egekig magasztalják: »Cicero halhatatlan és úgyszólván isteni százada.« A ciceronizmus valóságos vallása lesz, melynek hittudósai is vannak. Mikor Erasmus azt bátorkodott írni, hogy Cicero minden dicséretre méltó, de kívülről vannak még más jeles írók is, és mikor bátorságában odáig ment, hogy olyan szavakat, kifejezéseket és gondolatokat alkalmazzon, melyek nem lelhetők fel a tusculummi szónok írásaiban, egyszerűen részegnek minősítették, mondván, hogy másképp mint ittas állapotban nem lehet ilyen esztelenségeket papírra vetni.

A latin ilyenformán a gondolkodók és tudósok, sőt egyszerű íróemberek közül is sokak kizárólagos nyelvéné lesz. A firenzei Niccolo Niccoli felveti a kérdést, tarthatja-e magát költőnek valaki, aki nem latinul költ. »Csak azok mondhatják el magukról, hogy nem éltek hiába — jelenti ki Poggio —, akik latin könyveket írtak.« És kétségbeesik arra a gondolatra, hogy Dante nem latinul írta *Divina Commediá-t*. Azt állítják ugyan róla, hogy költeményét vergiliusi alexandrinusokban készült megírni és hogy a munkát már el is kezdte. Az olasz költészet szerencséjére és nekünk örömünkre a nagy száműzött utóbb mégis anyanyelvéhez tért vissza. El kell azonban ismernünk, hogy eszméik elterjesztése céljából a humanistáknak nemzetközi kifejezési eszközül szolgált a latin nyelv, mert egyformán megértették egész Európában, ahol az idegen nyelvek ismerete még kevésbé volt elterjedve.

»Az olasz nyelvet — mond a Filelfo — olyan dolgokhoz használjuk, melyeknek emlékezetét nem akarjuk az utókorra hagyni.« Olaszországban magában az eltérések a provinciák tájszólásai közt akadályai voltak az olaszul írásnak. A firenzeiek akkor még nem juttatták túlsúlyra szép toszkán nyelvjárásukat. De a latin nemcsak a műveltség és a bölcsészeti elmélkedés nyelve volt, hanem hovatovább a jó társaságé is, a tiszteletreméltó embereké,

mint XIV. Lajos alattvalói később nevezték. A finom modorú emberek nem leveleznek másképp mint latinul, Az asztalnál a vendéglátó latinul üdvözli vendégeit. A divatos hölgyek latin beszédeket mondanak. Egy latin epigramma, Pontano vagy Sannazar valamelyik disztihonja biztosabb sebet ejt mérgezett hegyével, mint ha olaszul írták volna. A szegény kis Lucrezia Borgia jóhírét ezek sebeztek halálra mindazok szemében, akik személyesen sohasem ismerték. II. Pius pápa megköveteli írnokaitól, hogy cicerói nyelven fogalmazzák meg írásaikat. Egyébként is a legkülönbözőbb célokra használják a latin nyelvet: latin bölcsődalokat énekeinek a csecsemőknek és a nászajándékokat éppúgy, mint a sírköveket latin feliratokkal látják el. Ha valamelyik nemes szökőkúttal ajándékozza meg faluját, ha valamelyik polgár a Szent Szűz vagy egyik helybeli szent szobrával díszíti lakhelyét, adományát latin felirat örökíti meg. A latin nyelv kifejező tömörsége, lapidáris rövidsége nyilván elősegíti ezt a divatot. Viszont a szokás általánossá válásával Cicero, Horatius és Vergilius nyelve új életerőre kap és visszanyeri elvesztett hajlékonyságát, lelkes báját. Ez is egy fajtája az újjászületésnek, a renaissancenak.

»Korunkban — jegyzi meg a híres velencei nyomdász, Aldus Manutius — sok Catót láthatunk, mármint aggokat, akik hajlott korukban sajtátítják el a görög nyelvet, mert a serdülő és ifjú emberek, akik e tanulmánynak szentelik idejüket, számban alig állanak azok mögött;, akik latinul tanulnak.«

Ugyanezt állítja Angelo Poliziano is, aki szerint Firenzében a patríciusok fiai zsenge ifjúkoruktól kezdve a legtisztább attikai nyelvjárást beszélnek. Alessandro Scala, akinek atyja a firenzei Signoria kancellárja volt, Sophokles és Euripides tirádáit szavalgatta nagy lelkesedéssel. Konstantinápoly török kézre jutása határozottan elősegítette az attikai szellemnek ezt a felvirágzását, mert sok tudós hellénistát nyugatra kényszerített, de már 1453 óta neves hellénisták dolgoznak, írnak és tanítanak Olaszországban: Plethon, Argyropoulos, Chalkochondylos.

Pedig a görög irodalomnak ez a káprázatos fellendülése annál csodálatraméltóbb, mert az anyag, mellyel a kortársak rendelkeztek, a lehető legsziralmasabb állapotban volt: szótárak egyáltalában nem voltak s a tönkre-

ment kéziratokból csak nagynehezen lehetett újból összeállítani az eredeti szöveget, valóban skolasztikus hajsza-hasogatással.

Becses segítőársuk akadt hellénistáinknak e munkájukban a már említett nagy nyomdász, Aldus Manutius személyében. Velence különösen kedvező talaja volt a hellénizmusnak, mert a kalmárok köztársasága élénk összeköttetésben állott a Kelettel. Aldus Manutius nemcsak egész buzgalmát, egész munkabírását és tehetségét a görög tanulmányok fejlesztésének és ó-görög művek nyomtatásának szentelte, hanem maga is jeles tudós volt. Egy görög nyelvtant és szótárt köszönhetünk neki. Mikor Bessarion bíboros görög kéziratokban gazdag könyvtárát a velencei köztársaságnak adományozta, Aldus Manutius arra a gondolatra jutott, hogy hasznosítani kellene a csak nemrégiben feltalált könyvnyomtatást. így kerültek ki műhelyéből egymásután Aristoteles, Euripides és Thukydides munkáinak első nyomtatásban megjelent példányai. S ami ennél is több, Aldus Manutius műhelyéből kerültek ki az első nyolcadrét-kötetek, tehát könnyen kezelhető kézikönyvek, melyek nagy számban voltak terjeszthetők, addig is, míg a lyoniak kisformátumú könyveiket előállították és sokszorosították.

Amellett az olaszok Petrarca és Boccaccio óta latinoknak tartották magukat. Azt állították, hogy ők a római nagyság közvetlen leszármazottjai és képviselői.

II. Pius pápa, a Piccolomini-család sienai eredetű sarja, ezt mondja a veronabelieknek:»Hazám épúgy Róma mint Siena. A Piccolominiak valaha régen vándoroltak be Rómából Sienába, mint azt a családban hagyományos Enea és Silvio (Aeneas és Silvius) nevek bizonyítják.«
II. Pius után II. Pál pápa jelenti ki, hogy ősei révén az Ahenobarbusok atyafiségához tartozik, akik konzulokat adtak Rómának s akik közül egyik Agrippinának, Néro anyjának volt férje. Ahenobarbus latinul rótszakállút jelent; II. Pált pedig világi nevén Pietro Barbónak hívták, ami nyilván kétségtelenné tette fényes leszármazását. Egy szónok, akinek Néro császárról kellett beszélnie II. Pál jelenlétében, óvakodott minden elítélő véleménytől, nehogy családi érzékenységében sértse a Szentatyát.

Divatos volt továbbá a családi és keresztnevek átváltoztatása római nevekre.

Burckhardl kitűnően bebizonyította, hogy Európa többi országaiban a latin nyelv tanulmányozása, a római irodalom újjászületése nem lehetett több írók és irodalomkedvelők munkájánál s mint ilyen, a tökéletes nevelésnek csak egyik, jóllehet igen fontos elemét alkotta; Olaszországban azonban ismét a nemzeti élet elemévé vált. Az olasz nép újból átélte a múltat, melyre büszkén vezette vissza eredetét s melynek hagyományai mélyen gyökerestek a néplélekben ott, ahol a történelmi nagyság emlékművei és halhatatlan nyomai mindenütt szemmel láthatók voltak.

Az emberek úgyszólván az ókorban éltek. A karácsony karácsony maradt ugyan, az Üdvözítő születésének napja; de az Örök Város alapításának évfordulója nem kevésbé kedves a rómaiak szívének.

Niccolo Niccoli firenzei kereskedő léte re antik szobrai, antik érmei és antik kameái között él. Asztalán az edény antik vázákból áll. Vespasiano ebben az antik módra berendezett környezetben festi le. Hosszú köntösében, mely római tógára emlékeztet, olyan méltóságos megjelenésű, mintha Cato valamelyik patricius barátja volna.

Egyik kartársának, az előkelő firenzei kalmárvilág egy másik tagjának, haszontalan fia van. A fiú, akit Pietro Pazzinoak hívnak, nem törődik mással, mint az élet élvezetével. Egy nap, amikor a Podestá palotája előtt járkál, Niccolo így szólítja meg:

»Megállj, fiú! Mivel töltöd napjaidat?«

»Azon vagyok, hogy kellemessé tegyem őket.«

»Ide hallgass: ha valaki olyan ember fia, mint a te atyád és olyan külsejű mint te, restellnie kellene, hogy nem ért a latin irodalomhoz, melynek ismerete annyira díszedre válnék. Ha ezt az ismeretet nem szerzed meg, nem érsz el semmit az életben és mihelyt ifjúságod virága elhervad, jelentéktelen és értéktelen lény leszel.«

A fiatal Pazzi annyira hajlott a szóra, hogy kívánságára Niccolo maga ügyelt fel a védenca számára kijelölt tanrend pontos betartására. Niccolo mesterekről is gondoskodott. Pietro egyre nagyobb kedvvel tanul, szorgalma akkora, hogy betéve tudja az egész Aeneist és a beszédeket, melyeket Titus Livius mondhat el hőseivel, ezeket ismétli el fennhangon, valahányszor trebbiói villájából Firenzébe és Firenzéből trebbiói villájába gyalogol.

Egy magister, akinek Aretino szemére vetette gyakori kocsmázását, így válaszolt:

»A régiek nem ittak vizet.«

Aragóniai Alfonz, Nápoly királya Titus Livius egy birtokában levő csontját ereklyeként tisztelte. Quintus Curtius olvasása kigyógyította negyednapos lázából, mely az ágyhoz szegezte.

Úgy, ahogy éltek, úgy iparkodtak meghalni is. Guidobaldo urbinói herceg — ugyanaz, aki Rafaelt Rómába küldte tanulmányai befejezésére — halálos ágyán megvigasztalja nejét, tanácsokkal látja el utódját, meggyón, aztán utolsó lélekzetéig Vergilius verseit mormolja:

*Circum me limus niger el deformis arundo
Cocytii, tarda que palus, inamabilis unda
Alligat, et novies Styx interfusa coercei.*

*(Engem a bús Cocytus tart fogva sötét mocsarával,
Undok sással ölen a vigasztalan ár s tunya fertő
És a kilenc-kanyarú Styxnek vize kész maradásra.)*

* *
*

A humanizmus következményei sokfélék és jelentősek voltak. Az első szembeszökő következmény a nemzeti hagyományoktól való eltávolodás volt irodalmi és művészeti téren, különösen ami az építészetet illeti. Az új irány hozzájárult ahhoz, hogy a gótikus stílust — melyet a németek francia stílusnak, *opus francigenurmmk* neveztek — silány és otromba eltévelyedésnek tekintsék, melyet egy barbár világ hozott létre barbárok számára.

A humanizmus második következménye a társadalmi osztályok élesebb elkülönülése, a *maiores* és a *minorcs*, azaz a nagyok és kicsik eltávolodása, melyre már fentebb rámutattunk.

Latin írásaik révén a humanisták előtt megnyílnak a határok és hegyen-völgyön át megindul közöttük az érintkezés: Pico della Mirandola a német Reuchlinnal levelez, Búdé Párizsból a Velencében élő Aldussal, Erasmus egész Európával. A néppel azonban egyikük sem áll kapcsolatban. A nagyokat a kicsiktől ezentúl nemcsak a vagyon és a társadalmi helyzet választja el, hanem mindaz, ami az élet ékessége és illata, a költészet, az ének, a szépség kultusza, mely a földi létet kellemessé teszi.

*Oh nap, magasztos lény, ki nélkül
Nem volna semmi az, ami. . .*

Ugyanaz a nap nem ragyog már mindenkinek.

Humanistáink dolgozószobáikban kézírataik fölé hajolnak: a plátói gondolkör, a peripatetikusok metafizikája, a cicerói ékesszólás, Homeros és Vergilius álmai azok a tárgyak, melyekhez szívben és lélekben hasonulni iparkodnak.

A nép azonban, mely a szabad ég alatt él, miközben ekéjével barázdát ró a megtermékenyített földbe és az utcákon dolga után jár, tele torokkal énekli tovább élettől, színektől, szerelemtől és hittől buzgó dalait; továbbra is körülállja a vásári énekest, aki a régi jó legendákat beszéli el neki. Merlin és a négy fiú, vagy a tündér Melusina történetét, Brabanti Genovéa megható történetét. Firenzében a Signoria terén két *ciompo* birokra kel, hogy ökle erejével bizonyítsa, vájjon Roland bretagnei örgróf vagy Rinaldo di Montalbano a különlegény-e; a két hős tovább játssza dicső szerepét bábjátékokban*), miközben a humanisták nem mozdulnak görög és latin könyveik mellől. A nép változatlanul ragaszkodik ősi szokásaihoz és örökölt hitéhez, az egyszerű emberek és asszonyok szokásaihoz és hitéhez, melyeknek az ősök szelleme és a szépség adja meg ízét, varázsát, erejét és szépségét. A humanista nemcsak hogy nem osztja már a nép eszméit és érzéseit, hanem megvetéssel sújtja magát a nép nyelvét is. ezt az ő kifejezése szerint *vulgáris* nyelvet s szándékosan elkülöníti magát a *vulgus pecum* közkeletű nézeteitől és érzéseitől, mindazok érzéseitől akik dolgoznak és akiknek »kék a körmük«.

A humanizmus végső következménye új eszmék és érzések bevitele volt a vallás területére. Ficino éjjelnappal mécseset éget Platón szobra előtt, mint valami szentkép előtt, amellet azonban határozottan jó katolikus marad. Egy másik felszentelt pap. Erasmus, az összes

*) M. Jusserand, Franciaország washingtoni követe beszélte nekünk, hogy New-York főként olaszok lakta negyedeiben ezek a pupazzo-bábjátékok mindmáig fennmaradtak és ma is a francia népeposzok hőseit hozzák színre. Előadásait az olaszok ma is olyan figyelemmel kísérik, hogy nem egyszer a nézők javítják ki a színészeket, ha szerepükben eltérnek a hagyományos szövegtől.

humanisták között a legnagyobb, tiszta szívből tudott ekkép fohászzkodni: »Szent Sokrates, könyörögj érettünk.«

És Erasmus jó katolikus volt.

Igen ám, de büntetlenül senki sem juthat el odáig, hogy a pogány bölcsességet minden bölcsességnél többre tartsa, az idegen gondolkodásmódot az ősi gondolkodásmód és a minden keresztény hittől idegen antik szépséget minden szépség fölé helyezze. Senki sem juthat el büntetlenül odáig, hogy olyan szellemiséget dicsőítsen, melyben »négyezer isten volt és istentagadó egy sem«, ugyanakkor, mikor az egyistenhiten alapuló szellemiségtől megtagadja ezt a csodálatot.

Tudós fáradozásaik között a jó urak sokkal többet foglalkoztak Jupiterrel és szerelmi kalandjaival, a bölcs Minervával és a szőke Vénusszal, Szép Helénával és a trójai háborúval, mint Keresztelő Szent János jóslataival, az emberré lett Isten csodáival és a vértanúk hitével. A mithológiát pedig, mely szerint

*Vénusz, a sós habok méhéből nyerve testei,
Míg anyja könnye még szűz tagjain lefolyt,
Kifacsard haját s a föld teremni kezdett...*

másképpen találták káprázatosnak, változatosnak, festőinek és elbájolónak, mint az evangéliumi történeteket.

Bajos manapság elgondolni, mekkora felfordulást idézett elő az emberi lelkekben, a hit alapjaiban Kopernikus kinyilatkoztatása, mellyel a Föld elvesztette szilárd helyét és megszűnt a világegyetem középpontja lenni a kék égbolt kupolája alatt, mely fölött Isten, a Szűz és a szentek laktak és vigyáztak az emberek cselekedeteire. És a kinyilatkoztatás olyan hatalmas volt, hogy utána nyomban felgördült a függöny, mely a régiek szellemiségét, gondolatait és hitét fedte.

Sok történetíró a humanistákban látja a reformátorok természetesen önkénytelen és öntudatlan előfutárjait. Erasmus és Ficino vetették meg az ágyat, melyen Luther és Kálvin később kinyújtózkodtak.

ERASMUS

A renaissance humanistái között az első helyet foglalja el Desiderius Erasmus. Ifjúkorában a Geert Geerts nevet viselte, amely hollandi név lefordítva annyit jelent, mint Gellért fia Gellért. Törvénytelen fiú lévén, nem volt családi neve. Később mint író a Desiderius Erasmus álnevet használta, melynek első felét a latinból, második felét a görögből vette, később azonban megbánta, hogy nem »Erasmus«-t írt, ami jobban megfelelt volna a görög *ἐράσμιος* (szeretetreméltó) formának.

Rotterdamban született 1467 október 28-án. Atyja, Geert Praet egyházi ember volt, aki nem törvényesíthette fiát. Mivel kénytelen volt Olaszországba kibujdosni, elhagyta az anyját és gyermekét. Kevéssel hazatérése után meghalt Erasmus anyja és Geert Praet követte a sírba. A fiú akkor tizenhároméves volt. Mint gyermeket az utrechti templom kórusában találjuk, később gyámjai a deventeri kollégiumban helyezték el, ahol szép előmenetelt tett a klasszikus tanulmányokban.

Mikor elérte azt a kort, hogy pályát kellett választania, gyámjai, akik nyilván nem nagyon igyekeztek vele leszámolni, a kolostori életre iparkodtak rávenni és a fiatalember kénytelen-kelletlen felöltötte az ágostonrendiek ruháját a Gouda melletti Steyn kolostorban (Hollandia); de önálló gondolkodása és hajlamai alkalmassabbá tették a világi, mint a szerzetesi pályára s a klastromi életmód és világnézet egyre kevésbé volt ínyére.

Abból ítélve, ahogy később a barátokról nyilatkozott, a steyni kolostorban való tartózkodás nyilván kitörölhetetlen nyomokat hagyott lelkében. Leghíresebb könyv-

vében, melynek címe *A balgaság dicsérete*, többek közt így ír:

»Hitvallók és szerzetesek: mindkét név helytelen és fonák, mert nagyrészüik távol áll a hittől és bajosan találni embert, akinek náluk kevesebb hajlama volna az egyedülélésre. (Monachus-szerzetes szó szerint egyedül-élőt jelent.) Nem ismerek ennél szánalmasabb fajtát ... Az emberek annyira gyűlölik őket, hogy a puszta találkozás velük rossz előjelnek számít; ők azonban hihetetlenül el vannak ragadtatva maguktól. Legfőbb gondjuk az, hogy ne ismerjék a betűket és ne tudjanak írni-olvasni. Zsoltáraikat nem értik, csak dallamukat jegyzi meg maguknak és számárbögés módjára kornyikálják el a kórusban, közben azonban azt képzelik, hogy remek hangversenyt rendeznek az égieknek. Vannak köztük, akik piszkos és toprongyos voltukból hasznot húznak. Az ajtó előtt bögve koldulnak kenyeret és nincs fogadó, kocsis és hajó, melyet meg ne ostromolnának, nagy kárára a szegény kéregetőknek.«

Az irodalommal és kissé a festészettel való foglalkozás az ifjú barátnak keserűségében nagy vigasztalására szolgált. Delftben ma is látható egy felfeszített Krisztus, melynek alján ez olvasható: »Ne vessétek meg ezt a festményt, mert Erasmus készítette steyni magányában.« Húszéves korában már több munka jelent meg tőle, melyek magukra vonták a cambrai püspök figyelmét. A püspök kivette a kolostorból és maga mellett alkalmazta Erasmust, miután 1492 február 25-én pappá szentelte. A fiatal humanista ily módon kedvére folytathatta görög és latin tanulmányait. Delftben két nagynevű humanista, Hezius és Rudolph Agricola vezetésével dolgozik, noha úgy látszik, mintha mesterei nem lettek volna nagyon megelégedve vele. 1496-ban a cambrai püspök tanulmányai befejezése céljából Parisba küldi védencét, ahol a Montagu-kollégiumban eszközölt ki számára ingyenes helyet. Erasmus akkor már huszonkilencéves volt.

A Montagu-kollégium jóhírű intézet volt, hála az ott tanító teológusoknak. »Még a falak is teleszívták magukat teológiával, — mondta később Erasmus. Különben, ha a kortársaknak hiszünk, komor hely volt. Rabalais így beszélteti róla Ponocratest, aki Grand-

gousierhez, ifjú tanítványa, Gargantua atyjához intézi szavait:

»Ne higgye, jó uram, hogy a Montagunak nevezett tetves kollégiumba dugtam; ott olyan szörnyű kegyetlenséget és hitványságot tapasztaltam, hogy előbb adtam volna Szent Ince koldusaihoz.«

Ezek alatt a koldusok alatt a párisi Szent Ince-kolostor és temető környékén ingyenlakást élvező söpredek értendő.

»Mert a mórok és tatárok között a fegyencek — folytatja Ponocrates — és a tömlöcben a gyilkosok, hogy az ön házában lévő kutyákról ne is szóljak, jobb elbánásban részesülnek, mint ezek a boldogtalanok a már mondottam kolostorban. És ha én Paris királya volnék, vigyen el az ördög, ha nem dobatnék csóvát bele és nem gyűjtatnám fel főnökével és igazgatójával egyetemben, akik eltűrik, hogy szemük láttára kövessenek el ilyen ember-telenségeket«.

Hír szerint a rossz bánásmód következtében a Montagu növendékei közül többen megbetegedtek, mások megőrültek és néhányan állítólag meg is haltak.

A fiatal Erasmus számára más kellemetlen következménye volt a kollégiumi tartózkodásnak. A növendékek csaknem kizárólag halat kaptak enni. Erasmus, aki mindig nagyon gyenge szervezetű volt, úgy irtózott a haltól, hogy a szagát sem bírta elviselni. Akkoriban a hálnak jelentős szerepe volt a párisiak étkezésében, akik ugyanannyi, ha nem több heringet ettek, mint kenyeret. Végül pedig a Montagu főnöke arra kényszerítette növendékeit, hogy szerzetescsuhában és csuklyában járjanak. Mikor Cambraiba visszatért, Erasmus a szerzetesek iránti, még Hollandiából származó ellenszenvével együtt ugyanakkora irtózást hozott magával a dogmatikus tanításmódtól és a meddő hittudománytól, mellyel mesterei a Montagu-kollégiumban ellátták.

Cambraiból Erasmus Hollandiába tért vissza, ahol egy fiatal angol főúr, Lord William Montjoy, akivel Parisban ismerkedett meg, rávette arra, hogy utazzon vele Angliába. Egy esztendőnél valamivel tovább maradt odaát (1497—1499). Cambridgeben és Oxfordban a klaszrikus nyelvek tökéletes mesterévé képezte ki magát. Ebből az időből származik személyes kapcsolata Morus

Tamással, VIII. Henrik angol király nagy és nemes kancellárjával.

Mikor az ifjú humanista első ízben jelentkezik nagy-szerű kartársánál, aki addig sohasem látta, s aki akkor pályája csúcsán állott, Morus Tamást néhány percnyi latin társalgás után úgy elragadta az ifjú szellemi fölénye és megnyerően kedves modora, hogy karjait széttárta és a meghökkenés kifejezésével arcán, így kiáltott fel:

»Te csak az ördög lehetsz — vagy Erasmus!«

Erasmus kistermetű, sovány, törekény külsejű, szikár és ideges ember volt. Egész életében sokat gyengélkedett. Gyomorbaja volt és utolsó éveiben vesekövek kínozták. Több arcképünk van róla, köztük Holbein csodálatos mesterműve, a Louvre egyik büszkesége. A festmény tudvalevőleg profilban ábrázolja a szokása szerint gondolataiba mélyedt Erasmust, fekete posztósapkával a fején. Egyházi öltözetben van, a világi papok ruhájában, melyet sohasem tett le, s mely felett szép szőrme kabátot visel. A régiek módjára nádból faragott tollal ír. Meglehetősen nagy, finomajkú szájának kifejezése, melynek redője ugyancsak töprengést tükröztet, magában elég volna az arc jellemzésére.

Erről a mellképről írta a híres kálvinista lelkész és theologiatanár, Théodore Beza az alábbi négy soros verset:

*Ingens ingentem quem personat orbis Erasmum
Hic tibi dimidium picta tabella refert.
At cur non totum? mirari desine lector:
Integra nam totum terra nec ipsa capit.*

*(Ím, a hatalmas föld nagyját, a hatalmas Erasmust
Tárja e festett kép itt felerészben eléd.
Mért nem egészében? Ha ki olvasod ezt, ne csudálkozz:
Túl kicsi voln' a világ, hogy beleférjen amúgy.)*

A nagy humanista egy másik arcképe Holbeintől származik, aki remek illusztrációkkal látta el a *Balgaság dicséretét*.

Erasmus erkölcsi figurája, még fogyatkozásait is beleszámítva, nem mindennapian vonzó.

Nagyon jó és nagyon eszes volt; élete egészében méltóságra vall, dacára szüntelen pénzkéréseinek, melyekkel az akkori gazdagokat és hatalmasokat elárasztotta.

Bámulatraméltó türelme és elnézése. Nagy békeszerző volt és ha nem sikerült neki a civódásokat lecsillapítani, az ellentétes véleményeket és tanokat egymással kibékíteni, a túlzásoknak, erőszakosságoknak, máglyáknak és fegyveres összecsorduléseknek elejét venni, ennek oka csak az, hogy a felszabadult szenvedélyek vihara túlharsogta egyetlen ember szavát, ha még oly tiszteletet is ébresztett.

Tudománya óriási volt és munkabírásának nem voltak határai. Azt lehetne állítani, hogy soha ember annyit nem dolgozott, mint Erasmus. Mindenkinek javát akarta és az egymás ellen küzdő eszmék harcában azt kereste, mennyi mindegyikben a helyes és igaz, hogy aztán megnyerő nyájassággal javasolja a többi vitás kérdés kiküszöbölését a keresztényi szeretet, a béke és az egyetértés kedvéért. Ez természetesen mindenkit ellene ingerelt. A protestánsok és katolikusok, miután jó darabig egyaránt vérmes reményeket fűztek támogatásához, végül is kivételes egyetértéssel vetették magukat rá.

»Kevés olyan tan van — mondta Renan helyesen —, amelyben ne volna az igazság egy szikrája«. Ezt a szikrát kereste Erasmus jóhiszeműen. Éles elméjétől vezetettve, a gondolat arany síkján rá is bukkant és rokonszenvező örömmel gyönyörködött fényében. De tomboló vihar kerekedett és a szikra eltűnt a borús tekintetek elől.

Pierre de Nolhac jól megértette és helyesen mondta róla remek szonettjében:

*Erasmus, mesterem, pompás öreg barát,
Szeretem érveid, melyekben forr az elme,
Szeretem, ha hevít a harcok gerjedelme,
Mely néha finoman elrejti sugarát.*

*Tört sokszor ostobák s kufárok hada rád,
S háznak, mesterem, mi védelmére kelne,
Egy penna volt csupán s az ékes szó kegyelme,
Az isteni latin, rég szunnyadó arád.*

*Múzsád és könyveid nem szívesen hagyüd ott,
De ha felingerelt az ármány és a bűn,
Gúnyostorod nem egy sebet suhogva vágott.*

*Ha sikerült nekem szívvel felérni téged,
Taníts meg szólanom nyílt szóval, egyszerűn
S megvetnem e világ urát, a Dőreséget.*

Manapság ámulatba ejt a hatás, melyet ez a finom szellemű, félénk jellemű, hamar elbátortalanodó író gyakorolt a világra latinul készült műveivel, melyekben oly mesterien kezelte a nyelvet, hogy a halott szavak tolla alatt új életre keltek.

Pápák, császárok és királyok, patríciusok és nagyurak, egyetemi tantestületek, sőt kardcsörgető zsoldosvezérek is versenyeznek a kegyért, hogy érintkezésbe lépjen velük. A legnagyobb hírességek megtiszteltetésnek veszik, ha egy sort ír hozzájuk. A fejedelmek követeket küldenek hozzá, jövetelének hírére a városok lobogó- és virágdíszbe öltöznek s a nép tömegesen tódul fogadtatására. Ha elutazását bejelentette, a tanács fejét törí, hogy milyen ürüggyel tarthatná vissza. Basel és Besancon verseng a tisztességért, hogy székhelye lehessen. VIII. Henrik azt kívánja, hogy Cambridgeben és Oxfordban tanítson; V. Károly Flandriában tanácsosává teszi meg; I. Ferenc a Collége de Francé igazgatói székét kínálja fel neki. A német humanisták elzarándokolnak hozzá. »Erdőkön keresztül, egész dögvésszel sújtott országokon át megyünk, hogy felkeressük a világmindenség kincsét«, írja egyikük.

Gyakran hasonlították Erasmus helyzetét a renaissance korabeli Európában Voltairenek XV. Lajos és II. Frigyes Európájában viselt szerepéhez.

A nagy humanista végül is Baselben telepedett le (1521). Itt élt békés elvonultságban, amennyire híre lehetővé tette, két másik kiváló ember, Hans Froben nyomdász-kiadó és Hans Holbein festő társaságában.

Ragaszkodott magányához, bizonyára hajlamból, mert semmit sem élvezett úgy, mint munkáját, amellet azonban talán számításból is. Finoman jegyzi meg:

»Az írók olyanok, mint a nagy figurájú flamand faliszőnyegek, amelyek csak messziről hatnak igazán.«

Nagy öröme telt szép tanulmányaiban, a tudós kiadásokban, melyeket fáradhatatlan szorgalommal rendezett a szent és profán szerzők, Cato, Cicero, Eutropius, Ammianus Marcellinus, Seneca és Terentius műveiből. Ő hozta elsőnek napvilágra Ptolomaeus műveit görögül, neki köszönhetjük az első teljes Aristotelest, ő jelentette meg tudós kiadásokban Demosthenest, Josephus zsidó történetírót, az új testamentum görög szövegét latin fordítással,

valamint Euripides, Sokrates és Xenophon latin átültetését. Nem hanyagolta el az egyházatyákat, Szent Jeromost, Szent Hilariust, Szent Cyprianust, Szent Bonaventurát, Szent Ambrust és Szent Ágostont sem. Ezenkívül vannak saját művei, egész sor írás, mely szellemi kiválóságát tükrözteti, erkölcsi és filozófiai értekezések, gúnyiratok, satírák. Nyelvtanokat is adott ki, szótárakat, egy értekezési a görög és latin kiejtésről és egy könyvet a levélírásról, *De ratione conscribendi epistolas* címen. A neveléstan történetében és a gyermeknevelés terén tekintélyes hely illeti meg Erasmust, talán nemcsak időrendben, hanem értékben is a legelső. Tanítási terveket dolgozott ki, *De ratione studii* címen, »deklamációkat« állít össze, »a gyermek erényre és tudományszeretetre neveléséről és pedig születésétől kezdve«, amelyekben merőben modern elvek és gyakorlati módszerek előfutárjának és szószólójának mutatkozik. Kis értekezése a gyermekek illetanáról elbűvölően kedves és okos olvasmány. Ha Erasmus művein végigtekintünk, szinte hihetetlennek látszik, hogy létrehozásukhoz egy emberélet elegendő volt. Ebben a tekintetben is joggal hasonlították össze Voltaire-rel.

Adagia című közmondásgyűjteménye 1500-ban lát napvilágot és az új század hajnalhasadását jelzi. A hajnalhasadás szó itt igazán helyénvaló, mert az egész korszakot megvilágítja, »és a szó itt nem képletesen értendő«, mint Nisard hozzát teszi.

A könyv antik gondolatok, mondások, elmés kijelentések és példabeszédek gyűjteményét tartalmazza, melyeket Erasmus saját tapasztalata és elmélkedése eredményeképp eleven és bájos megjegyzésekkel fűszerez. Egyetlen más humanista sem hozott fel elragadóbb és egyben hathatósabb érveket, miközben arra törekedett, hogy saját korából az ókor szelleméhez közeledjen. Guillaume Búdé, a híres hellenista, aki a Collége de Francé megalapítójának tekinthető, az *Adagiával* kapcsolatban ezt mondta: »Minerva fegyvertára ez, melyhez úgy folyamodunk, mint a sibyllai könyvekhez. Vagy a mi korunkban Désiré Nisard: »Ez a könyv kitűnően befolyásolja az irodalom továbbfejlődését, mint első kinyilatkoztatása annak a kettős ténynek, hogy az emberi szellem egy, vagyis a modern fia a réginek és hogy az irodalom nem

egyéb, mint az emberi bölcsesség kincsestára.«Az *Adagiának* nyomban megjelenése után viharos sikere volt.

1509-ben Angliában írta Erasmus legnépszerűbb könyvét, melynek még napjainkban is számos olvasója, kiadója és fordítója akad. *A balgaság dicsérete* című halhatatlan mű ez.

Erasmus VIII. Henrik meghívására kel át a csatornán, aki barátsággal és csodálattal viseltetett iránta és a cambridgei egyetemen a görög nyelv tanításával bízta meg. A könyv 1510-ben jelent meg. Sikere, mint a *Közmondásoké*, igen nagy volt: néhány hónap alatt hét új kiadást ért el és pár év alatt huszonhét kiadása kelt el. Egymásután fordították le latinból a legtöbb európai nyelvre. A könyv megkapó szatírája annak a társadalomnak, melynek talajából a tizenötödik században a renaissance kivirágzott, de az egyházi rangszervezetet túlon túl rikító színekkel festi. Íme a kor nagy német egyházfejedelmeinek rajza, a sisakos-kardos érsekeké, akik szavazásukat a császárválasztásokon olyan jövedelmezően tudták áruba bocsátani.

»Ahelyett, hogy az istentisztelettel, az áldásosztással vagy a szertartásokkal törődnének, satrapák módjára viselkedtek s gyávaságnak és püspökhöz méltatlannak tartják, ha valamelyikük nem a csatatéren adja vissza lelkét Teremtőjének. Mire az alsóbbrendű papság az egyházfejedelmek példáján felbuzdulva, ugyancsak katonás elszántsággal verekszik a tizedre való jogáért. Kard, gerely, parittyá, mindennemű fegyver bőségesen áll rendelkezésére. Gondosan végigböngészik a Szentírást, hogy olyan helyeket találjanak benne, melyekkel a köznépet rémítgethetik és elhitethetik vele, hogy nem csak a tizeddel, de még annál is többel tartozik nekik! Viszont eszük ágában sincs, hogy azt olvassák a bibliában, ami az ő kötelességükről szól a nép iránt. Hiába viselnek tonzurát, nem értik, hogy a jó papnak mentnek kell lennie a földi kapzsiságtól és csak a túlvilági javakra szabad gondolnia. Könnyelműségükben azt hiszik, hogy minden kötelességüknek eleget tettek, ha breváriumukat ledarálták. És azt is hogyan! Értelmetlenül és érthetetlenül. És vájjon legalább ők maguk megértik-e, amit foguk közt mormognak? Mindenesetre annyiban hasonlítanak a világiakhoz, hogy éberren vigyáznak járandóságaikra, és ne adj' Isten,

hogy valakinek elengednék, ami nekik dukál. Ami a terhes teendőket illeti, egymásra hárítják őket, mintha labdát dobálnának és valamint a világi fejedelmek a kormányzás gondjainak egyrészét helyettesekre bízják, akik ismét alantasaiknak adják tovább, azonkép a főpapak jámbor kötelességeiket a rendekre tolják, ezek viszont a szerzetesekre, a kevésbbé szigorú szerzetek a szigorúbakra, a »kolduló« szerzetekre és a kolduló szerzetek a kartauziakra, akiknél a kegyesség olyan kegyesen el van temetve, hogy csak fölöttébb nehezen lehet feltalálni. Épúgy a pápák is, akik a pénzbeszedést nagy igyekezettel űzik, apostoli tisztjuket a püspökökre hárítják át, ezek a plébánosokra, ezek a káplánokra, ezek a kolduló barátokra, és a koldulók olyan emberekre, akiknek jámborsága abban áll, hogy értenek a bárányok megnyírásához.«
(*A balgaság dicsérete.*)

Németország és a reformáció című munkájában Janssen a *Balgaság dicséretéről* azt mondja, hogy »a tizenhatodik század nagy teológiai drámájának előjátéka«.

Erasmus *Colloquia* című műve Baselben jelent meg, 1516-ban. Néhány hónap alatt huszonnégyezer példányban kelt el, ami mesébe illő szám abban az időben, mikor a reklám, a közlekedés és terjesztés mai eszközeinek nyoma sem volt. A könyv tele van finom megfigyelésekkel, remek humorral, metsző gúnnyal, mélyreható kritikával és latinsága, mint Erasmus összes munkáié, elragadó, választékos és folyékony. Ennek a könyvnek filozófiai jelentősége szélesebb rétegekre kiterjed és mélyebbre hatol, mint az előzőké. Nem ok nélkül mondták, hogy Erasmus *Beszédei* a tizenhatodik században utat törtek a gondolatszabadságnak — ami nem tévesztendő össze a szabadgondolkodással.

Mint már mondtuk, Erasmus mindezeket a könyveket latinul írta. Nemcsak latinul írt, hanem latinul is érzett, gondolkodott, szeretett és gyűlölt. Saját kijelentése szerint nem tudott sem franciául, sem németül, sem angolul, sem hollandul; ezen az utolsónak említett nyelven legfeljebb akkor ejtett ki néhány szót, ha szolgájának kellett utasítást adnia, aki nem értett Vergilius és Quintilianus isteni nyelvén.

De akármilyen odaadással művelte a szép latin nyelvet, melyet az ókor óta senki sem kezelt nála jobban és

akármilyen csodálattal áldozott Marcus Tullius Cicerónak, aki akkor a latinság tökéletes képviselőjének számított, nem írt alá minden előítéletet. Mint láttuk, számos humanista úgy vélekedett, hogy megengedhetetlen a latin nyelvben olyan szó, nyelvtani alak vagy fordulat használata, amely nem található meg Cicerónál. Ez okból gyakran körülírások és multságos, nem ritkán groteszk rokon-szavak használatára fanyalodtak, ha hittudományról, új politikai alakulatokról, mechanikáról vagy konyháról volt szó. Cicero soha sem beszélt sem az Ige testet öltéséről, sem a welfekről és ghibellinekről, sem a Jakob-lécről, sem a töltött pulykáról.

Erasmus büszkén és híven vallotta magát Cicero irodalmi tanítványának, de nem volt hajlandó szajkójává lenni. Ezt az álláspontját egy elragadó kis könyvben fejtette ki, melynek címe *Dialogus Ciceronianus seu de optimo dicendi genere*, vagy mint röviden idézni szokás, *Ciceronianus*.

Erasmus multságosan festi benne az eszményi Cicerorajongót, aki bezárkózik szobájába és bedugja füleit, nehogy akármi is zavarja halványával folytatott fenkölt beszélgetéseit. Imádatában odáig megy, hogy jóformán nem is táplálkozik. Két fürt szárított szőlő az ebédje, vacsorája pedig néhány szem koriandromból áll. Barátja, Tatius, kéziratokat vett tőle kölcsön, most ezekre volna szüksége, úgyhogy kénytelen Tatiusnak írni és a kéziratok visszahozását sürgetni. Viszont levelében egyetlen szónak, szótagnak, pontnak vagy vesszőnek sem szabad előfordulnia, mely nem található fel Cicerónál. A humanista, akinek asztala rogyásig meg van rakva a nagy római műveivel, turkál bennük, ide-oda lapoz, mérlegeli a körmondatokat, képletes kifejezéseket, rokon-szavakat, a szórendet és a kettős tagadással körülírt állításokat; ez a munka a legkisebb körmondatnál egy éjszakát vesz igénybe, és pedig, mint Erasmus pontosság kedvéért megjegyzi, egy téli éjszakát. Elképzelhető mármost, meddig tart egy egész levél megírása. Tatius pedig megtarthatja a kéziratokat, mert a fődolog az, hogy a tizenhatodik század levélirodalmát ne éktelenítse el egy nem tökéletes cicerói írásmű.

Mindez igen kedves manapság és a legmegátalkodottabb Cicerorajongó is nemcsak mosolyogna rajta, hanem sze-

rencsét kívánna hozzá a szerzőnek. Megjelenésekor azonban a félelmetes gúnyirat éktelen haragra lobbantotta az olasz humanistákat. Szerencséje volt a szentségtörőnek, hogy nem volt a kezük ügyében. Július Caesar Scaligeri a római ékesszólás boszújának szentelt beszédeiben (*Orationes duae adversus Desiderium Erasmum eloquentiae romanae vindices*) a szidalmak özönét zúdítja Erasmusra, amelyeket azonban, meg kell adni, mind a Catilina elleni szónoklatokból merített. És hozzájuk fűzi:

»*Non tu in Aldi officina qaaestum fecisti corrigendis exemplaribus? Nonne errores qui Mis in libris legebantur haud tam librariorum airamente, quam tuo confecti vino? Haud tam illorum somnum olebant, quam tuam exhalabani crapulam.*n (Vájjon nem húztál-e hasznót abból, hogy Aldus nyomdájában a példányokat javítottad? Vájjon az e könyvekben olvasható hibák a nyomdafestéktől eredtek-e és nem inkább attól, hogy italos voltál? Mert nem a szedők álmosága érzett rajtuk, hanem a Te borgözöd.)

Kissé erős, mondhatnók. De még nem a legerősebb, A Sorbonne sietett Scaligeri indítványára átkával sújtani a *Ciceronianus* vakmerő szerzőjét.

Szegény Erasmus! A pápánál pápábbak és a pápaiszonyban szenvedők — Rabelais szavaival a *papimaneok* és *papefiguek* — támadásai után most a humanisták árasztják el szidalmaikkal. Igaz, hogy amazok és emezek szemében Erasmusnak egy nagy bűne volt, olyan bűne, amelyet soha még senki sem bocsátott meg pörbeli ellenfelének: igaza volt.

Közben, míg a vihar javában tombolt, Desiderius Erasmus tovább folytatta munkáját. Nem mintha érzéketlen lett volna a bírálók epigrammjai iránt, sőt érzékeny természete nagyon is szenvedett tőlük. A legkisebb tüszúrás is elviselhetetlen volt neki. Egyik barátja közbenjár egy nyomdász érdekében, akit egy gúnyirat megjelentetéséért elítéltek. Erasmus hevesen rendreutasítja.

»De hát a boldogtalan csak feleségét és gyermekeit akarta eltartani.. .«

»Menjen koldulni — feleli Erasmus — vagy bocsássa áruba a feleségét; mindez jobb, mint felebarátja tekintélyét tönkretenni. Hogy felesége és gyermekei vannak? Ezzel a kifogással kivághatná magát, ha arról volna szó,

hogy lopás céljából belopódzott hozzám. De ő nagyobb gáztettet követett el, hacsak nem tartja valaki a becsületet olcsóbbnak a pénznél.«

Pierre Bayle, aki ezt a történetet elbeszéli, nem mulasztja el, hogy hozzá ne tegye: »Erasmus maga volt a megtestesült szelídség és szerénység.«

Ezen a ponton is megrágalmazták. Címeréül Terminus isten szobrát választotta evvel a jeligével: *Nulli cedo*. Az emblémát egyik barátja, Bonifatius Auerbach utóbb sírjára is rátette. De nyilván tévesen tolmácsolják a jeligét, mikor így fordítják le: »Nem érek kevesebbet senkinél.« A pontos fordítás kétségtelenül így hangzik: »Senki elől nem hátrálok megc A címer és a jelmondat csak körülírásai annak a mondásnak, hogy valaki ^szilárdan áll, mint egy határkő.« És valóban, Erasmust sem szidalmak, sem fenyegetések nem tántoríthatták el soha attól, aminek igazságáról józan eszével meggyőződött.

Akármilyen csodálatraméltó mint tudós, író és gondolkodó, mint rendületlen képviselője annak, amit ő maga helyesen nevezett »keresztényi filozófiának«, még bámulatosabb Erasmus mint az egyetértés és türelem apostola a tizenhatodik század iszonyú küzdelmeiben. Mindenütt, mindenáron, mindenkor és minden körülmények között fáradhatatlanul igyekezett csitítani, békíteni, kiengesztelni, ami által ugyan mind több és több gyűlöletet idézett fel maga ellen.

Erasmus szerint minden filozófiának, akár antik, akár modern, végső szava ez kell hogy legyen: »Szabadság.« Épúgy, mint ahogy minden vallásnak a »szeretet« szóban kell kicsúcsosodnia. »Szeretet — írja — Krisztus legfőbb parancsolata.«

Mindent elkövetett, hogy a katolikusok és reformátorok között dúló elkeseredett harcnak véget vessen. 1519-ben Luthernek egy hozzá intézett megleghangú levelelre így válaszol:

»Levele keresztény szellemet áraszt.«

És tovább: »Úgy érzem, hogy többet érünk, el szelíd mérséklettel, mint heveskedéssel. Avagy Krisztus nem ezen a módon hajtotta-e a világot törvénye alá?« Igyekszik protestáns barátait meggyőzni, hogy az Európában általuk terjesztett röpiratok és torzképek ügyüknek csak ártalmára lehetnek. »Azt remélték, hogy ilyen eszközökkel

törhettek utat az Evangéliumnak? Én inkább attól tartok, hogy a dőre kajánság és kaján dőreség, mely megmételjezi az irodalmat és netalán az Evangéliumot is, a ti magatok hitelét rontja.« Majd a római Kúriához fordulva kéri VI. Hadriánt, hogy álljon el minden üldözéstől. »A baj sokkal mélyebben van — jelenti ki —, semhogy tűz és vas orvosolhatná. Kölcsönös engedményekre van szükség, a hit alapjait képező tan épségben hagyásával.« És Erasmusnak pap léte volt bátorsága, hogy az Egyház fejének ezt írja: »Ezenfelül meg kellene adni a világnak azt a reményt, hogy bizonyos jogosan felpanaszolt sérelmek mihamar el fognak tűnni. A szabadság édes szavára ki fognak nyílni a szívek.«

Ehelyett az történik, hogy széltében megindul a harc és Genfben éppúgy, mint Párizsban fellobognak a máglyák: Erasmus csökönyösen továbbra is békíteni igyekszik. Miért ne próbálnák az ellentétes tanok, melyek bősült bikákként rontanak egymásra az arénán, a mindenki számára igazságot jelentő Evangélium palástja alatt megérteni egymást? Hiszen a vita csak külsőségekről folyik, utólag meghonosított emberi szokásokról, önkényes értelmezésekről, melyek általában egészen jelentéktelen pontokra vonatkoznak. Az egész baj, mondja Erasmus, könnyen és egyszerűen orvosolható: a két párt legtekintélyesebb emberei üljenek össze, ne törődjenek mással, mint a szent könyvekkel és ne kapaszkodjanak olyan dolgokba, melyeket az emberek a későbbi századokban hozzátoldottak s akkor lehetetlen, hogy a jószándék ne vezessen végül is kölcsönös megértésre.

Katolikus pap léte továbbra is bátran síkra szállt a nagy reformátorért. »Luther szívében — írja — az igaz evangéliumi tan szikrái ragyognak; de a theologusok, akik nem értik és gyakran nem is olvasták, ahelyett hogy óvnák Őt és jóságos szelídséggel elébe tárnák az igazságot, esztelen üvöltözéssel nyilvánosan megvádolják, dühös kirohanásokat intéznek ellene és untalan eretnekséget, eretnekvezért, szakadárságot és Antikrisztust emlegetnek. Mint eretnekséget kárhóztatják el Luthernél azt, amit Szent Bernátnál és Szent Ágostonnál orthodoxnak nyilvánítanak.« És alább még bátrabban: »Sokan gyalázkodnak Luther ellen, akik maguk nem hisznek a lélek halhatatlanságában.«

Ezt meri írni a mainzi érseknek: »Bizonyos theologusok, akiknek mindenekelőtt szelídségre kellene törekedniük, nyilván embervérre szomjaznak, úgy áhítják Luther elfogatását és pusztulását.« (1519 november elsején kelt levelében.) Odáig megy, hogy megtámadja a kiátkozó bullát. »Ez a bulla — írja — inkább kegyetlenségre vall, mint X. Leó szelíd és emberséges gondolkodásmódjára.«

Viszont Luther is ezt írja neki 1518 március 28-ikán: »Van-e olyan sarka a világnak, ahol Erasmus nevét ne ismernék? Van-e, aki benne nem mesterét köszönti?«

Ugyanez a Luther néhány évvel később így ír: »Erasmus Rotterdamus a legnagyobb gonosztevő, aki valaha élt a föld hátán.« Erasmus, aki iránt nem régen még anynyi vonzalmat és csodálatot tanúsított, most már csak mérges áspis, Jézus Krisztus legelszántabb ellensége, a kereszténység Judása, Epikur disznaja, szánalmas bohóc; Erasmus szidalmazásában Luther túltesz önmagán.

Dehát mi történt itt? A szabad akaratról szóló tanulmányában, melynek címe *Diatribae seu Collatio de libero arbitrio*, Erasmus — a legnagyobb szerénységgel — kifejtette, hogy nem osztja Luther felfogását a predestinációról.

Katolikus részről sem bántak jobban a szerencsétlen humanistával. Löwenen átutaztában az ottani theologusoknak sikerült valóságos felkelést szítani ellene. A barátok, akik kérkedtek vele, hogy sohasem olvasták és büszkén vallották be, hogy nem tudják megérteni, tökfilkónak, fajankónak, ökörnek, szárnak és minden egyébnek elmondták. A szidalmaknak ezt a koncertjét a Sorbonne fővédnöksége alatt Noel Beda dirigálta, annak a baljós emlékezetű Montagu-kollégiumnak főnöke, ahol a fiatal Erasmus annyit szenvedett. »Ha hitelt adnak szavaimnak, — jelenti ki Beda, Erasmusról szólván — az efféle emberek ellen csak a tűz segít«. A Montagu-kollégium főnökének sürgetésére valóban el is égették nyílt piacon Erasmus barátját és könyveinek francia fordítóját, Louis de Berquint.

Erasmus csaknem teljesen gondolkodó volt, a finom, választékos, előkelő, logikából és józan észből származó gondolatok embere, a pontos, néha kissé szörszálhasogató levezetések mestere.

Tévednénk azonban, ha aszkétának képzelnénk el a humanista filozófust. Soha embernek nem volt kevesebb hajlama a mártíromságra. Rabelais mondta, hogy eszméiért, ha nem is tűzbe, de a tűzig elmenne; Erasmus még az előkészületekig sem jutott volna. Ezt őszintén be is vallja. Szerette a gazdag lakomákat, melyeket a kijelentése szerint »felséges« burgundi borokkal öntözgetett. Ugyancsak ő mondja: »Nem tudom, vajjon lehet-e igazán jól lakmározni nő nélkül.« Főleg az angol nőket kedvelte, akiknek üde bőréért rajongott. A csatornán túli szokások közül egyet nagy becsben tartott: a minden látogatásnál divatos csókváltást. »Ezek a csókok — jegyzi meg — édesek és illatosaké Barátjának, a latin verseket író Fausto Andrelini költőnek, aki olasz létére XII. Lajos szolgálatában állott, ezt írja Angliából:

»Sunt hic nymphae divinis vultibus, blandae, faciles et quas tuis camoenis facile anteponas (Ebben az országban gyönyörű arcú, nyájas és könnyű nimfák vannak, akikért szívesen odaadnád múzsáidat).«

Tudományában, humanizmusában és filozófiájában epikureus volt, de előkelő hangú és finom ízlésű, egy szemernyi egoista. Szemére vetik kéregető hajlamait, szüntelen könyörgéseit, hogy a kényelméhez szükséges kellekakat megszerezze. De az *Adagia* példabeszédei között nyomatékosan rámutat Anoxagoras szavaira, melyeket a görög bölcs Perikleshez intézett:

»Aki mécseset akar égetni, olajat önt bele.«

Ez alatt azt értette, hogy a világ gazdagai és hatalmasai, ha dicsősége fényében akarnak sütkérezni és hasznot akarnak húzni írásaiból, bölcsességéből, tanácsaiból, ne felejtkezzenek meg eltartásáról sem.

Azért meg kell adni, hogy ezen az úton olykor a visszatetsző hízelkedésig is elmegy, így amikor VIII. Henrik ártatlan és zavartalan« szerelmeit magasztalja.

Emléke ellen sok vád hangzott el. Nem akarjuk itt minden ponton igazolni, de szükségesnek tartjuk a megjegyzést, hogy ha az írói tiszteletdíjak a tizenhatodik században úgy befolytak volna, mint manapság, Erasmus fényesen élhetett volna minden kéregetés nélkül könyvei jövedelméből, melyeknek kiadásai számra és jelentőségre nagyobbak voltak, mint amilyenekkel akármelyik ellenfele dicsekedhetett. De ezek az elterjedt könyvek neki

Froben nagylelkű barátságánál nem igen jövedelmeztek egyebet. A »koldulás«, hogy evvel a reá gyakran alkalmazott szóval éljünk, a vagyontalan írónál akkor jóformán szükségszerű volt. Erasmus legalább nem sülyedt odáig, hogy Aretino módjára zsaroljon.

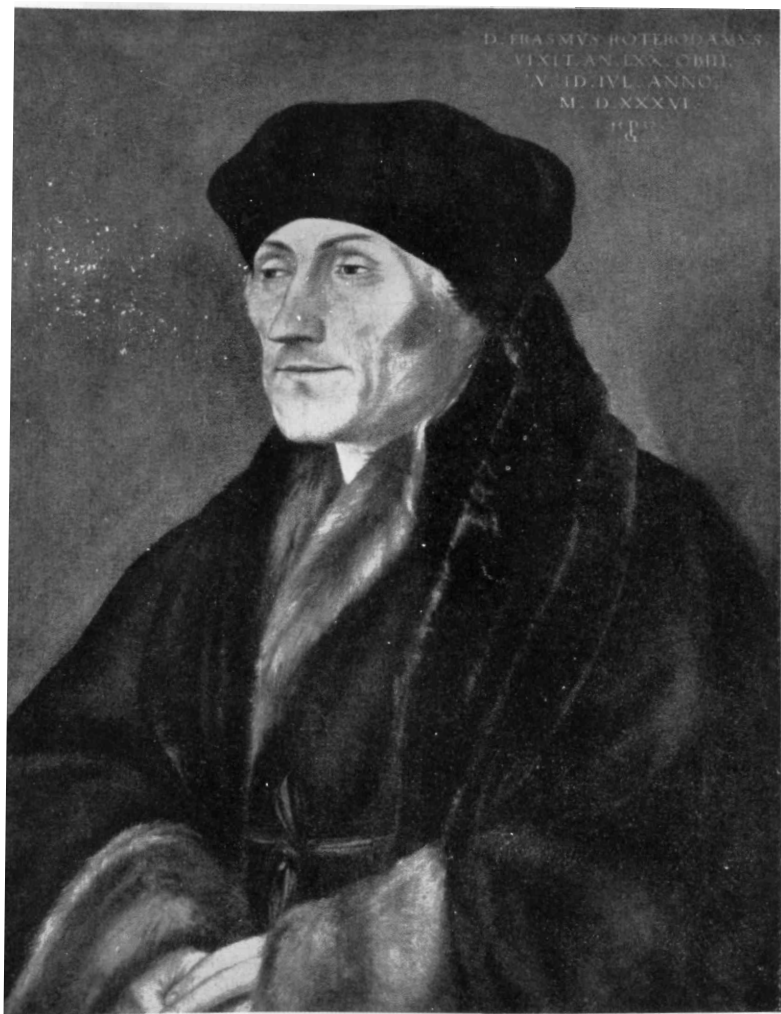
Humanistánk teljes nyíltsággal beismeri, hogy ládái tele vannak a hozzá"juttatott ajándékokkal és pincéjében ugyanilyen eredetű pompás burgundi borok állanak.

A kortársak ezen semmi kivetnivalót nem találtak, legalább is nem tudunk róla, hogy azok, akik gonosztevőknek, rosszmájúnak, tökfilkónak és minden egyébnek elmondták, ezt az egyet valaha is szemére lobbantották volna.

Újkori történetírók azt is rossz néven veszik tőle, hogy nem keresett az állandó kéregetés helyett valami jövedelmező foglalkozást. Ez a gáncs nem helytálló; Erasmus mint nyomdai faktor dolgozott. Aztán meg egy jövedelmező állás túlsok idejét elvette volna. S akkor hol volnának csodálatraméltó művei, kiadásai, kommentárjai és vájjon megírta volna-e akkor is halhatatlan művét, a *Balgaság dicséretéi*? Akik a holland humanista munkás életét aranyaikkal támogatták, évszázadokra biztosították maguknak nevük fennmaradását és az utókor háláját. Vájjon túlnagy árat fizettek-e érte?

Erasmus életének utolsó éveit megkeserítette fájdalmas veseköve, melyre kellemes módon úgy keresett gyógyulást, hogy pontosan meghatározott és az eset alapos mérlegelése után kiválasztott legfinomabb burgundi borokat itta. De főként elszomorította élete végén, hogy a vallási viszályok, melyek lecsillapításán mindvégig buzgón fáradozott, egyre jobban kiélesedtek.

1529-ben, mikor a reformáció végkép győzedelmeskedett Baselben és győzelmét erőszakosságok kísérték, Erasmus Freiburgba költözött és ott házat is vásárolt, de később mégis újra visszatért Baselbe, ahol a hosszú megszokás következtében legjobban szeretett élni. Rokkantán, öregén, betegségétől gyötörtén, fáradhatatlanul dolgozott tovább és makacs békevágában nem tett le a reményről, hogy a reformáció és a római Egyház kibékítése érdekében való fáradozását végre is siker fogja koronázni.

ROTTERDAMI ERASMUS

Georg Pencz festménye a Windsor-kastélyban

A római Kúriával sohasem akart szakítani. Szóki-
mondó őszinteséggel rántotta le a leplet a visszaélésekről,
de a katolicizmus dogmáit és alapigazságait mindenkor
tiszteletjén tartotta.

Szellemeinek nagysága, eszméinek szépsége és fen-
költsege, törekvéseinek nemessége végül is a megérde-
melt méltánylásban részesült. Míg mindenfelől a szidal-
mak özöne zúdult a nagy humanistára, III. Pál pápa
felajánlotta neki a legmagasabb méltóságot, melyet Krisz-
tus földi helytartója adhat, a bíborosi kalapot, melyre
abban az időben a legnagyobbak áhítoztak. Erasmus
visszautasította: egyszerűen, feltűnés és nagy gesz-
tusok nélkül, csak mert nem akarta élete egységét meg-
bontani.

Erasmus akkor már ágyban fekvő beteg volt és az
ágyat többé nem is hagyta el. Froben, Auerbach és né-
hány más híve baráti szeretettel vették körül. Kívánsá-
gait tudakolták, hogy híven teljesítsék őket.

»Csináltassátok meg a koporsóm.«

Desiderius Erasmus Baselben hunyt el, 1536 július
12-ikére virradó éjjel, hatvankilencéves korában. Utolsó
órájában nem hivatott papot. Nem lebecsülésből vagy
nemtörődömségből, hanem abban a nyugodt tudatban,
hogy a maga életét élte és mindig lelkiismerete utasítása
szerint cselekedett. Fekhelyéről haláltusája közben még
felnézett kék szemével, az isteni igazságszolgáltatásba
vetett hittel.

Erasmus tekintélyes vagyont hagyott hátra, kétezer
aranyat, ami mai értékben mintegy kétmilliónak felel
meg. Végredeletében, melynek kifejezéseit itt idézzük,
mindent az »elaggott és beteg« szegényeknek és a fiatal
árváknak hagyott, külön alapítvánnyal a szép remé-
nyekre jogosító ifjak javára.

A baseli egyetem tanárai és diákjai, a városi tanács
és a polgárok tömege kísérete utolsó útjára, zsúfolásig
megtöltvén a hatalmas székesegyházat, amelyben a nagy
humanistát eltemették, a türelem apostolát, aki épp ezért
joggal tarthat számot barátságunkra.

A FRANCIA IRODALOM

Franciaországba a humanizmus egyszerre jutott el északról Erasmus műveivel és délről az olaszokkal. Kezdetben látszólag Erasmus befolyása volt túlsúlyban, ekkor azonban Gregorio Tifernato nyomdokain megérkezik Olaszországból az idősb Beroaldo, a költő Andrelini, Girolamo Balbi, Paolo Emilio da Verona és másokkal egyetemben a kitűnő Girolamo Aleandro is. Ez a fiatalabb Aleandro 1508-ban jön Párizsba és olyan sikerrel tanítja a görög nyelvet, hogy a Marque-kollégiumban kétezer tanítványt gyűjt maga köré. 1513-ban az egyetem élére kerül.

Párizs, amely egészen a tizenötödik század végéig csökönyös maradisággal emelte magasra a skolasztika zászlaját és büszkén vallotta magát a középkori dialektika még élő központjának, szakít az évszázados hagyományokkal, hogy új irányban folytassa munkáját.

Az I. Ferenc alapította Collége de Francéban Guillaume Búdé Európa első görög tudósának hírében áll, amint hogy Erasmus első latinistájának számít. A mesterek körül tanulni vágyó buzgó ifjúság sereglik össze, mely Európa legkülönbözőbb tájairól jön és melynek sorai-
ban uralkodó fejedelmek fiai is találhatók. Külföldi városok, mint Solothurn, alapítványokat létesítenek, amelyekből fiatalembereket küldenek Párizsba az egyetemre. Párizs középpontjává lesz a humanizmusnak, amelyből az ókori ismeretek egész Franciaországban elterjednek. Lyonban, akárcsak Firenzében a Mediciek alatt, humanistáink pártfogókra és műbarátokra találnak a gazdag

bankárokbán és kereskedőkben, akik a város igazgatását kezükben tartják.

A tudományos oktatásnak erről az átalakulásáról Rabelais szokása szerint élénk és színes képet fest *Pantagrueljében*.

A nagy Gargantua a párizsi egyetemen tanuló fiát levélben buzdítja szorgalomra. Megemlékezik arról az időről, mikor még maga is tanult és így ír:

»Azok az idők nem voltak olyan kényelmesek és kedvezőek az irodalomtanulásra, mint a mostaniak és olyan oktatókban, aminőket te hallgatsz, nem volt bőség. Azon idők sötétek voltak és a gótok szerencsétlen és baljós emlékéért viselték magukon, akik minden jó irodalmat tönkretettek. Isten jósága révén a tudományok ismét fényt és méltóságot nyertek és gyarapodásuk oly tetemes, hogy manapság bizony engem aligha vennének fel a kis tintanyalók első osztályába, noha érett koromban nem oktalanul ama század legtudósabb emberének hírében állék . . . Mostanság minden tudományok helyreállították s a nyelvek visszahelyeztették jogaikba: a görög, amely nélkül mindenkinek átallania kellene magát tudósnak vallani, a héber, a kaldeus és a latin. Rangosak és hibátlanok a használt nyomtatványok, melyeket az én időmben kezdtek készíteni isteni sugallatra, aminthogy viszont a löfegyverek ördögi sugallat gyártmányai. A világ tele van tudós emberekkel, nagytudományú praeceptorokkal, gazdag könyvtárakkal, úgyhogy szerintem sem Platón, sem Cicero, sem Papinianus korában nem volt ennyi mód a tanulásra . . . Mit mondjak még? Asszonyok és leányok is megáhítják a bölcsesség mennyei manáját. Elannyira, hogy vénségemre magam is kénytelen voltam görögül tanulni, amely nyelvet ugyan nem vettem meg, mint Cato, azonban ifjúkoromban nem volt érkezősem, hogy elsajátítsam.«

Rabelais itt arról beszél, amit szeme előtt látott. Franciaországban éppúgy mint Olaszországban nem egy az aggkor küszöbén álló meglett férfit ragadt magával az ifjak lelkesedése, úgyhogy életük alkonyán nekiláttak a görög és latin tanulmányoknak.

Felbukkannak a latinizáló költők, a virgiliánusok, akik pontosan ugyanazt csinálják, amit Cicero fentebb már említett követői. Szerelmet és lelkesedést, a családi

kör és a mindennapi élet apró-cseprő eseményeit, az olaszországi háborúk dicsőségét egyaránt latinra fordítják és latinul dicsőítik a Horatius, Catullus és Vergilius által tanított módon és külső formákban. így áll elő az a szolgai utánzáson alapuló szajkó-irodalom, melyet Erasmus kicsúfolt. »Az egyetlen eredetiség, amelyre töreksenek, az eredetiség hiánya.« (Imbart de la Tour.) Az élők közül a Franciaországban megtelepedett Fausto Andrelini a példakép. Bretagnei Anna jótéteményekkel halmozza el. Viszont a neolatin költő meg is fújja erényei dicsőítésére a harci harsonát! A kilenc Múza bájai, Orpheus énekei, az aranylant, melyet Amphyon kapott a Naptól, Pénélopé állhatatossága, Cornelia lelke, szóval, az antik fegyvertár minden kelléke felhasználódik dithyrambjainak gyártásánál.

De Bretagnei Anna meghal. Itt az alkalom, hogy a költő túltegyen magán. Ám hallják mindenek: Anna királynét a Nap szerelemmel szerette, ő ellenben igazi Pénélopéhoz és hamisítatlan Corneliához illően érzéketlen maradt mindé lángok iránt. (A láng szó, melyet annyiszor használnak a szerelmi gerjedelem megjelölésére, itt legalább helyénvaló.) Bretagnei Anna felszáll az égbe és ott fényes temetést rendez neki Juppiter, az annyiszor kikoszorózott kérő, a Nap társaságában.

Franciaországban ugyanaz a felfogás, ugyanaz a gondolkodásmód kerekedik felül, mint Olaszországban. Ezentúl nem keresztények írnak Krisztus vallásáról, hanem Alkibiades korában élő görögök és Gatóval egykorú rómaiak. A Paradicsomból Olympos lesz, a szentek istenek képét öltik magukra. A költő vihart akar leírni, mely megháborította a tengert, de aztán szerencsésen lecsúlapult: íme Neptun beavatkozása, akinek Aeolus segített, visszaparancsolván az orkánt barlangjába, melynek kulcsát gondosan őrzi. Mars isten igazgatja az ütközetek sorsát, melyekben a francia király Heraklesként küzd. És így tovább.

Ezek között a verselők között — költőknek nem nevezhetjük őket, mert szerzeményeik a prózától csak a rövid és hosszú szótagok játékában különböznek — Imbart de la Tournak nagy fáradtsággal mégis sikerült egy igazi poétát felfedeznie. Egy *Tara avist*, mint latinjaink mondták volna. Ennek a fehér hollónak neve

Julien-Pierre de Mazieres. »Egyszerű és világos versekben mondja el, amit tud és amit tesz, hol egy napi eseményt, hol életének valamelyik részletét. Kakast ajándékoz egyik barátjának, vagy virágot kap tőle, gyertyát lát, amely kihunyóban van és elszontyolodva gondol sírbahajló életére, kedveli a fiatalságot és a magányt, szereti kinyitni ablakát és onnan nézni a mezőt meg a fák színét, május havában megrészegeedik a rózsák illatától. Végre egy emberi lélek.«

Amellett az új Pindarosok meg sem értik a görög és latin költőket, akiket utánoznak. Az »epopaeia« és »epikus ének« szó folyton a szájukon van, de halvány sejtelmük sincsen arról, mi is az az eposz. Az ő felfogásuk szerint Homeros békésen ül íróasztala előtt és meggondolt igyekvéssel írja tehetséges, ügyes és arányaiban harmonikus művét. Minden megerőltetés nélkül elképzelték volna a Valois-akadémia tagjai között. Az a káprázatos mitológia, amely még oly elevenen nyüzsög Homeros énekeiben, az ő szemükben nem egyéb egy tehetséges költő sikerült kitalálásánál. Maga a nagy Scaligeri, aki mint gondolkodó és tudós hivatásszerűen foglalkozik az ókori művekkel, semmivel sem lát tisztábban Ronsardnál. Az »epopaeia« műfajában az Aeneist az Ilias és az Odysseia fölébe helyezi. Unosuntalan ismételtetik, hogy a középkor semmit sem értett meg az ókor irodalmából és szelleméből. Ügy látszik azonban, a nagy tudományú renaissance még kevesebbet értett belőlük.

És ne ámítsuk magunkat, a francia latinokodók, mint Ronsard nevezi őket, egyenrangúaknak tartották magukat a nagy példaképekkel, akiket plagizáltak. Hiszen műveikben minden benne volt, amit elődeiknél a legjobbnak tartottak, következésképpen ők is ugyanannyit értek, ha ugyan nem többet.

Petit de Julleville találóan okolja meg a költészetnek ezt a különleges felfogását. A renaissance a humanizmussal, vagyis a tudományossággal kezdődött. Költőink ennek a humanizmusnak, ennek a tudományosságnak termékei. Törekvésük ehhez képest inkább arra irányul, hogy tudásukat, mint hogy érzéseiket közvetítsék.

A legbosszantóbb, hogy a költészetnek ez a sajátságos felfogása nemcsak latinokodó, hanem francia nyelven író költőinket is áthatotta. Rabelais *pindarizálóknak*

nevezi őket. Legnevesebbek közöttük a Pleiad tagjai, akik Atlas és Pleione hét leánya, Elektra, Maia, Taygete, Alkyone, Kelaino, Sterope és Merope jegyében csoportosultak.

Ezt a szép hét nimfát Orion vadász üldözte s a fenyegető veszély pillanatában Diana-Artemis előbb galambokká, majd csillagokká változtatta őket. A hét új csillag nevei: Ronsard, Du Bellay, Ba'íf, Belleau, Jodelle, Jean Dorat és Pontus de Thiard. Ebben a földi Pleiádban legalább egy nagy és rokonszenves tehetségű poétát találunk, Joachim du Bellayt és egy zseniális költőt, Ronsardot.

Ronsard »a francia Pindaros, aki fejével a csillagokat veri«, mint Du Bellay írja róla.

A Possonniére-kastélyban születik, alsó Vendôme megyében, 1522 szeptember 11-ikén. Családja úgy apai, mint anyai ágon a legkiválóbb rangot foglalta el a főnemesi világban. Atyja, Louis de Ronsard I. Ferenc udvarmestere volt és a király vele kísértette el két fiát, Ferenc bretagnei herceget és a későbbi II. Henriket Spanyolországba, hogy ott királyi atyjuk helyett tűszökként maradjanak V. Károlynál. Anyja Bayard lovag unokahuga volt.

Bayle kiszámította, hogy Cassandre, Heléne és Marié dalnoka anyja, Jeanne de Chaudrier révén tizenhetedik unokatestvére volt Erzsébet angol királynőnek. Ronsardot saját bevallása szerint kora ifjúsága óta gyötörte a költészet démona:

*Kétszer hat évvel én vén fák tövében ülve,
Völgyek sötét ölén, mindenkit elkerülve,
Odúkban, melyeket félős titok takart,
Nem nézve semmire, költöttem dalra dalt.*

Parisban atyja Jean Dorat költő iskolájába adta, aki a Coqueret-kollegiumban a görögöt tanította és híres anagrammokat szerzett, melyeknek ösképeit Lykophron műveiben, találta fel, annak a költőnek műveiben, aki egy másik, a Ptolomaeus Philadelphos alatt működő Pleiádban Theokritos kartársa volt. Dorat tanítója volt Baifnak és Ronsardnak s egyben kartársuk az új Pleiádban, ahol mesterek és tanítványok mint egy-ívású társak találkoztak. Ezeket a tényeket itt azért

kell leszögezni, mert bizonyos, hogy az ugyancsak költő görög tanár irodalmi leckéi mély nyomot hagytak Ronsard lelkében.

Mellékesen az ifjú Pierre de Ronsard, tekintet nélkül a költészet virágaira, melyek »félős titok takarta« odúban fakadtak, a katonai pályára készült, mint az természetes volt egy előkelő származású nemesnél, aki még hozzá nagy, erős, jól megtermett legény volt, derék lovas, a vívásban, labdajátékban és gerely vetésben egyaránt bámulatosan ügyes, az ökölvívásban és birkózásban fürgeségével kiváló s aki a nőket daliás megjelenésével, tartásának délceg nemességével, vonásainak megnyerő szépségével elbűvölte.

Ekkor azonban, tizenhétéves korában, fájdalmas meglepetésére olyan betegségbe esett, mely leküzdhetetlen akadályt gördített tervei elé. Később így emlékezik meg róla:

*Nem várt sors ért utól
S betömte füleim egy csúfhatású kór,
Mely mérgét rajtam oly kegyetlenül kiadta,
Hogy félig még ma is süket vagyok miatta.*

Ez a süketség szolgál legfőbb magyarázatául az enyhe tartózkodásnak, mely Ronsardot minden nem megbízalmasabb környezetéhez tartozó emberrel szemben jellemezte s melyet sokan veleszületett elbizakodottságnak tudtak be.

Miután lemondott a katonai pályáról, melyre kedve és származása kijelölte, a fiatalember az egyházi rendbe lépett és elnyerte a tonzúrát, pappá azonban nem szenteltette magát, hogy a gondolkodás és életmód szabadságát továbbra is megtartsa s ezért egyszerű klerikus maradt, akit a kerek sapka nem akadályozott a francia udvarnál a lovászmester és udvarnok teendőinek betöltésében.

Szép gesztenyebarna haja idő előtt kezdett szürkülni:

Még nem is értem el harminchetedik évem.

Ellenségei és vetélytársai, akik igazi korát nem ismerték, ezt használták fel ürügyül, hogy csúfot üzzenek a deresedő hajú férfiúból, aki továbbra is kitartással írta szerelmes verseit.

Utolsó éveiben Ronsardot irgalmatlan köszvény kínozta, melyet irigyei természetesen kicsapongó életének tulajdonították.

Ezek az ellenségek többnyire proestáns lelkészek voltak, akiknek gyűlöletét Ronsard 1562-ben a Vendôme-ban vonta magára, mikor egy fegyveres csapat élére állt, hogy eltegye láb alól azokat a reformáltakat, akik a templomokban szobrokat romboltak, képeket szaggattak szét, sőt attól sem riadtak vissza, hogy a Vendôme-család sírboltjait kifosszák. A *Mélamorphose de Ronsard en préire* (Ronsard átalakulása pappá) és *Le Temple de Ronsard* (Ronsard temploma) című gúnyiratok szerzői azon gúnyolódtak, hogy a sok gáláns szonett, ekloga, elégia és szerelmi apróság költője egyházi javadalmak címzetes birtokosa és jelesen a Tours melletti Saint-Côme en-l'Île haszonjogot élvező priorja volt.

Ezeket a javadalmakat Ronsard IX. Károlynak köszönhette. Az ifjú király nagy csodálója volt tehetségének és barátságos vonzalommal viseltetett iránta. De miközben kegyeivel halmozta el, tréfás kedvében ilyeneket mondott róla:

»Félek, hogy elveszítem Ronsardot és hogy a nagy vágyon tunyává teszi őt a Múzsák szolgálatában. A jó költőnek nem szabad jobban elhíznia a jó lónál; mind a kettőt etetni kell. de nem jóllakatni*»

A korral együtt, de még idő előtt jöttek a betegségek:

*Az aggkor küszöbén, köszvény hasgatja, rágja
Izmom, velőm s inam — keserves fürtelem!
Száz kín száz képiben érteti meg velem,
Hogy gyötrelme jő az ember c világra.*

A költő utolsó évei szomorú visszavonultságban teltek valamelyik békés priorságában vgy a Loire szép tájain, ahol tehetsége kibontakozott:

*A csont maradt csupán belőlem, vézna vázám,
Melyen se ín, se hús, se ideg, se izom,
A zord halál nyila szívéen talált bizony:
Nem láthatom karom, hogy féltemben ne fázzam.*

Ronsard Saint-Côme priorságában halt meg 1585 december 27-ikén, hatvankétéves korában.

Költői pályáján olyan dicsőség vette körül, amelyhez kortársai közül csak Erasmus hírneve hasonlítható.

Ronsardot már életében a nagy klasszikusok közé sorolták. Műveit, az egyetemeken tanították és magyarázták, nemcsak Franciaországban, hanem Flandriában. Lengyelországban és Angliában is, ahol verskötete Stuart Máriának szomorú fogságában kedvelt olvasmánya volt. Halálraitéltek a vérpadra menet utolsó vigaszképpen Ronsard-sorokat suttogtak. Lelkesedésükben az olaszok nem csak Tasso, hanem a nagyszerű Petrarca fölé is helyezték Ronsardot. Párizsban a diákság tolongott körülötte, hogy köntösét megérinthesse, mintha csak a királyé vagy valamelyik tisztelt szenté volna.

A Parnasszus útján tett első lépései óta Ronsard a »graeciai Múzsza« és a latin Múzsza oltalma alá helyezte magát, vagyis »a görög és latin költőkhöz járt iskolába, hogy francia lantja elnyerje a dallamos lágytságot, a hangnem változatosságát és azt a nagyszerű bőséget, melyet a világ az olasz költőknél annyira csodált«.

Pindarost utánozza, Theokritost utánozza, Anakreont utánozza:

Anacréon me plati, le doux Anacréon.

Horatiust és Vergiliust utánozza:

*Ki verseimbe belenez,
Hellén legyen és római,
Vagy könyv helyett legott nehéz
Súlyt fog kezében tartani.*

A balsors úgy akarta, hogy Ronsard francia olvasói ne legyenek sem hellének, sem rómaiak. Szegények bizony csak franciák voltak. Ennek a költészetnek megértéséhez állandóan segédkönyveket kellett volna használniuk. Igaz, hogy »pindarizáló« költőnk minden új verskötetének megjelenésekor a magyarázók egész raja látott neki a munkának, hogy költészetét a közönség számára érthetővé tegye. Az *Amours de Cassandre* Muret személyében talál magyarázóra, míg Rémi Belleau az *Amours de Marié* taglalását vállalja magára; a Helénéhez írott szonettek Jean Beslinek, egyéb művei Claude Garniernek jutnak; Pierre de Marcassus arra vállalkozik, hogy a *Franciade*

hieroglifáit tegye érthetőkké s a kommentátorok közül még csak nem is ő választotta a legnehezebb feladatot.

Nem kell azt hinnünk, hogy a kortársak csodálata a francia költészetnek e sajátos felfogása iránt egyhangú volt. A *Parnasse réformé* szerzői például nem értenek egyet ezzel a »kommentár nélkül áthatolhatatlan sötétséggel« és ellenvéleményüket a Cassandre-szonettekkel támasztják alá.

Azt hiszed, kérdezik a költőt, hogy a harcoss dolops, a mirmydon, a bomlott Korebes és görög Peneleos olyan nevek, amelyeket ünnepelt hölgyed ismer? És hogy megkívánhatod egy leánytól, hogy Trója ostromának összes mondáiban otthon legyen?

Ronsard a lovászmester tisztét töltötte be a királyi udvarnál, mikor Blois kastélyában egy 1545 április 28-ikán rendezett ünnepen meglátta a szép Cassandre Salviatit, egy firenzei patrícius lányát. Cassandre lantot pengetett és énekével kísérte a burgundiai táncot. Ronsardnak ha nem is füleit, mert hisz süket volt, de szemeit és szívét egészen elbűvölte. A fiatal hölgy tizenhatéves volt, fekete szemeit hosszú szempillák árnyékolták, haja fekete volt és fogai, melyek kivillogtak a bíboros ajkak közül, gyöngyfényűek és tejfehérek voltak. A költő még nyolc év múltán is visszaidézi a csodálatos látományt:

*Nincs a kebelnek, nincs szépségre párja,
Mely sóhajával a karcsú nyakat
Megrezgeti, hogy bűvösen fakad
A cytherai hangok édes árja.*

*Mint Juppiter víg és elégedett,
Ha Múza-szájból hallgat éneket,
Bájával ő úgy megveszi a lelket,*

*Ha lantja húrján ujja átszalad
És hangot rajt' a burgundi dal ad,
Amellyel első nap rabságba ejtett.*

Mathias Tresch, aki ezeket a verseket a francia chanson fejlődéséről szóló pompás munkájában idézi, óvatosan hozzáteszi:

»Ez mind igen szép volna, ha bizarr módon nem keverednék az ügybe az a Juppiter, akiben a költő egész bizonyosan nem hitt. És mit jelent a hasonlat? Az

önkívületi állapotot akarja kifejezni, amelybe a leányzó hasonlíthatatlan bája ejtette — és hogyan érzékelteti ezt az állapotot? Juppiter elégedettségével a Múza dalának hallatán. Ez bizony groteszk.«

Nem mintha Ronsardnak nem lettek volna pillanatai, amelyekben kiszabadult a görögösség nyúge alól, hiszen ő maga mondja szépen siralmas *Franciade-ja*. előszavában: »Elvetemült bűnt követ el az, aki elhagyja hazája élő és virágzó nyelvét, hogy holmi régi hamvakat ásson ki a földből.« Életének vége felé mindjobban kidomborodik ez a visszatérése a francia eszmékhez, formákhoz és hagyományokhoz. De útjában gátul állt elé saját műve, saját ifjúkori és későbbi munkája és magával rántotta igen sok kortársának ízlése, akiknek kedvelt példaképe éppen ő volt. A szonett, melyet barátjához és pleiadbéli költő társához, Pontus de Thiardhoz intéz, némi ízelítőt ad a habozásból, a belső harcokból és kétségekből, melyek akkor nyilván dúltak szívében:

*Pályámnak elején az volt a vélemény,
Thiard, hogy verseim a köznépnek sötétek;
Ma ismét az a vád, hogy durván írva, vétek
A csín ellen s a jó elvről letettem én.*

*Mondd meg te, kire fényt már annyi költemény
Dérít, mikor helyes az út, amelyre lépek?
Nagy elme, mondd, mi hát a szörnynek jó csalétek,
Mely százfélét akar, de nyakasul kemény?*

*Ha nagyszerű, a vers, olvasni semmi kedve,
Ha egyszerű, a vers, szidalmaktól reked be.
Hol a lakat s a lánc, megkötve tartani*

*E Proteust, ki más minden ökölcsapásra?
Már értelek, Thiard: locsogjon egyre-másra,
S mint ő rajtunk nevet, ne vessünk rajta mi.*

Ronsard legnagyobb tévedése az volt, hogy híres *Franciade-jét* megírta és ez a tévedés az epikus költészetéről táplált hamis felfogásából ered, az Ilias szerzőjéről, jobbanmondva szerzőiről való különös véleményéből, valamint abból az óhajából, hogy Vergiliushoz hasonlítson, akit a legtöbb humanistával együtt Homeros fölé helyeztett. Vergilius Aeneasnak, Priamus vejének vezetésével a Tiberis partjára hozta a trójaiakat; Ronsard viszont

a Szajna partjára akarta hozni ugyanezeket a trójaiakat, olymódon, hogy kitalált bizonyos Francust, Hektor fiát és Aeneas unokaöccsét s megtette őt a Faramundok, Merovechek és Chlodwigok őségé.

Vajha mindig úgy írt volna a *Franciade* szerzője, mint ebben a Helenehez intézett szonettjében, amely a francia nyelv egyik gyöngye:

*Quand vous serez bien vieille, au soir à la chandelle,
Assise auprès du feu, deuidant et filant,
Direz chantant mes vers, en vous esmerueillant,
Ronsard me celebroit du temps que i'estois belle.*

*Lors vous n'aurez seruante oyant telle nouvelle
Desia sous le labeur d demy sommeillant,
Qui au bruit de mon nom ne s'aïlle resueillant,
Benissant vostre nom de louangc immortelle.*

*le seray sous la tэрre: et fantomé sans os
Par les ombres myrteux ie prendray mon repos:
Vous serez au fouyer vne vieille accroupie,*

*Regrettant mon amour et vostre fier desdain,
Viuez sí m'en croyez, n'attendez á demain:
Cueillez dés aujourd'hui les roses de la vie.*

Magyarul:

*Ülsz majd a tűz előtt egy mécsvilágos este,
Orsózva s kötve, hajh, ha már öreg leszel,
Verseim dúdolod, s mélán emlékezel:
»Szép voltam és e dalt Ronsard nekem szerezte.«*

*S a lány cseléd, aki már bóbiskolni kezd
Ültében, alig ér e szó füléhez el,
Nevem zajára mind egyszerre fölneszel,
S megáld, hogy ne legyen hírednek fogyta-veszte.*

*Én akkorára már, csontatlan árnyalak,
Hűs mirtuszok tövén nyugszom a föld alatt
S te ülsz a tűz előtt, gubbasztó öregasszony,*

*S szánod szerelmemet, hogy csak közönyt kapott:
Hajts hát szavamra, élj, ne várd a holnapot,
S kezéd minden ma nyílt virágot leszakasszon.*

Az ókor és az idegen irodalmak szolgái utánzása ellen, melybe a Pleiad költői belevesztek, sok tiltakozás hangzott el. A legalaposabb abban az irodalmi gúnyiratban található, mely a *Quintil Horatian* furcsa címe alatt látott napvilágot. A szerző, Charles Fontaines, elevenére tapint a bajnak, mikor ezt a kettős kifogást hangoztatja a pindarizáló költők ellen:

»Semmibe sem veszitek a gall (vagyis francia) hagyományokat.«

»Verseitek hangjával és nyelvével eltávolodtok a néptől.«

Ezt kerekebben nem lehetett volna megmondani.

Az olaszoknak, mikor az ókori forrásokhoz visszatértek, legalább az a mentségük volt, hogy azokhoz a rómaiakhoz mennek vissza, akiket őseiknek tekintettek, nem szólva arról, hogy koruknak népszerű irodalmi hagyományai jóformán nem voltak. Hiszen a legfőbb források, amelyekből költői ihletüket merítették, francia eredetűek. Dante a francia nyelvű *Isteni Komédiákat* használta fel, jelesen Raoul de Houdanét, azzal a különbséggel, hogy Raoul de Houdan csak a poklot és a Paradicsomot utazza be. Korában (a tizenkettedik században) a Tisztítótűz, melynek létezését csak 1439-ben emeli dogmává a firenzei zsinat, általában ismeretlen volt. Boccaccio, párizsi anya Párizsban született fia, a régi francia mesék mintájára írja képzeletben és humorban gazdag elbeszéléseit. Petrarca, aki Montpellierben tanult és Avignonban élt, remek szonettjeiben és canzonéiban francia nőt tesz halhatatlanná: Laurát. Luigi Pulci a *Morgante Maggiore* című eposzában népszerű hangon dolgozza át a *Chanson de Roland* tartalmát és nem tesz egyebet, mint hogy egy cantastorie, utcai énekes verses meséit vagy verses históriáit fejleszti tovább, melyeket ez is valamelyik vásári komédiástól kapott. Boiardo az *Orlando innamorato* és Ariosto az *Orlando furioso* tárgyát a francia eposzokból veszi, Aretino pedig a trouvèrejeink elbeszélte kalandokat önti át vígjátékokká. Tasso ifjúkorában *Einaldo* címen ír hőskölteményt, melyben az eposzköltőinknek oly kedves hőst ünnepli; de a Felszabadított Jeruzsálem főszereplői is a francia Bouilloni Gottfried és Rinaldo maga.

Akármilyen hihetetlennek hangzik is, a renaissance elején Olaszországban az igazán népszerű irodalom a francia irodalom volt, melynek legendás alakjait szel-
tében ismerték és melyért a nép is lelkesedett. Hiszen egész külön nyelvjárás alakult ki, az olasznak és franciá-
nak talán sajátos, de kifejező, zamatos és mindenki által kedvelt keveréke.

Népeposzaink hősei, Roland (Orlando), Renaud de Montauban (Rinaldo di Montalbano), Olivier (Ulivieri), Turpin (Turpino), Ogier l'Ardennois, akiből később Ogier la Danois (Ugieri il Danese, Dániai Ogier) lesz, még vagy húsz más hőssel együtt nagy népszerűségnek örvendtek. A nép személyesen ismerte őket, tudott viselt dolgaikról, kalandjaikról, jellemük kiemelkedő vonásairól. Fentebb láttuk, hogy két olasz birokra kelt, mert vitájuk során nem tudtak megegyezni abban, vajjon Orlando különb-e vagy Rinaldo. Előkelőbb modorban és késelés nélkül ugyanez a vita folyik egy sétahajózás közben Galeazzo Visconti és a szép mantuai örgrófnő, Isabella d'Este között. Igaz ugyan, hogy az olaszoknál Orlando már nem mint a Bretagne örgróf ja szerepel, hanem Sutriban született és Fiesole is jogot formál rá; húsz olasz városnak vannak tőle emlékei fegyvertárakban, templomok előcsarnokában, utcák szögletein.

Ez a kép tárul tehát elénk olasz földön. És hányadán állunk Franciaországban? Itt költőinknek megvolt az a jó szerencsájük, hogy a legszebb és leggazdagabb nemzeti irodalom örökösei lehettek, amely valaha kivirágzott. Vajha Ronsard és pleiadbéli társai francia szívvel és francia ésszel ugyanazt tették volna népeposzaink, Roland, Guillaume d'Orange, Aymeri de Narbonne, Girard de Vienne, lotharingiai és narbonnei hősdalaink és az Arthur-ciklus érdekében, amit a Peisistratidesek oly dicsőségesen tettek a homerosi énekek érdekében, amit napjainkban Joseph Bédier oly sikeresen tett a Tristan és Iseult-monda különböző változatainak egybeolvasztásával! Milyen élettel teljes, meleg, színes, francia érzéstől pezsgő remekművekkel gazdagodtunk volna, a sok rímbe szedett pedantéria helyett, mely ma már csak por és hamu.

»Midőn e szót leírom, — mint a szegény Villon mondja, aki kivételesen mégis megőrizte francia érzületét — kis híja, hogy meg nem szakad a szívem!«

A *Quintil Horatian* második vádpontja éppoly indokolt és súlyos, mint az első. A pindarizáló költők elszakították azokat a kapcsolatokat, melyek az irodalomnak életet adtak és rendelkezésére bocsátották a néplélek, a francia lélek kifogyhatatlan, változatos, erőteljes és tehetségtől duzzadó kincseit.

Népeposzaink, régi balladáink és meséink, népies énekeink fel-felcsendültek a várak csipkézett oromzatai, a fogadótermek mennyezetei alatt, ahol a várúr és a várúrnő ültek vendégeikkel; de ugyanakkor a lelkes tömegnek is elénekelték őket a vásárokon, a templomok előcsarnokaiban, az apátságok kolostoraiban. Hódító Vilmos katonái Rolandról daloltak, miközben a hastingsi csatamezőn szász sisakokon csattogott szablyájuk. De a mi pindarizáló költőink, retorikusaink, parnasszusi dalnokaink csak egymásnak írnak, a fejedelmi és főúri udvarok közönségének, a gazdag polgárságnak és néhány műkedvelőnek. Szívük verésében nem kering már vér. A remek páfrány, mely a tőzegföldben nő, a fák dús lombozata alatt, immár csak melegházi növény, melyet gondosan öntözni kell a cserepekben: ezek a szavak szó szerint és képletesen értendők.

A természetlen tanok mégsem senyvesztettek el végképpen mindent. Megmaradtak jelesen a misztériumok, a »középkor elragadó fordulatokban gazdag, népies zamatú misztériumai, melyeknek utolsó ismert szerzője, Raoul Gréban, sajnos, kötelességének érezte, hogy a gazdag, Bédier egy mondása szerint »vésszesen gazdag« rímnek áldozzon. A tizenegyedik és tizenötödik századnak ezek a nagy francia misztériumai élő ihletet adtak a művészeteknek, főként a szobrászatnak azáltal, hogy a Szentírásból és a szentek életéből merített jeleneteket színpadra vitték. A »Gyermek születése«, »A pásztorok és Háromkirályok imádása«, »Keresztlevétel«, »Sírbatétel« és más címenek a nagy szobrászok, üvegfestők és festők egész sora merített közvetlenül ezekből a vallásos játékokból, melyeknek előadásával külön e célra alakult társaságok foglalkoztak, így Párizsban a híres Passzió-társaság. Emilé Málé megkapó bizonyítékokkal szolgál erről. Nyomaikat Giotto műveiben is megtaláljuk. Ezek az előadások Franciaországban még a tizenhatodik század kezdetén nagy kedveltségnek örvendtek. La Rochelleben egy passziójáték

tizenötezer nézőre talált és ez a siker az ország legtöbb nagyvárosában megismétlődött. Miközben a hugenotta reformátorok nem egyszer felháborodtak e gall vallásos játékok szellemén, addig a humanisták és a költők könnyen elképzelhető megvetéssel sújtották a »gótikus« előadásokat, a katolikusok pedig, a különböző ellenséges táborokból feléjük harsogó vádaktól megzavarodva maguk is hinni kezdték, hogy csakugyan túlsók léhaságot kevernek azokba a tárgyakba, melyekhez csak komor tisztelettel szabadna nyúlni. 1548 november 17-én a párizsi parlament beadta derekát a hugenotta puritanizmusnak, az irodalmi pedantériának s a katolikusok kishitű kétélyeinek és eltiltotta a Passzió-társaságnak előadásai folytatását. A legelevenebb, legerősebb, legtisztább hit századaiban senkinek esze ágában sem volt, hogy kifogásolja őket. Nemzeti művészetünk egyik szépen zöldelő hajtását vágják itt le Németország nagy előnyére, ahol az embereknek volt annyi ízlésük és józan eszük, hogy tovább is ragaszkodtak a tőlünk kölcsönvett passziójátékokhoz. Ezek még ma is láthatók Oberammergauban, ahová a világ minden részéből elmennek a nézők.

A misztériumokon kívül ott vannak a bohózatok, a moralitások, a monológok, melyeket vásárokon és búcsúkon, családi ünnepeken és lakodalmakon, a céhek gyűlésein rögtönzött deszkaalkotmányokon játszottak vagy szavaltak. Példa rájuk a *Franc archer de Bagnolet*, melyet egyesek magának Villonnak tulajdonítottak. A bohózatokból is igen sok maradt ránk, így a *Cuvier*, a *Tarte et pate* és a *Pathelin mesterről* szóló komédia (1470), a francia komikus színpad egyik remeke.

Ezekből a termékekből táplálkozott Molière lángelméje, aki legalább a maga részéről a francia szellemet ápolta, nem az athénit vagy a rómaid.

Ami a moralitásokat illeti, nem szabad a szigorú címtől megtévesztetni magunkat. Ezek a művek színre alkalmazott és színészekkel eljátszatott dialógusok voltak. A tizenhatodik század egyik írója a vígjáték és a szomorújáték közé állítja ezt a műfajt, melyben mindkettőből van valami. Alfréd Jeanroy a félig nevetető, félig könnyfakasztó polgári drámával állítja egy sorba, mely a tizennyolcadik században dívik. Rabelais saját bevallása szerint nagyon kedvelte. *Pantagruel-jében* meg-

emlékezik egy ilyen moralitásról. A *Femme mute* (Néma feleség) című játékról van szó nála, melynek előadását montpellier-i orvosnövendék korában nemcsak látta, hanem maga játszotta benne az egyik szerepet.

Halljuk, hogyan beszéli el Rabelais a játék tartalmát, melynek hőse »az a férfiú, aki néma nőt vett feleségük:

»A jó ember azon volt, hogy a nő visszanyerje hangját. Vissza is nyerte az orvos és a sebész segítségével, akik kivágták a kelést nyelve alól. De alighogy újra szólni tudott, annyit beszélt, hogy férje ismét az orvoshoz fordult és olyan szert kért tőle, mely ismét elhallgattatná az asszonyt. Az orvos azt felelte, hogy tudománya ugyan visszaadhatja a nőknek beszélőképességüket, de nem képes arra, hogy elhallgattassa őket. Az egyedüli orvosság az asszony kifogyhatatlan locsogása ellen a férj süketsége. Csakugyan meg is süketítették a jó embert holmi varázsszerrel. Erre felesége látván, hogy férje süket lett és hogy ezentúl hiába beszél neki, mert úgysem hallja, dühöngeni kezdett. Mikor az orvos ezek után tiszteletdíját kérte, a férj azt válaszolta, hogy süket lévén, nem érti, mit akar tőle. Az orvos valami port adott be neki, minek következtében megbolondult. Ekkor a bolond férj és a dühöngő feleség összeálltak és félig agyonverték az orvost és a sebészt.« — »Nem tudom, mikor nevettem olyan jóízűen, mint ezen a bohóságon«, írja Rabelais befejezésül.

Szükségtelen rámutatnunk, hogy Molière a néma feleség játékát bőségesen felhasználta *Botcsinálta doktor* című darabjában.

Rabelais és Ronsard személyesen ismerték egymást.

A két író Meudon kastélyában találkozott a Guise hercegeknél. Ezt a kastélyt a lotharingiai bíboros építtette. 1795 márciusában tűzvész martaléka lett. Egyik tornyát Mayenne-toronynak, a másikat Ronsard-torony-nak nevezték. A költő ebben lakott.

Ronsardot és Rabelaist nem olyan fából faragták, hogy megérthették volna egymást. »Kölcsönösen csipelődtek«, mondja egy tizenhetedik századbéli életrajzíró. Ronsardban, az előkelősködő udvaroncban, akinek túlnomult és tartózkodó modorát süketsége fokozta, a

zseniális meudoni plébános nagyszerű nyeglesége csak megütközést kelthetett.

Valószínű, hogy Ronsard sem vetette meg a jó bort, a Chambertint vagy a Montlouist, melyek közül az utóbbit előszeretettel termelték, mint tourainei különlegességet. A nagy prózáiró telhetetlen, valóban Gargantuához méltó iszákossága azonban visszariasztotta a költőt. Legalább is erre lehet következtetni abból a versből, melyet Casandre, Marié és Heléne dalnoka sírfelirat alakjában a korhely Rabelaisnak szentel. Ha a költőnek hiszünk, Rabelais a legszomjasabb borissza volt, aki valaha élt a föld hátán:

*A nap alig kelt meg fel, őt
Ott lelte a pohár előtt
S mikor lement, az éji óra
Épígy talált a jó ivóra,
Mert szomja későn és korán
Uralkodott a cimborán.*

*De hogy hevét a nyári égre
Az ebcsillag felhozta végre,
Felgyűrt ujjassal, fesztelen
Odahasalt félmeztelen
A tele kuncsók közt a gyepre
S nagy szörcsögések közben egyre
Ivott, ivott, míg a kifolyt
Borból körötte tócsa volt
S abban lubickolt békamódra . . .*

Erasmus és Rabelais, századunknak ez a két nagy embere, életében és gondolkodásában szinte megdöbbentő hasonlóságot mutat. Nem mintha természetüknél és vérmérsékletüknél fogva hasonlítottak volna. Ellenkezőleg. Rabelais viharos és szertelen lélek, míg Erasmusnak egész lénye mértékletes, azt lehetne mondani, mintaképe az önuralomnak. Rabelais kicsapongó képzeletével szemben áll Erasmus nyugodt megfontoltsága. Mégis mind a ketten egyformán vélekedtek az eseményekről és a társadalomról, melyben éltek és ítéletüket ugyanaz a nagy megértés, ugyanaz a türelmesség jellemzi; mindkettőjüknek egyforma felfogása volt Istenről és a természetről, az emberi életről és a boldogság előfeltételeiről. Erre az esetre valóban ráillik a mondás, hogy nagy szellemek találkoznak.

Rabelais születésének éve felől nem egyeznek meg a vélemények. Egyesek 1483-at mondanak, mások 1490-et, ismét mások 1495-öt. Apja kispolgár volt, aki Chinonban mint vincellér, kocsmáros vagy gyógyszerész élt. Erasmushoz hasonlóan Rabelais is barátoknak ment. Vagy tizenkét évig élt így Fontenay-le-Comteban a ferenc-rendiek között, akikben mint Colletet írja, »kétségtelenül több volt a tudatlanság, mint a jámborság«. Ebben a tudományoknak semmiképpen sem kedvező környezetben a fiatal Rabelais, ismét Erasmushoz hasonlóan, szenvedélyesen a tanulásnak adja magát. Elsajátítja a régi nyelveket, a latint, a görögöt és a hébert. Levelezni kezd kora legnagyobb tudósaival, Búdével, Tiraqueauval, a híres törvénytudóssal és magával Erasmusszal. Ez utóbbihoz hasonlóan Rabelaist is pappá szentelték és éppúgy, mint Erasmus, ő is levetette a papi ruhát, miáltal magára haragította az egyházi hatóságokat, de egy püspök magas pártfogása, akárcsak Erasmust, őt is megvédte minden bántalomtól: Erasmus pártfogója Cambrai püspöke volt, Rabelaisé pedig Geoffroi d'Estissac, Maillezais püspöke. Sem Erasmusnak, sem Rabelaisnak nem volt ínyére a szerzetesélet s a barátok Francois Rabelaist magát is tömlöcbe vetették, miután könyveit elkobozták. »Egyik legendát és zsoltárt a másik után gajdolják el — írta később a jó meudoni plébános —, noha kukkot sem értenek belőlük és a sok Miatyánkot hosszú Üdvözlégyekkel spékelik, anélkül, hogy odagondolnának vagy értenék, amit mondanak«. Mintha csak a *Balgaság dicséretét* olvasnók. Csakhogy míg Erasmus az ismert maró gúnyiratokkal támadja a barátokat, Rabelais hasonlóan éles, de más célzatú szatírárt intéz volt kolostorbéli társai ellen, mikor az általa ismert barátokkal a jó szerzetes képét állítja szembe, a jó szerzetesét, akiben úgyszólván semmi sincs a szerzetesből: a kitűnő Fráter Jánost, aki kolostora érdekében éppúgy elvisel minden más munkát és fáradalmat, mint ahogyan kitesz magáért az étkezések áldott óráiban. Pompás ivó és jó pajtás, szerzetesnek is jó, de nincs benne vakhit. Jószívű, irgalmas a szegényekhez és segít a szenvedőkön és szűkölködőkön. Szóval Jólelkű, jóeszű, jókedvű, nagytokájú és egészséges gyomrú.

Rabelaist 1511-ben szentelték pappá, aztán megengedték neki, hogy orvostudományt tanuljon. Mont-

pellierben az egyetemen csodálat tárgya volt tanárai özött. 1532-ben jelent meg a *Pantagruel*, melyet a Sorbonne azon melegében elkárhoztatott. Ez meglehetősen veszélyt jelentett, de Párizs püspöke, Jean du Bellay bíboros megvédte a költőt. Ez a Jean du Bellay maga is érdekes egyéniség: pompaszerető főpap, ügyes diplomata, nagy irodalombarát, vallásos és filozofikus kedély, akinek felfogása különös módon közel állt Erasmuséhoz és Rabelaiséhez; beszédéből nem hiányzik a rabelaisi elmés-ség sava és ő is, mint *Pantagruel* szerzője, »jeles ivó« hírében állott. Mikor mint Franciaország követét a Szent-székhez küldték, Jean du Bellay orvosi minőségben magával vitte Rabelaist. Ez az első olaszországi tartózkodás három hónapig tartott, 1534 januárjától ugyanez év márciusáig. Rabelais 1535 júliusában visszatért Rómába és a következő év márciusáig maradt. Hadd álljon itt egy érdekes vonás, amely jól megvilágítja szellemi sokoldalúságát. Megfigyelte a növényeket, melyeket a Szent-anya belvederei titkos kertjében termesztett és sikerült neki magvakat szerezni belőlük, melyeket barátjának, Maillezais püspökének küldött. Így került Franciaországba a szekfűszeg, a még ma is rómainak nevezett saláta, az articsóka és a dinnye.

1537 május 22-én Rabelaist Montpellierben az orvostudományok tudorává avatják és egyideig sikeresen tanít. Hír szerint ő honosította meg a boncolást Vesalius előtt. Aztán Lyonba megy, ahol a Pont-du-Rhône nagy kórházának főorvosává és az anatómia tanárává nevezik ki. De az írásai nyomán támadt láрма nyugtalanító mértéket ölt. Tournon bíborosa, a nagy diplomata, korának egyik legpallérozottabb elméje már Rómában mint »ledér cimboráról« beszél Rabelaisról, akit a legszívesebben börtönbe záratna, hogy »elrettentő például szolgáljon minden firkászoknak«. Du Bellay menedéket ad pártfogoltjának és mint kanonokot beszerzi a Saint-Maur-des-Fossés apátságba, melyről Rabelais később így nyilatkozik Châtillon bíboroshoz írt levelében:

»Tanyája, jobbanmondva paradicsoma az egészségnek, a nyájasságnak, a derűnek, a kényelemnek, a földmivelés és a falusi élet összes gyönyörűségeinek és tisztaságának.«

1551 január 15-én *Pantagruel* szerzője a Sorbonne nagy megbotrántkozására megkapja Saint-Martin de Meudon plébániáját, amelyről tizenegy hónap múlva lemond, hogy zavartalanul munkájának élhessen. Rabelais-t gyakran úgy emlegetik, mint a »jó meudoni plébánosát, valójában azonban életének csak ezt az egynéhány hónapját élte le az általa oly nagy hírre vergődött plébánián. Nagy szenvedélye és időtöltése az orvostudomány tanulmányozása és gyakorlása, az irodalom és a tudomány volt. Életének utolsó éveiről semmit sem tudunk. Párizsban halt meg 1553 április 9-én. Hihetőleg a Saint-Paul temetőben hantolták el.

Halhatatlan műve 1542-ben jelent meg *Alcofibras Nasier* álnév alatt, melyet a Francois Rabelais betűiből rakott össze. A mű teljes címe ez: *Horribles et espouvantables faits et prouesses du très renommé Pantagruel, roi des Dipsodes, fils du grand géant Gargantua.*

Sok vita folyt a mű jellegéről és jelentőségéről. Egyesek a szerző pusztán időtöltésének tartják, mely pihenésül szolgál Rabelais tudományos és orvosi munkája, tanulmányai és mindennapi elfoglaltsága közben; mások éppen ellenkezőleg mély gondolatokat, filozófiai nézeteket, koholt nevek alatt a kor fontosabb egyéniségeinek gáncsoló vagy dicsérő leírását látják a könyvben. Vidám, sőt burleszk formába öltöztetett társadalmi, politikai és vallási elméleteket, melyeknek külső alakja csak arra való, hogy megtévessze a kritikát s lefegyverezze a Sorbonnet és a parlamentet, melyek egymással vetélkedtek abbeli buzgalmukban, hogy máglyára küldjék az embereket.

Lehet, hogy az igazság e két nézet között van. A *Gargantua* és a *Pantagruel* csakugyan azt a benyomást teszik, mintha komoly munkával elfoglalt szerzőjük pihenő óráinak gyümölcsei volnának. Emile Faguet utal arra, hogy Rabelaisnek mindössze ötszáz oldalas regénye megírásához húsz évre volt szüksége. Nyilvánvaló tehát, hogy csak alárendelt jelentősége volt egyéb teendői között; mégis a szerző írás közben önkéntelenül beleöntötte művébe gazdag eszméit és a benyomásokat, melyeket változatos életében az emberek, a gondolatok és az események tettek rá. A mulattató mesében, mely írás közben a szerzőt magát is elszórakoztatta, egész

nagyszerű világa tárul fel a gondolatoknak, az emberekre és dolgokra vonatkozó megfigyeléseknek, melyek átható ereje és éleselméjűsége annál nagyobb, mert közvetlen szülőttei egy hatalmas agynak, melyhez foghatóval nem sokkal dicsekedhetik az emberiség. Az összes egyetemes jelentőségű kérdésekben erkölcsi, társadalmi, vallási és politikai téren Erasmus ugyanazokra a nézetekre jut, mint Rabelais, de a holland filozófus egészen más úton érkezett el hozzájuk, töprengés és megfeszített gondolkodás útján, pontos logikai levezetések révén, hosszú, komoly tudományos szellemi munka árán. A francia regényíró művéből viharosan buggyan ki a felszabadult igazság egy ragyogó elme túláradó vidámságában.

Rabelais könyve minden oldalán egészségesnek, nagylelkűnek, emberségesnek mutatkozik, mindenekelőtt, mert műve elemei lényegükben népszerűek. Első irodalmi munkáit a nép számára is írta és stílusban, tartalomban, formában egyaránt ízléséhez alkalmazkodott. Ezek a művek naptárak voltak. 1532-ben ugyancsak az alsó néposztályoknak szánt könyvecske jelent meg, a következő címen: *Les grajides et inestimables chroniques du grand et énorme géant Gargantua*. Rabelaisnak tulajdonították, de nyilván tévesen.

Ez az első Gargantua egyenes leszármazottja a középkori lovagregényeknek és kalandos elbeszéléseknek. És csakugyan benne is találkozunk Arthur királlyal és Merlin varázslóval. A kis könyvnek óriási sikere volt. Három hónap alatt több példány kelt el belőle, mint a bibliából kilenc év alatt. A könyv orvostudorunkat is úgy elbűvölte, hogy elhatározta, megírja hozzá a folytatást.

Leszögezendő a következő: Rabelais műve, mely a renaissance egész irodalmának hasonlíthatatlanul legfontosabb és mindmáig élő alkotása, a francia középkorban gyökeredzik. Könnyűszerrel megtalálhatjuk benne a régi Franciaország életének és irodalmának nyomait. Ezek a nyomok a népeposzokra, a mesékre, a színjátékokra és a népszerű elbeszélésekre utalnak, melyekkel Rabelais feje tömve volt.

A stílus bámulatos hajlékonysággal változik fejezet-től fejezetre. A komoly és ünnepélyes részekben a szerző kötelességének érzi, hogy nyelvét méltóságosabbá tegye

és a latin mondatfűzéshez idomítsa; egyebütt az árucarnokok és a piacterek fordulatait találjuk.

Léon Daudet helyesen mutatott rá arra, hogy Rabelais nyelve tele van avval a sajátos tájszólással, melyet a szellemes író »trimard«-nak nevez. Ezt a tolvajnyelvet a vándorlegények beszélték, akik régente fel és alá kóboroltak Franciaország utain. Olyan idők voltak ezek, melyekben a mesterlegények, a céhek fiatal tagjai felszabadulásuk után bejárták Franciaországot s a vándorzenészek és komédiások, de főként a kóbor klerikusok idővel külön társadalmi osztályt alkottak. (Közöttük vész nyoma a szegény Villonnak). Ennek a ma itt, ma ott portyázó népségnek saját erkölcei voltak, saját szokásai és saját nyelve. Százféle furfangjuk volt, melyekről Rabelais is megemlékezik, mikor felsorolja azt a hatvanhárom különböző módszert, amellyel Panurge pénzt tudott előteremteni. Törölmetszett kifejezésekben gazdag nyelvüknek Léon Daudet külön dicséri zamatát: jellegzetes szavairól senkisé nem tudja, honnan származnak, hogyan alakultak ki, de annyi bizonyos, hogy erőteljesen és festőién fejezik ki, amit kifejezni akarnak. Nyomait megtalálhatjuk Moliére darabjaiban, de a szókimondó francia kaszárnanyelvben is. Daudet öt csoportra osztja a Rabelais nyelvében található *sajátos* szavakat. A csoportok mindegyike körülbelül egyenlő számú szót foglal magában: egyötöd a délfancia nyelvből, a langued'ocból származik, egyötödöt Rabelais maga csinált, egyötödöt a latinból vett át, egyötödöt a görögből, a fennmaradt rész pedig »trimard«.

Bennünket ez a népies színezetű ötödik ötöd érdekel.

* *
*

Erasmushoz hasonlóan Rabelais is iszonyodott a theológiától, melyet előszeretettel nevezett mateológiának. (A szó a görög *μάταιος* = hiábavaló, haszontalan és *λόγος* = íge, tan szavakból van összerakva, tehát körülbelül mihasznatant jelent.) Erasmushoz hasonlóan Rabelais is híve a türelmességnek, mely szerinte minden embernek kijár, aki tisztességesen gondolkodik és nem akarja a más kárát. Helyesen mutattak rá arra, hogy a türelmesség Rabelais egész filozófiájának, akárcsak az Erasmusénak legfőbb elve. Nem csoda, hogy az orthodox

Sorbonne elkárhoztatta Rabelais munkáit, dacára a királyi kiváltságnak, mellyel I. Ferenc fedezni próbálta. 1543 február 14-én a hittudományi kar megtette a feljelentést a parlamenthez a *Gargantua* és a *Pantagruel* ellen. A veszély komoly volt. Dolet, a később máglyára küldött nyelvész és nyomdász akkoriban jutott az igazságszolgáltatás kezére. I. Ferenc kegye megvédte az író, de a gavallér király 1547 március 31-én meghalt és a boldogtalan szerzőnek hanyatthomlok Metzbe kellett menekülnie, úgyhogy még pénzét sem tudta összeszedni és magával vinni. 1549-ben Gábrriel de Puits-Herbaut epés gúnyiratot ad ki Rabelais ellen, melynek címe *De tollendis malis libris* (A rossz könyvek megsemmisítéséről), Kálvin pedig a nagy író megégetését követeli, mint aki egyike »amaz ebeknek, akik csúfolódásukkal és élceikkel elcsavarják az emberek fejét, de közben céljukat elpalástolják és úgy tesznek, mintha csak szórakoztatni akarnák az olvasót«. Igazi szándékuk azonban az, hogy minden istenfélelmet kiirtsanak a lelkekből.

Erasmushoz hasonlóan rövid ideig Rabelais is szított a reformátorokhoz és a *Pantagruel-ben* ezeket a szavakat adja egy kölyökördög szájába: »Lucifer diákokat szokott volt ebédelni, de sajnos, ismeretlen szerencsétlenség következtében ezek néhány éve más tanulmányaik mellett a Szent Bibliát bújják. Ez okból nem tudjuk őket a pokolba vinni. És azt hiszem, ha a farizeusok nem segítenek rajtunk és fenyegetéssel, szidalmakkal, erőszakkal és tűzzel ki nem csavarják kezükből Szent Pált, ezentúl egyet se rántunk magunkkal.« Rabelais méltatlankodva beszél róla, hogy »dekretaliákkal évről-évre ravaszul Rómába szipolyozzák a pénzt Franciaországból, 400.000 aranyat és még többet, úgyhogy a keresztény Franciaország egymaga táplálja a római Kúriát.«

Később Erasmushoz hasonlóan ő is elfordul a hugenottáktól, akiknek türelmetlensége és erőszakossága visszariasztja. Rabelais egyformán támadja a pápa-iszonyban szenvedőket (akiket a görög *φύγι* szó felhasználásával papefiguesnek nevez és akikhez a hugenottákat is számítja) és a pápa-mániában szenvedőket, mint ahogyan ezek ellenségeit nevezi: »A pápa-mánia — írja — tisztara bálványimádást Végül azonban Erasmushoz hasonlóan ő is visszatér az Egyház kebelébe,

Rabelais éppúgy mint Erasmus a szabadjára engedett szenvedélyek lecsillapodását óhajtja, az egyetértést minden jószándékú és jóakarátú polgár között.

A bölcseség úgy Erasmus, mint Rabelais szemében a természet törvényeihez és ösztöneihez való megfontolt ragaszkodásban áll. »A szellem vidámsága a sors szeszélyeinek megvetésére tanít.« Erasmus ugyanebben az értelemben beszélt az észről.

Ha valaki Rabelais műveiből a szerző alapmeggyőződését akarná kihámozni, alighanem az erkölcsi pantheizmus egy fajtájához jutna el, olyasféléhez, amilyent kortársa, a nagy és szerencsétlen Szervet Mihály (Miguel de Servet) hirdetett, aki szerint, »a nagy, jó és irgalmas Isten nem teremtett böjtöt, de bezzeg salátát, heringet, tőkehalat, pontyot, csukát, csészecsigát, keszeget, sügért, menyhalat... item jó borokat«. Ez az Isten, mint látjuk, jócskán különbözik attól a másiktól, akit Kálvin képzelt el az eleve elrendeltetés félelmetes hitében.

»És — tette hozzá Rabelais — kész vagyok arra, hogy meggyőződésemért ha nem is tűzbe, de egészen a tűzig elmenjek.«

Ami pedig erkölcsi felfogását illeti: »Ne engedd át szíved a hiúságnak, mert az élet mulandó, légy szolgálatkész felebarátaid iránt és szeresd őket, mint tenmagadat.« Ennél többet az Evangélium sem kíván.

Ilyen nagy, nemes lélek volt Rabelais. Dicsősége halála óta egyre nőtt és bizonyosan továbbra is nőni fog, ha művét még jobban megértik és tisztábban fogják látni, mennyi jóság, józanság és átfogó gall szellem van benne.

Rabelais kétségtelenül legnagyobb alakja a francia renaissancenak, melyre szívével és lángelméjével fényt derít.

Joachim du Bellay a »hasznos-édes Rabelais«-ről beszél. Valóban hasznos, mert hozzásegít bennünket az élet megértéséhez, a jó élethez, és édes, mert vigasztal és felüdít.

Joachim du Bellay, az ifjú költő, aki harmincöt-éves korában halt meg, Ronsard mellett a Pleiad dicsősége, legtisztább dicsősége és legkedvesebb alakja. A kor

összes költői közül benne van a legtöbb frissesség, ő szól legjobban szívünkhöz, az ő színeit fakította el legkevésbé az idő, hála a kifejezett érzések közvetlenségének, őszinteségének és a kifejezés természetes, gyakran egész egyszerű bájának.

*Boldog, ki szeretett övéiben találja
Élete örömét! Irigység, félelem,
Nagyság utáni szomj szívében nem terem
S egy birodalma van: szegényes háza tája,*

*Színlelt szavak nyűgét nem kényszeríti rája
A szerzés ösztöke, a hitvány gyötrelem,
S ha vannak vágyai, hát szenvedélytelen
Vágyainak határt von egyszerű tanyája.*

*Másnak ügyét-baját nyakába nem veszi,
Legfőbb reményeit más kézbe nem teszi,
Magának udvara, kegyence, pártfogója;*

*Nem költi idegen országban, mije van,
Vitézül másokért vesztébe nem rohan,
Nem kéri, mije nincs, s a meglevőt megójsza.*

1551-ben Joachim bretagnei módra házvezetői minőségben Rómába kíséri nagybátyját, Jean du Bellay ostiai bíborost. Az Örök Város pompája és emlékművei között honvágy fogja el szülőföldje iránt:

Minél messzebb vagyok, annál drágább hazám.

Ekkor írta Joachim du Bellay *Regrets* címen kis szonettsorozatát, melynek minden darabja egy finom és érzelmes lélek őszinte megnyilatkozása.

*Mikor köszönhetem már végre-valahára
Falum kéményeit, igénytelen lakom
Körül a vén sövényt mikorra láthatom,
Mely nékem egy egész királyságnak határai*

*Atyáim egyszerű hajléka szebb nekem,
Mint Róma kéjlaka a dolyfös íveken,
A szürke pala, mint márványpillérek éke,*

*Szebb a Loire, a gall, mint Tiber, a latin,
Lirém kis dombja, mint a büszke Palatin
S édesb a sóslegű partnál Angers vidéke.*

Joachim du Bellay csakugyan Turmeliére kastélyában született Bretagne és Anjou határán, a páviai ütközet és I. Ferenc fogságba jutása évében, 1525-ben. Családja három kiváló fivérrel dicsekedhetett, akik közül az első Jean du Bellay bíboros volt, Rabelais művelt pártfogója, Párizs püspöke, egyben diplomata is, de inkább katona, mint püspök; a második Guillaume du Bellay, Langey ura, neves hadvezér, akit I. Ferenc alkirályává tett Piemontban; a harmadik Martin du Bellay, szintén katona és diplomata, Guillaume bátyja emlékiratainak befejezője.

A véletlen Poitiers egy fogadójában összehozta Ronsardot és Joachimot. A két egyívású fiatalember kölcsönösen megértette és megbecsülte egymást, sőt össze is barátkozott. Több közös tulajdonságuk volt, főként költői hajlamuk, de talán betegségük is, a kezdődő sükettség, mely eleve megakadályozta őket abban, hogy az általuk választott katonai pályára lépjenek, mely családi örökségük volt.

Magának és az utókornak nagy szerencséjére a korán árvaságra jutott Joachim nevelését módfelett elhanyagolták. »Ifjúságom elveszett, mint a virág, amelyet nem öntöz eső és nem ápol kéz.«

Mikor pedig — ő is önszorgalomból — nekilátott a görög és latin tanulmányoknak, már elkésett attól, hogy olyan alapos tudást szerezzen, mely lehetővé tette volna költői tehetsége kibontakozását Pindaros vagy Horatius nyelvén. A szegény költő tehát ráfanyalodott a francia nyelvre. így történt azután, hogy részint kénytelenségből, sőt azt mondhatnánk, dacból — mint aki a szükségből csinál erényt, de ügyét szívvel-lélekkel szolgálja ~ részint azonban Ronsard biztatására is, akinek eszméit átveszi, megírta és kiadta híres művét a francia nyelv védelméről (*Deffence et illustration de la langue frangoyse*), melynek megjelenése, (1550 februárja), irodalmunk egyik legfontosabb dátuma. Ronsard volt az, aki

*Ajkamra szót adott s elsőnek ősziökélt
Hirdetnem francia nyelvünkben a tókélyt. . .*

Mikor ezt a kis mesterművét írta, du Bellay huszonégyéves volt és a *Deffence* híven tükrözi az ifjúság lendületét, lelkesedését, színét és frissességét.

A latinoskodók és görögösködők, ahogy Ronsard nevezte őket, francia anyanyelvüket egyfajta gót tájszólásnak tekintették, mely szerintük alkalmatlan volt arra, hogy tudományos gondolatot fejezzenek ki vele, vagy hogy az érzésnek megadják azt a báját és választékos-ságot, mely nélkül a kifejezés vérszegénnyé válik.

A *Deffence* két részre oszlik: az elsőben a fiatal író anyanyelve védelmére kel, a másodikban pedig az eszményi tökéletességet igyekszik meghatározni, mely felé a költészetnek törekednie kell. »Nem hibáztathatom eléggé — írja du Bellay — némely honfitársam dőre hanyavetiségét és vakmerőségét, akik ugyan korántsem görögök vagy latinok, de azért stoikusnál stoikusabb képpel lenéznek és elvetnek mindent, ami franciául íródott és nem győzöm eléggé csodálni bizonyos tudósok különös véleményét, akik azt hiszik, hogy köznyelvünk alkalmatlan minden irodalmi és tudós munkára. Ha a francia nyelv nem olyan gazdag, mint a görög és a latin, ennek oka az, hogy még csak tavaszát éli. Hagyjuk, hogy megérjen és gyümölcsöt teremjen. Különb is könnyen gazdagítható új szóképzésekkel, az antik nyelvekből kölcsönvett kifejezésekkel, a gall múltból merített kincsekkel. Hiszen ott százszámra találni jó, festői és kifejező szólásmódokat, melyek hanyagságból régóta paragon hevernek. Írjunk anyanyelvünkön. Hiszen ha a legkiválóbb olasz költőket nézzük, Dantét, Petrarcat, Boccacciót, Bembót, akkor is azt látjuk, hogy csak ama műveik maradtak fenn, melyeket anyanyelvükön írtak.«

De ha Joachim du Bellay könyvecskéje a francia nyelv védelmére íródott is, a francia irodalom védelmét hasztalan keresnénk benne. Felfogását a humanizmus torzítja el. A *Deffence* éles támadás a régi »gall« költészet ellen, melynek zászlótartója Clément Marót volt. Félre a gótikával! Dobjuk sutba az összes régi francia verseket, a »rondeaukat, balladákat, virelaiket, királydalokat, chansonokat és egyéb fűszerszámot«, ami nyilván azt jelenti, hogy ez az egész középkori lim-lom csak arra jó, hogy a fűszeresnek zacskóul szolgáljon. Állítsuk vissza az ókort és e célból ne riadjunk vissza a görögök és rómaiak utánzásától és kifosztásától. »Aki írásaiban a régieket akarja felülmúlni, annak utánoznia kell őket«, állítja később La Bruyère sületlenebb mondásai egyikében.

Du Bellay már előtte ugyanezen a véleményen volt: »Fel, franciák! Meneteljetek bátran a büszke római város ellen és — mint már annyiszor tettétek — díszítsetek az ott talált prédával templomaitokat és oltáraitokat! Ne féljete a gágogó ludaktól, a büszke Manniustól és az áruló Camillustól. akik ott teremnek, hogy lefizessek a Capitolium váltságdíját. . . Fosszátok ki bátran a delphi templom szent kincsesházát!«

Remek tanács! Vele a fiatal költő mindent elrontott, amit olyan jól megmondott. És Charles Fontaines, a *Qiuntil Horatian* szerzője, aki a még megmaradt »gall iskola« szószólója, ezen a ponton játszva győz.

Párizs püspöke, Eustache du Bellay, aki Jean du Bellay utóda lett, mikor ez lemondott a püspöki méltóságról és Rómába ment követnek, ugyancsak pappá szentelt fiatal unokaöccsét, Joachimot Olaszországból való visszatérésekor (1555) a Notre-Dame kanonokjává nevezte ki. Mikor a költő 1560 január elején, harmincöt éves korában Párizsban meghalt, éppen Bordeaux érsekévé akarták megtenni.

Mint már mondtuk, intézői minőségben kísérte el. unokabátyját, Jean bíborost, II. Henrik szentszéki követét Rómába. Itt a bíboros gyönyörű birtokán az anjoui ifjú belekóstolt a pazar főúri életbe, de úgy látszik, hogy közben éppen ennek folytán anyagi gondjai voltak. Elég ideje volt ahhoz, hogy sétáljon a Portó szép kertjeiben, ahol »végestelen végig babérfák és mirtuszok vetnek üdítő árnyékot és ahol mindenütt őzbakok, fácánok és mindennemű madarak, vadak, szárnyasok és halak találhatnak*.

Rómában Joachim előbb a bíboros követtel együtt a Palazzo Sant'Antonióban lakott, utóbb az új Farnesepalotában, a Borgo San Pietróban. Mind e fejedelmi kastélyok kertjeiben a citromfák, gránátalma-fák és dísciprusok zöldjéből antik szobrok fehérlettek elő, mert Jean du Bellay nagy műgyűjtő is volt.

De a fényűzés, a nagyúri élet és a sok szépség közegette a költő lelkére mélabú nehezedett, aminek bizonyossága a *Regrets* szonettjeinek hangja. Teendői, melyek unokabátyjához, a követhez fűzték, rikító ellentétben állottak azzal a vágyával, hogy becsületes, egyszerű, kényszer nélküli életet éljen. Erről számol be barátja-

nak, Frédéric Morelnek, a párizsi nyomdásznak, akinél szonettjeit 1558-ban megjelentette:

*Vedd rá hiteleződ, hogy szép szóval beérje,
Bankárnak udvarolj, ébressz reményeket,
Legyen a francia nyíltság tilos neked,
És mielőtt beszélsz, gondold meg jól, beszélj-e?*

*Valld, hogy evés-ivás az egészség veszélye,
Kerüld az oktalan s túlnagy költségeket,
Ha mással társalogsz, hallgass el, mit lehet,
S ha szólsz, ne add magad idegenek kezére;*

*Ismerj minden veszélyt, ismerd, mi célra vagy
Másoknál kiszemelt s szabadságod ha nagy,
Vigyázz is rá nagyon, s ne veszd el elvakultan:*

*Vess számot bárkivel, s férj meg mindenkivel:
Ez minden jó, Morel — s arcom pír önti el —
Mit három év alatt Rómában megtanultam.*

Miközben diplomáciai munkájában segített a követnek, aki Montmorency connétable békés, tehát az ő ízlésének és hajlamainak is megfelelő politikáját követte, Joachimot kínosan érintette, hogy Róma utcáit harcrobaj töltötte be, mert az éppen uralkodó III. Gyula pápa elődjéhez, II. Gyulához hasonlóan — csak éppen sokkal kisebb mértékben — katonapápa volt. Erről írja barátjának, Róberteknek:

*Robertet, elhihetd, más Róma ez merőben,
Mint az a Róma, mely szíved megnyerte rég,
Már nem akad hitel, mint rég akadt elég
S a szerelem sem az, mint volt a jó időben,*

*A béke napja üt régóta lemenőben,
Nem hall zenét, se dalt a düh-fertőzte lég,
Mars népe háborús vágyak tüzeiben ég,
Ínség uralkodik s bút-bajt találni bőven.*

*Elárvul a szegény kézműves munkapadja,
Aktáit a serény prókátor cserbehagyja
S a megsarcolt szatócs batyut hordozva jár.*

*Fel és le marcona páncélosok robognak,
Lármája hallható tébolyodott doboknak
S Róma mindennap új kifosztására vár.*

Az utolsó sor Róma 1527 május 6-án és 7-én V. Károly katonái által történt kifosztására céloz.

A PÁPÁK

*A Valikán körül nem vár reám egyéb,
Mint pompa, sanda bűn és gőg, amerre járok,
Káprázat, cicoma és bíboros talárok,
Dobok pergése, zaj, mely füleimbe tép;*

*Járom a piacot s hangyák nyüzsgésekép
Hírek zsibongónak, konok uzsora károg,
Hónukból menekült firenzei kufárok
S szegény sienai balsors-üldözte nép;*

*Ha folytatom utam, bármely vidékre érek,
Vénusz leányai, kacérok és ledérek,
Kelletnek mindenütt százféle kegyeket;*

*S ha még tovább megyek s Új-Rómából a régít
Keresve távozom, nem látok egyebet,
Mint porlatag kövek mohlepte omladékít.*

Ezekből a versekből is Joachim du Bellay szól hozzánk. Az ifjú pap kétízben vett részt konklávén mint unokabátyjának, a bíborosnak titkára. Az első konklávé II. Marcellust választotta pápává, a második IV. Pált, Tizennégyszorban szemléletes leírását hagyta ránk a költő a pápaválasztások általa megfigyelt erkölcsseinek, az ezerféle ajándékoknak, ígéreteknek, alkudozásoknak. Sainte-Beuve kis mesterműnek minősítette ezt a verset, mely tömörségével és a belesűrített benyomások eleven-ségével hat: '

*Jó látni, mikor a konklávé ténykedik
S hosszú sort alkot a sok apró kamra-féle,
Melynek tíz láb csupán a hossza, mint a széle,
Konyha, hálószoba s vendégterem pedig;*

*Jó látni, benn s kívül hogyan serénykedik
A szent csapat, hogy a palota tömve véle.
Becsvágy a fegyverük, fondorlat annak éle,
S hogy bosszantsák emezt, amazt kényeztetik.*

*Jó látni, mikor a város fegyverre kelve
Üvölt: »U/ pápa van!« s hazug tűzlárma-jelre
Kifoszt egy palotát. S inkább, mint ezeket*

*Jó látni, hogy ki ezt, ki meg amazt dicséri,
Voksát emennek és amannak eligéri,
S egy talléron kiki tíz bíborost vehet.*

Tegyük hozzá, hogy az ifjú költőnek ezeket a verseit szükség esetén Jean du Bellay bíboros egyik levele is megerősíthetné, melyet írója 1555 március 21-i kelettel intézett Farnese bíboroshoz arról a konklávéről, amely IV. Pál választotta pápává. Mindenki megvásárolható volt, néhány különösen szentéletű bíboros kivételével.

A pápaválasztással megbízott konklávék választási üzelmeire a renaissance korában különben is szépszámú egybehangzó bizonyítékunk van. II. Henrik a bíborosoknak, akiket azzal bízott meg, hogy az ő érdekeit képviseljék a konklávén, egy csomó francia-flamand faliszőnyeget bocsátott rendelkezésére, hogy ezt az akkor nagyon keresett holmit a választók között szétosszák és ezúton is minél több szavazatot szerezzenek a francia jelöltnek.

IV. Sixtus, VIII. Ince, VI. Sándor és II. Gyula megválasztása különösen nevezetesjennek az üzérkedésnek leplezetlenségéről. Az egyik bíboros választónak kastélyt ígérnek, a másiknak pápai követséget, a harmadiknak pénzt, a negyediknek, hogy tetszése szerint rendelkezhetik egy püspökséggel. S tetejében még az számított tisztességesnek, aki Szent|Péter trónjának elfoglalása után — mint VIII. Ince — pontosan eleget tett összes ígéreteinek.

Ha a kánonjog betűjéhez és szelleméhez ragaszkodunk, mely minden simonia révén történt pápaválasztást semmisnek nyilvánít, IV. Sixtustól(1471) IV. Pálig (1555) egyetlen pápát sem tekinthetünk Szent Péter törvényes utódjának.

Ha a római pápaság jellegét a renaissance korában meg akarjuk érteni, számot kell vetnünk a kor felfogásával és azokkal a körülményekkel, melyekbe a pápák akarva, nem akarva belekerültek.

A tizenhatodik században, Olaszországban talán még inkább mint Francia- és Németországban, a családi kötelék különösen erős és elszakíthatatlan volt. A család uralkodott az egyénen. »Családunknak becsületet és hasznot szerezni az egyetlen méltó érzés«, írja a tizenyolcadik században Mirabeau tartománynagy bátyjának, a márkinak. VI. Sándor és II. Gyula kortársai ugyanígy gondolkoztak és cselekedtek. Egészen természetes, ha a trónralépő pápának első és legfőbb gondja, hogy családját a jólét, a hírnév és a hatalom legmagasabb polcára emelje.

A pápák, mikor így jártak el, nemcsak övéik érdekeit tartották szem előtt, hanem azon is voltak, hogy saját tekintélyüket gyarapítsák a pápai trónon és atyafiságuk vagyonának, hatalmának és befolyásának növelésével uralkodásukat megkönnyítsék. Mint Imbart de la Tour helyesen észrevette, a nepotizmus a tizenhatodik században az adott körülményekhez képest szinte kényszerítő szükség volt a pápáknak. A renaissance-pápák közül szinte mindegyiknek voltak gyermekei. Ezeket hatalmas nemes, patrícus vagy fejedelmi családokba házasították be, igyekeztek megerősített várakat szerezni nekik és elsősorban az egyházi állam Velencével, Nápolyal, Milánóval, a Marchével vagy a Romagnával közös határai mentén független kényurakká tenni őket. Az egyházi állam legfőbb hivatalait és méltóságait, a pápai uralom legfontosabb állásait rokonaikkal töltötték be. Ugyancsak szükséges volt, hogy egy-egy pápa biztosítsa magának a Szent Kollégium hűségét és erre sem volt biztosabb mód hozzátartozóik bejuttatásánál.

És nehogy azt higgyük, hogy a kortársaknak kifogásuk volt ez ellen. Éppen ellenkezőleg. A kortársak nem hibáztatták, hogy a pápának fiai vannak, akik védelmül szolgálnak neki a szomszédos kényurak ellen. Éppily rendjénvalónak találták, hogy a pápa minden lehető módon előnyben részesítette családját. Inkább azt helytelenítették volna, ha ennek ellenkezője történik. Lorenzo Magnifico, korának egyik legkitűnőbb elméje és nagy államférfia 1489 körül így ír VIII. Ince pápának: »Mások nem vártak olyan soká, mint Szentatyám, hogy papa módjára viselkedjenek, hanem tartózkodás és álszemérem nélkül nyomban úgy jártak el. Szentatyám

nemcsak hogy Isten és ember előtt szabadon teheti, amit jónak tart, hanem mérsékletét egyesek még gáncsolhatnák is és mindenféle indítóokokat gyaníthatnának mögötte. Hűségem és kötelességtudásom arra kész, hogy emlékezetébe idézzem Szentatyámnak: senki sem halhatatlan és a pápa csak az által számít, ami által számítani akar. Pápai méltóságát nem hagyhatja örökbe s így hagyatékának csak azok a kitüntetések és jótétemények tekinthetők, melyekkel övéit ellátja.« Igaz, hogy Lorenzo de'Medici a pápa fiához adta leányát, de ezek a szavak ilyen ember tollából mégis jellemzőek a kor felfogására.

Az egyházi állam korántsem volt egységes. Területén, még magában Rómában is, helyi hatalmasságok gyakoroltak még szinte hűbéri jellegű uralmat és függetlenségükkel a pápai tekintélyt fenyegették. A helyzet tehát körülbelül ugyanaz volt, mint a francia királyságban az első Capetingek alatt.

Így történt, hogy V. Márton trónraléptekor a Colonnának, IV. Jenő pápaságával pedig a Condolmierieknek virradt fel. II. Pius a Piccolominieket halmozza el a maga, helyesebben az Egyház jótéteményeivel. III. Calixtus és VI. Sándor a Borgiákat, IV. Sixtus és II. Gyula a della Rovereket, X. Leó és VII. Kelemen a Medicieket, III. Gyula a del Montéket, IV. Pál a Caraffákat. Ez utóbbi irgalmatlanul kiközösíti a Colonnákat, hogy kezébe kaparítsa jószágait és családja fejére ruházza őket, Montorio grófjára, akit 1556 május 10-i bullájával Paliano hercegnének tesz meg. Elődei még következetesebben jártak el. III. Calixtus a Vatikáni Könyvtár legszebb bekötéseiből kitört ékszereket rokonai, a Borgiák közt osztja szét; IV. Sixtus 6000 arany évi járandóságot, az akkori viszonyok között roppant összeget, biztosít fiának az Egyház bevételeiből; VIII. Ince megfojtatja Girolamo Riariót, Forli kényurát, hogy egyik fiát ültesse helyére. Legendás híré a bőkezűség, mellyel VI. Sándor gyermekeit, Gandia hercegét, Cesare Borgiát és Lucreziát minden jóval elhalmozta. Ugyanez áll az egyházi állam fontosabb hivatalairól és a Szent Kollégium megüresedő helyeiről, melyekre VIII. Ince és VI. Sándor egyaránt fiait ülteti, így Cesare Borgiát már tizennégyéves korában. II. Gyula minden további nélkül négy unokaöccsének adja

meg a bíborosi kalapot. XIII. Gergely fiát, Jacopo Bouncompagnit teszi az Angyalvár parancsnokává, melynek ágyúcsövei Róma felett az uralmat biztosítják.

Ez volt hát minden pápa első törekvése, mihelyt a hármaskoronát fejére tették; második evvel összefüggő igyekezetük pedig oda irányult, hogy az Egyház földi hatalmát megszilárdítsák, megerősítsék, növeljék.

A tizenötödik században az egyházi állam a velencei köztársaság és a nápolyi királyság mellett Olaszország harmadik nagy politikai és katonai hatalmassága volt. Azok, akiket később — mint II. Gyulát — a renaissance nagy pápáinak neveztek, azon voltak, hogy Olaszország közepén a pápa fennhatósága alatt Rómának alárendelt államot létesítsenek, melynek túlsúlya utóbb az egész félsziget egyesülésére vezetett volna, mint az háromszáz évvel utóbb a szavojai Ház uralma alatt csakugyan megvalósult.

De Róma tiarás fejedelmeinek ősi nagyravágyása ennél is tovább ment. Ismerjük VIII. Bonifác királyi terveit a tizenharmadik század végén, melyeket Szép Fülöp durva kézzel meghiúsított. A renaissance pápai Szent Péter trónján többé-kevésbé a római császárok örökösének érezték magukat. Arról álmodoztak, hogy, mint Velence egyik ügyvivője mondja II. Gyula politikájáról, »a világban folyó játék urai és mesterei« legyenek, *signori e maestri del giuoco del mondó*. Ez az az út, melyen haladva VI. Sándor 1493-ban könnyedén felosztja az amerikai földrészt a spanyolok és portugálok közt és II. Gyula 1510-ben hidegvérrel felajánlja VIII. Henrik angol királynak Franciaország koronáját.

Így történt azután, hogy a pápa két hatalma közül, melyek egyikét, a világit, másképpen Szent Pál kardjának is nevezik s melyek másikat, a lelkek fölötti hatalmat, Szent Péter kulcsai jelképezik, rövidesen az első helyen említett kerekedett felül. Igaz sajnálatára azoknak, akik szeretnék a pápaságot ezekben a zavaros időkben eszményi, szinte elvont, magasabbrendű erkölcsi hatalomnak látni, mely egyesegyedül az Evangélium szelleméből táplálkozik és távol tartja magától a földi érdekeket, hogy irányítója és bírója legyen a viszálykodó államoknak, az egymás ellen acsarkodó embereknek. De mint fcmue Gebhart helyesen mondja, »a szabad, független

állami hatalommal nem bíró Egyház ábrándja a sok fejedelemségre szakadt Olaszországon belül tarthatatlanná vált volna; a pápaságot vagy a Nápolyban uralkodó Aragóniai Ház, vagy a Mediciek sajátították volna ki, akárcsak a tizedik században a tuszkulumi főurak vagy a császárok. A pápáknak nem volt más választásuk, mint hogy a szó ókori értelmében tyrannosok legyenek ugyanolyan módon, mint a többiek . . . Mihelyt a kereszténység oldaláról a schizma végeztével, a konstanzi és baseli zsinat lezárulásával, Wiclif és Húsz János eretnekségének elnyomásával szabadnak érezték magukat, a tizenötödik század pápai világi nagyságuk kiépítéséhez láttak.«

A konstanzi zsinat egyik szónoka mondotta: »Kevésel ezelőtt még azt gondoltam, jó volna teljesen elválasztani az egyházi tekintélyt a világi hatalomtól. Azóta azonban megtanultam, hogy az erény hatalom nélkül nevetség tárgya: a római pápa, egyházi hatalmától megfosztva, a fejedelmek és királyok komornyikjává süllyedne.« Nem csoda, hogy Imbart de la Tour szerint »IV. Sixtustól X. Leóig a pápák minden gondolata az egyházi állam megteremtésére irányul. Igaz, hogy ezen a módon fölöttébb hasonlóvá lettek koruk olasz fejedelmeihez, de ettől a sürgős és szükséges műtől a pápaság boldogulása függött.«

Ez a politika természetesen nem volt mindenki ínyére. A legkiválóbb pápák között nem egy finomérzésű, mélységesen vallásos személyiséget találunk, akinek lelkét keresztényi sóvárgás töltötte be. Gábrrielé Condolmieri, aki IV. Jenő név alatt ült a pápai trónon (1431—1447) halálos ágyán ezt rebegte:

»Óh Gábrrielé! Mennyire inkább javára vált volna lelkednek, ha nem lettél volna sem bíboros, sem pápa, hanem mint barát halsz meg!«

IV. Jenő e fohászának elmondásával vette rá Tommaso Parentucelli bíboros konklávebeli társait arra, hogy ráadják szavazatukat. »Egyéb erényei között — írja Vespasiano — ez az ima bírta rá a többieket, hogy pápává válasszák.« V. Miklós néven lépett trónra (1447—1451).

V. Miklós volt az első renaissance-pápa és összes társai közül ő érdemli meg leginkább csodálatunkat.

* *
*

Tommaso Parentucellinek hívták és Pisában született 1398-ban. Atyja sebész volt; maga mint iskolamester, majd mint könyvtáros kezdte pályafutását. Titkára lett Albergati bíborosnak és vele együtt ment Firenzébe, ahol a fiatal Parentucellit bebocsátották a Mediciek társaságába. Csakhamar annyira magába szívta a művészetek szeretetét és a humanista szellemet, mely Firenzében a Mediciek alatt virágkorát élte, hogy bizvást elmondhatjuk, 1447-ben bekövetkezett uralomraj utasával a renaissance szelleme maga foglalta el a pápai trónt. És V. Miklós e szellem bélyegét oly maradandóan rányomta a pápai kormányzatra, hogy utódai alatt sem mosódott el többé.

A renaissance minden irányának V. Miklós nyitotta meg Rómában az utat, melyen az utána következő nemzedékek oly sikerrel haladtak tovább. Uralkodása első napjaitól fogva az új pápa elhatározta, hogy az Örök Város újjáépítésén és megszépítésén fog dolgozni. A római művészet számos jelentős maradványának megőrzése szempontjából ennek az elhatározásnak következményei kedvezőek és egyben gyászosak voltak: kedvezőek annyiból, hogy a közfigyelmet valóban ráterelték sok addig megvetett emlékmű értékére és szépségére; ugyanakkor azonban gyászosoknak is bizonyultak, mert az új Róma megszépítéséről és megnagyobbításáról lévén szó, egész sor szép romot, sőt sok antik szobrot is kemencébe dobtak és elégettek, mert a márványból nyerték a legjobb meszet.

V. Miklós hozzálátott a Vatikán kibővítéséhez, feldíszítéséhez és berendezéséhez. E munkákban legfőbb tanácsadója Alberti firenzei építész volt, Brunelleschi és Michelozzo mellett a harmadik nagy építész, akivel a Mediciek városa dicsekedhetett.

Alberti nemcsak szakmájában volt elsőrangú művész, hanem a legkülönbözőbb tudományokban is széleskörű ismeretekkel rendelkezett. Ebből a szempontból Leonardo da Vincihez hasonlították. Tollal kezében csaknem ugyanolyan értékest alkotott, mint körzővel, szögmérővel és krétával. Mint elméleti ember talán ugyanannyi hatást tett kortársaira, mint az épületekkel, melyeket eléjük állított.

V. Miklós olyan festőket bízott meg a Vatikán feldíszítésével, mint Fra Angelico, Benozzo Gozzoli, Piero deüa Francesca, Fra Angelicóval festtette meg a kápol-

nában a Szent István és Szent Lőrinc életét ábrázoló freskókat. Sajnos, Piero della Francesca, a markáns és elragadó egyéniségű művész freskói áldozatul estek Rafael hajthatatlanságának, mikor X. Leó megbízásából ő vette át a Vatikán feldíszítésének munkáját.

V. Miklós főfoglalkozása pápai teendőin kívül a Vatikáni Könyvtár létesítése és kifejlesztése volt. Neki köszönhetjük a Kapitolumi Múzeum megalapítását is. Hozzáértő barátja volt minden művészetnek, a szőnyegszövésnek, az ötvösművészetnek és a majolikagyártásnak s egész Olaszországban felkutattatta és összevásároltatta a műtárgyakat. Rosselinóval Orvietóban és Spoletóban palotákat építtetett, Viterbóban pedig fürdőt.

Nyilván kevésbé szerencsés sugallatnak engedelmeskedett, mikor új Bazilika építését kezdte meg a régi Bazilika helyén, mely a keresztény időszámítás első századaiból származott és az Egyház bölcsőjének számíthatott. Albertit bízta meg az új templom terveinek elkészítésével és felépítésével, valamint a régi építmény lebontásával. Lehetetlen megilletődött sajnálkozás nélkül gondolnunk az ősi kis Bazilika eltűnésére, mely az első megtértek és az első vértanúk hitének annyi tanúságtételét látta falai között. Milyen más érzésekkel rajzanának körülötte az egész világ gondolatai, mint a pompás és hatalmas épület körül, mely ma Szent Péter-templom néven emelkedik előttünk!

Igaz, hogy az építést később nem Alberti tervei szerint végezték. A munka, miután néhány évig nagy odaadással folytatták, félbemaradt. Az ősi Bazilika hátsó felét lebontották és az új épület alapjait lerakták. Ettől fogva egy félszázadon keresztül tátongott a templom. Rabelais a *Pantagruelben* beszél a pápaiszonyban szenvedők szigetén egy kis kápolnáról, mely »a kikötő közelében omladozik elhagyottan, mint Szent Péter temploma mostanság Rómában.« És mikor a munkát II. Gyula alatt ismét megkezdik, nem Alberti terveit adják át végrehajtásra az építés vezetőinek, hanem a Bramantéit, melyeket nemsokára szintén módosít Rafael, akinek segítőtársai Giuliano da Sangallo és az a nagy szőrcsuhás építész, aki Párizsban a régi Notre Dame-hidat építette: Fra Giocondo.

Ilyenformán V. Miklósban kell látnunk a tizenhatodik századbéli Róma művészeti nagyságának megalapítóját,

hála a művészeknek, akiket Olaszország különböző városaiból hozatott és a nagy munkáknak, melyekkel őket megbízta. V. Miklós azt tette az Örök Városért, amit a mediciek tettek Firenzéért.

Mint pápa, nagylelkű és türelmes volt. A védelem, melyben az üldözött Laurentius Vállát részesítette, éppúgy biztosítja V. Miklósnak az utókor csodálatát, mint műpártolása, tudományoszeretete és irodalombarátsága.

Válla, kora egyik első humanistája, Rómában született 1415-ben. Jeles latinnyelvű munkái után történelmi tanulmányokkal kezdett foglalkozni, melyeknek során kétségbevonta Konstantin császár híres adományát a Szentszéknak. Ez a kijelentése nagy megrökönyödést keltett. V. Miklós akkor még nem ült Szent Péter trónján. Válla tehát szökni volt kénytelen. Nagylelkű Alfonz nápolyi király udvarában talált menedéket, aki minden tehetséges és tudós embert pártolt (1445).

Válla harcos ember volt. »A legnagyobb verekedők egyike a tudósok respublikájában — mondja róla Pierre Bayle — és életét gladiátoréhoz lehetne hasonlítani.« Nápolyi működését azzal kezdte, hogy síkra szállt több neves humanista és latin írásmódjuk ellen; aztán néhány egyházi személlyel húzott ujjat, miközben nem érte be avval, hogy ellenfeleit a dogmák értelmezése miatt támadja, hanem magánéletükbe is belekötött. És itt már nemcsak vihart keltett, mint Rómában, hanem valóságos égháborút. Eretnekséggel vádolták meg, mint aki sem a Szentháromság misztériumát, sem a szabad akarat tanát nem értelmezi helyesen. Az inkvizíció törvényszéke elevenen való megégetésre ítélte. Alfonz király közbelépett. Az izgága humanistát megégetés helyett mindössze nyilvánosan a dominikánusok kolostora körül korbácsolták (1447). Ezután elhagyta Nápolyt és visszatért Rómába, ahol az a szerencséje volt, hogy V. Miklósban olyan pártfogóra talált, aki Alfonz királynál is több és hatalmasabb volt. Az egyházfő nemcsak hogy minden további üldözésnek elejét vette, hanem évdíjat is adott Vallanak és megengedte neki a tanítást.

Ez a nagy pápa valóban türelmes, értelmes és jó ember volt. Értelmességet és jóságát éppen tanúsított türelme bizonyítja. Minden kaput kitárt a római renaissance előtt és mindjárt hajnalhasadásakor kijelölte útját. Halála

után Francesco Filelfo, ugyanaz a humanista, aki a leghevesebben támadta Cosimo de' Medicit, díszbeszédet szentelt neki, amelyben azt mondja, hogy a Szentatya halála a kilenc Múzsát és Apollót a legnagyobb gyászba döntötte. V. Miklós, ha értesült volna erről, bizonyára szokott jóakarató nyájasságával mosolygott volna.

III. Calixtus (1455—1458) volt az első Borgia-pápa. 1377-ben született Valencia egyházmegyében, Spanyolországban. Közel nyolcvanéves volt tehát, mikor megválasztották. A törökök kevéssel azelőtt foglalták el Konstantinápolyt (1453 május 29) és folytatták előnyomulásukat Európában; megvetették lábukat Morea félszigetén, Albániában, Szerbiában, a Duna partján. A keresztény Európát egyre nagyobb veszély fenyegette. Calixtus erélyes felszólítást intézett a fejedelmekhez és főpapokhoz, akik azonban semmitmondó válaszokat adtak, vagy — egyetemes zsinat összehívását indítványozták. Csupán saját erejére támaszkodva, III. Calixtusnak mégis sikerült egy tucat gályából álló hajórajt felszerelnie. Elindulásánál maga is jelen volt és megáldotta. Néhány jelentéktelen siker után a hajók visszatértek a kikötőbe.

Mindenesetre III. Calixtust illeti a dicsőség, hogy 1455 júniusi 1-én elrendelte Jeanne d'Arc pörének újrafelvételét. A döntés, mely a gyűlöletes roueni ítéletet megsemmisítette, 1456 július 7-ikén került nyilvánosságra. A jó lotharingiai szűz fejét azóta mindenki szemében a vértanúk glóriája övezi, mint a butaság és gyűlölködés áldozatáét, aki királyáért és hazájáért halt meg. Calixtus nem gondolt arra, hogy mint egy késő utóda, az oltárra állítsa a dicsőséges gyermeket, de legalább megengedte, hogy a roueni papság a kivégzés helyén engesztelő szertartásokat végezzen.

III. Calixtust a híres Enea Silvio (Aeneas Sylvius) Piccolomini követte, aki 1458 április 27-ikén, mikor a pápai koronát fejére tették, a II. Pius nevet vette fel. II. Piusszal a testet öltött humanizmus lépett Szent Péter trónjára. A Siena melletti Corsignanóban született 1405-ben. Apja tönkrement nemes volt és kívülről még tizenhat gyermeket nemzett.

Enea Silvio ifjúkora óta rajongó tisztelője volt az ókornak; Sokáig habozott is, hogy pappá szenteltesse magát, mert attól félt, hogy a papi teendőket akadályozni

fogják kedves tanulmányaiban. Latin nyelven írt dévaj verseket, ugyancsak latinul szerzett egy csinos szerelmi történetet *Eurgalus és Lucretia* címen, amelyben egy ifjú hős költői, de igazán nem plátói szerelmét tárgyalja egy férjes asszony iránt. Van továbbá tőle egy ugyancsak latinul írott komédiánk *Chrysis* címen, amely még ledérebb mint kis versei és regénye.

Mint latinistát, korában senki sem multa felül Enea Silviot az egyetlen Erasmuson kívül, noha Euryalus és Lucretia történetébe a szerző annyi színt és báját tudott belevinni, amennyit a filozófus latin írásaiban hasztalan keresnénk. Piccolomini egyébként a baseli zsinat történetét is megírta, Csehország történetét, Ázsia földrajzát, Európa nevezetességeit, valamint Frigyes császár történetét. Ez utóbbi műve azonban befejezetlen maradt, mert a szerző még a mű hőse előtt meghalt.

Piccolomini elbájoló ember volt, akit eleven és természetes humora sohasem hagyott cserben. Kevés kortársának volt hasonló érzéke a természet varázsa és szépségei iránt. Teljesebb és változatosabb életet is aligha élt valaki nála. Enea Silvio úgyszólván egész Európát bejárta és Angliától Magyarorszáig, Norvégiától Szavojáig, mindenütt lakott, miközben a legkülönbözőbb tisztségeket töltötte be. Előbb Capranica bíboros titkára volt, aztán a baseli zsinat titkára, ahol kitűnt kecses és eleven, elragadó és kimért ékesszólásával, melyből a határozottság és pontosság sem hiányzott s mely kellemesen elütött úgy a Sorbonne doktorainak tanáros szárazságától, mint a német hittudósok dörgedelmes homályosságaitól. A továbbiakban átmenetileg a német császári udvar, majd a pápai udvar környezetében találjuk a fiatal Enea Silviót. Nézetiben igen csökönyös volt, de gyakran változtatta őket az éghajlattal, főként azonban a különböző állásokkal, melyeket egészen a pápaságig betöltött; pillanatnyilag vallott nézeteihez azonban mindig őszintén ragaszkodott.

Mint Rabelais barátunk, a fiatal Enea Silvio is szeretett jól inni és enni és a jóképű lányoknak megmondani, h^ogy jóképűek. *Timeo continentiam*, nem szívelem az önmegtartóztatást, volt jelszava, mely époly jól illett volna Pantagruel atyjához is. Magatartásában és választékos modorában igazi nemesember lévén, otthon van a pápák, királyok és császárok környezetében, de a nép

egyszerű gyermekeinek társaságában is jól érzi magát. Skóciában szívesen folytatott meghitt beszélgetéseket a kendertörő asszonyokkal. Még római pápa korában is előfordult, hogy csörgedező patak partján, a pázsiton ülve barátságosan elcsevegett a parasztokkal és pórnökkel, akik messze vidékről eljöttek, hogy lábai elé boruljanak.

Nagy örömét találta abban, hogy szerető gonddal csiszolgassa bullái és enciklikái latinságát, melyeket nem egyszer a dombtetőn írt zöld nyárfák és ciprusok árnyékában.

Lelkiismeretesen, olykor tűzzel végezte pápai teendőit, így ha a törökök és ördögsugallta hitük ellen harcolt, vagy ha a francia király és »visszataszító« pragmatika szankciója ellen kellett síkra szállani.

1460 január 18-ikán II. Pius kiadta *Execrabilis* kezdetű bulláját, melyben egyházi átokkal fenyegette mindazokat, akik a Szentszék valamely döntése ellen az egyetemes zsinathoz fellebbeznek. Igaz, hogy VII. Károlyt ez nem akadályozta abban, hogy főügyészével rögtön oda ne fellebbeztessen a megszorítások ellen, melyeknek a pápa a gallikán Egyház kiváltságait akarta alávétetni.

És mindez elfoglaltságok és gondok közepette — vallási forrongások Németországban, a török veszély, a francia király ellenszegülése, a pápaság anyagi és erkölcsi hatalmának visszaállítására irányuló törekvések — a humanista pápa mindennapos foglalkozása az ókor nagy íróival, Vergiliusszal, Horatiusszal, Demosthenesszel, Ciceróval változatlanul tovább folyik. II. Pius a kivonatkészítők kollégiumát megnyitja Európa összes tudósai előtt. Sienában a Palazzo Piccolominit építteti és a kis Pienza város teljes egészében neki köszöni létrejöttét.

Egyébiránt széleskörű megértésével a kornak azok közé a ritka kiválóságai közé tartozik, akik a gótikus művészetben nem a barbárok által lezüllesztett emberiség eltévelyedését látják. Becsüli mesterműveit és majdnem egy színvonalra helyezi őket az antik művészet remekeivel.

Mint műpártoló mindazonáltal mégsem ér fel V. Miklóssal. II. Pius annyira takarékos volt, hogy takarékoságát némi rosszindulattal másképp is nevezhetnénk. Az írókat, akiket becsült, a legszebb bókokkal halmozta el és műveiket a legfinomabb, legavatottabb kritikára méltatta. Ennél tovább azonban nem ment. Nagy öröme

szolgált ugyan, ha szép művészi alkotásokat láthatott és gyönyörúsége telt benne, ha megcsodálhatta őket, de ez az öröm és gyönyörűség nem ment el a megvásárlásig.

II. Piusnak állítólag megvolt az a tehetsége, hogy napi hét arany költséggel gondoskodjon annak a kétszázhetven személynek ellátásáról, akikből a pápai udvar állott. Mivel egy arany mai értékben körülbelül 260 papírfranknak felel meg, a pápa napi kiadása kétszázhetven személy élelmezésére és ellátására mostani 1800—2000 frankot tesz ki.. Ilyen olcsón manapság aligha úszna meg.

II. Pius pápa halálából nem hiányzik a nagyság. Láttá, milyen sikertelenül fáradozik azon, hogy a keresztény világ fejedelmeit, főpapjait és népeit közös cselekvésre bírja a fenyegető mohamedán előretörés ellen, mert ezek pillanatnyi érdeküket, egymással való harcaikat, viszállyaikat és vetélkedésüket előbbre helyezték a keresztény világ üdvénél. A pápa tehát elhatározta, hogy maga áll élére az expedíciónak, melyet elődje példájára, de nagyobb felkészültséggel megszervezett. A hajóhad, melynek parancsnokságát maga vette át, 1464 június 18-ikán volt elindulandó. A pápa Anconában akart hajóra szállni, oda azonban már elcsigázottan érkezett meg a sok fáradságtól, az utolsó idők erőfeszítéseitől és gondjaitól. Szemeit a flottára függesztve, mely az ázsiai törökök elleni harcra készült, Enea Silvio Piccolomini Anconában halt meg az 1464. évi augusztus 16-ikára virradó éjjel.

* *
*

II. Pálban (1464—1471) még élesebben kifejezésre jutott elődeinek renaissance-jellege: szeretetreméltó, választékos és megnyerő modorú, de nem túlságosan szilárd jellemű nagyúr volt. Kedvelte a művészetet és a szórakozást, az antik vázákat és szobrokat, a farsangi ünnepeket, de nem volt humanista és csak mérsékeltlen érdeklődött Vergilius versei és Cicero prózája iránt. Megszüntette a kivonatkészítők kollégiumát, II. Piusnak e nagy alkotását, ezzel szemben tevékenyen előmozdította az Örök Város megszépítésének munkáját, gondoskodott a legfontosabb római romok jó karba helyezéséről és V. Miklóshoz hasonlóan szenvedélyes gyűjtőnek mutatkozott. De mert nemcsak pápa, hanem igazi kényúr is volt,

a velenceiek oldalán háborúba bocsátkozott a nápolyi királlyal, aki nem akarta elismerni a Szentszék hűbéri fennhatóságát. E harcok kimenetele nem volt számára kedvező.

*

IV. Sixtusszal (1471—1484) a renaissance egyik leg-egyértelműbb és legmarkánsabb pápájához érkezünk. Ferencrendi szerzetes volt, egy Rovere nevű savonai hajós fia, egyébként igen tanult ember, de nyers egyéniség, unokaöccséhez, a későbbi II. Gyulához hasonlóan sisakos pápa, akiből azonban ugyancsak II. Gyulához hasonlóan minden durvasága és rosszhiszeműsége dacára sem hiányzik a nagyvonalúság. A világi fejedelemség gondjai az első naptól kezdve fontosabbak voltak neki pápai teendőinél és alakja inkább hasonlít az olasz kényurakéhoz, mint a kereszténység atyjáéhoz. Hatalmát Rómában épügy tartotta fenn és époly rémuralmat gyakorolt, mint akár-melyik Visconti Milanóban, vagy akár-melyik Malatesta Riminiben. Legfőbb törekvése az volt, hogy a Szentszék hűbérúri fennhatóságát kiterjessze nemcsak a nagy hűbéresekre, akik idővel függetlenítették tőle magukat, hanem az addigi határokon is túlra. Ugyanakkor IV. Sixtus minden erejével azon volt, hogy unokaöccsei jövőjét biztosítsa. Girolamo Riariót az Egyház főkapitányává tette meg. Leonardo unokaöccsét Róma prefektusává nevezte ki. Egy harmadik unokaöccsét, Giovanni della Roveret, Sinigaglia és Mondovi helytartóságával ruházta fel. De összes unokaöccsei között leginkább Giuliano della Rovere érdemel figyelmet, akit IV. Sixtus felvett a Szent Kollégiumba s aki később ugyancsak a pápai trónra került és úgyszólván megnagyobbított és markánsabb kiadása volt nagybátyjának, akinek törekvését és politikáját hasonlóan kíméletlen és a tisztességgel édeskeveset törődő eréllyel folytatta.

IV. Sixtusnak az volt a terve, hogy Girolamo Riariót a Romagna gazdag síkságain fekvő kiskirályságok birto-kához juttatja. Ezzel a pápaság hanyatthomlok zuhan a szövetségek, ellenszövetségek, hadüzenetek, fegyver-tények, ostromok és megszállások forgatagába. A nápolyi királyság, a milánói hercegség, Firenze városa, a velencei köztársaság, a ferrarai hercegség, az urbinói örgrófság,

Rimini és Bologna városa az egyházfő jóvoltából egész kusza szövédékebe bonyolódnak a tárgyalásoknak, szerződéseknek, békekötéseknek, támadásoknak és ellentámadásoknak, esküknek és árulásoknak, hittel erősített és megszegett fogadalmaknak, tett és visszavont Ígéreteknek, melyek felsorolásának nem volna sem vége, sem hossza.

A Ferrara elleni háborúban a velenceiek IV. Sixtus kérésére szövetségbe léptek a pápával. A szövetség azonban idővel nem kedvez Riario érdekeinek, mire a pápa nemcsak hogy cserben hagyja szövetségeseit és, hogy modern kifejezéssel éljünk, különbékét köt, hanem a velenceieket, akik a pápa óhajára elkezdett háború folytatását a történetek után most már kötelességüknek tartják, minden további nélkül kiközösítéssel fenyegeti. Ezt a tisztes politikát különben unokaöccse, II. Gyula még nagyvonalúbban megismételte utóbb a franciákkal szemben.

IV. Sixtus szívéhez azonban egész atyafiságából Pietro Riario állott legközelebb. Kivételes gyöngédséggel viseltetett irányában és Rómában az a hír járta, hogy Pietro a pápa fia. Nagybátyja trónraléptekor Pietro Riario egyszerű ferencrendi szerzetes volt, ettől kezdve azonban esőtől hullott rá az áldás és egymásután Konstantinápoly patriarchája, Firenze érseke, Sevilla érseke és Mende püspöke lett. Neki jutottak a legzsírosabb javadalmak, melyekből valósággal özönlött hozzá a pénz. Igaz, hogy az egyházfejedelemnek nem okoz nagy fejtörést, mire adja ki jövedelmét. Parádés lovakra, kecses színésznőkre, dicshimnuszokat zengő költőkre költi, körülveszi magát az élet minden kellemességével és nyakig úszik minden gyönyörűségben, ami azonban nem akadályozza meg abban, hogy halála előtt a sok jótétemény fejében nagybátyját ne igyekezzen lemondásra bírni, hogy helyébe magát választassa meg az Egyház fejének.

IV. Sixtus megsiratta unokaöccsét vagy fiát, akinek hálátlanságában nyilván nem vette észre a benne is megtalálható családi vonást és Girolamo Riarióra vitte át vonzalmát, aki a savonai vámhivatalban körmölt. Neki ajándékozta Imolában a vámszedés jogát, melyet Taddeo Manfreditől vásárolt meg. Egy másik unokaöccsének a Szent Péter örökségét képező Sinigaglia és Mondóvi javadalmait adta oda s végül is Firenzére és Toszkanára magára vetett szemet. Itt két kemény fából faragott legény

állott leküzdhetetlen akadályként IV. Sixtus elé: Lorenzo és Giuliano de'Medici. A pápa résztvett a Pazziak fentebb már leírt összeesküvésében, melynek lelke az ő képviselője, Pisa érseke volt. A pápa egyik unokaöccse, Raffaele Riario a firenzei dómban éppen az oltár előtt állott, mikor Giuliano de'Medicit agyonszúrták. Lorenzót, akit nem tudott meggyilkoltatni, mert sikerrel kivédte a két törrel rárontó pap támadását, egyszerűen kiközösítette. Azután szövetséget kötött a nápolyi királlyal és az urbinói herceggel a firenzeiek ellen, akiket rákényszerített arra, hogy békéért könyörögjenek. A város legismertebb patriciusai kénytelenek voltak Rómába jönni és a Szent Péter-templom kapui előtt kérni a pápa bocsánatát. A *Miserere* gyászos hangjainak bugása közben a pápa vesszőjével érintette a térdeplő firenzeiek vállát, ezáltal tanúsítván, hogy megbocsátja nekik a támadást, melyet ő intézett ellenük.

Mikor Firenze elleni támadása kudarcot vallott, a pápa az egyházi állam főurai ellen fordult, nevezetesen a Colonnák hatalmas ghibellin családja és szövetségeseik, a Savelliek ellen. Az volt a szándéka, hogy unokaöccse javára megfossa őket jószágaiktól. Colonna bíboros protonotárius és Savelli bíboros az Angyalvár börtönébe került. A család nagyszámú híveitől lakott negyed, amelyben a Colonnák megerősített háza állott, megostromolták, előzőnlötték és kifosztották a pápai seregek, melyeknek a welf-párt fejei, a Colonnákkal hagyományosan ellenséges lábon álló Orsiniek segítettek. Miután itt tüzzel-vassal mindent elpusztítottak, Girolamo Riario vezetésével hozzáláttak ahhoz, hogy a Colonnák latiumi jószágait ugyanerre a sorsra juttassák. Közben a Colonna-család feje kieszközölte a pápától az Angyalvárba zárt fivérének szabadonbocsátását, avval a feltétellel, hogy Marino erődjét átadják a Szentszéknek. Ez meg is történt, Lorenzo Colonnát azonban Rómában a pápai vár belső udvarában másnap lefejezték. A hullát a Szent Apostolok templomába vitték s ott a meggyilkolt gyászruhás anyja hajánál fogva felemelte gyermeke levágott fejét: »Nézzétek fiam fejét és a pápa tisztességét! Azt ígérte nekünk, ha átadjuk neki Marinót, szabadon bocsátja fiamat! Marinót átadtuk neki és ő szabadon bocsátotta fiamat, de mindjárt meg is gyilkolta! Így áll szavának a pápa!«

A Romagnában Girolamo Riario Imola és Forli urává lett. IV. Sixtus tehát elérte célját.

Ez a nyers pápa, akiről Brantome azt mondja, hogy »soha pápa igazságszolgáltatásától nem rettegtek úgy, mint az övétől«, 1484 augusztus 13-án halt meg hetvenéves korában. Halálának elbeszélése Burchard szertartásmester híres Diariumában megrázó olvasmány. Alig zárta le szemét a pápa hajnali öt órakor, mikor körülötte mindent kifosztottak. Lakájok, lovászok, írnokok, főpapok valóságos lázban tömték meg zsebeiket és oldottak kereket a zsákmánnyal. A pápa holttestét a halottaszoba egy ajtajáról letépett függönybe göngyölték és a papagályszobába vitték, ahol meztelenül kiterítették az asztalon. Meg kellett volna mosni, de az összes vázák, kannák és mosdótalak eltűntek. A szakácsnak kellett behoznia az edénymosogatásra használt dézsát. Ing sem volt, hogy a hullát felöltöztessék, mert a rajtalevőt szétszaggatták mikor lemosás után letörülték a testet. Az egyházfő hulláját tehát ing nélkül tették bele a koporsóba és még el sem temették, mikor a nép már megrohanta az unokaöccsük, a Riariók és Roverek palotáit, mindent ízzé-porrá zúzva és tüzre dobva, míg a Colonnák az Orsiniakat támadták meg, hogy az üldözöjükhöz nyújtott segítséget rajtuk megtorolják. A bíborosok elretesztelték ajtóikat, elsötétítették ablakaikat és a körülöttük levő fegyverekkel sietősen bevették magukat házaikba.

Krisztus békéje, helytartója szíve szerint.

Mégsem szabad elfelejtenünk, hogy IV. Sixtusnak köszönhetjük a sixtusi kápolnát, melyet Michelangelo díszít festményeivel és a nőhangú fiatal emberek énekükkel. IV. Sixtus építtette a Santa Maria del Popolót, a Santa Maria della Pácét, a San Spirito-kórházat; érdeklődött az irodalom fejlődése iránt és a II. Pál által üldözött híres humanistát, Bartolomeo Platinát a Vatikáni Könyvtár vezetésével bízta meg. Ez a jelenet Melozzo da Forli egy bámulatos freskójának szolgál motívumul. Platina fekete talárban térdel a pápa lábainál, aki karosszékeben ül, fehérszegélyes vörös sapkával a fején. A profilban ábrázolt egyházfő arckifejezése nyers, kemény, akaratos. Mellettük áll Giuliano della Rovere bíboros, a későbbi II. Gyula.

IV. Sixtus megnyitotta a nagyközönség előtt a Vati-

káni Könyvtárat, melyet jelentékenyen megnagyobbított; rendezte a pápai levéltárat és pártfogója volt a könyvnyomtatásnak. Környezetében ott tündökölt a kor legnagyobb festői: Perugino, akinek freskói a sixtusi kápolnában később eltűntek Michelangelo festményei alatt, Pinturiccio, akinek művei alkalmasint a quattrocento összes festőinek alkotásai közül a legmodernebbül hatnak, a nagy Signorelli, Botticelli és Filippo Lippi, hogy csak a legfőbbeket említsük. IV. Sixtus azok közé tartozik, akiket mint a »nagy pápákat« szokás emlegetni.

* *
*

Utóda génuai ember volt, Cibo bíboros, aki a VIII. Ince nevet vette fel (1484—1492). A választást Borgia bíboros döntötte el, III. Calixtus unokaöccse, aki maga szeretett volna pápa lenni, de miután felbecsülte esélyeit és úgy találta, hogy ellenfeleinél kisebbek, gyors elhatározással eladta a maga és párthívei szavazatát Cibo bíborosnak.

Raffaele Maffei Volaterano kommentárjaiban így beszél VIII. Incéről:

»Ő volt az első, aki a pápák közül annak az akkor még új szokásnak hódolt, hogy nyilvánosan büszkélkedjen gyermekeivel és a régebbi előírások semmibevetelével elhalmozza őket javakkal.«

Hány gyermeke volt hát VIII. Incének? A kor szatiráírói disztichonjaikban, négy soros és egyébfajtájú verseikben néha tizenhatot is ráfognak, nyolc fiút és nyolc leányt. Néhány a pápasággal szemben ellenséges érzületű történetíró természetesen követte őket ezen az úton. Tényleg azonban csak két gyermekét ismerjük VIII. Incének: a híres Franceschetto Cibót, aki Lorenzo Magnifico leányát vette nőül és húgát, Teodoricét, aki egy gazdag génuai hitvese lett. Ami azt a ráfogást illeti, hogy botránnyosan elhalmozta őket jószágokkal, ellentmond ennek Lorenzo de' Medici levele, melyben éppen ellenkezőleg, szemére hányja a pápának ezirányú tartózkodását és túlzott mérsékletét.

Az az egy azonban biztos, hogy Franceschetto nyilván gyöngé és határozatlan jellemű atyját annyira hatalmában tartotta, hogy rábírta Girolamo Riario meggyil-

koltatására, csak mert magának akarta megszerezni Forlit, amellyel IV. Sixtus ruházta volt fel kedvenc unokaöccsét. A gaztettnek különben nem lett meg a kívánt eredménye, mert a meggyilkolt özvegye, Catarina Sforza, miután férje meztelen holttestét kidobta az ablakon, kastélyában olyan elkeseredett ellenállást fejtett ki, hogy a segédcsapatok Bolognából még idejekorán megérkeztek és visszaverték az ostromlókat. Franceschetto kárprótlásul megkapta Fervetrit és Anguillarát.

Fián kívül az unokaöccsök hada vette körül VIII. Incét, akik mint bandavezérek, verekedők és adott esetben mint uzsorások működtek s Franceschetto révén szabott áron büntetjenséget biztosítottak Rómában az orgyilkosoknak. 150 arany (39.000 mai frank) váltságdíj fejében, melyből Franceschetto kapta az oroszlánrészt, bárki nyugodtan meggyilkolhatott akárkit.

1490-ben a pápa súlyosan megbetegedett. Életét féltették. Néhány híve köréje sereglett, fia azonban okosabbnak tartotta a pápai kincstár elemelését. Néhány kardinálisnak gondja volt arra, hogy idejekorán elfogják a Toszkánába vivő úton.

VIII. Ince kötelességének érezte, hogy IV. Sixtusnak a nápolyi királyság elleni harcát folytassa és hogy célját elérje, támogatta a nápolyi főurak lázadását Ferdinánd király ellen. A Colonnák és Orsiniak ellenségeskedése ez alkalommal újból fellángolt, csak hogy most a Colonnák állottak a Szentszék oldalán. Az Orsiniaknak pompás katonai szervezetük volt. Attól való félelmében, hogy győzelmesen vonulhatnak be Rómába, a pápa visszahívta a rablóbandákat, melyeket elődeiknek sikerült kiűzniök. A nápolyi király katonái előnyomultak és közeledtek az Örök Város felé. VIII. Ince békét kért és cserben hagyta a zendülőket, akiket Ferdinánd halomra öletett.

A katonai vállalkozásaiból kijózanodott VIII. Ince, akiben valóban semmi háborús hajlam nem volt, ettől fogva a béke műveinek szentelte erejét. Meg kell adni, hogy kormányzata következtében Rómában és az egyházi államban bőség és viszonylagos rend uralkodott. Hathatósan küzdött az ellen, amit ma árdrágításnak hívnak. Alattvalói ez okból áldották pápai uralmát. Az igazságszolgáltatás érdekében végzett munkáját is dicsérték.

Mások azonban hevesen bírálták politikáját. Amire Pierre Bayle ezt írja: »Látható, milyen nehéz pápának lenni: gáncsolják a pápákat, ha résztvesznek Európa politikai ügyeiben, de gáncsolják őket akkor is, ha nem avatkoznak bele, mert akkor semmi hasznot sem hajtanak a köznek. Guicciardini ilymódon ítélte meg VIII. Incét.«

IV. Sixtus utóda kitűnő megjelenésű, szép férfi volt, akinek modora nyájas, egyesek szerint túlságosan nyájas volt. Szellemi képessége és tanultsága a humanizmusnak ebben a korában vajmi csekély volt. Nagy szenvedélye nem a könyvek voltak, nem a szobrok és nem a festészet, hanem az ékszerek, melyeket derűre-borúra vásárolt. Egész ládákat töltött meg velük. Fösvény embereknek nagy örömük telik benne, ha gyöngyök, drágakövek és aranyholmik ragyognak kezükben. VIII. Ince nyilván ezekhez tartozott.

Az arany szeretete bírta rá a Baj azét szultánnal, a Racine drámájában szereplő Bajazettel kötött egyezményre is, mely nem vet jó fényt a pápára. A szultánnak volt egy Dsem nevű fivére, aki a trónra pályázott. Dsem a rhodusi lovagok fogságába jutott és a pápa a lovagrend nagymesterétől, Aubusson Pétertől, elhozatta magához. Bajazet vetélytársának birtokában a pápa évi 40.000 aranyat, mai értékben tízmillió frankot fizettetett magának a szultánnal, hogy a veszedelmes trónkövetelőt lakat alatt tartsa. Nagylelkűségét megtetézve, a szultán még egy becses ajándékot is küldött az egyházfőnek: a szent dárda vasát, melyet II. Mohammed talált volt 1453-ban, Konstantinápoly bevételekor a templomi kincstárban. VIII. Ince nagy pompával mutatta meg a tisztelt ereklyét a Vatikán loggiájáról. A francia királynak Sainte Chapelle-ben, a német császárnak Nürnbergben ugyancsak megvolt a szent dárda vasa, egy negyedik példány pedig, melyet az első keresztes-háborúban találtak meg, valahol elkallódott.

Mikor Lorenzo Magnifico 1492-ben fiát, Giovanni de' Medici bíborost, az akkor tizenhétéves későbbi X. Leót Rómába küldte, ezt mondta neki:

»Minden bűnök gyülekezőhelyére mégy és nehéz dolgod lesz, ha tisztességes akarsz maradni.«

A bűnök e gyülekezőhelyének Infessura és Burckhardt egy-egy tömör leírását adják:

»A papoknak és a Kúria tagjainak élete olyan volt hogy alig akadt közöttük, aki ne tartott volna magának ágyast vagy legalább is kurtizánt, Isten és a keresztény hit nagyobb dicsőségére.« (Infessura.)

»Minden emberi és isteni tekintet megszűnt: mennyi megbecstelenítés és vérfertőzés, micsoda romlottsága a lányoknak és fiúknak! Mennyi ledér nő Szent Péter palotájában! S hozzá egész sora a kerítőknak; nyilvános házakban több illemet találni!« (Burckhardt.)

És odább: »A kolostorok nagyrészből megtűrt ház lett.« Annyi bizonyos, hogy békésen megtűrték őket.

A templomokban olyan zsidóvásár volt, mint a piacon. »Oh, asszonyok, — kiáltá Sienai Bernát egyik beszédében — micsoda zenebona ez? Mikor reggel misét mondok, ti olyan lármát csaptok, hogy azt hiszem, egész sereg liba gágogását hallom. Giovanna! kiáltja az egyik, Caterina! a másik, Francesca! a harmadik. Ilyen magatokba szállással hallgatjátok ti a misét!«

VIII. Ince szükségesnek látta, hogy megújítsa II. Pius elfelejtett rendeletét, mely megtiltotta a papoknak, hogy kocsmákat, játékbarlangokat tartsanak és léha hölgyeknek udvaroljanak. De rendeletekkel nem lehet az erkölcsöket megjavítani.

VIII. Ince Rómában halt meg, 1492 július 25-én. Mint a korabeli pápák közül a legtöbbnek, neki is zsidó orvosa volt. Ez úgy vélte, hogy meghosszabbíthatja a pápa életét, ha három kisfiú vérével fecskendezi ereibe. Infessura részletesen elbeszéli a borzasztó történetet. A három szerencsétlen gyermek elpusztult, a zsidó elmenekült és a pápa meghalt.

A VIII. Ince pápasága alatt történt események nem olyan jelentéktelenek, mint általában hinni szokták. A legmesszehatóbb következményekkel az a felszólítás járt, melyet Ince pápa a nápolyi királlyal, Aragóniai Ferdinánddal való torzsalkodása közben intézett VIII. Károly francia királyhoz, hogy érvényesítse a lilimos koronának a pápa által ünnepélyesen elismert jogát a nápolyi királyságra, Anjou Károly örökére.

AZ OLASZ DICSŐSÉG FÜSTJE

A nápolyi kérdés.

A nápolyi királyság, melynek neve Olaszországban egyszerűen csak a *Királyság* volt, a Szentszék világi hatalmának nagy vetélytársa, hagyományos ellenfele. Mindkét állam az elsőbbséget igyekezett magának megszerezni Olaszországban s így az összeütközés nem maradhatott el. Emellett a pápa jogot formált a királyság feletti fennhatóságra és évi adóra, mert az egyházi birodalomnak és Nápolynak közös határai voltak.

Ilyen körülmények között végzetszerű volt az ellentét a római Kúria és a nápolyi uralkodóház között. Ez akkor éppen az aragoniai Ház volt. Nem csoda, hogy a pápa figyelme Franciaország felé fordult. A bíborosok közül Giuliano della Rovere, a későbbi II. Gyula unszolta VIII. Incét a leghevesebben, hogy erre az útra lépjen és 1486 márciusában valóban Franciaországba utazott a pápának avval a megbízásával, hogy hozza magával a francia trónkövetelőt.

Ilymódon maga a pápa volt az, aki VIII. Károly lelkében — az olaszok alacsony termetére való tekintettel Kis Károlynak nevezték — égbe törő reményeket ébresztett.

Anjou René provencei gróf és nápolyi király in partibus, aki a »jó René király« melléknéven ismeretes, 1480 július 10-én meghalt és unokaöccsére, Maine grófjára hagyta a nápolyi királyságra formált jogát avval a kikötéssel, hogy elhalálózása esetén a jog a francia királyra származik át. Maine grófja 1481 december 11-én meghalt.

Honnan származott ez a jog? A nyers Anjou Károlytól, Szent Lajos fivéréől, aki Dél-Olaszországban szerzett magának királyságot, az akkor úgynevezett két Sziciliában, Sziciliában és Nápolyban, melyeknek investitúráját 1625-ben kapta meg IV. Kelemen pápától.

A szicíliai vecsernye néven ismert zendülés (1282 március 31) a segítségül hívott III. Aragóniai Péter győzelmes hadjárata után kikergette az országból Anjou Károlyt.

Ettől kezdve az aragoniai ház és az Anjouk egymás mellett uralkodtak, amaz Palermóban, emezek Nápolyban. 1438-ban Johanna nápolyi királynő, akinek nem voltak gyermekei, behívta országába a már említett Anjou Renét, Provence grófját, aki ily módon a trón törvényes örökösévé lett. René engedett a hívásnak, de mert sem pénze, sem elegendő hadserege nem volt, kénytelen volt meghátrálni egy másik aragoniai, V. Alfonz elöl, aki Johanna királynő végrendeletének valódiságát vitatta (1442). Úgy látszik különben, a jó René király nem vette túlságosan szívére a dolgot. Visszatért Franciaországba és ott fényűző életet folytatott; maga is művészember lévén, művészekkel és költőkkel vette körül magát. Képzelné sem lehet a jóléttől és egészségtől kicsattanóbb alakot, mint ez a René király, ahogyan a korabeli festők képein előttünk áll.

A két Szicília királysága ily módon ismét egyesült egy aragoniai fejedelem uralma alatt. Nagylelkű (V.) Alfonz halála után azonban az olasz államok újból különváltak. Alfonz fivére, János, aki Aragónia trónján követte, Sziciliát kapta, Ferdinánd nevű fia — törvénytelen fia — pedig a nápolyi királyságot. Evvel szemben René király, aki jogáról nem mondott le, ezt a jogot, mint már mondtuk, Károlyra, Maine grófjára hagyta, akiről a francia királyra volt szállandó. XI. Lajos ilyenformán a gróf 1481 december 11-én bekövetkezett halála után jogszerű örököse volt a királyságnak, melyet Szent Lajos fivére alapított a tizenharmadik században. A jog róla utódára VIII. Károlyra szállott, aki a Szentszék jóvoltából foglalkozni kezdett avval a gondolattal, hogy igényének érvényt szerez.

Néhány újabkori történetíró tagadja VIII. Károly jogainak érvényességét, de alaptalanul. Szerintük Anna

királyné és Anjou René végrendeletei ellentétben állanak IV. Kelemen 1265-ben kelt bullájának intézkedéseivel. Erre csak azt lehet mondani, hogy a pápának, mikor Anjou Károlyra ráruházta a hercegséget, nem volt joga arra, hogy szakítson a hűbéri szokásokkal, VIII. Ince pápa ellenben, mikor a francia királyt Nápolyba hívta, jogosan változtatta meg előde határozatát. Különben is a kérdésnek édes-kevés jelentősége van.

Nagyon indokolt a megjegyzés, hogy az okos, gyakorlatias szellemű és kalandos vállalkozásoktól idegenkedő XI. Lajos minden jogcíme és a pápa minden kérése dacára sem bocsátkozott volna a nápolyi kísérletbe. VIII. Károly ellenben még fiatal volt, hevesvérű, becsvágyó és a lovagregények eszmekörében élő középkori jelenség. XI. Lajos bizonyára azt sem tette volna meg, amit VIII. Károly, mikor a barcelonai szerződésben (1493 január 19) visszaadta az aragoniai királynak Roussillont és Cerdagnet, melyeket százezer tallér kölcsön fejében zálogba kapott. XI. Lajos sohasem adta volna ezeket a tartományokat vissza, hacsak nem készpénzfizetés ellenében: VIII. Károly egy garas nélkül lemondott róluk, hogy szabad kezet kapjon Olaszországban. XI. Lajos abba sem ment volna bele, hogy Miksa császárt visszahelyezze Artois és a Franche-Comté birtokába, csak hogy jóakarátú semlegességét biztosítsa magának, noha ezeket a tartományokat Miksa hozományul adta Margit nevű leányával, aki VIII. Károly menyasszonya volt és akit ez 1493 június 12-én visszaküldött atyjához, hogy Bretagnei Annát vegye nőül.

Olaszok Franciaországban, franciák Olaszországban.

Burckhardt úgy véli, hogy Franciaország beavatkozása az olasz ügyekbe akkor is szükségképpen létrehozta volna előbb a nápolyi, azután a milánói kérdést, ha maguktól nem vetődtek volna fel.

Az összeköttetés a két ország között félszázad óta egyre sűrűbb, gyorsabb, elevenebb lett. Az olasz városokban összeecsődül a tömeg, hogy meghallgassa a francia utcai énekest. A kapcsolat a két országbeli kereskedők és bankárok között szorossá és élénkké vált. Génua,

Lucca és Firenze pénzváltóinak és nagy kalmárjainak a legfontosabb francia városokban irodáik és képviselőik vannak. Montpellier, Marseille, Bordeaux, Cahors, Párizs, de Nantes és Rouen piacai is tele vannak olasz kereskedőkkel (Lucien Romier). Pénzügyi tekintetben Lyon olasz város lett és külsőleg is olasz város képét mutatja. A Rhone partjain a »firenzei náció« befolyása a királyi kormányra mind érezhetőbbé válik. A Sauli-család kapja azt a kiváltságot, hogy a Provenceban, Dauphinéban és Burgundiában kereskedjen. Ők adták később VIII. Károlynak a pénzt hadjáratához. A Capponiak 1490-ben engedélyt kapnak a királytól arra, hogy adósaikat kiközösítsék. Egyikük, Francesco Capponi megszerzi Ambérieu és Crévecoeur uradalmakat. Elete utolsó évében, mikor Lyonban éhínség dühöngött, több hónapon át a város három-négyszáz lakosát ő élelmezte. Tommaso Guadagni, aki a Magnifico melléknevet kapta, Beauregard, a Laval grófság, a burgundiai Verdun, a forezi Saint Jean és a languedoci Saint-Victor ura volt, amely uradalmakhoz rövidesen Lunelt és Galarguest csatolta (1537). A francia király neki biztosította a Rhone, a Saône és az Isère sóbányászatát. Fia, II. Tommaso a király hadnagya volt Lyonban és kamarai nemes. Ezek a pénzváltók különben alig voltak összetéveszthetők nemes urakkal, dacára a hűbéri uradalmaknak és a hivatali címeknek, melyeket rájuk ruháztak. Nem egyre alkalmasint jól ráillett a mondás, melyet L'Estoile vágott oda Gianbattista de Gondinak:

»Külsejét nézve, inkább jó sertéskereskedőnek tarthatta az ember, mint nemesúrnak«.

Az Albizziak XII. Lajos és I. Ferenc hadseregének felszerelését szállították. Sokan ezek közül a Lyonban letelepedett olasz bankárok közül a városi tanács tagjai voltak. így Roberto degli Albizzi 1525-ben és Pietro Gabbioni 1550-ben.

Andrea Navagero velencei ügyvivő, aki 1528-ban járt Lyonban, ezt a leírást adja a városról: »Lakosokban gazdag és szépen épült, de az ottlakó emberek nagyrészt idegenek, mindenféle nemzetbeliek, főként azonban — majdnem mind — olaszok. A vásárok csábítják oda őket, az árukereskedelem és a pénzügyletek. A kereskedők legnagyobb része firenzei vagy génuai. Lyonban évente

nagy vásárt tartanak, amelyen roppant pénz folyik be, úgyhogy ez a hely egész Olaszország főbörzéje.«

A »firenzei náció« jelentőségéről és virágzásáról remek képet ad a Lyonban 1549-ben megjelent *Magnificence de la superbe entrée de Henri II. á Lyon*. Az apródjaiktól kísért firenzeiek bársonnyal és arannyal díszített paripákon lovagoltak.

I. Ferenc uralkodása alatt Lyonnak két olasz kormányzója volt: Teodoro Trivulzio, aki nagybátyját, Pomponiót követte hivatalában.

Az Alpesek két oldalán a fejedelmi családok, a nagy patriciusi és arisztokrata házak között hamarosan kapcsolatok alakultak ki, érdekközösségek, úgyhogy a firenzei patríciusokról szóló könyvének L'Hermite de Soliers ezt a címet adhatta: *La Toscane francaise* (1661).

A hatalmas Orsini-család, mely annyi kastélynak, erődnek, várnak és városnak ura volt, a francia párt feltétlen hívének számított. Az Orsiniak, mint a rómaiak mondták, születésüktől fogva szívükbe vésve hordták a francia korona nevét és címerét. A ferrarai Este-hercegek ugyancsak hagyományszerűen franciabarátok voltak, »anynyira, — jegyzi meg Brantome — hogy azt mondhatnók, ezek a nagy uraságok jobb, százszorta jobb franciák, mint sokan honfitársaink közül«.

A francia uralkodóház a Viscontiakkal és Mediciekkel társult, a Guisek a ferrarai hercegekkel, a Bourbonok és a Neversek a mantuai Gonzagákkal — és ezt a felsorolást még soká folytathatnánk. Már II. János Gian-Galeazzo milanói herceghez adta Izabella lányát, viszont a herceg leánya, Valentiné, Orleansi Lajoshoz, VI. Károly fivéréhez ment nőül, aki Asti grófja lett és akinek idősebb fia, Károly, XII. Lajos atyja volt. Ez a Károly Franciaországból oly szerencsésen kormányozta olaszországi birtokait, hogy az Asti grófság lakosai szívvel-lélekkel franciáknak vallották magukat. Cesare Borgia a César de Francé nevet viseli; Lorenzo de'Medici, Michelangelo *Pensierosó* 2L Anne de la Tourt veszi nőül és házasságukból születik Medici Katalin. XII. Lajos pártfogása és védelme alá veszi a kis Montferrat örgrófit, aki mint kisgyermek elvesztette szüleit; a király, mint Claude de Seyssel mondja, »igaz jóságú és atyai vonzalmú« gyámja lesz és Mademoiselle d'Alencont adja hozzá nőül. II. Henrik

a páрмаi hercegnőnek adományozza Quercy, Agenais, Villefranche kegyuraságát és Rouergue kormányzóságát, kárpoztulásul azért a »módfelett hitvány és embertelen cselekedetért«, melyet V. Károly követett el ellene és férje, Octavio Farnese ellen, mikor a hercegnő hozományát elkoboztatta. És a páрмаi hercegnő megbízásából az új birtokokat páрмаi ember, Girolamo Curtio kezeli. Ugyanerre a páрмаi hercegségre Lucrezia Borgia fiának, Ercole d'Este ferrarai hercegnek fáj a foga s mint magától érteendő dolgot javasolja a francia királynak, hogy mondjon le a hercegség birtokáról; hogy a Farneseket is rávegyék a JGgaikról való lemondásra, Chartres hercegséget adják nekik, mely Renée de Francé ferrarai hercegnő hozománya. Ez az egész csere-bere nem úgy játszódik-e le, mintha Parma, Chartres, Ferrara, Agenais és Quercy mind ugyanegy ország városai és tartományai volnának? És valóban nem vallotta-e magát Saluzzio örgrófja a francia király hűbéresének? Ludovico, II. Federico mantuai herceg fia Henriette de Nevers hercegnőt veszi feleségül. IX. Károly Senonches és Bresolles báróságokból *Mantua név alatt* hercegséget alapít számára. (1566 decemberében.) Egyben elismeri Nevers hercegének. Mantuai Ludovico alapította Neversben a cserépgyárat, melyek később oly jelentős virágzásnak indultak.

A francia király Brignano örgrófjának adományozza a Dauphinében fekvő Saint-Simphorien d'Ozon jövedelmét és ugyancsak átadja neki az ottani vámszedést is. Viszont d'Estouteville marsall fia Olaszországban Néni és Genzano, a nápolyi királyságban pedig Sarno grófság ura.

Olasz kapitány, Renzo Orsini védelmezi Marseillet 1524 augusztus 19-től szeptember 28-ig V. Károly seregei ellen, akiknek parancsnoka francia ember, Bourbon connétable és a hálás francia nép dalban ünnepli a vitéz védőt.

Egyházi téren még meggyőzőbb, amit látunk. Érsekek, püspökök és apátok utazgatnak egyik országból a másikba és igazgatják innen és onnan a püspökségeket és kolostorokat, anélkül, hogy a nemzeti különbség akár csak szóba is kerülne. Ha csak a kérdéses kor legjellemzőbb példáit akarnánk felsorolni, könyvünk több lapját kellene velük megtöltenünk. És ugyanezt a képet tárja eléink a hadsereg, az udvar, valamennyi parlament és egyetem.

Olaszországból nagy számban jöttek át nemes urak, condottierek, harcosok, kipróbált vezérek, hogy a lilimos lobogók alatt verekedjenek. Gianjacopo Trivulzio, aki Franciaország marsalljának méltóságára emelkedett, Agnadello, Novarra és Melegnano mellett küzdött. Ebben a melegnanói ütközetben a francia hadsereg egy részének, a baszk és gascognei csapatoknak az olasz Pietro Navarro volt a parancsnoka. Giovanni Carraccioli, Amalfi hercege, aki a francia okiratokban mint *prince de Melphes* szerepel, ugyancsak Franciaország marsallja volt. A Provenceban harcolt a császáriak ellen. II. Francesco mentuai örgróf pedig 1503-ban főparancsnoka volt az összes Olaszországban lévő francia haderőknek. Cosimo de'Medici toszkánai herceg egyik ügynöke 1542-ben megküldte urának az I. Ferenc seregeiben szolgáló olasz kapitányok névsorát. Egész sor nevet találunk itt, melyeknek viselői a leghíresebb családoknak sarjai: egy Guidobaldo, egy urbinói herceg, egy della Mirandola gróf, Mondovi kormányzója és húsz más.

Ugyanígy a tengerészetnél. Az expedíciót, mely 1524-ben a francia király nevében birtokába vette Újfundlandot, a firenzei Giovanni Verazzano vezette. Egy másik firenzei, Baccio Martelli, a francia tengerészetnél a gályák főparancsnoka lett. Emlékezetesek a pompás szolgálatok, melyeket a génuai Andrea Doria tett a francia fegyvereknek; ugyancsak ő védte Marseillet 1524-ben és ő verte meg 1828 április 8-án a nápolyi öbölben V. Károly hajóhadát. Virginio Orsini dell'Anguillara gróf I. Ferenc alatt »a francia keleti tengeri haderő főkapitánya«. Cristoforo di Lubianónak jut ki 1533-ban az a feladat, hogy mint a gályák kapitánya védelmezze a Provence partjait. Filippo Altovinetti gályakapitányi címmel Marseille kormányzója. A marseillei községtanács testületileg vállalja egyik lánya keresztapaságát, aki a keresztségben a Marseille nevet kapja. A húszéves korában meghalt hajadon csinos keresztneve sok olasz és francia költő lantját ihlette meg.

A francia udvarnál és a kormányban az olaszok a szóbanforgó korban a legfontosabb szerepet játsszák. René de Maulde, XII. Lajos történetírója, a milánói Galeazzo di San Severinóról mint Franciaország első miniszteréről beszél. XII. Lajos neki adományozta a szép kastélyt Meung-sur-Vévrebent, ahol Jeanne d'Arc és VII.

Károly tartózkodtak, mikor a dicsőséges szűz a király akarata ellenére elköszönt tőle, hogy északra menjen s az angolokkal és burgundiakkal megvívja az utolsó ütközeteket, fogságba és később máglyára jusson. Galeazzo ott volt Paviánál is és igyekezett a királyt lebeszélni arról, hogy felvegye az ütközetet. Karddal kezében esett el a harctéren, miközben I. Ferencet védte támadói ellen, amit a király Brantome szerint »egyszer majd meg fog köszönni neki«.

II. Henrik és bátyja, a bretagnei herceg, inkább olasz, mint francia szellemben nevelkedtek. Mesterük, Teocrano, Spanyolországba is elkísérte Őket, mikor túsul maradtak ott apjuk helyett.

Azoknak az olaszoknak felsorolása, akik VIII. Károlytól II. Henrikig udvari hivatalokat töltöttek be Franciaországban, mint főlovászmesterek, kamarai nemesek, udvarmesterek és királyi főkomornyikok, éppúgy több oldalt töltene meg, mint a főpapok előszámlálása, akikről már fentebb volt szó.

A francia diplomáciában is igen nagy volt az olaszok száma, akik körmönfontságukat, ravaszságukat és színlelnitűdésüket vitték a szolgálatba. A veronai Ludovico Canossa készíti elő a XII. Lajos és VIII. Henrik közötti szövetség útját. 1524 szeptember 16-án I. Ferenc Carpi grófját, Alberto Piot bízta meg, hogy nevében tárgyaljon a fegyverszünetről V. Károly és VIII. Henrik között. Piero Salviati lovag Franciaország követe a török szultánnál. Ezek a diplomaták és több más honfitársuk sértették az olasz politika minden csínját-bínját és nagy részük volt abban, hogy megteremtődött nálunk az a nagy diplomáciai iskola, mely egyedül tette lehetővé Richelieu és XII. Lajos terveinek megvalósítását. (Emilé Picot.)

Fölösleges, hogy rámutassunk az olasz művészek hatalmas munkájára, melyet a tizenötödik század végén és a tizenhatodik elején végeztek Franciaországban. Hasznosabb lesz, ha André Michel szavaival utalunk arra, hogy ez a mozgalom nem maradt egyoldalú. »Olaszország és Franciaország között inkább lehet kölcsönös befolyásról beszélni, mint egyetlen áramlatról, mely délről északra sodorta volna a már kialakult művészi eszményt.«

Tudományos téren is ugyanez a helyzet: míg Girolamo Aleandro (Jérôme Aléandre) olasz létére a párizsi egyetem

rektora lett (1513 március 18) és Nagylelkű Alfonz Nápoly ifjúságát Párizsba küldte tanulni, Arnaud du Ferrier, a parlament tanácselnöke, nyilvános előadásokat tartott a páduai iskolákban és a toulousei Jean de Coras a ferrarai egyetemen tanárkodott, ahol különben más franciák is tanítottak: J. Fr. Du Soleil a matematikát és J.-J. Orgeat a poétikát. Paul Viillard a pisai egyetemen, később Rómában olvas fel az antik irodalomról; Jean de Monluc, a későbbi velencei érsek, a római Sapiensa-kollégiumban oktat teológiát, Marc-Antoine Morét pedig ugyanott a humanisztikus tudományok tanszékét foglalja el.

A tizennegyedik század eleje óta a páviai egyetemet megtöltötték nemcsak a francia diákok, de a mesterek is. Az egyetem francia hallgatói által elért méltóságok élénken igazolják, milyen fontos szerepet játszottak ott: társaik bizalmából többen emelkedtek közülük a »juristák« és a »művészek« rektorának méltóságára, így a provencai Jacques Maure 1423-ban, a picardiai Francois Breuille 1447-ben, a burgundiai Pierre de Clerval 1460-ban, Jean de Luxembourg 1461-ben, Jean Trodon 1487-ben, a lyoni Gervais de Cayla 1518-ban, a szavojai Louis de Rions 1542-ben.

Evvel szemben az olaszok is igen számosan foglalták el Franciaországban a legelőkelőbb tanszékeket. Girolamo Aleandrón, a párizsi egyetem rektorán kívül a királyi kollégiumban, a későbbi Collége de Francéban mindjárt négy olasz tanár működött: Agagio Guidacerio és Paolo Paradisi, más néven Canossa a héber nyelvet tanította, Francesco Vimercati a filozófiát és Guido Guidiaz orvostudományt. Girolamo Acellini, más néven Balbi az antik irodalomról és a jogról tartott előadásokat Párizsban nagyszámú hallgatóság előtt. Tekintélye akkora volt, hogy az egyetem egy ünnepélyes ülésén (1485 március 14) nyilvánosan meg merte támadni a kor egyik leghíresebb tanárát, Guillaume Tardifot.

Ennyi érintkezési pont, az érdekek és az érzések ilyen egymásbaszövődése azt eredményezte, hogy az olasz ügyek francia ügyekké lettek. »Nem volt lakáj — jegyzi meg Montaigne —, aki ne tudott volna újságot Firenzéből és Ferrarából.«

Nem volt olyan Olaszországot érintő ügy, amely hidegen hagyta volna a franciákat, amihez hozzájárult a Fran-

ciaországba bevándorolt *fuorisciti* — az akkori francia nyelven *forussis* — hihetetlenül nagy száma. Ez a körülmény olyan fontos, hogy Lucien Romier a vallásháborúk eredetéről szóló kitűnő művében részletesen tárgyalja és meglepően éles megvilágításba helyezi.

Fuorisciti alatt az olasz városokból, hercegségekből és köztársaságokból számkivetettek értendőek. Ilyen volt Dante is, akit a firenzei welfek űztek ki, mint ghibellint a tizenharmadik század végén. Természetesen csak kevés író és tudós akadt köztük, nagy többségükben a patricius családok, az éppen uralmon levő klikkek ellenségei voltak. Láttuk már, milyen kegyetlenül bánt el ellenségeivel Cosimo de'Medici. Köztük gyakran találkoztak elszánt, minden vakmerőségre kész, indulatos jellemű emberek, akiknek gyűlölete és dühe nem ismert határt, ha azokra gondoltak, akik távol tartották őket hazájuktól. Akadtak soraikban pénzemberek, bukott kereskedők, jogászok, olykor bíboros főpapok is, nagy apátságok és püspökségek birtokosai, akik áldozatul estek az olasz városok egyik felét a másik fele ellen irgalmatlan harcokba sodró viszályoknak, abban az időben, mikor a fehérek a feketék ellen küzdöttek, a welfek a ghibellinek ellen, az Orsiniak a Colonnák és Savelliek ellen, a Santa Crocék Rómában a Della Vallék, az Albizziek, Strozziak, Pazziak Firenzében a Mediciek ellen. A jellem hevesége és a szenvedélyek szilajsága egyike a renaissance legkiütközőbb vonásainak. Mikor III. Gyula pápa fivére kételyét fejezte ki, hogy helyénvaló-e a hosszú háború a toszkánai herceg ellen, egy Firenzéből számkivetett öreg kalmár, Bindo Altoviti, aggastyán léte re megdől remegve így felelt:

»Én fiamat küldöm a harcba, aki világi; ha elesik, másik fiamat is elküldöm, aki Firenze érseke és én magam is elmegyek, hogy meghaljak a hazáért.«

Az olasz száműzöttek előzőnlötték Franciaországot és a legkülönbözőbb társadalmi osztályokkal keveredtek, melyekkel közölték érzéseiket, szenvedélyüket, gyűlöletüket. II. Henrik udvarában nagyjelentőségű szerepet játszottak.

A legfontosabbak közöttük a firenzeiek voltak s ezek fejei, a két Strozzi-fivér, Piero és Leone. II. Henrik becsülte és barátságával tüntette ki őket. 1554 július 20-án Pierót, az idősebbet, Franciaország marsalljává ne-

vezte ki, míg öccsére, Leonéra flottái parancsnokságát bízta és a gályák főkapitányának címét adta neki.

Brantôme Piero Strozzit a kiváló hadvezérek között említi. »Sajnos, — írja — ez a derék úr királyaink szolgálatában egész nagy vagyont kiadta és elköltötte, mert a több mint 500.000 tallérból, mellyel szolgálatbaléptekor rendelkezett, halála után mindössze 20.000 tallér maradt fiára. És mindezért nem kapott királyainktól nagyobb jutalmat vagy jótéteményt, mert nem volt tolakodó és sohasem kért. Igazán nemesszívű, nagylelkű és bőkezű férfiú volt.« A Strozzi-családnak Lyonban bankháza volt, melyből a francia királyok igen sok pénzt vettek fel. Cosimo toszkánai herceg úgy rettegett a két fivértől, Pierótól és Leonétól, hogy Franciaországban külön kémet tartott, akinek csak az volt a dolga, hogy őket szemmel tartsa. Az idősebbet szerette volna eltétni láb alól.

Piero Strozzi a híres ostrom alkalmából a nagy Guise herceggel Metzbe vette be magát a többi olasz száműzöttel együtt. Ezek mind kiváltak bátorságukkal, vitézségükkel és hasznos segítői voltak dicső vezérüknek. Piero Strozzi ügynöke vitte meg a királynak 1553 január 7-én a diadal hírért.

1558-ban, Calais visszafoglalásakor, két nápolyi menekült, Giulio Brancaccio és bizonyos Vespasiano, a salernói herceg szolgája tüzte fel elsőnek a döntő rohamnál a király zászlaját a bástyákra.

Piero Strozzit 1558-ban Thionville ostrománál halálos lövés érte balmellén, mikor éppen Guise herceggel beszélt és kezét vállára tette.

A nápolyiakról és milánóiakról, akik királyaink lobogói alatt sorakoztak, Brantôme még ezeket mondja:

»Elhagyták hazájukat és házukat és eljöttek éhezni Franciaországba, amint hogy láttam a salernói herceget, Sommá és Atri hercegeit, Gaiazzo grófját és Giulio Brancazzót, meg sok mást, akik az udvarnál voltak és ott több szánalmat, mint irigységet keltettek, mert jóformán éhenhaltak, sőt a salernói herceg meg is halt, nem hagyván maga után még az eltemetésére való költséget sem, amint magam láttam.«

Ez a salernói herceg — Antonello di San Severino — egyike volt azoknak, akik Giuliano della Roverével, a későbbi II. Gyulával együtt legjobban biztatták VII. Károlyt,

hogy indítsa meg olaszországi hadjáratát. A meghódított Nápolyba rögtön a király mögött vonult be, úgyhogy lovának feje a királynak farkát érintette.

Igaz, hogy nem minden francia szolgálatban álló olasz volt hős. Olyanok is akadtak köztük, akik elárulták a franciákat s akik a király környezetében szerzett összekötéseiket arra használták, hogy V. Károly ügynökei, azaz kémei legyenek.

* *
*

Helyénvalónak tartottuk, hogy ezt a rövid áttekintést adjuk az olaszok jelentőségéről Franciaországban a renaissance idején. Ezek a tények nemcsak az olasz háborúk természetére vetnek fényt, hanem művészettörténeti szempontból is figyelmet érdemelnek.

És hogy visszatérjünk az olasz háborúkra, láthatólag nem elég, ha magyarázatukat csupán VIII. Károly fiatalágában keressük, mely őt a »dicsőség füstje« utáni hajszára ösztökélte, vagy ha I. Ferenc lovagias érzületére, a renaissance remekeinek az Arno és a Tiberis partjára csalogató délibábjára utalunk. Vessünk számot az érzések és érdekek kusza sokféleségével, melyek a két országot összefűzik, a szálakkal, melyek a két nemzet között szövődnek és legalább is uralkodó osztályaikat arra készítetik, hogy kölcsönösen osztozzanak egymás érzéseiben és érdekeiben.

VIII. Károly és Bretagnei Anna.

VIII. Károlyt tehát Olaszországba hívta VIII. Ince pápa, aki emlékezetébe idézte a nápolyi koronához való jogait. Ince halála után utódja, VI. Sándor megismételte sürgető felszólítását és mindjárt trónralépte után Giovanni Batta Savelli bíborost küldte a királyhoz, hogy a *Királyság* meghódítására unszolja. Milánó kényura, Ludovico Moro ugyancsak erre buzdította. Ludovico Moro, akit barna arcszíne miatt neveztek így, fiatal unokaöccsétől, Gian-Galeazzo Sforzától ragadta el a koronát. Ez utóbbi 1476-ban, nyolcéves korában követte atyját, Galeazzo Maria milanói herceget a trónon. Utóbb nőül vette Aragóniai Izabellát, Ferdinánd nápolyi király lányát és ez azon volt, hogy visszaszerezze vejének az őt megillető trónt.

Ludovico Moro tehát a pápát támogatta Aragóniái Ferdinánd ellen, aki hatalmával arra kényszeríthette volna, hogy a koronát törvényes tulajdonosának adja vissza.

Végül pedig a nápolyi száműzöttek, Ferdinánd király Franciaországba menekült alattvalói is unszolták VIII. Károlyt, hogy érvényesítse jogait. Ugyanezt tette Giuliano della Rovere bíboros, a későbbi II. Gyula, aki a pápa haragja elől keresett és talált oltalmat Franciaországban. »Úgy várják a királyt, mint a Messiást — írja 1494 november 13-i kelettel a ferrarai herceg minisztere. — Mindenki lesi az új híreket.«

Nápoly meghódítása egyébként a fiatal király elgondolása szerint — VIII. Károly mindössze huszonnégyéves volt — csak lépcsőfok volt egy magasabb dicsőség felé. Nápoly birtoka megadta volna az óhajtott támaszpontot Konstantinápoly meghódításához és a Szentsír felszabadításához.

A fiatal király, aki huszonnyolcéves korában halt meg, a mi szempontunkból is érdekes személyiség. Több egykorú arckép maradt ránk róla, melyek közül különösen három figyelemreméltó egyéniségre vall. Az első a párizsi Nemzeti Könyvtárban található, kis fára festett olajkép egy 1190-ből származó latin kézirat bekötési tábláján; a második olasz eredetű terrakotta mellszobor, mely a firenzei Bargello-múzeumban látható és kifejező elevenességével hat; a harmadik Niccolo Fiorentino emlékérmé, ugyancsak Firenzében, az Uffiziákban. Mindhárom képen a megegyező vonások bizonyítékai az élethűségnek; nagy, nyílt szemek, melyek kiállanak üregükből és melyeknek kifejezése kissé vad; erős, madárcsőrre emlékeztető orr, igen nagy száj, lapos ajkakkal. Az olasz szobor összeszorított ajkakkal ábrázolja VIII. Károlyt, ami eltökélt kifejezést ad arcának, nyilván az olasz hadjáratok hatása-kép; a Nemzeti Könyvtárban lévő képen azonban a félig nyílt ajkak szívbeli jószágot árulnak el. A Nemzeti Könyvtár képen az áll rövid és csupasz, a firenzei szobron kis szakállt mutat. VIII. Károly szakálla vörösbe játszó. Sörtés haja, mely füleit betakarja, alul felgöndörödve hullik vállaira. VIII. Károly nyilván kistermetű, gyöngye és vézna testalkatú volt, kurta nyaka meghajlott, combja és lába vékony volt és hosszúsága nem aranylott testéhez, úgyhogy egész külseje csúnyának hatott. »Ez a legrútabb ember,

akit valaha is láttam«, írja Sebastiano de Galmi és Zaccario Contarini velencei ügyvivő is így nyilatkozik róla: »A király arca megdöböntően rút.« De ha felélénkült, vonásainak érdekes kifejezést kölcsönöztek belső indulatai. A kis Bretagnei Annát, aki akkor tizenhétéves volt, egyszerűen meghódította. VIII. Károly nagyon ideges volt és mozdulatai rángatózásnak hatottak. Sok illatszert használt, de mint régebben igen sok férfinél, a nőies pipere szeretete nála is összefért a harcos bátorságával, aminek nyilvánvaló jelét adta a Fornovo melletti ütközetben. Ehhez járult lelki jósága, könnyen fellobbanó természete és romantikus hajlama, mint háromszáz évvel később mondták volna. Nagy kedve telt a lovgaregények olvasásában. De az olasz követek mégis szigorúan ítélték meg: »Testre és lélekre egyaránt keveset ér«, mondja a velencei. Annyi bizonyos, hogy az olasz fejedelmek, államférfiak és diplomaták körmönfont ravaszsága, kétszínűsége és machiavellizmusa nagy mértékben elképesztették. Gyermeteg csodálkozásában egyszer így fakadt ki: »Micsoda rossz emberek ezek a lombárdok (az olaszokat értette) és főképpen a pápa!« Egy másik esetben pedig, mikor ismét rászedték, így kiáltott fel: »Minő gyalázat! És én mindig mindent megmondtam nekik!« Sokan együgyűségnek tartják ezt a kijelentést egy fiatal uralkodó szájából, de mi elragadónak találjuk.

Milánó kényura, Ludovico Moro érdekes képet festett a tanácsosaitól körülvevett VIII. Károlyról. »Láttam Astiban a királyt, tanácsosai körében. Ha valamilyen kérdést kellett megvitatni, az egyik játszani kezdett, a másik ebédhez ült, ki evvel, ki avval foglalatzkodott. Ha valamelyik mondott valamit, a többiek mind helyeseltek és nyomban elhatározták, hogy ilyen értelemben fognak írni. De alig szólalt fel egy másik, nyomban megmásították a döntést.«

»Ami az ügyek elintézését illeti, — írja Comines is — a király és tanácsosai teljesen rábízta magukat néhány udvaroncra, akiknek egyetlen gondjuk az volt, hogy harácsoljanak.«

Károly király neje, Bretagnei Anna, a kis »facipős hercegnő«, akit a király még tizenhatodik születésnapja előtt vett el, Brantome közlése szerint »szép és közepes« termetű volt, valójában azonban ő is igen kicsi és soványka,

azonkívül laposmellű is volt és sántított. Brantome szerint »egyik lába hajszálnyira rövidebb volt a másiknál, olyan kevéssel, hogy észre sem lehetett venni«. Valóban alig lehetett észrevenni, mert volt benne annyi hiúság, hogy rövidebb lábán magasabb talpú cipőt hordott.

Anna királynéről több miniatűr maradt ránk, a leghíresebb azonban, Jean Bourdichon tourainei arcképfestő munkája, nem nevezhető arcképnek, mert általánosan tartott vonásai egyáltalán semmit sem árulnak el eredetijéről. A királyné arca rajta miben sem különbözik az őt körülvevő szüzekétől és szentekétől.

Bretagnei Anna eszes, józan és okos asszonyka volt, azok közül való, akik, mint mondani szokás, a pénzesládán ülnek. Azonkívül szemes is volt, elővigyázatos és volt esze ahhoz, hogyan kell érdekeit megvédeni. Gondos nevelésben részesült, latin verseket írt és tudott valamelyest görögül is. Egész életében megmaradt az a »fine Cretonne«, akiről Brantôme beszél és mindig inkább Bretagne hercegnője volt, mint francia királyné; bretonjai rajongtak érte és a papság körében is igen népszerű volt, főként Olaszországban, ahol nagy érdeméül tudták be a római Kúria iránti hűségét. Velence ügyvivője a francia udvarnál, Zaccaria Contarini 1492 szeptemberében ezt írja róla: »A királyné tizenhétéves, külsejére kicsi és sovány, észrevehetőleg sánta, noha fatalpú cipőt visel és korához képest igen eszes, elannyira, hogyha valamit a fejébe vesz, mosolygással vagy könnyekkel mindig eléri. Nagyon féltékeny a királyra.«

A mindennapi életben Anna királyné egyszerűen öltözködött; fején bretagnei módra fehér főkötőt viselt s ez alatt látható volt a fekete kendő, mely a szívének oly kedves Bretagneban akkor még dívott. Ünnepeles alkalmakkor azonban királynői pompában és díszben mutatkozott. »Nagy kellemmel és felséggel tudta fogadni a külföldi fejedelmeket és követeket — mondja Brantôme — és ebben nagy kedve telt, mert ékesszólásával könnyen eltársalgott velük és francia beszédjébe helyel-közzel idegen szavakat kevert, melyet udvarmesterétől tanult.«

A »szép és tisztos hölgyek« jóízű történetírója még ezt jegyzi meg Anna királynéről:

»Ő volt az első, aki nagy sereg udvarhölgygel vette magát körül, mint az azóta is történik; mert igen nagy

kísérete volt asszonyokból és lányokból és soha senkit sem utasított vissza.«

Bretagnei Anna és VIII. Károly renaissance-fejedelmekhez illően mindketten nagy kedvelői voltak a művészi tárgyakkal és csecsebecséknek. Együtt laktak felváltva a plessis-lés-toursi kastélyban és Amboiseban; ez utóbbit ízlésük szerint rendezték be francia-flamand faliszőnyegekkel, melyek gyártása az akkori idők büszkesége volt. Az egyik teremben Mózes selyemre hímzett története tarkította a falakat, melyek készítői André Denisot és Guillaume Ménagier híres tourainei »szövőmesterek« voltak. A király magánlakosztályának szobái saját színeiben, vörösben és sárgában díszeltek. A léptek neszt elnyelték a keleti szőnyegek.

Nagy tévedés volna, ha a plessisi kastélyt komor és rideg királyi színhelynek képzelnök el. Lehet, hogy XI. Lajos emléke vet rá legendás árnyékot, azé a XI. Lajosé, akinek történelmi gyümölcsöskertje oly gazdag volt akasztottakban. A kor igényes, vaskos palotáival összehasonlítva, melyek Firenzében épügy, mint Rómában minden kényelem híján voltak, a kastély kecses és kellemes lakhely volt, francia születésű és Franciaországba vetődött építészek műve, akik közül megemlítenő a »három tourainei királyi építőmester« Jean Duchenin, Jean Thibaut és Jean Regnard. Sajnos, az épületből ma már csak igen kevés maradt.

Amboiseban a király katonai hajlamai gyönyörű fegyver- és páncélgyűjteményben éltek ki magukat, melynek darabjai közt kétségbevonhatatlan valódisága kincsek voltak találhatóak: Chlodwig kétélű csatabárdja, Dagobert király kardja, Nagy Károly pallosa, Szent Lajos szabályája, Szent Fülöp kardja, melyet oly derekasan forgatott Mons-en-Pévelenél és melyet Jó János — akinek mellékneve voltaképpen bátrát akar jelenteni — nem kevésbé jól használt Poitiersnél, Bertrand du Guesclin fejszéje, végül pedig Jeanne d'Arc pompás és fényes, a toroknál arany karikákból készült és vörösselyemmel bélelt vasíngye. Ehhez a gyűjteményhez VIII. Károly Olaszországból való hazatérése után még azt a kardot csatolta, melyet a fornovói csatában használt. (A részletek egy Amboiseban 1499 szeptember 22-én felvett leltárból valók.)

VIII. Károly Olaszországban.

Bretagnei Anna és VIII. Károly nem közönségesen okos nővére, Beaujeui Anna — »Franciaország legkevésebbé bolond asszonya«, mint atyja, XI. Lajos mondta róla — hiába próbálták az ifjú királyt egyesült erővel eltéríteni olasz terveitől. A nápolyi hadjárat elvégzett dolog volt. 1494 elején VIII. Károly a királyné kíséretében Lyonba ment, hogy ott felkészüljön az expedícióra. Összevonta hadseregét, élelmiszert gyűjtött, megszervezte az ellátást, a málhát az Alpeseken való átkelés megkönnyítésére ösvérek hátára kötöztette, közben pedig egymást érték a vitézi játékok és lovagi tornák. 1494 augusztus 29-én, pénteken VIII. Károly misét hallgatott, megcsókolta feleségét és lovára szökött.

1494 szeptember 3-án lépte át Szavoja határát. Hadserege, mint Brantome mondja, »látásra is ijesztő volt, annyi volt benne a gonosztevő és az igazságszolgáltatás elől megugrott lator, akinek hátára erőszakkal sütötték a liliomos bélyeget; jó verekedők, de nehezen ráncbaszedhetők«. A seregben 3600 lándzsás volt, 6000 bretagnei íjász, 6000 parittyás, 8000 puskás, 8000 svájci pikás és tekintélyes tüzérség.

»Ezek — írja Guicciardini — olyan tűzvészt és dögvést hoztak Olaszországba, hogy nemcsak az államok viszonyai változtak meg, hanem a kormányzás és a hadviselés erkölcsi is.« Olaszország területén öt fontosabb állam létezett: a Szentszék, Nápoly, Velence, Milánó és Firenze. Ezek mind éberrel vigyáztak arra, hogy egyikük se nőjön túlnagyra a többiek rovására. A legkisebb változást számon tartották és a legsilányabb kis erőd meghódítása nagy zenebonával járt. Ha pedig itt-ott fegyveres összecsapásra került a sor köztük, az erők olyan egyenlők voltak, a csapatok felállítása annyi időt követelt, a tüzérség olyan nehezen mozgott, hogy egy kastély ostroma egy nyáron át tartott és a hadjárat egész csekély vagy semmilyen véráldozattal végződött. A franciák megjelenése azonban, mint Guicciardini tovább elmondja, vihar módjára fenekestül felforgatott mindent, az olasz hatalmak között felborította az egyensúlyt és a közös érdekek minden gondját elsöpörte. »Városok, fejedelem-

ségek és a *Királyság* ellenséges betörések és zavarok prédái, egyikük sem gondol immár egyébre, mint saját külön érdekére. . . Váratlan és kegyetlen háborúk robbannak ki. Államokat hódítanak meg és vesztenek el kevesebb idő alatt, mint valaha egy falusi kunyhó megvételéhez kellett; hirtelen rajtaütéssel városokat ragadnak el, nem hónapok, hanem egyetlen nap alatt. Egymást érik a vakmerő és véres támadások. Ettől fogva az államokat nem hosszadalmas tárgyalások útján tartják meg és vesztik el, adják át vagy szerzik meg, hanem fegyveres kézzel a csatatéren.«

Szeptember 9-én a francia hadsereg Astiban volt. Közben azonban két fontos esemény történt, mely felbontással fenyegette az egész vállalkozást. I. Ferdinánd nápolyi király 1494 január 25-én meghalt és a fiatal Gian-Galeazzo, akinek koronáját Lodovico il Moro bitorolta, utolsó napjait élte. A bitorlónak, aki ezentúl zavartalanul uralkodhatott, Nápoly bukása époly kevéssé állott már érdekében, mint I. Ferdinánd és VIII. Ince elhunytja után a Szentszéknek. A pápának és a milánói hercegnek, akik elsősorban unszolták VIII. Károlyt hadjárata megkezdésére, nem volt többé okuk, hogy a vállalkozás sikerét óhajtsák.

VIII. Károly Pávián és Pisán keresztül megindult hadseregével Firenze felé.

1406 óta a pisaiak Firenze fennhatósága alatt állottak és csak nagy nehezen túrték a jármot. A franciák megérkezése kedvező alkalomnak látszott függetlenségük visszaszerzésére. Az érkezőket evvel a kiáltással fogadták: »Éljen a szabadság! Éljenek a franciák!«

Firenzében gyűlöltek Piero de' Medicit, Lorenzo Magnifico fiát. Mint egy kortárs mondja, »szenvedéiyes kedvelője volt az élvezeteknek és a nőknek, lobbanékony természetű, de különben jellem és szellemi kiválóság híjján való«. Uralma, mint minden tehetségtelen emberé, elharmkodott ballépések sorozata volt. Mivel a franciák közeledése őt is megrémítette, a toszkánai Sarzanában szerződést kötött velük, melynek egyik feltétele függetlenségüket biztosította a pisaiaknak. Erre a firenzeiek elkergették Piero de'Medicit (1494 november 9-én) és visszaállították a népuralmat, miközben kénytelen-kelletlen jó képet vágtak a franciák bejövételéhez.

VIII. Károly bevonulása 1494 november 17-én a legfényesebb külsőségek között ment végbe. Firenze utcáit erre az alkalomra új homokkal szórták be; az ablakból függönyök és szőnyegek lógtak. Az eső sajnálatosképpen megzavarta az ünnepeket és az aranyban pompázó papságot menekülésre kényszerítette.

A királyi menet élén négy dobos haladt, hordónagyságú dobjukat pergetve. Mögöttük a kürtösök és altisztek haladtak, a parittyások, az íjászok, a svájciak, egyrésztük súlyos kelevézeikkel, másrésztük két marokra fogott ember nagyságú karddal, melyet keresztben hátukra akasztva hordtak, hasukra kötve pedig még egy széles rövid kardot viseltek. Testhezálló nadrágjuk függőlegesen a király színeiben tartott vörös és sárga csíkokkal volt díszítve. Mögöttük jöttek az alabárdosok, ugyancsak a király színeiben. A fegyveresek, más szóval a lovasok követekeztek ezután szélestalpú papucsba bujtatott lábakkal a kengyelben; nagy lovaikon ültek páncéllal védett lábszárakkal, mellvértjük csillogott az aranytól és bőrkalapjukon libegett-lobogott a tolldísz. Fejük felett zászlók lengtek, részben Franciaország címerével, illetve a király színeiben, részben a különböző csapatok jelvényeivel ellátva. Ezután következett a királyi ház: nyolcszáz tündöklő páncélba öltözött nemes úr selyembe és aranyba bujtatott pikásokkal; végül nagyszerű mennyezet alatt VIII. Károly *Savoie* nevű szép fekete lován, arany fegyverzetben, gyönggyel és ékkövekkel dúsan kirakva, a vállairól aláomló hosszú kék királyi köpenyben, mely lovának hátát betakarta. Fején fehér aranykoronás süveg volt, fekete tollbokrétával, lándzsáját katonásan combjához szorította. A káprázatos menetet polgárok zárták be, a Nagytanács tagjai, bírák és pénzemberek.

De dacára ennek az egész pompának, a tömeg ujjongásának, a nagyon is olaszos barátságnyilvánításnak, a firenzeiek fogadtatása mögött ott leselkedett a bizalmatlanság. Nagy számban hoztak be a vidékről parasztokat, akik rendes ütközetben nem állták volna meg helyüket, de egy emberekkel túlsúfolt városban jól forgatták a kést. VIII. Károly kieszközölte, hogy a Firenzéből elűzött Piero de'Medici mint magánember visszatérhessen a városba, azután serege élén elindult Rómába. Ütközben érte utól a meglepő hír, hogy a pápai udvarnál a viszonyok

váratlanul megváltoztak. A Szentszék a franciákat hívta be a nápolyiak ellen, VI. Sándor ellenben, VIII. Ince utóda a nápolyiakat hívta segítségül a franciák ellen. Kétségtelen, hogy az új pápa is kényelmetlen szomszédnak tartotta Aragóniái Alfonzot vagy Ferdinándot a nápolyi trónon, a hatalmas francia király térhódítása azonban még sokkal fenyegetőbbnek látszott. Ijedtében VI. Sándor megerősítette az Angyalvárat, megtöltötte katonával és lőszerrel s Európa összes udvaraitól sürgős segítséget kért. Még a török szultán felé is kitérte karját. Baj azét görögül írt válaszlevelei a franciák kezébe kerültek. VIII. Károly lefordíttatta őket. Elképzelhető megütődése és felháborodása. Tovább folytatta előnyomulását, most már mint ellenség. Viterbóban katonái elfogták a szép Giulia Farnesét, a pápa kedvesét. Tisztelettel bántak vele, de fogolyként kezelték. A pápa kénytelen volt 3000 arany váltságdíjat fizetni érte. Közben megérkeztek a nápolyi király segédcsapatai és Rómát védelmi állapotba helyezték. VI. Sándor meg a város kapuit is elfalaztatta. Az olasz nép azonban nem sok kedvet mutatott arra, hogy ellenállásában támogassa. Ahol az ágyúk megjelentek, írja egy költő, »az erődök sietve bejelentették hódolatukat«.

A pápa kelletlenül jó képet vágott a hódítók bevonulásához.

Így történt, hogy VIII. Károly 1494 december 31-ikén diadalmenetben vonult be Rómába és a tömeg mindenütt »Francia!« és »Colonna!« kiáltással fogadta, mert ezáltal a Colonnák voltak azok, akik az őket gyilkoló pápai hatalom bosszantására ujjongó örömmel fogadták az idegeneket.

Firenzében VIII. Károly kifejtette egész pompáját, Rómában ellenben ereje és hatalma teljében akart megmutatkozni. Itt a menet élén az óriás termetű, félelmetes svájci és német zsoldosok lépdeltek hosszú lándzsákkal és roppant kardokkal. Katonásan tömött sorokban menteltek a sipok és dobok hangjára és fegyelmük bámulatba ejtette a rómaiakat. Utánuk a gascogneiak és a bretagneiak haladtak parittyáikkal, puskáikkal és íjaikkal. Gascogne viharedzett katonáinak festőién hanyag külseje élesen elütött a germánok marcona harciasságától. Ezután a nemesurak nagyszámú tarka, felpántlikázott, arany- és ezüstitlánccal ékes csapata következett; súlyos

szablyával és harci lándzsával kezében lovagolt mögöttük a király, ragyogó páncélban az arannyal hímzett karmazsin köpeny alatt, aranykoronás fehér süveggel a fején. Kétoldalt három-három vörösruhás bíboros haladt mellette.

VI. Sándor lovon ment elébe a királynak, aranyhímes dolmányban, spanyol övvel, oldalán karddal, fején félrecsapott süveggel, hogy szinte lerítt róla a jókedv. Spanyol testőrsége vígan csörtetett utána.

A király és az egyházfő túlradó nyájassággal köszöntötték egymást. Mikor azonban VIII. Károly azt kívánta a pápától, hogy ruházza fel a nápolyi királysággal, mint IV. Kelemen annakidején Anjou Károlyt, a pápa ismét olyan ömlengő hangon biztosította barátságáról és hűségéről, hogy mikor VIII. Károly 1495 január 28-ikán az élelmiszerhiány miatt hadseregével elhagyta Rómát, ezek a nyilatkozatok továbbra is érvényben maradtak, csak éppen investitúra nem követte őket. VIII. Károly ezenkívül megkapta a pápa ünnepélyes áldását, mely szertartás megrendezésében VI. Sándor felülmúlhatatlan volt.

Római tartózkodása alatt a francia király meglepte a város lakosait hitbuzgóságával; mindennap térdenállva, lehajtott fővel, imára kulcsolt kézzel hallgatta végig a misét.

A pápa iránti bizalmatlanságában VIII. Károly mindjárt Rómába érkeztekor kezébe vette a város egész közigazgatását. Mikor Rómából kivonult, biztonság okából még VI. Sándor félelmetes és hírhedt fiát, Cesare Borgiát is magával vitte túszul. De Cesarét nem olyan fából faragták, hogy el ne szökött volna. A királyi sereg Velletri-ben tábort ütött s a pápa fia lovásznak öltözve éjnek idején kereket oldott, míg Rómában az egyházfő az Angyalvár védelmének kiépítésén dolgozott, megkettőztette a helyőrséget és megrakta az erődöt hadiszerekkel.

Nápoly trónján I. Ferdinánd utóda, II. Alfonz közutalat tárgya volt. »Nála kegyetlenebb, erkölcstelenebb ember még nem élt«, írja Comines. A franciák közeledése hírére a nápolyiak fellázdak. Alfonz fia, II. Ferdinánd javára lemondott a trónról és 1495 januárjában Sziliciába menekült. Az új király, akit az olaszok Ferrandinónak neveztek, huszonötéves fiatalember volt. A franciák megjelentek Nápoly kapui előtt. A lakosság örömrivalgással fogadta őket. Erre Ferrandino is odébb állott és 1495

február 22-ikén VIII. Károly birtokába vette Nápolyt, melynek meghódítására fegyvert fogott.

Miután nagyobb erőfeszítés nélkül rövidesen a *Királyság* egész területére kiterjesztette fennhatóságát, a francia király hozzálátott, hogy szilárd alapokra helyezze és megszervezze hatalmát. Első intézkedései engedékenységre vallottak. Megerősítette a nápolyi kapitulációkat, melyek a királyság lakóinak »kiváltságaik« élvezetét biztosították, így kifejezetten elismerte a patríciusok és gazdag kereskedők előjogát »fehér valamint fekete« rabszolgák tartására. A renaissance tündöklő fényében a rabszolgaság intézménye mulatságos tréfának hatna, ha nem volna annyira szomorú; mégsem szabad csodálkoznunk rajta abban a korszakban, mikor a pápák is külön bullákban jogosították fel a keresztényeket arra, hogy embertársaikat szabadságuktól megfosszák és rabszolgáknak adják el.

VIII. Károly győzelmi mámorban úszott. Minden elbűvölte, amit maga előtt látott: a paloták, a kastélyok, a kertek és a — nápolyi nők.

Sógorának, Beaujeui Péternek így ír 1495 március 28-ikán:

»Nem képzelhetsz el magadnak olyan szép kerteket, mint ebben a városban láthatók. Hitemre, csak Ádám és Éva hiányzik belőlük, hogy földi paradicsomok legyenek, olyan szépek és úgy telve vannak jó és különös dolgokkal. Hozzá ebben az országban élnek a legjobb festők is, akik az elgondolható legszebb tetőket csinálják, melyekhez szépségben és gazdagságban nem is foghatók azok, amelyeket Beauceben, Lyonban és Franciaország más városaiban találni. Ezért néhány festőt el is viszek magammal és Amboiseban ugyanilyeneket csináltatok.« Az ifjú király nyomban meg is bízta Nicolas Fagot kárpitosmestert, hogy huszonnégy olasz festővel, építésszel, hímzővel, műasztalossal és aranyművessel induljon vissza Franciaországba. De a visszahatás nem soká váratott magára. A hódító hadsereg, melynek összetételéről már megemlékeztünk, egymásután a legszörnyűbb túlkapásokat követte el. A Monté San Giovannit rohammal elfoglalták. Az összes védőket legyilkolták és hulláikat a várfalról az árokba dobták. Igaz, hogy a kor erkölcsi megengedték a fegyveresen ellenálló városok kifosztását, de itt a győztesek igazi rémuralmat gyakoroltak. A nápolyi

királyságban a hódítók nem abban az elbánásban részesítették az országot, melyre az a barátságos fogadtatás után joggal számot tarthatott. Valóságos hajtóvadászat kezdődött és az okkupációból rablógazdálkodás lett. A jövedelmező helységeket a király emberei egyszerűen kisajátították. A fiatal VIII. Károly az élvezetek és az elébe táruló szépségek mámorában észre sem vette, hogy környezete mire használja hatalmát. De különben is kétséges, hogy gátat vethetett volna a visszaéléseknek. Néhány okos tanácsadója, akit Franciaországból hozatott, eredménytelenül próbálkozott vele.

A nápolyiak elégedetlensége nőttön nőtt, Olaszország pedig fokozódó aggodalommal látta a garázda martalócoktól kísért hatalmas vendég jelenlétét. Ugyanaz a két hatalom, amely VIII. Károlyt az országba csalta, a római pápa és a milánói herceg, franciaellenes szövetséget hozott létre. Az erre vonatkozó szerződést 1495 március 25-ikén kötötték meg Velencében. A következő hatalmak fogtak össze a francia király ellen: VI. Sándor, Ludovico il Moro, a velencei köztársaság, Katolikus Ferdinánd, Izabella királyné és Miksa császár. Április elsején a vatikáni testőrség Rómában minden indítóok és kényszer nélkül rátámadt a király egy ötszáz főnyi csapatára, amely éppen visszatérőben volt Franciaországba. Tizenötöt közülük megölték.

Ez a hír VIII. Károlyt éktelen dühre lobbantotta. Látta, hogy elárulták és pedig éppen azok, akiket legmegbízhatóbb szövetségeseinek tartott. Amilyen hirtelen természetű volt, nyomban elhatározta a visszavonulást, előbb azonban meg akarta szerezni magának azt az elégtételt, hogy ünnepélyesen bevonuljon Nápolyba, ami legalább is saját szemében fényesen igazolta az elért sikert. És valóban, a tavaszi öltözetben az ablakok mögött tolongó nápolyiak elé szép látvány tárult: a francia király fényes kísérettel vonult el előttük keleti császári pompában, koronával a fején, királyi pálcával és országalmával kezében, a vállára hulló császári palástban. Ebben a teljes díszben ment a székesegyházba, ahol ünnepélyes istentiszteletet tartottak. Másnap nagy lakomán látta vendégül az ország főbb urait és patríciusait, akik valamennyien hűségükről és hódolatukról biztosították, jól tudván, hogy az eskünek ugyan nem sok foganatja lesz.

1495 május 20-ikán a király elutazott. Hadnagyaúl Nápolyban hagyta Montpensier grófot, mintegy tízezer emberrel. Közben azonban már az ellene alakult Liga hadseregei megkezdték az előnyomulást.

VIII. Károly június elsején ismét átvonult Rómán. A pápa elmenekült. A táborukban megjelent követek kérésére a franciák elállottak attól, hogy Firenzén átvonuljanak. De az Appenineken való átkelés annál veszedelmesebb volt, mert Gian-Francesco Gonzaga, mantuai örgróf vezetése alatt megjelentek a velencei Liga csapatai, körülbelül 40.000 ember, kétszerannyi haderő, mint amennyivel a király rendelkezett. Az összecsapás 1495 július 6-ikán játszódott le Fornovo közelében, az Appeninek lábánál, a Poba ömlő Taro folyam partján. Nem törődve az ellenség számbeli fölényével. VIII. Károly rohamot parancsolt. A támadás lendülete megingatta és megfutamította a velencei csapatokat. A kis VIII. Károly derekasan verekedett. De a szövetségesek hadseregének néhány osztaga oldalról rávetette magát a királyi hadak székértáborára és kifosztotta a málhákat. Az egész ütközet egy órahosszat tartott. 3000 halott maradt a mezőn, köztük Rodolfo Gonzaga, Gian-Francesco nagybátyja.

Mindkét párt győzelemujjongásban tört ki. A franciák alaposan legyűrték ellenfeleiket és kétszerannyit öltek le belőlük, mint amennyit maguk elvesztettek; a mantuai örgróf ellenben diadallal vitte haza a meghódított zsákmányt. A győzelemben való hitének egy gyönyörű remekművet köszönhetünk, mert Gian-Francesco Gonzaga egy diadalát megörökítő festményt rendelt Mantegnánál a Santa Vittoria mantuai kápolnája számára. A kép a fornovói csatában viselt fegyverzetében ábrázolja Gonzagát térden a Szűzanya lábainál, aki áldó mozdulattal nyújtja fölé kitért kezét. A Szűz gyümölcscsel, virággal és madarakkal díszített diadalmennyezet alatt ül. Balján és jobbán a csaták védőszentjei, Szent György és Szent Mihály állanak hadifegyverzetben. Az örgrófnak profilban a Szűz felé emelt arca élethűen mutatja vonásait. A festmény a Louvrebán látható.

1495 október végén VIII. Károly hazaért Franciaországba. A nápolyiak ugyanazzal a tüntető lelkesedéssel fogadták II. Ferdinánd visszatérését, mint amellyel VIII. Károly érkezését üdvözltek. Gilbert de Montpensier,

akit VIII. Károly helytartójául hagyott Nápolyban, Comines szavai szerint »derék és bátor lovag volt, de nem nagyon okos és mindig csak délben kelt fel«. A fiatal Ferdinánd szilárd és nemes jellem volt, tele önzetlenséggel és jóakarattal. A pápa és egy másik nagy hadvezér, Gonzalo Fernandez de Cordoba segítségével Ferdinánd egy hónap alatt ismét korlátlan ura lett a királyságnak. Montpensier 1496 július 20-án maradék seregeivel megadta magát.

Firenzéből Bricjonnet bíboros ezt írta Bretagnei Anna királynénak:

»Kívánom, vajha látta volna Felséged ezt a várost és a sok szépet, ami benne van, mert ez a földi paradicsom.«

A fordulat minduntalan visszatér, valahányszor az akkori franciák Olaszországról írnak vagy beszélnek. »Mondhatom, — folytatja Briconnet — hogy hihetetlen ezeknek a mindennemű gyönyörűsége alkalmas helyeknek szépsége ... A király ma már nem becsüli Amboiset, sem bármely más birtokát Franciaországban.«

Egyetlen szállítmány műkincs, melyet az ifjú király Olaszországból hozott, 87.000 font súlyú volt.

XII. Lajos.

XII. Lajos követte elődje politikáját, dacára Bretagnei Anna fáradozásainak, aki élete egyetlen igaz szerelme volt és aki minden tőle telhetőt elkövetett, hogy eltérítse Lajost a külföldi kalandtól. Trónraléptekor első dolga az volt, hogy a francia király, tehát a legkeresztényebb uralkodó címéhez odabiggyessze a két Szicília királyának és Milano hercegének címét. A fentebb elmondottak igyekeztek némi képet adni az olasz hadjáratokról. A francia hadak általában könnyű győzelmeket arattak az olasz condottierek csapatain. Ezek a bandavezérek kevés kivétellel csapnivalóan rossz tábornokok voltak és ha maguk tudtak is verekedni, a hadviseléshez nem értettek. Guicciardini meglátogatta őket és résztvett tanácskozásaikon. »Vezéreink — írja — nem értenek a stratégiához, semmi egyebet nem tudnak, mint nyílt utakon lassan előnyomulni.« — »És nézzétek meg, kik harcolnak — írta utóbb Erasmus —: gyilkosok, útonállók, kockavetők,

tolvajok, a legtoprongyosabb zsoldoshadak, akik életük-nél jobban féltik nyomorúságos zsoldjukat.«

1499-ben XII. Lajos ismét meghódította Milánót, ahonnan Nápolyba akart tovább vonulni. A renaissance-korabeli olasz fejedelemségek állandó szokásához híven a nápolyiak is két pártra oszlottak. Az aragóniai párt a spanyol igényeket támogatta, az Anjou-párt pedig a francia ügy mellett szállott síkra. XII. Lajost ugyanaz a siker várta Nápolyban, mint elődjét, később azonban őt is ugyanaz a balszerencse érte utól. Belátta, hogy leg-főbb, sőt egyetlen ellenlábasai a spanyolok és ezért az uralkodó nápolyi király, III. Frigyes unokafivérének, Aragóniái Ferdinándnak olyan egyezséget ajánlott, amely szerinte minden kívánságát kielégítette volna. Ez az egyezés a nápolyi királyság felosztását jelentette. Ferdinánd az alkalmat felhasználva, Nápolyba csempészte csapatait, ahová XII. Lajos is megérkezett (1501). Mivel pedig most már birtokban volt, Aragóniái Ferdinánd a felosztásnál előnyösebbnek találta, ha mindent magának tart meg. És XII. Lajos néhányéves küzdelem után fel-adta a játszmát.

Az olaszországi háborúk ezzel befejeződhetnek volna. II. Gyula pápa újra lángra lobbantotta őket. Az egyházi államnak hosszú vonalon közös határai voltak a nápolyi királysággal. És II. Gyula, akinél harciasabb pápa soha-sem ült Szent Péter trónján, le akarta törni a velenceiek hatalmát, hogy vetélytárs nélkül uralkodjon az olasz fél-szigeten. Sikerült neki összehoznia a híres cambrai Ligát, melybe Miksa császáron és Firenzén kívül Franciaországot is belevonta. A franciák Agnadellónál tönkreverték a velenceieket (1509 május 14). Velence békéért könyör-gött és II. Gyula, aki így a franciák jóvoltából elérte célját, nyomban ellenük fordult: »Ki a barbárokkal!« A svájciakat és az angol királyt szólította fegyverbe Franciaország ellen. Az erre következő hadjáratban tűnt ki a nagyszerű Gaston de Foix, Nemours hercege, XII. Lajos unokaöccse. A már huszonkétéves fővel lángeszű hadvezér egymásután verte meg a szövetségeseket Bo-logna falai alatt, Bresciában és Ravennában. Ez utóbbi ütközetben azonban (1512 április 11) halálát lelta a győ-zelem szárnyai alatt, miközben a megfutamodott spanyo-lokat üldözte. »Igen sok sebe volt — írja Bayard lovag

első névtelen életrajzírója, — csupán állától homlokáig tizenégy vagy tizenöt, annak bizonyítékaul, hogy a nemes herceg egyszer sem fordított hátat.«

Az életrajzíró így folytatja: »Mikor a francia táborban értesültek az erényes és nemes nagyúr, a vitéz nemoursi herceg elestéről, olyan szomorúság fogta el az összes franciákat, hogy nem tudom, a kétezer gyalogos és kétszáz lovas fájdalma nem volt-e nagyobb minden nélkülözésnél és fáradságnál, melyet egész nap elszenvedtek, olyan nagy és határtalan gyászba borította valamennyiüket vezérük halála.« Az elbeszélő hozzáteszi: »Titkos meg egyezés értelmében ő lett volna Nápoly királya, ha tovább él.«

Az olaszok a »harc villáma« melléknéven tisztelték Gaston de Foixt. Karcsú, egyenes testtartású ember volt, pelyhedző szakállal, mély szemekkel, és arcának ámbra-színű sápadtsága érett gyümölcs színére emlékeztetett. Arcképe Paolo Gioviótól maradt ránk. Serdülő ifjúkorában esett el a harctéren, mint akkor mondták, még szinte ismeretlenül, de máris dicsőségesen.

A francia hadsereget a svájciak Novaránál megsemmisítették (1513 június 6), miközben az angolok megjelentek Calais előtt és a svájci landsknechtek Dijonhoz közeledtek. XII. Lajos békét kötött a pápával és visszatért Francia országba, ahol kevéssel utóbb meghalt (1515 január 1). A második nápolyi vállalkozás ugyanúgy zárult, mint az első.

T I Z E D I K F E J E Z E T

A FRANCIA MŰVÉSZET A TIZENÖTÖDIK SZÁZAD VÉGÉN ÉS A TIZENHATODIK SZÁZAD ELEJÉN

Az Alpeseiken túli civilizáció élénk csodálata, melyet VIII. Károly olaszországi útjáról hozott magával, a művészek és kézművesek bevándorlása, akiket a király Franciaországba küldött és hozott, »hogy ott olasz szokás szerint és modorban űzzék mesterségüket«, csakhamar minden mást túlszárnyaló fellendülését idézte elő az olasz renaissance művészetének Franciaországban. íme egyik főeredménye az »olasz dicsőség füstjének«, hogy Comines szavával éljünk.

Nem mintha az olasz művészet ismeretlen lett volna Franciaországban, vagy nem gyakorolt volna már korábban is valamelyes befolyást. Jean Fouquet miniatűrjeinek nagyszabású és dekoratív része olasz ízlést tükröztet. Fouquet maga csodálatra indította az olaszokat IV. Jenő pápa Rómában megfestett arcképével.

A legrégebb olasz művészeti alkotás, melynek Franciaországba hozataláról feljegyzések vannak, 1472-ből származik. IV. Károly anjoui herceg szép emlékműve ez, a mansi székesegyház kórusában. Avignonban és Marseilleben ott vannak az olaszra lett dalmát művész, Francesco Laurana szobrai és végül Mantegna hatalmas Szent Sebestyéné a Louvreben, mellyel egy, a Bourbon-családdal összeházasodott Gonzaga hercegnő díszítette Aigueperse templomát. Ugyancsak ő hozatta Franciaországba Ghirlandajót, akit az umbriaiak követtek, hogy Saint-Sernin

templomát Toulouse-ban és az albi székesegyházat freskókkal lássák el. Mindezek azonban csak szórványos, átmeneti megnyilatkozások voltak. Megváltozott a helyzet VIII. Károly visszatérésevel Franciaországba. Anatole de Montaiglon közzétette az ifjú királlyal Olaszországból bejött művészek és mesteremberek 1497-ben és 1498-ban kiutalt tiszteletdíjainak jegyzékét. Itt található többek közt Guido Mazzoni szobrász neve is, aki nemcsak VIII. Károly, hanem XII. Lajos udvarában is nagy kegyben állott.

Mazzoni Modenából származott. Sokat dolgozott a gailloni kastélyon, melyet »ókori külsejű harcosokat« ábrázoló domborművű érmekkel díszített. Ő készítette el VIII. Károlynak a Saint-Denisben megcsodált síremlékét is, melyet a francia forradalom a halhatatlan eszmék dicsőségére megsemmisített. Mazzoni kétségtelenül a Hotel du Petit-Nesleben letelepedett olasz művészek párizsi kolóniájához tartozott, melynek tagjai között ott találjuk Guido Paganinót, Montorsolit, a Della Robbiákat és Benvenuto Cellinit, a zseniális fecsegőt is.

Másfelől VIII. Károly Amboiseban olasz kézművesekből egész kis várost létesített, melynek lakói a festésztől a műasztalosságig a legkülönbözőbb iparágakat űzték és a király kedvenc székhelyének megszépítésén, átalakításán és feldíszítésén dolgoztak. Közülük való Pacello da Mercoliano, a »tájkertész«, aki olasz módra tervezte kertjeit azok mintájára, amelyeket VIII. Károly Nápolyban annyira megcsodált. Az olasz művészetnek ez a királyi pártfogás alatt álló központja túlélte VIII. Károlyt. 1502-ben Girolamo Solobrini kis majolikaüzemet alapít Amboise-ban.

A művészek közül, akiket VIII. Károly hozatott az Alpeseken túlról, két nagy építész is kitűnik: egy barát, Fra Giovanni Giocondo és a híres Domenico da Cortona, aki Boccador néven vált ismertté. Mindkettőnek neve előfordul az 1497 és 1498-ból kelt királyi számlákon.

Giocondo barát Veronából származott, ahol a Palazzo della Ragione (az ész palotája) az ő tervei szerint épült. 1495-től kezdve Franciaországban élt, ahol nemcsak a királynak dolgozott, hanem a párizsi tanácsnak is, melynek megbízásából készítette a kétfelől ucca módjára házsorokkal szegélyezett Notre Dame-hidat. 1505-ben

Gyula pápa visszahívta Olaszországba és őt bízta meg a Vatikánban folyó munkák vezetésével. Domenico da Cortona Giocondo fráterrel egyidőben érkezett Franciaországba. Indokolt tehát, hogy őt is azok közé a művészek közé soroljuk, akiket VIII. Károly hívott az országba. Működésének hatása itt még sokkal nagyobb volt, mint baráti sorban élő kartársáé. Míg Giocondo mintegy tízévi franciaországi tartózkodás után visszatért Olaszországba, a Boccador egész művészi pályafutása itt játszódott le. 1497-ben a számlákon mint »várcsináló« szerepel, Paul Vitry szerint »kétségtelenül azért, mert fejedelmi rendelői számára fából készítette el a tervezett épületek modelljét.« A Boccador Pierre Chambiges építőmesterrel karöltve építette a bámulatraméltó párizsi városházát, melyet 1871-ben a Commune alatt felgyújtottak.

Tudvalevőleg VIII. Károly előszeretettel az olasz ízlés iránt utóda, XII. Lajos is osztotta, I. Ferenc alatt pedig felülmúlhatatlan pompával bontakozott ki a francia talajba átültetett olasz művészet.

Hogy megértsük, mekkora jelentősége volt a szóbanforgó korszakban a királyi befolyásnak az olasz művészet elterjedésére, számba kell vennünk az ország kezdődő egységesítését és központosítását. Olaszországban egész sora állott fenn a kis fejedelemségeknek és egymástól független uralmaknak: a Szentszék, a nápolyi királyság, a milánói hercegség, a firenzei köztársaságba velencei köztársaság, a mantuai örgrófság, a ferrarai hercegség és a kisebb jelentőségű község hatalmak Veronában, Rimini-ben, Urbinóban és Pesaróban. Mindezek egymástól független és saját külön életüket élő művészeti központok voltak. Németországban ebben az időben ugyancsak megtaláljuk a császári hatalom mellett a szabad városokat, Augsburgot és Nürnberget, a választófejedelmek államait, Szászországot, Brandenburgot, Pfalzot, a mainzi, kölni és trieri érsekségeket, valamint a bajor hercegséget, melyek mind különálló és lüktető elevenségű székelyet biztosítottak a művészetnek. Franciaországban ellenben a királyi hatalom az egész országra kiterjedő egyesítési törekvés folytán lassanként magába olvasztott minden helyi eredetiséget.

Burgundia, Anjou és az alenconi hercegség elvesztették függetlenségüket; Anna hercegnő kettős házassága

Bretagne különállásának is véget vetett és Lajos orleansi hercegből XII. Lajos király lett. Az egykori tartományok közül csak Flandria őrizte meg tényleges önkormányzatát s nem véletlen, hogy a művészeti élet itt lendül fel a leg-hatalmasabban. Mindezen okok érthetővé teszik, hogy az idegen olasz művészet, melyet először a francia királyok és a királyi udvar karoltak fel, csakhamar az egész országban felülkerekedett.

André Michel ötletesen mutatott rá az olasz divat térhódításának egy további okára. A főként Olaszországból származó márvány használata oly mesteremberek alkalmazását tette szükségessé, akik feldolgozásához értettek és ezek, legalább is kezdetben, olaszok voltak. Továbbá a felhasznált márvány anyagszerű ékítményeket kívánt, holott a gót építészek francia talajból bányászott köveket alkalmaztak.

Tegyük gyorsan hozzá, hogy az olasz renaissance kezdetben korántsem talált Franciaország minden részében egyformán kedvező fogadtatásra. Sok helyütt komoly akadályok késleltették győzelmét. Könnyű volt az építészeket és tervezőket az új formáknak megnyerni. De annál nehezebb volt a pallérokat, kőfaragókat, ácsokat, kovácsokat és különböző más építéssel foglalkozó céheket behódoltatni a szokatlan új stílusnak, mert akkoriban ezek a mesteremberek mind formaalkotó művészek voltak. Ezeknél a király ízlése, a nagyuraknak és műpártolóknak a királyi hajlam után igazodó akarata, a Bocca-dor és Giocondo barát tervei semmit sem, vagy csak édeskeveset számítottak. Innen van, hogy az irány franciaországi uralmának ezt az első korszakát nem a francia formák elolaszosodása, hanem a két stílus szembeállítása jellemzi. Csak idők folyamán, XII. Lajos uralmának végével és I. Ferenc alatt alakult ki Franciaországban a két elem összeolvadásából az új stílus.

Az első jelentős épület, amely az új irány gyönyörű kibontakozását példázza, Gaillon kastélya Eure megyében. Felépítése XII. Lajos első miniszterének, Amboise bíborosának nevéhez fűződik. Körülbelül tíz évig dolgoztak rajta. Az építész kiléte még mindig vitás. Sokan ma is Fra Giovanni Giocondo mellett kardoskodnak. »A gailloni kastéllyal — írja Paul Vitry — olyan művet alkotott, amely elegendő volt ahhoz, hogy egy egész századot meg-

termékenyítsen.« Mások az egész művet francia mestereknek tulajdonítják: Pierre Fain roueni építésznek, aki állítólag a terveket készítette Guillaume Senault, Pierre Delorme, Colin Biart és Pierre Valence segítségével. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy az egész mű felfogásban és végrehajtásban, mint akkor mondták, olasz tervre és olasz modorra vall; de a kivitel és a kődíszmények szobrászata éppen félszűzségével és lazaságával elárulja a francia kezek munkáját, melyek akkor még járatlanok voltak ebben a formában.

A szép gailloni kastély is összeomlott a forradalmi előítéletek súlya alatt. 1793-ban eladták és majdnem teljesen lebontották. Az első építményekből már csak a négy toronytól közrefogott bejárati csarnok áll, a várta az órával, valamint a kápolna egy tornya. A kastély egy porticusa, melyet a forradalom alatt Alexandre Lenoir mentett meg, a párizsi Szépművészeti Iskola udvarát díszíti.

Gyakran elmondták és megismételték, hogy a renaissance korában a francia gótika a flamboyant stílus túlzásában a végsőkéig ment és az épületet oly bonyolulttá tette, hogy elodázhatatlanná vált a megújulás és leegyszerűsödés, melyet az olaszok hoztak. Ugyanígy állították később, hogy a tizenyolcadik század végén Watteau, Boucher, Fragonard és társaik művészete modorosságba és mesterkéeltségbe sülyedt, úgyhogy a Dávid nevéhez fűződő ellenhatás szükségszerű volt. Csupa közhely, melyet tudós képpel állítanak, a kézikönyvekben lenyomatnak, az egyetemen tanítanak és unosuntig elismételnek, csak éppen arra nem gondol senki, hogy alaposágukat ellenőrizze.

Éppen ellenkezőleg áll a dolog. A gótikus művészet, a »francia modor«, mint akkoriban mondták, sohasem volt élőbb, termékenyebb, új alkotásokban gazdagabb. »A flamboyant építészet — mondja helyesen Louis Gillet — egyáltalában nem aggkori elfajulása, elsatnyulása a gótikának, sőt inkább megifjodása.« És életét, egészségét, szépségét mindig ugyanaz a francia föld mélyéből, a francia néplélekből bugyogó nedv adja. A díszítés elemeinek ősképe a tizenegyedik és tizenkettedik század egészséges hagyományaihoz képest mindig a francia talaj vegetációja; csak épp az előző századokban kedvelt egyszerű formájú és levélzetű növényeket dúsabb, bonyolultabb rajzú

növényekkel helyettesítik: a cikória bájosan csipkézett levelével, páfránnyal, bogánccsal, téli magyalbokor ágaival. És a gótikus építészet ahelyett, hogy elsatnyulás vagy kimerülés jeleit mutatná, ellenkezőleg fejlődésre képes eszméket valósít meg, mint azt Viollet-le-Duc híres szótárában kimutatja. Ezáltal olyan technikai megoldásokhoz közeledik, melyekhez építészeink a tizenhatodik és tizenhetedik században bekövetkezett visszaesés után csak a tizenkilencedik században érkeztek el újból a fémkonstrukció segítségével.

Továbbá: a gótika, miután a »flamboyant« stílussal az építészetet a végsőkéig felgazdagította, önmagától, minden olasz segítség nélkül az egyszerűsödésre törekedett, mely akkor is eljuttatta volna a legtisztább klasszikus formákhoz, ha továbbra is nemzeti művészet marad. A XI. Lajos megbízásából épült cléryi Notre Dame-bazilika Orleansban bámulatos bizonyítéka ennek. Ugyancsak emellett szól a másodrendű templomok egész sora Normandiában és a Champagneban, közülök éppen a legbájosabbak. De vajjon kell-e jobb bizonyíték, mint Párizs szívében a hasonlíthatatlanul becses Saint-Jacques-torony? A Saint-Jacques-torony az 1508 és 1522 közti évekből származik, olyan időből tehát, amelyben az olasz renaissance nemcsak hogy elérte tetőfokát, hanem már túl is lépte. Leonardo da Vinci 1519-ben halt meg, Rafael pedig 1520-ban, ugyanabban az esztendőben, amikor Rault képfaragó a Tour Saint-Jacques legfelső részét mintázta. Álljunk meg egy pillanatra ez előtt a nagyszerű, erőteljes és minden pazar pompája mellett oly egyszerű építmény előtt. Állíthatja-e valaki, hogy ez a torony hanyatlóban levő művészet alkotása? Egész Olaszországban keresni kellene azt az építményt, amely szépségben felvehetne vele a versenyt. Mi a híres firenzei Campanile, Giotto műve, melyet V. Károly oly szépnak talált, hogy ékszeres ládában szerette volna magával vinni, mi a Santa Maria del Fiore tornya a Saint-Jacques mellett? Hol látható másutt ez az egyszerűség, ez az erő, mely a legfestőibb kivitellel és monumentális bőséggel párosul? Minden legapróbb részlet helyén van a nagy egészben és hatalmasságában lenyűgöző összbenyomássá olvad. És hogy tovább is Párizsban maradjunk, vajjon a tizenötödik század végén épült elragadó Hotel de Cluny dekadens műnek nevez-

hető-e? És Saint-Méry, melynek építése csak a tizenhatodik század derekán fejeződött be, vagy Saint-Gervais, melyen a kőművesek még 1578-ban is dolgoztak?

A szép chartresi templomtorony, Jean Texier, más néven Jean de Beauce építész alkotása, a tizenhatodik századból származik (1507). Vájjon méltatlan-e idősebb testvéréhez, mely a tizenkettedik században épült? Az amiensi székesegyház fából készült toronycsúcsát is csak a tizenhatodik században, 1519-ben állítják fel Louis Gordon és Simon Taneati ácsmesterek. És csak a tizenhatodik század második felében, 1568-ban emelik a beauvaisi székesegyház kereszthajója fölé a legmagasabb gótikus toronycsúcsot, amely magasabb az egyiptomi piramisoknál. Ugyancsak a tizenhatodik századból származik a metzi katedrális, melyet 1546-ban fejeztek be. Vagy menjünk el Rouenbe, ebbe az ízig-vérig gótikus városba, mely épületeivel, uccáival és közttereivel egyaránt múzeuma a gótikának: minden, ami benne van, abból a korból származik, melyet az olaszkodó műtörténészek a hanyatlás korának kereszteltek el. A csodálatos Beurretorny, melyből most az amerikai felhőkarcolók tervezői merítenek ihletet, 1507-ből való. Építője ugyanaz a Roland Leroux, akinek tervei szerint a székesegyház kapuja is készült (1509—1520). A csodálatraméltó Igazságügyi Palota ugyancsak Roland Leroux műve, akinek az építésben Roger Ango segédkezett (a tizenötödik század végén és a tizenhatodik elején). Az evreuxi templombejárat csak 1525-ben készült el. Folytassuk tovább a felsorolást? Könnyűszerrel idézhetnénk akár száz mesterművei a »francia modernak« ebből a korszakból, melyet merész nemtörődomséggel a hanyatlás és süllyedi's korszakává bélyegeztek.

Ugyanezt észleljük a világi építkezésnél. Egyik-másik nagyúr és gazdag polgár még nem hódolt be egészen a királyi ízlésnek, mely az olasz stílus mellé szegődött. Szépszámú bizonyítékot hozhatnánk fel rá főként Touraineből; de a párizsi Hotel de Gluny is ugyanezt igazolja. Az orleansi Blois bővelkedik csinos házakban, melyek építkezése a flamboyant stílust az új társadalom szükségleteihez alkalmazza. És mit szólunk Rouen és Lisieux elragadó faházaihoz?

Ugyanezt tapasztaljuk a szobrászat terén. Nem be-

szelve a francia templomok tizenharmadik századbeli hatalmas szoborműveiről, melyek semmi máshoz nem hasonlíthatók, azt mondhatni, hogy képfaragóink sohasem fejtettek ki olyan fényes, elbűvölően kecses és egyben szívhez szóló termékenységet, mint éppen a tizenötödik század végén. Toulousetól Dijonig, a Provencetól Picardiáig mindenütt káprázatosan gazdag és változatos virágzást találunk, mely nyilván a champagnei iskolában kulminál. Ezekben a kőszobrokban és színezett faszobrokban nagyszerű őszinteséggel bontakozik ki a néplélek izzó és gyermekes hite. Komoly és serény Szent Mártákat látunk fazékkal kezükben, hosszú szakállú Szent Pál apostolokat fenyegetően marokba szorított karddal, Évákat, akiknek arcáról sugárzik a finoman érzékeltetett asszonyi hamisság; bunkósbottal járó, kissé pórias, de szigorú és derék Szent Józsefeket, akiken látszik, hogy részben nekik kell vigyázniuk a Gyermekre; kecses Szűzeket, akiknek arcán olykor egy szemernyi kacérság látható, mert hát az Istenanya is nő. Madonnákat, akik gyöngéd szeretettel szorítják keblükre a kisdedeket.

Mindezekre a champagnei Szűzekre jól illik honfitársuk, La Fontaine verse:

A jó szív bennetek társul a józan ésszel.

»Nem sok hiányzik ahhoz, hogy elképzeljük őket, amint isteni tisztük végeztével nehéz köpenyüket lerakva, lenge öltözékben, egyszerű alsóruhában és lapos saruban a háztartás körül tesznek-vesznek... A tizenhatodik század elején Champagneban éppúgy, mint Touraine barátságos ege alatt gyönyörű tavasz fakadt, melyben az egyszerű természet, a kellem és jóízlés virágai nyílóttak a francia művészet kertjében . . .« (André Michel).

A francia szobrászok ebben az időben nem az elsenyvedő művészetből merítették ihletet, hanem az eleven életből és, mint Emilé Málé kimutatta, a Passzió-társaság által színrehozott misztériumokból.

Ez a színes, tarka, eleven, étellel teljes, ízig-vérig francia művészet, sajnos, belevész az olasz ízlés áradatába, amely elmosza, elfakítja, kitörli a kitűnő képfaragók népies színeit. Senki sem tagadja Jean Goujon nimfáinak olvatag szépségét az Ártatlanok Kútján, de mennyivel inkább szívhez szól Toulouseban a Cölesztin-rend Szent Pálja, a Saint-Pantaléon Madonnája, Troyesban a Made-

leine Szent Mártája, Chaourceban a csodálatraméltó Szent Sír vagy Raymond Koechlin gyűjteményének finom Évája dévaj fintorával.

Álljunk meg a charteresi kórus karzatát díszítő magas domborművek hasonlíthatatlanul szép sorozata előtt, mely a Szűz életének egyes jeleneteit ábrázolja. Minden csupa élet, csupa mozgás és — noha csupasz kőről van szó — úgyszólván csupa szín is; minden mozdulat élettől duzzadó, természetes, kifejező, minden alak megkapó, megindító, elbűvölő vonásokban az érzések legváltozatosabb sokféleségét fejezi ki, az emberábrázolás leg-tarkább indulatait. Szinte lehetetlen, hogy ennyi szépség láttán a művészet iránt fogékony francia szívet ne szorítsa össze a fájdalom arra a gondolatra, hogy ezt a lük-tetőén nemzeti művészetet egy idegen stílus sivár utánzása kedvéért cserbenhagyták.

S még hagyján volna mindez, ha a francia renaissance művészei a tizenötödik század első felének és közepének olasz szobrászaitól tanultak volna, annak az erőteljesen realista kornak szobrászaitól, melynek legkiválóbb, képviselői Donatello és Verrocchio és melynek alkotásaiba az életből merített alakok ábrázolása lehel lelket, a mozdulatok és taglejtések természetessége, a mindig »valamit mondó« arcok kifejezése, amire mindre példa Verrocchio Dávidja, Donatello Szent Györgyjei és prófétái, valamint a csodálatosan érző és átszellemült firenzei Madonnák. Ám a francia művészeket a következő korszak olasz művei ihletik meg, mindenekelőtt Michelangelo már csak méreteiknél fogva is utánozhatatlanul hatalmas alkotásai. Az egyik nemzedéktől a másikig végbement átalakulást jól jellemezte Vasari:

»Utódaikra (t. i. Donatello és Verrocchio utódaira) várt a feladat, hogy felfedezzék a tökéletes szépséget, mikor annyi más remekmű között a Laokoon-csoport, a Herkules, a belvederei torzó, a Kleopátra, az Apolló napvilágra került. Ezeknek a műveknek bája vagy komor fensége, a legszebb testeken tanulmányozott meztelenség gazdagsága és hajlékonysága, a sohasem kényszeredett, hanem mindig teljes természetességgel kidolgozott mozdulatok egyszerűben véget vetettek a száraz, nyers és merev modornak, mely azelőtt dívott.«

Ehhez azonban tudnunk kell, hogy a szobrok, me-

lyekről Vasari beszél, a már hanyatló pogány kor termékei, olyan koré, melynek művészeiből már hiányzott az eleven hit. Az antik művészet igazi remekeit, a milói Vénuszt, Praxiteles Apollóját, a Parthenon Metopéit, a samothrakei Nikét akkor még nem ismerték. Az olaszok, mikor ezeket az aránylag közepszerű szobrokat utánózták, még jobban elrontották őket. Figyeljük meg például a Szabin nők elrablását egy Jehan Boulogne, más néven Giovanni da Bologna Olaszországba szakadt szobrásztól, vagy az ugyanettől származó szökőkutat a Boboli-kertben. A renaissance francia párthívei a »nagy művészet« jel-szavával innen indulnak harcba az ellen a nemzeti művészet ellen, melyet fitymálólág »francia modor«-nak neveznek, hogy egy izmosan egyéni, festői eredetiség gyakran megkapóan őszinte alkotásait banális formákkal helyettesítsék, közkeletű mozdulatokkal, műhelyszagú drapériákkal, dagályos és kifejezéstelen figurákkal, melyeknek teste mesterkélt, kinyalt vagy felpuffadt és melyeknek arányait emberen soha senki sem látta. »Ez a renaissance — mondotta nagyon helyesen Marquet de Vasselot — nem a görög művészet újjászületése, hanem a már levitézlő firenzei művészeté.«

De még ha a fejlődése csúcán álló görög művészet, a Pheidias, Iktinos és Praxiteles nevéhez fűződő művészet legtisztább formáit választották volna is mintaképül, nem támaszthatták volna fel a lelket, a gondolatot, az érzéseket és indulatokat, melyek ama nagy művészeket mozgatták és mesterműveik megalkotására lelkesítették. Soha és semmi körülmények között nem érhetek volna el többet a formák hiú és meddő utánzásánál, lelketlen testeknél, kifejezéstelen arcoknál. F fiatal művészek hajoltak fürkésző szemmel antik szobormaradványok fölé és vettek róluk mértéket az ékszert tervező aranyműves aprólékos gondosságával. Mennyivel okosabban tették volna, ha a római Campagna akármelyik ökörhajcsárát veszik szemügyre csúcsos kalapjában, vagy a könnyed léptekkel arra sétáló csinos parasztlányt!

»A gótikus művészet az érzés hasonlíthatatlan szépségével túnt ki és saját eszmekörén belül tökéletes formanyelvet teremtett magának. A francia mezőknek ezt az egyszerű virágát, a régi Franciaországnak ezt az ártatlan szülöttét a klasszikus szellem elsorvasztotta, elhervasz-

totta. Ha meggondoljuk, mekkora pusztítást vitt véghez a remek troyesi iskolában az ízléstelen Domenico Fiorentino istenítése, ha azt látjuk, hogy a chartresi kórus karzatán Pierre Soulas remek művészete 1500 táján Francois Marchand hideg és cikornyás modorosságának kénytelen helyet adni és hogy a saint-michieli kriptán Légér Richer szép tehetsége belevész a színpadiasság sallangjába, sajnálnunk kell a sok egykori szépséget. Elrémülve látjuk a lelkekben támadt ürt és átkozzuk a »nagy művészet« szolamát, a nagyratörést, mely csak becézőneve a felfuvalkodott ürességnek.« (Louis Gillet.)

Az építészetben az eleven festői díszítést, mely a francia mezők virágaitól, a kertek növényeitől, a fák leveleitől kölcsönözte formáit és rokon volt a francia földdel, a francia levegővel, a francia napfényvel, kiszorították a dór, az ion és korinthosi oszlopfők, a kannelurák, pillérek, frízek, párkányzatok, meanderek, az akanthuslevelek, a tojások, diglyphosok és triglyphosok, melyek az olaszok a rómaiaktól és a rómaiak a görögöktől tanultak el, s melyek egyik átvételtől a másikig elromlottak és elkorcsosodtak.

»A középkori francia építészetben — mondja helyesen Viollet-le-Duc — minden szükséglet dekoráció lesz. A tetőgerendázás, az esővíz levezetése, a fény bebocsátása, a be- és átjárások az épület különböző emeletein, de még a kisebb tárgyak is, mint a veretek, a bádogzat, a vasösszekötők, a támasztékok, a fűtés és szellőztetés kellékei, nemcsak hogy nincsenek elrejtve, mint a tizenhetedik század óta a legtöbb épületen, hanem leplezetlenül látszanak és ötletes elrendezésüknél, a megvalósításukban érvényre jutó ízlésnél fogva emelik az épület szépségéi. A tizenharmadik század elejéről származó szép épületekről, ha még olyan pompásaknak látszanak is, egyetlen díszítés sem távolítható el, mert minden ornemens valamilyen célt szolgál.«

Ennél pontosabban és találóbban nem lehetne kifejezni a tényeket.

Elgondolható-e, hogy egy Alkibiades és Perikies korában kifejlődött görög építészet kielégítse a modern élet-szükségleteket? Az ókori görögöknek egészen más szokásaik voltak, a mindennapi lét náluk teljességgel különböző szükségleteket termelt ki; életük más éghajlat alatt

folyt és a nap olyan fényt árasztott rájuk, amely nem hasonlít az Ile-de-France egének tiszta, ezüstös enyhességéhez.

»A tizennegyedik és tizenötödik században — jegyzi meg Louis de Fourcaud — az építkezés a valósághoz igazodott, a stílust a szükségleteknek vetette alá. Azóta a művészeket a kész eszme, a formula, a megállapodás nyűge köti.«

Magában a renaissance-építkezésben, főleg az I. Ferenc uralkodását megelőző első korszakban, a hagyomány folytonossága, a megszokás ereje és — mint már mondtuk — a begyökeredzett szokások hozzájárultak sok régi elem fennmaradásához. De mi lesz belőlük azok kezén, akik az új divatból fejlesztik őket tovább? Ahelyett, hogy a szükségletek, mint Viollet-le-Duc mondja, a díszítmény motívumai maradnának, az építészek azon vannak, hogy néha a legfélszegebb, legesetlenebb és legotrombább módon elrejtsek őket. És hogyan hat az Olaszországból származó szép stílus északi világításban? A párizsi Notre Dame körvonalai mindig, a nap minden szakában felségesen rajzolódnak az égre. Napsütésben, ha az oszlopok előtűnnek az árnyékos háttérből, a Madeleine sincs híján bizonyos szépségnek, de szürke napokon, melyek a mi éghajlatunk alatt a leggyakoribbak, a komor épület úgyszólván nagy szivardobozra emlékezteti a szemlélőt.

Szerencsére maguk az életszükségletek — mert a királyi udvar művészi ízlése nem változtatja meg az egész nép szokásait — és az erős vallási hagyományok sokszorosan akadályozták a renaissance-képzelet szabad csapongását. Különösen a kastélyok és nagy polgárházak vázaikban és lényeges alkatelemeikben még soká megőrzik a hagyományos formákat; egészen I. Ferenc uralkodásáig, amikor az olasz lavina mindent elsodort, csak a díszítmények követik az olasz ízlést.

A középkorban művészeti téren teljes volt az egység, az alkatrészek közötti összhang. A renaissance érvényre juttatja az egyéniséget. A tizenharmadik században a művészek, akik egy székesegyházat megteremtettek és az abban ünnepelt szertartásoknak díszes keretet adtak, nem dolgoztak egymástól függetlenül: a templom egy nagy együttes közös munkája volt és ennek az együttesnek egyes tagjai egymáshoz igazodtak, egymással össz-

hangban dolgoztak. Az építész, a munkavezető, a kőfaragó, tehát a szobrász is, az üvegfestő mester, a zenész, aki a szent énekek dallamait szerezte és a templomok előcsarnokaiban előadott misztériumok írója egy nagy közösségben éltek, gondolkoztak és alkottak. Az egyes céheken belül a művészek, a pallérok, a képfaragók nem éltek külön életet és nem éltek semmivel sem különbségek között, mint szerényebb munkatársaik. A munkavezető és a szobrászmester éppúgy naponként kapták meg bérüket, mint többi társaik. Ha valamilyen okból elmaradtak, megvonták tőlük a napibért. Ezek a viszonyok egyformák voltak Németországban és Franciaországban. A nürnbergi Péter Fischer, a nagy művész, szobrász és bronzöntő, akinek Szent Sebaldus híres sírboltját köszönjük, egyszerű rézművesnek számít. És a kitűnő faszobrász, az ulmi Jörg Syrlin, mint asztalos szerepelt. Az olaszok megérkezésével ezek a családiasán patriarkális viszonyok megváltoznak. A művészből úr lesz. Bejáratos a királyi udvarba és ott mint nemes ember udvari méltósághoz jut; követi szolgálatokra használják fel s ellátják javadalmakkal, akárcsak a költőket, a főbb katonákat és a király kegyenceit. A művészetek elkülönülése után a mester és a legény közt különbség áll elő, végül pedig, és ez a legsúlyosabb, a művészet is eltávolodik a néptől. A középkor egész művészete éppúgy, mint a nagy és kis birodalmak, a nép lelkéből lelkedzett, belőle sarjadt, mint ahogyan a fa és a növény a földből nő ki. A görög, latin, római és firenzei formák felülkerekedése szétszakítja ezt a termékeny kapcsolatot. A templomok díszítésében, ablaktábláiban, szobraiban és festményeiben a nép megtalálta hitének és érzelmeinek eleven kifejezését; a nép inspirálta és vezette a művészeket s a művészek a néppel éltek, az ő gondolatait öntötték formába. A templom pedig a nép tanítására és oktatására szolgált. Emlékezzünk vissza Villon megható és keresetlen szavaira abban a csodálatos imában, melyet öreg édesanyja szájába ad:

*Femme je suis povrette et ancienne,
 Qui rien ne scay; oncques lettre ne leuz.
 Au moustier voy dont suis paroissenne
 Paradis peint, ou sont harpes et luz,
 Et ung enfer ou dampnez sont boulluz:*

*L'uny mc fait paour, l'oultre joye el liesse
 La joye avoir me fay, haulte Deesse,
 A qui pecheurs doivent tous recourir,
 Comblez de foy, sans fainte ne paresse,
 En ceste foy je vueil vivre et mourir. *)*

Harsonák, zengjetek! Mars és Jupiter, Vénusz és Adonis, Apolló, a kilenc Múza, Prokris története, a trójai háború, Caesar diadalmenetei, az egész antik pereputty tüzes szekéren érkezik Rómából és Firenzéből! De még ha a Bibliát és az Evangéliumot ábrázolja is, milyen kapcsolata van ennek az új művészetnek a néppel, melyhez eddig minden művészet fordult? Mutassák meg a szegény Villon öreg édesanyjának Michelangelo Utolsó ítéletén a herculesi Istent a mellette álló Szűz Máriával, aki olyan meztelen, mint Éva a bűnbeesés előtt: az anyóka szeméit eltakarva fog menekülni.

Louis Gillet találó szavakkal és rokonszenves őszinteséggel írja:

»Az Egyház saját kezével töri szét az üvegre festett szenteket és oszlatja el a templomok bársonyos homályának titokzatosságát. (Ezt a bűnt nagyon sok káptalan követte el, jelesen a párizsi Notre Dame is a tizenharmadik században.) ... Az élénk színeknek, az épületes hosszú legendáknak, a gyöngéd gótikus szenteknek, brabanti Genovévának, az Arany Legenda megható Paradicsomának, az egész régi csodahitnek, amelyben az együgyű lelkeknek kedvük telt s amelynek Jeanne d'Arcot köszönheti Franciaország, rövidesen nincs más menedéke, mint az uccai árus puttonya, aki a falvakban kunyhóról-kunyhóra járva, kínálja megvételre az Epinalban készült képeket. Ezt a roppant elszegényedést hozta nekünk a renaissance: a művészet elveszti kapcsolatát a néppel. «

**) Szegény tudatlan nő vagyok, hiába,
 Olvasni s írni sem tudó öreg,
 Paróchiámnak járok templomába,
 A képeken hárfás angyalsereg
 S pokol tüzében fővő emberek:
 Látásuk üdvöt s gyászt kell hogy fakasszon.
 Vezess az üdvhöz engem, Istenasszony,
 Kinek megannyi bűnös csügg kegyén,
 Hogy buzgalomban semmit se mulasszon,
 E hitben éljek s haljak is meg én.*

A kiválasztottakhoz szóló művészet után az öncélú művészet, a *Fart pour l'art* következik.

Egészen a renaissanceig a művészek az egész népnek termeltek, éppen mert munkájuk a néplelekből serkent. A költők azért énekeltek, a festők és szobrászok azért dolgoztak, hogy a nép használatára gondolatokat és érzéseket fejezzenek ki, melyek őket és a népet egyaránt áthatották. Az önmagáért művelt szépség, az öncélú művészet, a puszta művész voltánál fogva hasznos művész eszméje nem létezett és senkinek sem jutott eszébe. A tizenharmadik század székesegyházait díszítő nagy szobrászok közül egyetlenegynek neve sem maradt ránk.

Amit mondtak, azért mondták, hogy megmondják, és nem hogy ezen, vagy azon a bizonyos módon mondják el. A renaissance kitért a kaput a művész-sörényű festő és az »irodalom« előtt.

A hasonlóság irodalmunk és képzőművészetünk fejlődése között valóban teljes. A költészet a művészettel egyidejűleg ugyanazokból az okokból ugyanazokon az átalakulásokon ment keresztül. Renaissance-korabeli művészeink, építészeink, festőink és szobrászaink ugyanazzal a nyegle nagyképűséggel nézik le elődeik munkáit, mint a költők és prózaírók. Rabelais, Montaigne és Du Bellay ugyanúgy beszélnek a francia népköltészet régi epikai és lírai alkotásairól, mint ahogy Philibert de l'Orme és Jean Bullant nyilatkoznak a gótikus barbárságról.

Tegyük hozzá, hogy a modern kritika csaknem egyértelműleg a fentebb követett utakon jár. Istennek hála, elmúlt már az az idő, amikor a párizsi Szépművészeti Iskola növendékei megvetésükkel sújtották Viollet-le-Ducot és Lassust, mert volt bennük annyi bátorság, hogy nem becsmérelték le hazájuk művészetét.

Mégis már a tizenhatodik században Montaigne, aki annyira igazságtalannak mutatkozott irodalmi elődeivel szemben, ha történetesen franciák voltak, ízléssel nyilatkozott régi templomainkról. Ebben a légkörben egyszerre csak megmozdult benne az ősök lelke. Es a kitűnő férfúnak igen helyes nézetei voltak művészeti kérdésekben, nézetei, melyek itt, mint sok más téren, közel állanak a mai felfogáshoz: »Ha ez volna a mesterségem, — írja egyik essayjében — a lehetőség szerint legtermészetesebb művészetre törekednék.« És odébb: »Olyan természetessé

tenném a művészetet, mint amazok olasszá teszik a természetet. «

Az idézeteket tetszés szerint szaporíthatnánk:

»Nem hiszek azoknak a művészeknek tehetségében, akikből hiányzik az emberi — írja Louis de Fourcaud a *Gazeite des Beaux Arts*-ban megjelent egyik ragyogó cikkében — és nem hiszek abban sem, hogy emberi lehet az az elgondolás, melyet nem az életből merítenek.«

Emilé Málé utal arra, hogy a renaissance művészei, mikor szakítottak a francia hagyományokkal és elzárkóztak a népies eszméktől, veszedelmes területre léptek. Ettől fogva nem tudtak elmenekülni a jelentéktelenségtől és laposságtól, hacsak nem voltak igazi lángelmék. És ha nagyok voltak, de igazán nagyok, akkor nem múltak felül a régi mestereket, akik őszintén és igaz megindulással tolmácsolták az őket megihlető nép érzelmeit és gondolatait. »Minden okunk megvan arra, — mondja Emilé Málé — hogy a kárhozottakat elátkozó Krisztusnak, akit Michelangelo lángelméje minden hagyománytól eltérően alkotott, fölébe helyezzük azt a Krisztust, aki székesegyházainkban sebeit mutatja. Az a szerény művész, aki egyszerűen csak egy szokás szentesítette modellt ábrázolt, mélységesen megindító művet hozott létre.«

A befolyásról, melyet az idegen és különösen az olasz művészet gyakorolt a franciára, találó megállapításokat olvasunk a két Goncourt avatott tollából:

»Érdekes — írják —, hogy a tizenyolcadik század három nagy francia festője, Watteau, Chardin és Latour a kor összes festői közül egyedül nem voltak Olaszországban.«

A francia élet és a hazai éghajlat által előállott szükségletek, úgyszintén az építetők anyagi lehetőségei nagyrészt megóvták építészünket a renaissancetól. A festészet és a szobrászat terén már jóval nagyobb a pusztulás. Mégis van egy kis szigetecske, melyet megkímélt az olasz árvíz. Az arcképfestőnek az a kötelessége, hogy a modell vonásait, kifejezését, egész külsejét híven visszaadja, legalább az arcképfestésben meggátolta az elolaszosodást — hogy ismét Montaigne szavával éljünk. így álltak elő a közönségesen Clouet néven ismert csodálatraméltó művészcsoporthoz egészséges, kifogástalan, élő és elbájoló művei, az élethű, egyéni, dekoratív, fölényes elkészítésű

szobroknak az az egyedülálló sorozata, mely az összes iskolák közül egyetlen dicsősége a francia szobrászatnak a renaissance óta napjainkig.

S mikor itt végére érünk a renaissance francia művészetéről szóló rövid összefoglalásunknak, ugyanaz a sajnálkozó szomorúság fog el bennünket, melyet már a kor irodalmának vizsgálatánál kifejezésre juttattunk. Igen! Ha művészeink nem csábították volna magukat idegen mesgyékre, melyeken egész múltuk, hagyományaik, sőt képességeik is irányukat veszítették, hanem ehelyett tovább haladtak volna az atyáik által megjelölt úton, milyen bámulatos virágzásra vezetett volna az a művészet, mely Philibert de l'Orme, Jean Cousin, Jean Goujon és Germain Pilon nevével dicsekedhetik! És mit kellett volna tenniök, hogy pazar termést hagyjanak ránk? Otthon kellett volna maradniok, szemérmes tisztelettel az ősök iránt és nyitott szemmel kellett volna nézniök a derék francia népet és a szép francia földet, hogy ihletet merítsenek belőle és lelkét műveikben kifejezzék.

SAVONAROLA

VIII. Károly 1494 november 17-én vonult be Firenzébe, nyolc nappal Piero de'Medici elűzetése után. Az arany mezőben a palotát díszítő vörös golyókat, amelyeket Michelozzo Michelozzi készített az idősb Cosimónak, a község címerének nagy keresztjével cserélték ki és a város a legkülönbözőbb s egyben leghatalmasabb személyiségek egyikének uralma alá került, akikkel a történelemben találkozunk. Neve Fra Girolamo Savonarola. Lángoló szónoklataiban Savonarola megjövendölte a francia király és hadai eljövetelét, akik lángpallossal fogják megtorolni az olaszok romlottságát. Vezérük úgy volt eljövendő, mint »új Cyrus, a kinek Isten kezébe adta a bosszú kardját!«

Girolamo Savonarola Ferrarában született, 1452 szeptember 21-én, páduai eredetű polgári családból. Mivel az orvosi pályára szánták, melyen családjának több tagja kitüntette magát, az ifjú gondos irodalmi és tudományos kiképzésben részesült. Girolamo azonban elmélyedő, de ugyanakkor szertelen és fellengző természetűnek bizonyult. Kereste a magányt, hogy Aristoteles és Aquinói Tamás filozófiájának tanulmányozásába merüljön.

Egy beszéd, melyet a kis Faenza nevű városban hallott, az ellenállhatatlan elhivatás erejével hatott Savonarolára. 1475 április 23-án, huszonkétéves korában elszökik a szülői háztól, Bolognába megy és a domokosrendi barátok fehér csuháját ölti magára. »Mindenáron szerzetessé kellett lennem — mondotta később. — A kolostorba vonulás gondolata elűzte szemeimről az álmot és megfosztott minden étvágyamtól; de mihelyt szót fogadtam a belső hangnak, nagy megelégedés töltötte el a lelkem. Most, hogy

SAVONAROLA

Fra Bartolommeo festménye a firenzei San Marco-múzeumban

barát vagyok, nem cserélnék senkivel széles e világon.« Két nappal azután, hogy a zárdába beköltözött, levélben közölte atyjával, hogy elhatározásának oka az az iszony, melyet a Szodoma és Gomorra posványába süllyedt világ feneketlen züllöttsége és mocska keltett benne. A végletekig érzékeny és szerfelett ideges természete a kolostor békés egyhangúságában megtalálta a hozzá legillőbb légkört. »Két dolgot szerettem mindenk felett — mondta utóbb —: a szabadságot és a nyugalmat. Ezek vezettek révbe. Hogy szabad maradjak, nem akartam nőt és hogy nyugalmam legyen, elmenekültem a világból és a hit oltalmát kerestem.«

A kolostorban saját kívánságára a legalacsonyabb rendű teendők elvégzését bízták rá. Mint kertész és mint szabó dolgozott, de egyévi kertészkedés és szabóskodás után feljebbvalói óhajára kénytelen volt a tanításnak adni magát. Ez pedig elsősorban a metafizikával való foglalkozást jelentette, melynek agyafürt eltévelyedései hamarosan kifárasztották jakobinusunkat. Ettől fogva jóformán csak a szent könyvek olvasásába és tanulmányozásába mélyedt. Az Evangélium mindvégig az igazság egyetlen forrása volt számára s ez a meggyőződése teszi, hogy Savonarola olykor Luther és Kálvin előfutárjának látszik.

»Az a könyv, — mondja — mely az egész isteni igazságra megtanít, Urunk és Megváltónk, Jézus Krisztus könyve. Olvasd azt, mert abban minden benne van. Ha szeretetet akarsz tanulni, olvasd a Megfeszített könyvét; ha irgalmat akarsz tanulni, olvasd a Megfeszített könyvét; benne megtalálsz minden erényt.«

1482-ben áthelyezik Fra Girolamót Santa Maria degli Angeli di Bologna zárdájába, a híres firenzei San-Marco házba, melyet az idősb Cosimo kevéssel azelőtt bővített ki Michelozzo tervei szerint. Fra Bartolomeo és Angelico remekműveikkel díszítették, Szent Antoninus pedig érényével tette tiszteltté a házat. Savonarolát a San-Marcóban lektorrá léptették elő, ami avval járt, hogy neki kellett a szerzet fiatal újoncaint képeznie. Négy évig, 1482-től 1486-ig töltötte be ezt a tisztséget és közben a nagybőjti prédikációt is neki kellett mondania a San Lorenzo-templomban.

Első vállalkozásai e téren kudarccal végződtek, ami annál meglepőbb, mert Savonarola korának, sőt talán

minden időnek legjobb szónoka volt. Ha beszélt, nagy fekete szemei szikrát szórtak, egész lénye vibrált és izzott a lelkesedéstől és meggyőződéstől, de hangja kezdetben tompán, mintegy rekedten kongott, intonációja hamis volt, szónoki tartása félszegnek és stílusa nehézkesnek hatott. A nagy bazilikát megtöltő tömegben alig akadtak húszan, akik nagybőjti beszédét figyelemmel hallgatták végig (1483).

Viszont 1484-től kezdve mind észrevehetőbbé válik az a törekvése, hogy beleavatkozzon a politikába. Ellenállhatatlan szenvedéllyel keríti hatalmába a vágy, hogy demokratikus szellemben átalakítsa az államot, melynek kettős alapja az erkölcs és a vallás kell, hogy legyen.

Firenzében tanácsot létesítettek, melynek az volt a feladata, hogy új alkotmányt dolgozzon ki a köztársaságnak. Savonarola kérte kiküldetését ebbe a tanácsba, hogy ott kifejthesse felfogását, mely minden tekintetben népszerű volt. Szünetlenül szerette Firenzét és Olaszországot; szerette az alázatosakat, a szegényeket, a »*popolo minutissimót*«. Szerette a szabadságot, mely szerinte az erény első előfeltétele volt, szemben a Mediciek kényuralmával.

Fra Girolamo példás szerzetesnek mutatkozott élete tisztaságával, szerénységével, munkaszeretetével, mély hitbuzgóságával. Egész éjszakákat töltött imában, lázas elmélkedésben. Lelke túlemelkedett a földi lét határain. Révületének hevében úgy érezte, hogy kapcsolatba került az istenséggel. Úgy tűnt fel előtte, mintha az közvetlenül adná értésére akarátát, azokat a krisztusi igazságokat, melyeket felérni a szegény szerzetes oly buzgón törekedett. Savonarola lassanként arra a hitre jutott, hogy gondolatai egybevegyülnek az isteni Mester gondolataival, aminek következtében hovatovább az a meggyőződés érlelődött meg benne, hogy a lelkében csírázó, fejlődő és forrongó erkölcsi és politikai nézeteket Isten maga plántálta belé. Szájából Isten beszél. Miként Ésaías, Ezékiel és Dániel, ő is próféta.

Savonarola természetétől fogva szerény volt, de a tudat, hogy Isten gondolkodik benne és beszél rajta keresztül, büszkévé tette; természetétől fogva jó és jótékony volt, de a meggyőződés, hogy ellenfelei Isten akaratával szállanak szembe, idővel türelmetlenné és ura-

lomra vágyóvá tette; gyenge és állhatatlan jelleme volt, de prófétai elhivatottságának érzése utóbb olyan erővel és elszántsággal ruházta fel, hogy alapjában tétovázó, aggodalmas és félénk természete maga állítja magának a csapdát, melybe végül is belezuhan. Innen lényének és életének tátongó ellentétei.

Savonarola életéről írott művében Perrens egy érdekes részletre hívja fel figyelmünket. Közvetlen környezetében egy másik domonkosrendi barátot találunk, akinek neve Fra Silvestro Maruffi. Ez a Maruffi alvajáró volt és önkívületi állapotban látomásai voltak, melyeket hangosan elmondott. »Abban az időben — írja Perrens — a közhit azt tartotta az alvajárókról, hogy közelebb állnak az istenséghez.« Valószínű, hogy ez a meghitt közelség bizonyos befolyást gyakorolt Girolamo barátira.

Aztán kétségek és aggodalmak kínozták:

»Isten a tanúm, hogy a szombatról vasárnapra virradó éjszakán nem hunytam le a szemem. Nem láttam sehol kivezető utat. Tudományomat elvesztettem és nem tudtam immár, mitévő legyek. Mikor felvirradt a nap, a hosszú virrasztástól kimerülten egyszerre hangot halottam, mely így szólt:

— Esztelen! Nem látod-e, hogy Isten azt akarja, jósold meg a jövőt, mint már eddig is tetted?

Így történt, hogy még aznap reggel iszonyú beszédet tartottam.«

Íme, az ideges, fellegekben járó, fellobbanó ember, akit indulatai sodornak magukkal; igaz, hogy indulatai fenkölt szándékból fakadnak. De van egy másik Savonarola is, aki ugyanabban a testben lakozik, mint a másik: az emberi vágyakkal és személyes becsvágygal bíró emberi lény, a számító, mérlegelő, mindenképpen okos és körültekintő ember, a nem közönséges megfigyelő és kivételes szellemi képességekkel rendelkező gondolkodó. A próféta tekintetével áthatol az embereken és latolgatja az eseményeket, hogy magatartását hozzájuk alkalmazza. Bölcsen számot vet a különböző ízlésekkel, törekvésekkel és aspirációkkal, melyek körülveszik. Így halad előre az útját szegélyező szirtek, szitkok és méltatlankodó kifakadások között.

Savonarola kistermetű ember volt, Philippe Monnier szerint »kis, nyavalyás emberke«, vézna, beteges testű és

beesett mellű; háta meggörbült és feje mindig előrehajtott, mintha nem bírná a benne felraktározott gondolatok súlyát. Mélyen üregeikben ülő, nagy, fekete szemei voltak busa, vörös szemöldökkel, nagy, hajlott sasorra, nagy szája, vastag és húsos ajkakkal; a mindkét arcából kiálló pofacsontok szinte átfúrták a bőrt. A firenzei Uffiziákban látható a remek profilkép, melyet Fra Bartolomeo festett róla. A sápadt és sovány arc szinte elaszott a sok böjttől és a belső tüztől, mely szüntelen emészti. Homlokán redők húzódnak, sűrű haját a tunika csuklyája takarja.

Közben a szerény barát tekintélye nőttön nőtt. Az előadásokat, melyeket mint lektor konventje növendékeinek tartott, csakhamar a kolostor összes lakói látogatták és kívülről is egyre számosabban érkeztek a hallgatók. A »lektor« kénytelen volt katedróját a ház legnagyobb termébe helyezni át; idővel azonban ez is szűknek bizonyult és jakobinusunk kénytelen volt a kolostor kertjében, szabad ég alatt tartani előadásait. Állva beszélt, a rózsabokor mellett, melynek fehér virágai a kápolna bejáratánál nyíltak.

Végre meghívták, hogy a Santa Maria del Fiore székesegyházban prédikáljon. Savonarola nyolc év alatt (1490—1498) tekintélyes számú beszédet mondott Firenzében. A fennmaradtak tíz vaskos kötetet töltenek meg, pedig csak egészen kis részét teszik ki az összesnek.

A szónok rövidesen bámulatos fejlődést ért el. Hangja, mint Viliari mondja, több volt, mint emberi. Még mindig tompán kongott, de a szavakat átfűtötte a meggyőződés s a belőlük kicsapó láng felgyújtotta a szíveket és elméket. A hívek tömegesen tódultak a legnagyobb templomokba és úgy szorongtak, mint a heringek a hordóban. Szőlőfűrtök módjára lógtak a kórus rácsán, pedig még így is rengetegen rekedtek künn. Ezek ott álltak az épületen kívül és mozdulatlanul nézték a falakat, melyek mögött egy lázas ékesszólás áradata zuhogott. Parasztok jöttek távoli tanyáikról és órákhosszat gyalogoltak éjszaka, csakhogy a templom nyitásakor már ott legyenek.

»Oh, ez a csodálatos szó, mely megzabolazza a szíveket! — írja Savonarola egyik tanítványa, Fra Domenico Buonvicini. — A szó, mely minden mellet zihálásra készít, minden arcot felemel, minden tekintetet a szónokra irányít! Gyakran megfigyeltem a tömeget, hogyan csüngött

ajkán mintha hatalmas lélekzete sodorná magával, hogyan remegett a láztól és félelemtől, hogyan ontott könnyeket és hallatott időnként riadt kiáltásokat a szörnyű kifakadásoknál, melyek Isten haragjáról számoltak be neki.«

Ha a prédikátor a nők pompakedvelése ellen szólott, az asszonyok a templomból jövet habozás nélkül vetették le és adták oda drága ruháikat és ékszereiket a szegényeknek. Ha tisztességtelenül szerzett gazdagságról beszélt, sok pénzkezelő, spekuláns és kalmár első dolga volt, hogy vagyona egy részét elajándékozza. Egyikük egyszer háromezer aranyat, mai értékben 780.000 frankot adott. Az írnok, vagy mint ma mondanánk, gyorsíró, akinek az volt a feladata, hogy a szónok beszédét írásban megörökítse, helyenként ilyen megjegyzésekkel szakítja félbe munkáját: »Itt a felindulás és a sírás megakadályozott az írásban.«

Savonarola dörgedelmes beszédekét mondott a század bűnei, az egész világot beszennyező korrupció ellen. De a barbárok, Isten ostorai, jönnek már, áthágnak a hegyeken, gyilkolnak, rabolnak, gyűjtogatnak, sarcolnak. »Rabszíjra fűzve hurcolják el zsarnokainkat, vaskarikával az orrukban, mint cirkuszi vadállatokat.«— »Hasztalan futsz jobbra, hasztalan balra, •— kiáltott a szónok — a romlás mindenütt nyomodban jár, mindent elönt a sötétség és nincsen, ahova elrejtse fejedet! Itt is, ott is sötétség és minden elborult, elborult a föld, el az ég, el a nap és a hold . . .«

És az átok még folytatódott, mikor hirtelen a szívetépő rémület mozdulata szakította félbe:

»Irgalom! Irgalom! A Megváltó véérére!«

A tömeg felhördült, elcsukló zokogásban tört ki, térdre vetette magát és vele kiáltotta:

»Irgalom! Irgalom! A Megváltó véérére!«

»Belső tűz égeti csontjaimat — mondta Savonarola — és beszélnem kényszerít.« Ezekben a pillanatokban úgy tűnt fel, mintha földöntúli önkívület emelné a magasba és szemei előtt feltárulkozna az ég és a jövő.

Savonarola beszédeinek híre annyira elterjedt, hogy Bajazet szultán Firenze konstantinápolyi követét kérte, szerezzze meg neki őket, hogy törökre lefordíttathassa.

Ez a világraszóló hír nem változtatta meg Savonarolát, ő továbbra is alázatos és szerény volt, jóakarátú és

kegyes mindenkire. Társai a San Marco-kolostorban valósággal rajongtak érte. 1491-ben priorrá választották s a zárda élére állították. Az ott életbeléptetett reformok Fra Girolamo tiszta hitének bizonyosságai, annak a törekvésének, hogy mindenki térjen vissza az első keresztények egyszerű evangéliumi erkölcsiéhez. Erről a kérdésről írja egy pisai kolostor priorjának:

»Életmódunk nem más, mint ami szerzetünk szabályaiban áll, ha kiküszöbölünk bizonyos felesleges dolgokat, melyek ellentmondanak atyáink szokásainak. Eltökéltük tehát, hogy egész egyszerű kolostorokat építünk, durva darócban járunk, evésben és ivásban a szentek példáját követjük, minden fényűzéstől ment cellákban lakunk, megtartjuk a silentiumot, és elmélyedő életet folytatunk.«

Azért San Marco priorja a keleti nyelvek oktatására iskolát is alapított kolostorában, ahol mindenki megszerezte a szükséges ismereteket ahhoz, hogy eredetiben olvassa a Szentírást. Az iskolát nemcsak a szerzet tagjai látogatták, hanem igen sok firenzei is.

Beszédében tovább ostromozta a Mediciek zsarnokságát és rövidesen a római Kúria romlottságát kezdte támadni, melynek feje VI. Sándor pápa volt. A nagy Lorenzo megkísérelte lecsillapítani ezt az ellenzékiéget, melynek befolyása a népre mind érezhetőbbé vált. Savonarola a legcsábítóbb ajánlatokra is süket maradt:

»Mondjátok meg a Medicinek, hogy tartson bűnbánatot, mert Isten már készül rá, hogy megbüntesse őt és övéit.«

1492-ben a nagyszerű kényúr közeledni érezte végét.

»Nem ismerek igaz szerzetest ezen az egyen kívül«, mondta és megüzente Fra Girolamónak, hogy legyen mellette halála órájában.

A következő évben San Marco apátját Bolognába hívták prédikálni. Onnan élénk levelezést folytatott a kolostorbellekkel. Ezeknek a leveleknek minden sorából gyöngéd szeretet szól azok iránt, akiknek irányítására hivatott. A legapróbb részleteket is meghányj a-ve ti és őszintén törődik minden ember javával és boldogságával. Visszatérte után Toszkána rendfőnökévé nevezik ki, úgy-hogy a tartomány összes domokosrendi kolostorai az ő vezetésére alá kerültek.

Savonarola az állam legfontosabb személyévé lett. A nagy Lorenzo már meghalt; fiát, Pierót elűzik és Savonarolát bízzák meg, hogy a firenzeiek nevében VIII. Károlyal tárgyaljon.

A szószerkből Girolamo barát nyíltan megmondja véleményét az államügyekről. A Medici-ház megbuktatása és a francia betörés folytán előállott zavarok Firenzét anarchiába döntötték. »Az előrelátható erőszakosságok — írja Guicciardini — a kormányzás fejtelenségét idézték volna elő, forradalmat, többek kiűzetését és végső eredményképpen alighanem Piero de'Medici visszatérését, ami mészárlást és a város romlását jelentette volna.« A Savonarola ajánlotta bölcs intézkedések mindennek elejét vették.

Minden hivatalos cím nélkül, akárcsak a néhai Cosimo de'Medici, San Marco priorja fejedelmi hatalmat gyakorolt Firenzében. »Tehetsége — írja Varillas firenzei anekdotáiban — nagyobb tekintélyt adott intézkedéseinek, mintha uralkodó lett volna; véleményének a nyilvános gyűléseken mindenki behódolt; családi ügyekben választott bíró volt és házastársak közötti perpatvarokban igazságot tett, anélkül, hogy döntésének egyszer is nem tettek volna eleget, vagy rendelkezése ellen bárki is panaszt emelt volna.«

Savonarola Krisztust kiáltatja ki Firenze urának és megköveteli minden polgártól, hogy az Üdvözítő erényeiből merítsen buzdítást. »Szeressétek egymást, iparkodjatok egymást megérteni és kölcsönösen segíteni.«

Az állam kormányzására tanácsot alakít a huszonkilenc éven felüli polgárokból, akiknek valamelyik családtagja a három utolsó nemzedék folyamán viselte már azoknak a tisztségeknek egyikét, melyeket a köztársaságban »magasabb hivatalok«-nak neveztek. Ez a tanács hozta a törvényeket és töltötte be a nyilvános állásokat.

Savonarola egész lelkével a népé. Az alacsonyrendűek iránti szeretetében kétségtelenül túllépi a határt, mikor háborút visel a hatalmasok és gazdagok ellen. Az adósoknak elengedik adósságukat, a szűkölködők számára ingyenes kölcsönöket folyósító bankot alapítanak; a zsidó pénzváltókat és pénzkezelőket kiűzik Firenzéből. Mindez gyűlöletet szít és közelebb hozza a véget.

Girolamo úgy látja, hogy híveinek nyája az Úr útjain halad. Hiszen a város új »kényura« Krisztus maga.

Tetszése szerint vezette a firenzeieket, akik minden szavát lestek, mondja egyik legrégebb történetírója, Gábiel Naudé. És Firenze, a pompás város, a renaissance ékköve, a fényűzés, a művészetek és szórakozások városa, egy csapásra olyanná válik, mintha kolostor vagy nagy rendház volna. A csapszékeket bezárják; a böjt és önmegtartóztatás napjai olyan számosak, hogy a mészárosok csődbe jutnak; az utcákon, a Signoria terén, a Ponté Vecchiön nem hallani egyebet egyházi énekeknél, Utániaknál, himnuszoknál és zsoltároknál. Az emberek menetközben összeütköznek egymással, mert orrukat még az utcán is az Evangéliumba vagy az imakönyvbe fúrják. Azt lehetne mondani, hogy egy egész nép él a breviárium igéiből.

És a szórakozások? Hisz tudjuk, hogy a renaissance Firenzéje a jókedv, a vidám időtöltések városa. »Vagy harmincan, — írja Burlamachi — férfiak és nők vegyest, összegyülekeznek, és elmennek a városban vagy a városon kívül valamelyik kellemes helyre. Ott előbb misét hallgatnak és megáldoznak, aztán zsoltárok és templomi dalok éneklésével töltik a napot. Körülállják a gyermek Jézus képét és sűrű könnyhullatások közepette imádkoznak hozzá. Épületes beszédek hallgatnak és a Szűzanya képét hordozzák a városon végig.«

Minderre pedig nem kényszer vitte rá a firenzeieket, hanem a rábeszélés reje. A nagy dominikánus hitének tüze átsapott rájuk. Közben Savonarola támadásai a pápai trón erkölcei, majd tanai ellen egyre hevesebb formákat öltöttek, sőt a pápaság tekintélyét is kikezdték.

»Ha valaki olyasmit parancsol, ami a becsülettel ellenkezik, ne engedelmeskedj neki, még akkor sem, ha a pápa az.«

»Oh, testvér, *Papa omnia potest*. . .«

»Mindent tehet? Akkor hát azt is megparancsolhatja valakinek, hogy hagyja ott feleségét és vegyen másik nőt magának. . . Nem, a pápa csak azt teheti, ami jó.«

Savonarola a csalhatatlansággal száll szembe.

A pápaság megreformálása céljából általános zsinat összehívását kívánta. Azt kívánta, hogy az Egyház térjen vissza eredeti egyszerűségéhez, hozzáfűzvé, hogy a pápák többnyire nemtelen eszközökkel jutnak hatalomra.

Mindazonáltal Savonarola sohasem gondolt arra, hogy a Szentszéktől elszakadjon, vagy hogy akármelyik alapvető dogmáját kétségbevonja a katolicizmusnak, melyhez utolsó lehelletéig bensőségesen ragaszkodott.

Az első ellene irányuló támadásoktól felingerelve, VI. Sándor, akárcsak már előbb Lorenzo de'Medici, megkísérelte, hogy a félelmetes prédikátort megkönyékezze. Felkínálta neki a legmagasabb méltóságokat, melyekkel rendelkezett: a firenzei érsekséget és a bíborosi süveget. A jakobinus barát ennél többet legmerészebb álmaiban sem remélhetett, de mint már előbb a nagy Medici csábítását, éppúgy Róma püspökének ajánlatát is elutasította.

Mivel a prédikátor tovább folytatta támadásait, az egyházfő 1495 július 25-én kelt brevéjében felszólította, hogy jelenjen meg Rómában és igazolta magát előtte.

Savonarola megtagadta az engedelmességet, mire a pápa két újabb brevéjében (1495 szeptember 8-áról és október 15-éről) eltiltotta a prédikációtól.

De Savonarola ismét szószékre lép és megkettőzi heveségét. Döbbenetes ékesszólása nyilván életének ebben a szakában érte el tetőfokát.

Ellenállhatatlan szenvedélyétől elragadtatva, Savonarola ekkor követi el egyikét azoknak a tévedéseknek, melyek későbbi bukását idézték elő; ez a hírhedt autodafé, a *bruciamento della vanità* (a hiúság máglyára vetése), melyet farsang utolsó napjára tűz ki (1497 február 7). Szószékéről már előbb elátkozta a profán élvezeteket, a táncot, kártyajátékot, hívságos cicomát, álarcot és álöltözetet, a ledér hangszereket és mithológiai festményeket, valamint a szabad képzeletnek szolgáló költészetet. Gyermekből és ifjából csapatokat toborzott, hogy utasításait végrehajtsák. Ezek nyílt uccán állították meg a hölgyeket és szedték le róluk az ékszereket, behatoltak a lakásokba és elhurcolták az erkölcsstelennek ítélt képeket, játékkártyákat, hangszereket, gyöngyöket, csipkéket, sőt költői alkotásokat is. A jámbor fosztogatásból összegyűlt zsákmányt egy nagy halomba hordták, melynek Savonarola az »anathema« nevet adta. 1497 február 7-én hatalmas máglyát emeltek a Signoria terén, ahol az összes tárgyakat összehordták, melyeket a próféta a lányok martalékának szánt.

Alulról kezdve az első sort a farsangi álarcok, álszakállak, bohócjelmezek, selyemfűzők, aranyozott kalpagok, csörgők és csecsebecsék alkották; feljebb a női piperecikkek, brokátruhák, csipkék, ékszerek, kenőcsök és illatszerek csillogó garmadája emelkedett; a negyedik sor a világi hangszereknek volt fenntartva, sípoknak, tamburinoknak, mandolinoknak és nyirettyűknek, melyek közé játékkártyák, sakktáblák és egyéb játékok vegyültek; az egészet pedig mintegy megkoronázták az erkölcsstelennek nyilvánított művészi alkotások, elsősorban meztelen embereket ábrázoló festmények, melyek között a legnagyobb festők nem egy mesterműve akadt. A prédikátor hatása alatt túlhevült lelkesedés olyan fokot ért el, hogy csodálatraméltó művészek, mint Baccio della Porta és Lorenzo di Credi önként hozták a műtermekben készült festményeket, hogy a többivel együtt égessék el őket. Adott jelre a roppant máglyát négy sarkán egyszerre meggyújtották és a lángok fellobbanását harsonaszó kísérte, melybe a város összes harangjainak kongása vegyült. A tömeg templomi énekeket dalolt a kegyes autodafé körül; de mihelyt a láz kissé alábbhagyott, a jóhiszeműek nem titkolták el maguk előtt abbeli véleményüket, hogy a »szent« mégis túlfeszítette a húrt, mikor Pulci, Petrarca és Boccaccio műveit elégettette és remekbe készült arcképeket semmisített meg, csak mert kivágott ruhájú nőket ábrázoltak. A szépségnek ilyenfokú meggyalázása a firenzeiek szemében, akik mindennek ellenére csodálói maradtak a szépnek, szentségtörésnek látszott.

Ebben a pillanatban Firenze két táborra szakadt. Az elsőhöz tartozók neve *piagnoni* (pityergők) volt, mert prédikátoruk pusztá szavára sűrűn hullatták könnyeiket. A másik táborban állottak a dühödtek (*arrabiati*), akiket San Marco priorjának reformjai felbőszítettek. A pityergők, más néven fehérek (*bianchi*), általában a néppárt hívei voltak; ellenfeleik, a szürkék (*grigi*), többnyire az arisztokrácia emberei közül kerültek ki és a Mediciek visszatérését óhajtották. A túltengő szenvedélyek fenyegetésekké és verekedésekké fajultak. Savonarola rajongói nem akarták, hogy vezérük ezentúl fegyveres kíséret nélkül nyilvánosan mutatkozzék.

Ekkor váratlan esemény történt, mely az általános nyugtalanságot nagy mértékben fokozta.

Néhány nemes embert politikai okokból halálra ítélték, mert résztvettek egy összeesküvésben, melynek célja Piero de'Medici visszahívása volt. »Rokonaik — mint Guicciardinitól tudjuk — az ítélet ellen a nép nagytanácsához fellebbeztek, egy törvény értelmében, melyet magának Savonarolának indítványára hoztak. A halálos ítélet szerzői azonban attól tartottak, hogy a népet az elítéltek kora, nemessége és rokonaik nagy száma meg fogja hatni és a büntetés enyhítésére fogja indítani, miért is kieszközölték, hogy néhány polgárra bizzák a kérdés eldöntését, vajjon továbbítsák-e egyáltalán a fellebbezést. A többség úgy vélekedett, hogy a fellebbezés a belátható veszélyekre tekintettel eleve elutasítandó, nehogy lázongásra adjon alkalmat, hiszen a törvény maga megengedi bizonyos törvények hatályon kívül helyezését, ha azok a közrendet veszélyeztetik. A kormány tagjait számbeli fölényükkel, sőt úgyszólván erőszakkal és fenyegetéssel arra kényszerítették, hogy a kivégzést a fellebbezés ellenére még aznap éjjel hajtassak végre. A leghevesebben pedig Savonarola hívei kardoskodtak emellett, akiknek vezérére az sem vet kedvező fényt, hogy egy csak nemrégiben az ő saját indítványára elfogadott törvény megsértése ellen semmiképpen sem vetette latba befolyását.« Igaz, hogy ezt az utolsó állítást némelyek cáfolni igyekeztek.

Mindenesetre a »próféta« ellenfelei ettől fogva fennen hirdették, hogy ebben az adott esetben kegyetlenek és rosszhiszeműnek mutatkozott.

Végül, 1497 május 13-án VI. Sándor kiközösítette az Egyházból Savonarolát.

A próféta megvetéssel fogadta a határozatot:

»A kiközösítést manapság olcsón árulják, potom négy fontért. Aki ezt megfizeti, mindenki ellen kimondathatja, aki nincs ingyére.«

Ez már Luther hangja.

És jakobinusunk hozzáteszi: »Breve érkezett Rómából. A kárhozat fiának, *filius perditionisnak* neveznek benne engem!« Majd a pápához magához fordul: »Akit így nevezel, nem kéjfiú és nem ágyas, hanem olyan ember, aki Krisztus hitét hirdeti. Azok, akik tanainak magyarázatát hallgatják, nem töltik napjaikat galádságokkal, hanem gyónnak, áldoznak és tisztességben élnek. A barát, akiről beszélsz, az Egyház dicsőségén munkálkodik, te az

Egyház megrontásán. Türelem! Eljön az idő, mikor kinyílik a láda (mely a római korrupció titkait rejti). Ha mi egyet fordítunk a kulcsra, annyi fürtelem fog napvilágra kerülni, hogy bűze az egész kereszténységet megmételjezi!»

Savonarola így ír Európa fejedelmeinek VI. Sándorról: »Esküszöm nektek, hogy ez az ember nem pápa és állítom, hogy nem is keresztény. Nem hisz az Istenben.«

Egy rövid időre mégis lecsillapodnak a szenvedélyek. Firenzében pestisjárvány tör ki. Miután hetven szerzetesét eltemette, San Marco priorja mintegy negyvenedmagával bezárkózik kolostorába. »Vagyunk még vagy negyvenen. A város polgárai gondoskodnak megélhetésünkről és nem engedik, hogy bármiben is segítséget lássunk. Mivel a házat nem hagyjuk el, minden szükségest idehoznak nekünk.« Savonarola hozzáteszi, hogy a szerencsétlenek vigasztalására maradt Firenzében. Erre ugyan azt lehetne mondani, hogy a vigasztalás legegyszerűbb módja a betegek és az elhaltak hozzátartozóinak látogatása lett volna, nem pedig az elzárkózás a járvány elől.

A »próféta« életének legbizonytalanabb pontjához érkezett. Két egymásnak ellentmondó lény viaskodik benne: természettől fogva félnék, a szenvedésektől visszarettenő, kissé önző vérmérséklete és fellengző buzgóságtól és erénytől ittasult lelke.

A dögvész elmúltával San Marco priorjának magatartását ellenfelei, a »szürkék« és a »dühödtek« könnyen elképzelhető módon bírálhatták. Személye és magatartása az egyenetlenség forrása lett nemcsak az egymással szemben álló csoportok, fehérek és feketék, demokraták és patríciusok között, hanem az egyes családokon belül is, házastársak, szülők és gyermekeik közt. Egyesek pártját fogták, mások ellene foglaltak állást; amazokat hajlamuk a keresztényi élethez vonzotta, melyet Savonarola mindenki számára előírt, emezek viszont képmutató vakbuzgósággal vádolták. »Naponként vérszomjas fenyegetések voltak hallhatók — mondja egy kortárs —, az anyós kidobta menyét, a férj elhagyta nejét... A feleség titokban besúgta a prófétának férje ellenséges érzületét.«

Közben az ágostonrendiek és ferencrendiek irigy szemmel nézték a dicsőséget, mely San Marco priorjáról Szent

Domonkos fehér palástjára sugárzott s szorgalmasan szítták a panaszokat és szenvedélyeket.

Amilyen ingerlékeny és ideges volt, Savonarola fájdalmasan látta ellenségei számának növekedését. Voltak pillanatai, amelyekben mélyen elszomorodott, de aztán megint összeszedte magát.

»Őszinte szívvel imádtam az Urat; mindenben csak isteni szavait kerestem; egész éjeket töltöttem imában; békémet elvesztettem, egészségemet és életemet felöröltem felebarátaim szolgálatában. Nem, nem! Lehetetlen, hogy az Úr megtévesztett volna!«

A körülmények hatása alatt túlfeszült idegállapotában hovatovább nemcsak nyugalmát, hanem önuralmát is elvesztette. Egy nap beszéd közben szinte önkívületben kiáltotta, hogy minden biztonnyal a helyes úton halad és ennek bizonyítására kész magát ellenfeleivel egyidejűleg istenítéletnek alávetni (1498 elején).

Ez a tűzpróbát jelentette.

Egy franciskánus elfogadta a kihívást. Fra Buonvincini, Girolamo barát leglelkesebb híve ajánlkozott, hogy priorja képviselőjében és helyett a tűzbe menjen. A közvélemény lázba jött. Firenzében nem beszéltek másról, mint a közelgő próbáról. Az ellenséges pártokhoz tartozó polgárok között az ellentét egyre jobban elmérgesedett. Az igazat megvallva, az első izgalom lecsillapultával úgy az egyik, mint a másik fél megbánta hebehurgyaságát. Csak a ferencrendiek bajnoka mutatkozott továbbra is hajthatatlannak.

»Bizonyos, hogy ott pusztulok a lángok között, de Savonarola, vagy helyettese éppúgy elpusztul és ezáltal nyilvánvalóvá lesz a próféta turpissága.«

A Signoria tíztagú bizottságot jelölt ki, mely a két párt öt-öt kiküldöttjéből állott. Nekik kellett a próba napját és körülményeit megállapítaniuk.

A bizottság 1498 április 7-ében, a nagyböjt vasárnapja előtti napban állapodott meg és a Palazzo Vecchio előtti téren negyven öl, vagyis körülbelül hatvan méter széles rőzserakást készíttetett elő, keskeny folyosót, melynek falai fából voltak s melyen meggyújtása után a két bajvívónak végig kellett mennie.

A Savonarola elleni gyűlölet, mely csirájában már megvolt, egyszeriben erőre kapott, mihelyt a ferenciek

arról értesültek, hogy Girolamo barát nem veti alá magát személyesen a próbának, hanem helyettest küld.

Szombaton, április 7-én izgatott tömeg töltötte meg a Palazzo Vecchio terét. Az égen felhők tornyosultak és vízbefulladásal fenyegették az egész szertartást. Fra Buonvincini Savonarola kíséretében érkezett meg, aki szentelt ostyát tartott kezében. San Marco priorja azt kívánta, hogy helyette az oltári szentséggel menjen át a tűzön. Ellenfelei felháborodottan tiltakoztak. Istenkáromlás volna, úgymond, ha a szentelt ostyát szántszándékkal kitennék a tűznek, mert ha netalán mégis elégne, a nép hite megrendülne. A vita tovább folyt és annyira elhúzó-
dott, hogy még akkor is tartott, amikor a sűrű, fekete felhőkből ömleni kezdett a zápor. Zuhogott, mintha vederből öntenek. A rőzserakás úgy átázott, hogy meggyújtásáról többé szó sem lehetett. A szertartást elnapolták és Savonarola kijelentette, hogy Istennek nyilván nincsen kedvére a tervezett próba.

A firenzeieknek prófétájukba vetett hite halálos sebet kapott. Hogy San Marco priorja az utolsó pillanatig makacskodott, csak arra volt megmagyarázható, hogy az égből, de nem Istentől, hanem az egyre sűrűsödő felhőktől várta a megszabadító segélyt.

Másnap, április 8-án, San Marco kolostorát üvöltő tömeg rohanta meg, melyet a »dühödtek« láttak el fegyverrel és vezettek rohamra. A kolostorbeliek eltorlaszolták magukat. Bátran ellenálltak az ostromlóknak. A barátok bombái és lövedékei alapos munkát végeztek. A támadók közül öten haraptak fűbe; a védőknek három halottjuk volt, köztük Savonarola fivére.

VI. Sándor sürgősen törvényszéket nevezett ki, hogy San Marco priorja felett ítélkezzen. A bíróság a dominikánusok rendfőnökeiből és a sorrentói érsekből állott. Az elítélés bizonyos volt.

Girolamo Savonarolát 1498 május 23-án végezték ki a Signoria-terén két leghívebb társával együtt, akik ragaszkodtak ahhoz, hogy sorsában osztozzanak. A két barát Domenico Buonvincini és az alvajáró Silvestro Maruffi volt.

Az ítélet végrehajtása visszataszító módon történt. Az állat az emberben egész rútságában megmutatkozott. Ugyanaz a tömeg, mely nemrég még ujjongva üdvözölte

és letérdelt, ahol csak elhaladt, most üvöltve átkozta, szidalmakkal és hulladékokkal árasztotta el, kőzárpot zúdított rá. Az egyik ilyen vadállat belerúgott a nagy prédikátor hátuljába és ezt ordította:

»Itt fészkel a prófétaságod!«

A három dominikánust felakasztották, testüket elégették és hamvaikat a folyóba szórták. Az elítéltek méltósággal, egy zokszó nélkül mentek a halálba. Girolamo Savonarola negyvenhatodik évében volt, mikor kivégezték.

A kivégzés utáni napon levél érkezett a Signoriához XII. Lajostól, aki akkor követte a trónon VIII. Károlyt. A francia király azt követelte, hogy ne öljék meg a nagy dominikánust.

Azután jött a visszahatás. Amit csak meg lehetett menteni a máglyáról, kegyelettel megőrizték. Pico della Mirandola unokaöccse azt állította, hogy birtokában van Fra Girolamo szívének egy kis darabja, amely csodákat művel. A kivégzett emlékére Marco Antonio Flaminio ezt a sírfeliratot szerezte:

*Dum fera fiamma tuos, Hyeronime, pascitur artus,
Religio sacras dilaniata comas
Flevit et o! dixit, crudeles parcite flammae,
Parcite, sünt ista viscera nostra rogo.*

*(Míg tested, Jeromos, megemésztik a marcona lángok,
Gyászol a hit, könny hull mennyed fürtjeiről,
S így könyörög: »Kíméld, oh tűznek durva hatalma,
Kíméld bensőjét, mely egyedül a miénk-«)*

Botticelli *A Gyermek születése* című szép festményén dicsőíti Fra Girolamót és két társát, akiket angyalok visznek fel a Paradicsomba; Rafael a Vatikán kellős közepén Dante mellé helyezi Savonarolát *Az Oltári Szentség diadalá-n*. Michelangelo mindvégig hű bámulója marad. Rómában két évvel a »próféta« halála után a pápai jubileum alkalmával (1500) nyilvánosan árulják az emlékére vert érmeket. És sok, sok éven át jámbor kezek szórnak a Signoria terén a kivégzés évfordulójának napján virágot a helyre, ahol a lánnglelkű dominikánus utolsó sóhaja elröppent. Luther Savonarola vértanúhaláláról beszél.

Befejezésül álljon itt Savonarola méltatása honfitársától, Guicciardinitől, a történetíró államférfiútól:

»Nem élt soha szerzetes, aki hozzá volna fogható s akinek hasonló tekintélye és súlya volna. Ellenségei is elismerték, hogy sok tudományágban, főként a filozófiában, nagy tudása volt. A Szentírás ismeretében századok óta nem volt hozzá hasonlítható senki. Ékesszólása felülmúlta minden kortársáét. Nem volt benne semmi mesterkéltség vagy erőltettség, egyszerűen és természetesen folyt. Páratlan volt tekintélye, melyet szónoki képességével szerzett.

De mint vélekedünk életéről?

Nyomát sem találjuk benne kapzsiságnak, paráznságnak, vagy bármely gyöngeségnek és szenvedélynek. Mintaképe a vallásos életnek, irgalmasszívú, jámbor, hű követője a kolostori szabályoknak és nem külsőleg, hanem legbensőbb lényében hívő. Mindezekben ellenségei a legcsekélyebb fogyatékoságot sem fedezhették fel, pedig a pör folyamán mindent megtettek e tekintetben.

Az erkölcsök megjavítása terén szent és bámulatra méltó munkát végzett. Soha nem volt még Firenzében annyi vallásosság és erény, mint az ő korában. Ha tudjuk, hogy halála után milyen mélyre süllyedt a hit és az erkölcs, világossá válik előttünk, hogy a jót ő valósította meg. Nyilvánosan nem játszottak és magánkörben is csak mértékkel. A csapszékeket bezárták, a nők illendően öltözködtek, a gyermekek szent életet folytattak. Fra Buonvincini vezetésével csapatosan jártak a templomba, hajukat megnyírták és köveket és szidalmakat szórtak a játékosokra, a kicsapongókra, a ledér öltözetű nőkre . . .

Nem kevésbé üdvös volt Fra Girolamo befolyása a kormányzásra. A Medici bukása után a város pártokra szakadt és a kormány híveit nagy veszély fenyegette. Fra Girolamo megakadályozta az erőszakosságokat. A nagytanács intézménye által megzabolázta a nagyravágyókat és a Signoriához való fellebbezéssel gátat vetett a népitéleteknek. Végül pedig az »általános béke« kihirdetésével elejét vette a régi bűnök kutatásának és megvédte a Mediciek párthíveit az őket fenyegető megtorlástól.

Csupa olyan intézkedés, mely kétségtelenül üdvös volt a köztársaságra és egyformán javára szolgált a győzteseknek és legyőzötteknek.

Röviden, ennek a férfiónak tettei kiválóak voltak. Mivel jóslatai közül néhány beteljesedett, sokan ma is azt vélik, hogy Isten sugalmazta, dacára a kiközösítésnek, a pörnek és a halálos ítéletnek, melyet rajta végrehajtottak. «

És történetíró államférfiünk ezzel a megállapítással zárja sorait, melyet honfitársa és íróháza, Machiavelli sem cáfolt volna meg:

»Ha Fra Girolamo őszinte volt, korunk nagy prófétát vesztett el benne; ha pedig szélhámos volt, igen nagy embernek kell tartanunk.«

VI. SÁNDOR

VI. Sándor pápa, Girolamo barát nagy ellenlábasa, maga is ugyancsak érdekes alakja a kornak: óriás termetű, élvvagyó ember, nyers és hatalmas, tele duzzadó életerővel, vidámsággal és jó kedéllyel. Róma aligha látott valaha Szent Péter trónján hozzá hasonlóan fenséges és szép egyházfőt. »Külseje királyi, — mondja Giasone Maino milanói követ — Istenhez hasonló.« Kétségtelen, hogy VI. Sándor több bünt követett el és Szent Péter trónján szörnyetegnek hat; de emberfeletti méreteiben van valami, ami kikényszeríti a csodálatot, sőt azt lehetne mondani, a rokonszenvet.

Michele Ferno, Pomponio Leto nagynevű humanista tanítványa ezt a képet festi róla:

»Öszentsége hófehér lovára pattan; homloka ragyog, méltósága pompásan tündöklik; a nép, amelyet megáld, ujjongó lelkesedéssel üdvözli. Jelenléte mindenkit felderít, jövedele szerencsés előjelnek számít. Mozdulatainak szelídsége, az arcáról sugárzó nemesség, a tekintetéből áradó nagylelkűség mindenkit lenyűgöz. És felséges alakja, felváltva nyájas és büszke tartása mindenki vonzalmát megnyeri.«

VI. Sándor pápa magasnövésű, szélesvállú ember volt; kifejező, vörösésbe játszó fekete szemei voltak és érzéki ajkai, melyeknek azonban jóságos kifejezésük volt. Tagbaszakadt testében fáradhatatlan erő és megrendíthetetlen egészség lakozott; több mint hatvanéves korában olyan teljesítményekre volt képes, melyek akármelyik fiatal embert földhözvágták volna. Arcán derült elégedettség honolt, mindig jókedvű volt és élvezte az életet, hacsak valamilyen nagy bosszúság pillanatnyilag nem

verte le és ejtette kétségbe, de ilyenkor is gyorsan összeszedte magát. Vérmérsékletét a túlradó öröm jellemezte és poharazás közben éppoly kedélyes cimborá volt, mint mikor csinos nők táncában gyönyörködött, ami még pápa korában is kedvenc időtöltése volt. Lobbanékony természete mindig áhította a változatosságot, szeretett vadászni és utazgatni. Gyakran kijött a sodrából és nem egyszer diplomáciai tárgyalások közben is elöntötte a pulykaméreg, de ez nem akadályozta abban, hogy egész okosságát és ravaszságát, egy normand lócsiszár minden agyafürtségét latba ne vesse. Élete nagy szenvedélye a gyermekei iránti szeretet volt. Mikor a tiarát fejére tették, már hat gyermeke volt s utóbb még néhányat nemzett. A gandiai herceg halála után Cesare és Lucrezia voltak kedvencei. Ezek ketten álltak legközelebb szívéhez. Mindenkor készen volt mindent megtenni értük, mindenét nekik adni, értük mindent feláldozni. »A pápa naponként fiatalabb, — írja 1502-ben a velencei követ — hangulata a lehető legvidámabb és minden gondolata az, hogy gyermekeinek nagyságát biztosítsa.«

A Szentszéknél akkreditált követek figyelmét nem kerülte el a pápának ez a gyöngéje. Valahányszor Giustiniani valamit meg akar kapni tőle, egy bizalmas nyilatkozatot, vagy kényes természetű felvilágosítást valamilyen őt érdeklő kérdéstről, ügyesen Cesaréra tereli a szót. Az apa meghatottsága ilyenkor nem ismer határt, az ősz egyházfő egyszerre sír és nevet, szinte önkívületbe esik és hihetetlenül megindítják őt saját gyöngédség-sugallta szavai. Közben a ravasz velencei már lesi a pillanatot, hogy túlradó lelkesedésében kimondja a várt szót, ígéretet vagy engedményt, melyre a követ úgy csap rá, mint macska az egérré.

Bizonyos, hogy VI. Sándor pápa életét nagy bűnök szennyezik, melyek elrévítően hatnak, ha meggondoljuk, hogy a kereszténység atyjáról van szó. Mégis indítatva érezzük magunkat, hogy elnézők legyünk iránta, akire minden lehetőt és lehetetlent rákentek. A hűbérurak elleni politika, a véres és lelkiismeretlen erőszakosság, mellyel Cesare a középolaszországi fejedelemség megalapításán fáradozott, már életében sok ellenséget szerzett a pápának, akik epébe mártott gúnyiratokat terjesztettek róla; a legújabb korban pedig legavatottabb történetírói

a protestánsok soraiból kerültek ki. Sokan közülük, mint Pierre Bayle, Ranke, Burckhardt és Gregorovius, vitathatatlanul nagy és becsületes történészek, akik azonban VI. Sándor pápaságában a reformáció egyik legfőbb okát és igazolását látván, túlkönnyen hitelt adnak a kortársak minden rágalmának. Jómagunk egyáltalán nem hiszünk a bíborosokról szóló mesékben, akiket a pápa állítólag megmérgeztetett, hogy vagyonukat magához kaparintsa. Sőt tovább megyünk és azt merjük állítani, hogy a Borgiák híres mérge légből kapott legenda, melynek egyedüli alapja Sándor és Cesare ellenségeinek gyűlölködő képzelete. Nem szólván a szegény kis Lucreziáról, akinek az utókor ma már vitathatatlanul elégtételt szolgáltatott, erős kétségeink vannak afelől, hogy akár VI. Sándor, akár Cesare Borgia valamikor bárkit is megmérgezett volna és egyszerűen nem értjük, hogy nagy és értékes történétírók, mint Ranke és Burckhardt, hogyan hihettek el és támogathattak tekintélyükkel olyan ponyvátörténeteket, mint amilyen a VI. Sándor haláláról szóló mese a náluk feltalálható változatban.

Rodrigo Borgia Jatibában született, a valenciai püspökség területén, 1451 január elsején, ősei nemesek, caballérok voltak, akiket I. Jakab (Jaime) király telepített le a hódítás után a valenciai királyságban. Rodrigo beható jogi tanulmányokat folytatott. Nagy jogi tudása előtt később még ellenségei is meghajoltak. 1455-ben, mikor anyja, Izabella fivére III. Calixtus néven a pápai trónra került, a fiatal Rodrigo otthagya az ügyvédséget és papi pályára lépett. Nagybátyja még ugyanaz évben (1455) bíborossá nevezte ki és 1457-től kezdve az Egyház alkancellárjának rendkívül fontos teendőit ruházta rá. Borgia bíboros akkor huszonhatéves volt, fiatal, szép, szeretetreméltó, világiasan előkelő modorú. Mestere, Gaspare da Verona így nyilatkozik róla:

»Szép, mosolygó külsejű, vidámképű fiatalember, társalgása választékos és megnyerő. Szinte elképesztően érti a módját, hogy magába szerettesse a legcsinosabb nőket, akik úgy vonzódnak hozzá, mint vas a mágneshez.«

II. Leó pápa 1460 június 11-én így ír hozzá:

»Kedves fiam, négy nappal ezelőtt több könnyűvérűségre hajló sienai hölgy gyűlt egybe Giovanni Bichi kertjében.«

A szóbanforgó hölgyek és kísérőik, köztük Borgia bíboros ledér táncokkal szórakoztak, miközben a pápa szavai szerint »a szerelmi csábítás egy fajtájáról sem feledkeztek meg«.

»Sienában nem beszélnek másról, mint a Te viselkedésedről — folytatja II. Leó. — Mindenki tréfákat farag róla. A fürdőkben szóbeszéd tárgya. Kancellárja vagy az Egyháznak, a valenciai püspökség ügyeit intézed és a kardinálisok testületében ülsz. Egy bíboros életének példásnak kell lennie.«

De az ifjú főpap nem javult meg. Néhány évvel utóbb a Consistorium egyik ülésén Jean Balue bíboros emelt hangon kiáltja oda neki:

»Iszákos ember vagy és botrányos életmódot folytatasz!«

Minden mulatozása mellett a tevékeny, munkás és jóeszű bíboros ritka ismereteket és bámulatos gyakorlatot szerzett a pápai kancelláriában s hála a neki juttatott javadalmaknak, valamint szerencsés sáfárkodásának, idővel a leggazdagabb bíborosok egyike lett.

VIII. Ince halálakor Borgia bíboros hatvankettedik évét taposta, de az aggkor küszöbén is megőrizte jelleme fiatalságát, erélyét, lendületét és rugalmasságát. A konklávében négy jelölt közül választották meg az elhalt pápa utódát. A jelöltek nevei: Raffaele Riario és Giuliano della Rovere (VI. Sixtus két unokaöccse), Sforza bíboros, Ludovico Moro milanói kényúr fivére és Borgia bíboros. Ez utóbbi leplezetlenül vásárolta a szavazatokat, részben azzal, hogy megválasztása esetére különböző méltóságokat ígért, részben pedig magánvagyonára szétosztásával.

Tudta, hogy mint pápa könnyűszerrel visszaszerzi a befektetett tőkét. A választás az 1492 augusztus 11-ére virradó éjszaka játszódott le. Jóllehet már azelőtt is előfordult, hogy a konklávében szavazatokat vásároltak, a megvesztegetés ezúttal olyan mértékű és olyan szemérmetlen, hogy a botrány feltartóztathatatlanul kirobban. Manfredo Manfredi firenzei követ augusztus 22-én így ír:

»Tudjuk, hogy Öszentsége tetemes pénzösszegeket fizetett ki: egyesek szerint százötvenezer aranydukátot.« A velencei követ is kijelenti, hogy a választást, tekintettel megejtése körülményeire, sem Franciaország, sem Spanyolország nem ismerheti el. De Borgia nem hiába volt spanyol és nem hiába volt diplomata, mindjárt megkoroná-

zása napján minden tartózkodást sutba dobott. Akkor tizenhatéves fiát, Cesarét, valenciai érsekké és Spanyolország primásává nevezte ki. Kevéssel utóbb egyik unokaöccsének adományozta a bíbort és Cesare már a következő évben, 1493 szeptember 20-án bíboros lett.

A pápává avatás napján egy szerény származású, de egykor buja szépségű nő nézte végig büszke indulattól dagadó szívvel az egyházfő diadalmenetét: Vannoza Catanei. (Vannoza a Giovanna név változata, tehát körülbelül Jankának felel meg.) Vannoza alacsony származású, kevésbé művelt, de erélyes jellemű és minden faragatlansága dacára okos és élelmes nő volt. Valószínű, hogy neki is volt valamelyes része Borgia bíboros előrejutásában, akinek első gyermekeit szülte, hihetőleg a legidősebbet: Pierro Luigit, Gandia első herceget, aki 1488-ban halt meg Spanyolországban és minden bizonnyal Cesarét, Giovannit, Gandia második herceget, Lucreziát és Goffredót, Squillace herceget. Ekkor azonban kénytelen volt helyét az egyházfő szívében egy fiatalabb vetélytársnőnek, a káprázatos Giulia Farnesének átengedni, akinek hosszú aranyhaja bokájáig ért. Giuliát fivére, Farnese Sándor bocsátotta a Borgia rendelkezésére, aki ezt a jóleső szíveségét azzal jutalmazta, hogy bíborossá nevezte ki, ugyanazon a napon, amikor Cesare fiának adományozta a bíbort, 1493 szeptember 20-án. Később Farnese Sándor is Szent Péter trónjára került és III. Pál néven benne tiszteljük az egyik legeszebb, legbökezőbb, legúrabb pápát.

VIII. Ince ugyancsak siralmas állapotban hagyta a Szentszék ügyeit, úgy politikai, mint pénzügyi tekintetben. VI. Sándornak megvolt a rátermettsége, hogy mindé nehézségeket leküzdje. Alaposan ismerte a pápai közigazgatás egész bonyolult gépezetét, melyet hosszú esztendőkön keresztül alkancellári minőségben ő maga kezelt, diplomáciai tehetség dolgában pedig nem egyhamar akadt párja.

»VI. Sándor — írja Machiavelli — minden gondolatával és tétével rászédett valakit és a siker mindig őt igazolta. Senki sem tudta állításait ügyesebben ünnepléses esküvésekkel erősíteni, melyeket aztán sohasem tartott meg és ravaszsága mégis mindig eredményes volt. Ennek oka az, hogy ismerte az emberek gyöngéit.«

VIII. Károllyal szemben tanúsított magatartása már

adott róla ízelítőt. Később Cesare fia érdekeit előmozdítandó, jobb szívvel volt Franciaországhoz.

Az Olaszországban kitört spanyol-francia háborúról utóbb így nyilatkozott: »Mi Franciaország pártján állunk és emellett meg is maradunk, ha Franciaország elég csapatot küld Spanyolország leverésére. De ha tétovázik és azt akarja, hogy mi verekedjünk érte, akkor azon leszünk, hogy ne veszítsük el, amit megszereztünk és ha Isten úgy akarja, hogy a spanyolok kerekedjenek felül, mi ugyan nem fogunk Isten akaratának ellenszegülni.«

Pénzügyi téren hasonló, nem kevésbé jelentős képességekkel rendelkezett. Megválasztásakor a bíborosok talán attól a meggyőződéstől vezették magukat, hogy aki saját vagyonát olyan jól kezelte, az Egyházét is fogja tudni kezelni. E célból VI. Sándor a legkülönbözőbb eszközök-höz folyamodott: a bíborosok és lelkészeik jövedelmére tízszázalékos adót vetett ki. Mint már mondtuk, nem hiszünk abban, hogy egyházfejedelmeket tett volna el láb alól, hogy javaikat megkaparítsa. Bizonyos azonban, hogy minden bíborosi kinevezés készpénzt hozott a konyhára. Csak az 1503 májusában végbement avatás százötvenezer aranyat, mai értékben 41 millió frankot hajtott.

Az 1500-as jubileumi esztendő, mely a zarándokok tömegét hozta Rómába, alkalmat adott a pápának arra, hogy ládáit megtöltse. Kifogyhatatlan leleményességgel és mindig új eszközökkel tartotta ébren a zarándokok adakozókészségét.

Hogy a pápai konyhát ellássa, az Egyháztól függő városoktól szolgáltatásokat követelt, meghagyván nekik, hogy meghatározott mennyiségű szárnyast, vadat és minden egyéb élelmiszert szállítsanak.

Legfőbb jövedelmi forrása azonban a bűnbocsátó cédulák voltak, amelyeknek eladását elsősorban a kolduló barátokra bízta. VI. Sándornak az a ragyogó ötlete támadt, hogy pápai hatalmánál fogva kijelentse: az egyházfőnek módjában áll, hogy a lelkeket a Tisztítóútból kiváltsa. És értett hozzá, hogy ezt a hatalmát a legesélyesebben és legélelmesebben kamatoztassa.

Utalunk végül arra, hogy a Szentszék évenként 45.000 aranyat kapott Baj azét szultántól azon a címen, hogy abból fedezi Dsem szultán ellátását, aki Baj azét fivére volt és az ottomán császárság trónját követelte

magának. Ebből az összegből legalább 40.000 arany tiszta haszon maradt. Dsem elkövette volt azt az oktalanságot, hogy a rhodosi lovagoknál keresett menedéket. A pápai kincstár ily módon jelentős jövedelmi forrásra tett szert, aminek következtében a Magas Porta és a Szentszék között szívélyes viszony alakult ki. Előfordult, hogy Bajazet szultán ajánlott a pápának jelölteket a római bíborrp, így Niccolo Cibo arlesi érseket 1494-ben.

Egy diplomáciai fogadtatás alkalmából (1499) a francia követ biztosította az egyházfőt arról, hogy uralkodója egy Rómából hozzá érkezett felszólításnak engedve, keresztes háború megszervezésére készül a török ellen. VI. Sándor nagyon elszörnyűlködött: »Reméljük, nem gondolta komolyan!« — mondta bizalmasainak a fogadtatás után sóhajtva.

VI. Sándornak mind nagyobb és nagyobb összegek kellettek, nemcsak a római Egyház szükségleteinek kielégítésére és a Vatikán szertelen fényűzésének fedezésére, hanem arra is, hogy fia, Cesare hadsereget tarthasson és folytathassa hódító politikáját. »Öszentsége pénzt sajtol ki mindenből, amit eladhat«, írja 1493-ban Aragóniái Ferdinánd. A püspökségeket bocsátotta tehát áruba.

Egyébként apa és fiú tervei megegyeztek. A nagy hűbérurak, az Orsiniek, a Colonnák, a Savelliek és Santa-Crocék továbbra is megmaradtak a pápai államban. Sándor elődjei, V. Márton, IV. Jenő, VIII. Ince és a többiek úgy igyekeztek függetlenségüket megőrizni, hogy az egyik nagy hűbérurat a másik ellen játszották ki és némelyikükkel szöveterkezték is a kimondott ellenségeiknek tekintett családok és »klikkek« ellen. VI. Sándor elhatározta, hogy végleg megszabadítja a pápaságot ezektől a helyi hatalmasságoktól, akiknek megsemmisítése ezért legfőbb célja volt. »Nem vagyok hajlandó arra, hogy zászlósuraim rabszolgája legyek«, mondogatta. S ebben a törekvésében Cesare fia, aki elszánt, ügyes, ravasz és ritka szervezőképességgel megáldott katona volt, határozatosan kezére járt.

A pontifex állandó fáradozásainak célja ez volt: megakarta semmisíteni az utolsó nagy római hűbérurakat, ki akarta terjeszteni a Szentszék hatalmát a szomszédos államokra, a Marche és a Romagna területeire, kezébe akarta keríteni a nápolyi királyság feletti fennhatóságot,

VI. SÁNDOR PÁPA
Pinturicchio freskójáról a Vatikánban

mely a pápai trónt illette meg. Ilyenformán a római egyházfő uralma alatt olyan páratlan hatalom jött volna létre a félszigeten, amely előbb-utóbb megvalósíthatta volna az olasz egységet Szent Péter trónjának árnyékában. Ezek a tervek egybeváltak azokkal, melyek megvalósításán viszont Cesare Borgia dolgozott atyja pénzének és tekintélyének felhasználásával, egyben pedig olyan ügyességgel és éleslátással, hogy Machiavelli nem győzi csodálni. Tudvalevőleg Cesare Borgia alakja ihlette a kitűnő író a *Principe* eszményképének megalkotására. De Cesarének, aki egy emberöltővel fiatalabb volt a pápánál, egy hátsógondolata is volt: el volt tökélve arra, hogy atyja halála után a maga javára sajátítja ki a pápai hatalmat. Jegyezzük meg már itt, hogy II. Gyula voltaképpen csak VI. Sándor terveihez tért vissza, melyeket ez jórészt már meg is valósított.

Cesare olyan vakmerőséggel, olyan lelkiismeretlenül és annyi kegyetlenséggel tört célja felé, hogy még ma, századok multán is visszaborzadunk tőle. Az orvtámadások, árulások, esküszegések és gyilkosságok egymást érik — de ha ezekkel az eszközökkel hatalmába kerítette valamelyik várost vagy fejedelemséget, Cesare rendezett közigazgatást létesített és szilárd kormányzatot, amely a lakosságot végül mégis kibékítette sorsával.

Az Orsiniek ellen irgalmatlan szigorral léptek fel a Borgiák. Sándor őszintén bevallotta a francia követnek, hogy célja az egész Orsini-nemzetség kiirtása. A firenzei követnek ezt mondta:

»Követ úr, kezünk vörös az Orsiniek véréből. Azok után, amiket ellenük tettünk, biztosítanunk kell magunkat, hogy soha többé ne lehessenek ártalmunkra.«

Ebben benne van a család tagjainak legyilkolása, a nőket és gyermekeket is beleértve, a hűbéri birtokok, várak, bérletek és ingóságok elrablása. Bottista Orsinit és a család egyházi méltóságait magában a Vatikánban fogták el 1502-ben. »A pápa emberei mindent elcipeltek, — olvassuk Giustiniani követ beszámolójában — még a szalmát is az istállókból«. A bíboros öreg édesanyja, akit elkergettek házából, néhány hű cselédjével együtt nem talált szállást. »A szerencsétlenek hajléktalanul bolyonganak Rómában — írja a velencei követ —, senki sem akarja őket befogadni, mindenki fél.«

VI. Sándor addig sohasem ismert jólétre emelte a pápai udvart. E. Rodocanachi pontos leírását adja a »vatikáni fejedelmi udvar«-nak, amely a többi európai udvaroktól miben sem különbözött: ugyanaz a fényűzés, ugyanazok a szórakozások, borral bőségesen öblögetett lakomák, bálák, színjátékok, bohócok és tréfacsinálók, a legdivatosabban öltözött, nem ritkán ledér nőszemélyek.

Ismeretes annak a böjti ebédnek étlapja, mellyel a tizenharmadik században Szent Lajos a magas egyházi méltóságokat megvendégelte. Idézzük belőle a fogásokat a felszolgálás sorrendjében:

Cserezsnye és fehér kenyér.

Tejben főtt zöldbab.

Hal, rák.

Angolna-pástétom.

Mandulás tejben főtt rizs, fahéjjal behintve.

Roston sült angolna.

Torta, túró.

Gyümölcs.

Hasonlítsuk össze ezt VI. Sándor egy ugyancsak böjti — pénteki — lakomájának étlapjával:

Tojás.

Langusza.

Borsos dinnye.

Édesség.

Szilva.

Aranylevelekbe göngyölt torta.

Mégis sok keresztény felháborodott a tobzódáson, melynek tanúja volt. »A pápa olyan életmódot folytat — mondja Aragóniai Ferdinánd —, hogy mindenkiben utálatot kelt; nem gondol a trónnal, melyet elfoglal és egyáltalán nem törődik mással, mint hogy fiait hatalmasokká és nagyokká tegye.«

A külföldi követek, még Portugáliáé és Spanyolországé is — akik között VI. Sándor 1493 májusában Kelt híres bullájában megkísérelte felosztani az Újvilágot — bátorságukban egészen a pápa megintéséig elmennek. Zsinattal fenyegetik, amely majd ítélkezni fog magatartásáról. A pápa azonban sarkára áll:

»Ha tovább alkalmatlankodtok, mindnyájatokat a folyóba dobatlak!«

A francia követ előtt kedvesen mentegetőzik:

»Ti franciák, egyszerűen nem akarjátok megérteni, hogy a pápa is csak ember.«

Farsangkor be is zárhatja a követek előtt a Vatikán kapuit, hogy kedvére kimulathassa magát bíborosaival, akiknek egyrésze vörös talárban, másrésze jelmezben jelenik meg, szemenszedett szépasszonyok társaságában. Hintájában hozatja magához az álarcos nőket. Arnold Werf lovag, aki 1497-ben résztvesz a farsangon, azt mondja, hogy restelli leírni mindazt, amit látott.

Briconnet bíboros egyik szolgája Rómából vissza térve ezt mondja: »Láttam, hogyan élnek ott a főpapok. Ha hosszabban tartózkodtam volna közöttük, nemcsak hitemet vesztettem volna el, hanem a lélek halhatatlanságában is kételkedni kezdtem volna. És Luther így ír abban az időben, mikor még hű fia a római Kúriának: »Nincs bűn, amely ott ne volna megengedve, a fogadalmak alól feloldanak, a fattyúkat törvényesítik, az elvetemültség nemes tulajdonságnak számít, a vétkek lovagi erénynek. Kapzsiság és pénzvágy uralkodnak. Az Egyház törvényei bilincsek, melyektől a pénz megszabadít. Az ördög remetének számítana ott.«

Mindazonáltal helyénvaló, ha tartózkodunk a túlzásoktól és fenntartással fogadjuk a visszataszító jelenetek leírásait, melyeket néhány kortárs hagyott ránk.

A jubiláris év — 1500 — tetőpontot jelent e zajos pápaság történetében. A zarándokok ezrei özönlöttek Rómába Európa legtávolibb országaiból. Április 19-én, húsvét napján, kétszázezerre tették a hívek számát, akik a pápai áldás alatt meghajoltak.

Cesare győztesen tért vissza hódító hadjárataiból: Imola, Cesena, Forli, Forlimpopoli hatalmában volt. Az áhított királyság első alkotórészei birtokába kerültek. Pompás volt bevonulása az Örök Városba fekete lován, fekete bársonyruhájában és fekete süvegében, melyre nagy gyémánttűvel sólyomtollat tűzött. A rómaiak ujjongó örömmel fogadták a fiatal, szép és diadalmas hőst, akinek szőke haja fürtökben omlott köpenye fekete bársonyára. Tódultak elébe, csókokat és virágokat szórtak felé. De a jubiláris ünnepekre Rómába sereglett zarándokok ezrei hazatérve regéket beszéltek a római romlottságról.

VI. Sándor pápa nem volt sem rossz, sem kegyetlen,

de befolyása alatt állott rettenetes fiának. Rómában Cesare Borgia meghonosította a rémuralmat. »Nemcsak hogy mindenki állandó rettegésben élt az életét és vagyónát fenyegető veszedelemtől, hanem azt hihette, sőt azt kellett hinnie, hogy ravasz és alattomos támadás fog végezni vele. Ez az elkeseredést nagyban növelte.« (Rodocanachi.)

A pápa megvetette a gúny iratokat, röpiratokat, szatírákat, epigrammokat és csúfondáros verseket, melyeket Rómában ellene és övei ellen kiadtak és a falakra ragasztottak. Hirtelen természetével könnyen túltette magát rajtuk. Ebben különbözött Cesare fiától.

Antonio Mancinelli jeles humanista volt. Egy nap, mikor a tömeg egy ünnepélyes körmenet megtekintésére összesereglett, fehér lovon megjelent a nép között és beszédet intézett a rómaiakhoz, melyben élesen kikelt a Vatikán erkölcei és botrányai ellen. Beszédét utóbb nyomtatásban is szétesztotta a hallgatóság között. Elfogták és levágták mindkét kezét. Mikor pedig ezután is folytatta támadásait az egyházfő ellen, nyelvét is kivágták, amibe belehalt.

Lorenzo de Veni velencei író görög nyelven gúnyiratokat szerzett a Borgiák ellen. Házkutatást tartottak nála és megtalálták a bűnjelt. Lorenzót erre elfogták. A velenceiek, akik ezt az írójukat nagyrabecsülték, megbízták római követüket, hogy lépjen közbe érdekében. A pápa ezt válaszolta neki:

»Én a magam részéről azon a véleményen vagyok, hogy az efféle csaholáson csak nevetni lehet. Fiam, Cesare, azonban azt mondja, hogy udvariasságra kell tanítani az írókat. Pártfogoltadat már elítélték, megfojtották és a Tiberisbe dobták.«

Giustiniani állítása szerint Róma városa, mely tele volt Cesare Borgia katonáival, vad zsoldosokkal és marta-lócokkal, »rablóbarlanghoz« hasonlított. A járókelöket nyílt uccán megtámadták. Az éj sötétjében állandó harcok folytak a katonák és a polgárok között, akik halottjaikért akartak bosszút állni, vagy a támadások ellen védekeztek.

Siena területét teljesen kifosztották. San Quiricóban, mint a pápai udvar főszertartásmesterének Diariumában olvassuk, Borgia katonái mindössze két aggastyánt és kilenc öregasszonyt találtak. A többiek mind kereket

oldottak; az anyák magukkal vittek gyermekeiket. A katonák elfogták a két aggastyánt és a kilenc öregasszonyt. Félkarjuknál fogva felakasztották őket és lábukat égő parázs fölé tartották, hogy kicsikarják belőlük a vallomást, hová rejtették pénzüket. Az aggastyánoknak és öregasszonyoknak nem volt pénzüik és valamennyien belehaltak a kínzásokba.

* *
*

Sándor pápa még hetvenkétéves korában is változatlanul a legvirulóbb egészségnek örvendett: bőre rózsás volt, nagy szemei mit sem vesztek fényükből, öblös és meleg hangja megőrizte régi zengzetességét. Éppen a Romagnából érkezett haza, melyet fia kevéssel azelőtt meghódított és Ferrarába készült, hogy meglátogassa Lucrezia lányát, aki Estei Alfonz herceg felesége volt. Az összes birtokokat, városokat és erődöket, melyeket fia az Orsiniektől, a Colonnáktól, a Savelliektől és más hűbéruraktól elragadott, az Egyháznak adományozta és cserébe azt kívánta, hogy a Szent Kollégium ismerje el Cesare uralmát a Romagna és Marche területén, később lehetőleg Toszkánában is, melynek meghódítását Cesare már megkezdte. Ekkor, 1503 augusztus 18-án, csaknem egészen váratlanul meghalt VI. Sándor.

Haláláról az alábbi legenda került forgalomba, melyet sok történész, köztük olyan kiválóak is, mint Ranke és Burckhardt, elfogadhatónak tart:

VI. Sándor azzal a tervvel foglalkozott, hogy mérgezi a Consistorium egyik bíborosát, akinek vagyonára fáj a foga. A bíboros értesült erről a tervről és rávette a pontifex főszakácsát, hogy a mérget ne az ő ételébe keverje, hanem a pápáéba, aki ennek következtében meg is halt.

Fölösleges, hogy rámutassunk ennek a ponyvátörténetnek valószínűtlenségére, mely különben is merő pletykán alapul.

»VI. Sándor — írja Emile Gebhart is — azoknak a mérgeknek egyikétől pusztult el, melyeknek titkát a tizenhatodik század Olaszországa oly jól megőrizte.« Olyan jól, hogy bizvást állíthatjuk, a *Borgiák mérge* egyáltalán nem is létezett sohasem.

Miközben a pápa haldokolt, fia, Cesare Borgia nehéz betegségbe esett.

VI. Sándor mindenkitől elhagyatva halt meg, mint a renaissance-korabeli pápák nagyrésze.

Alig hunyta le szemét, mikor egy sereg bérgyilkos élén megjelent a hírhedt Micheletto, Cesare Borgia jobbkeze, a kor egyik közönséges bandavezére. A hivatlan vendégek törrel kezükben a pápai kincstár kulcsait követelték. Casanova bíboros, aki a kulcsokat őrizte, vonakodott őket odaadni.

»Ide a kulcsokkal! Vagy kidobunk az ablakon!«

A horda berontott a kincstárszobába és teljesen kifosztotta. Lehetséges, hogy a nyilvánosságra hozott összeg — 300.000 dukát vertarany és 200.000 dukát értékű ékszer — túlzás. Bizonyos azonban, hogy a cimborák a függönyökön és ülőbútorokon kívül nem hagytak semmit a szobában.

A pápa módfelett kövér és felpuffedt hullája, amely hamar oszlásnak indult, borzalmas büzt árasztott. Senki sem akart hozzányúlni. Egy zsákhordó bokáihoz erősített kötéllel húzta a koporsóba. A koporsó túlszűknek bizonyult és csak nagy kinnal lehetett belegyömöszölni a hullát, miközben minden díszítést levertek róla. Ezalatt a Vatikán svájci testőrei és a klérus szolgálói hajbakaptak a halott utolsó holmijai fölött és alabárdokkal, valamint gyertyatartókkal rontottak egymásnak. Szent Péter utódának holtteste mellett senki sem virrasztott és éjszaka nem égtek körülötte gyertyák. »A temetés borzalmas volt«, írja Gebhart. A koporsót egy ócska takaróval fedték le.

Betegsége alatt a pápa egyetlenegyszer sem beszélt gyermekeiről, sem Cesaréről, sem Lucreziáról. Úgy rémlett neki, mintha az ördög settenkedne ágya körül.

Röviddel ezután Cesare Borgia annyi fáradtsággal felépített műve egy csapásra összeomlott.

Machiavellinek ezt mondta:

»Azt hittem, felkészültem minden eshetőségre, amely apám halálából következhetik és megtettem minden óvintézkedést. Azonban éppen halála pillanatában súlyos betegségbe estem: bekövetkezett az egyetlen lehetőség, amelyre nem számítottam.«

Elfogták és kiszolgáltatták a nápolyiaknak, Cesarének azonban még egyszer sikerült elmenekülnie. Eljutott

Spanyolországba, ahol a navarrai király hadseregébe szegődött. Dicstelenu, de vitézül pusztult el 1507 március 12-én egy éjszakai kirohanás folytán Mendavia falai alatt egy árokban, nem messze Pamplonától.

Viterbo bíborosa, VI. Sándor egyik kortásra, így jellemezte a pápát:

»Sándor ritka éleselméjűséggel volt megáldva. Élelmes és szorgalmas ember volt, akinek természetes ékesszólása mindenkit megnyert. Senki nála ügyesebben nem cselekedett, rábeszélőképességben vele nem versenyezhetett, szilárdabban nála nem állotta meg helyét. Minden helyzetben oly nagynak mutatkozott, gondolataiban, szavaiban, tetteiben és elhatározásaiban egyaránt, hogy a legkiválóbb fejedelem lehetett volna, ha érényei szabadon kifejlődhetnek és sok rossz hajlama nem fojtja el őket. Aki cselekedni látta és beszélni hallotta, úgy érezte, hogy semmi sem hiányzott belőle, ami a világ kormányzásához szükséges. Mindig kész volt az alvásról lemondani, de megrontotta a bujaság, mely azonban sohasem akadályozta abban, hogy az államügyek terhét magára vegye, hogy embereket fogadjon s szavával és jelenlétével eleget tegyen hivatala minden kötelességének. Mégis dacára összes jó tulajdonságainak, nem lehet azt állítani, hogy uralkodása egész korszakára akárcsak egy szerencsés nap is esett volna. Ezt az egész időszakot sötét éjszaka borítja; nem beszélvén azokról a családi tragédiákról, melyek Thyestes nevét idézik fel, soha még az Egyház birodalmában a zendülések nem voltak ilyen veszedelmesek, a rablások ilyen gyakoriak, a gyilkosságok ilyen kegyetlenek, a nyilvános utakon az erőszakosságok ilyen zabolálatlanok, az utazás ilyen kockázatos vállalkozás; soha Rómában nem volt ennyi baj, nem volt az árulkodók és besúgók száma ilyen nagy, a bérgyilkosok mestersége ilyen elterjedt, a tolvajok garázdálkodása ilyen korlátlan és szemérmetlen. Senki sem mert a város kapuin kilépni és a városon belül mi várt az ottlakókra? Mindenkit felségsértéssel és zendüléssel vádoltak, akinek aranya volt, vagy bármilyen szép és becses értéktárgya. Sem házában, sem szobájában, de még tömlőcében sem volt senki biztonságban.«

És egy nemrégiben megjelent Machiavelliről szóló munkájában Orestes Ferrara így foglalja össze véleményét VI. Sándorról:

»Mint politikus, sokaknak fölötte állott magas hivatalában és sikerei saját ügyességére vezethetők vissza. Aki elfogulatlan szemmel vizsgálja a tényeket és betekintést akar VI. Sándor lelkébe, annak el kell ismernie, hogy a római Kúria politikai hanyatlása az ő halálával kezdődik. II. Gyula sikerei pyrrhusi győzelmek voltak; előkészítették a későbben bekövetkezett bukást, mert ennek a hihetetlenül meggondolatlan pápának sem rendszere nem volt, sem megfontolt nézete a jövőről. Borgia Sándor egyensúlypolitikáját II. Gyula szövetségi politikával helyettesítette. Ugyanez a helyzet X. Leónál; ő sem volt tudatában a viharoknak, mely magában a vallási életben éppúgy, mint a világban kitörőben volt.«

VI. Sándor pápa egyike azoknak az egyházfőknek, akik az Egyház fejlődésére a legnagyobb hatást gyakorolták. Érdeméül szokták betudni II. Gyulának, hogy Szent Péter örökét egész nagyságában és teljességében visszaállította; elfelejtik azonban, hogy VI. Sándor ennek a fejlődésnek útját nemcsak tisztán látta, hanem Cesare fia erélyes támogatásával a valóságban is hathatósan egyengette.

Ugyancsak nagy része van VI. Sándornak a szép és szívhezszóló Madonna-kultusz kialakulásában, ő maga a Szűz különös kegyeltjének tartotta magát. Gyermekéhez írott leveleiben ritkán mulasztja el, hogy a Madonna tiszteletét figyelmükbe ajánlja. VI. Sándor honosítja meg ismét a feledésbe merült esti Angelus-harangszót. Hite mély és vallásossága őszinte volt. Ennek nem egyszer olyan tanúbizonyságát adta, hogy mindenki megilletődött, aki véletlenül tanúja volt.

VI. Sándor pénzügyi és egyházi politikája a renaissance két leghíresebb pápájának, II. Gyulának és X. Leónak olyan eszközöket adott kezébe, hogy segítségükkel Rómát Olaszország művészeti fővárosává teheték, melynek fényével és nagyszerűségével maga Firenze sem versenyezhetett.

Igaz, hogy ugyanekkor Sándor szertelenségükben megdöbrentő bűnöket és visszaéléseket követett el, melyeknek magvát a nagy és nemes V. Miklós utódai vetették el és melyek nagyban hozzájárultak a reformáció létrejöttéhez és megerősödéséhez.

II. GYULA

VI. Sándor halála után Giuliano della Rovere bíboros egész befolyását latba vetette Antonio Todeschini kardinális megválasztása érdekében, aki valóban pápa is lett III. Pius néven. Della Rovere maga is számot tartott Szent Péter trónjára, de a bizonytalan sikerre tekintettel beérte avval, hogy egy már megrendült egészségű aggastyán jelöltségét támogassa. III. Pius tényleg már 1503 október 15-én, néhány hónapos uralkodás után meghalt.

1492-ben, mikor a konklávéből VI. Sándor került ki győztesen, della Rovere bíboros már mint jelölt lépett fel a francia király támogatásával, akinek saját állítása szerint hű szolgája volt.

A későbbi II. Gyula Albissola Superiore községben született, Liguriában. Mint gyakran előfordul, születése napjául a történészek egybehangzóan december 15-ét jelölik meg, nem értenek azonban egyet születése évét illetőleg, mely egyesek szerint 1441, mások szerint 1442, ismét mások szerint 1443. Emmanuel Rodocanachi, II. Gyula pápa legújabb életrajzírója a legelső feltevéshez hajlik.

Giuliano unokaöccse volt IV. Sixtusnak, aki a kor szokása szerint nem mulasztotta el, hogy rokonát minden lehető kegyel, hivatallal és méltósággal elhalmozza. Először Carpentras püspökévé tette meg (1473), azután Mende püspökévé (1474), majd Avignon érsekévé (1475) — miután a püspökséget az ő kedvéért érsekséggé alakította át —, francia pápai legátussá (1480). Utóbb San Pietro in Vincoli címén bíboros (1495) és Ostia püspöke.

Giuliano származása a lehető legszerényebb volt. Egyes szerzők szerint ifjúkorában a hajósmesterséget űzte, XII. Lajos szerint parasztfiú volt, de azért mikor nagybátyja, IV. Sixtus jóvoltából a legmagasabb méltóságokra emelkedett, sietve felfedezte, hogy egy szerencsés véletlen folytán ugyancsak a della Rovere nevet viselő családhoz tartozik, melynek ettől fogva címerét is viselte. A címeren egy fejedelmi tölgy látható — a Rovere név lefordítva tölgyet jelent —, amely mint jelkép nagyon is jól illett hozzá. Ami viszont a nemes della Rovereket illeti, az 1503 november elsején lefolyt választás után, amelyből Giuliano bíboros mint pápa került ki, habozás nélkül kijelentették, hogy ennél a della Roverenél törzsökösebb della Rovere meg nem élt a világon.

IV. Sixtus után VIII. Ince következett; de Giuliano befolyása az új pápaság alatt nemhogy csökkent volna, inkább erősödött. Az ifjú bíboros csakhamar döntő szerepet játszott a Szentszék ügyeinek intézésében. Néhány korabeli író egyenesen azt állítja, hogy a Vatikánban az igazi pápa San Pietro in Vincoli bíborosa volt. Antonio Vespuccio ezt írja Lorenzo de'Medicinek 1484 augusztus 19-én: »Valóban azt lehet mondani, hogy ő itt a pápa.«

Sorsa azonban váratlan fordulatot vett, mikor Borgia bíboros mint VI. Sándor a pápai trónra lépett. Mindketten megalkuvást nem ismerő, uralomra vágyó, erőszakos jellemű férfiak voltak. Róma nem volt eddig nagy ahhoz, hogy két ilyen szabású polgár ellehessen benne. A pápa fenyegetései a bíborost arra késztették, hogy Ostiába meneküljön, melynek püspöke volt. Mivel azonban itt sem érezte magát biztonságban, Franciaországba szökött (1494 április 23-án), ahol VIII. Károly tárt karokkal fogadta.

A későbbi II. Gyula ilyenformán első jelentős sikereit a francia hatalom oltalma alatt aratta. A VIII. Károly bizalmába férkőzött emberek közül della Rovere volt az, aki a leghatározottabban unszolta a fiatal királyt a nápolyi királyság meghódítására. Ennek oka VI. Sándor iránti gyűlölete volt, mert azt remélte, hogy a győztes fejedelem zsinatot fog összehívni, mely a Borgia-pápát megfosztotta volna méltóságától avval az indokolással, hogy simonia révén jutott hozzá a pápasághoz, amiről Giuliano bíboros annál avatottabban nyilatkozhatott volna, mert

hiszen ómaga is egyike volt azoknak, akik megvásároltatták szavazatukat. »Az az ember, aki később Olaszországot talpra állította Franciaország ellen — jegyzi meg Emilé Picot —, a legnagyobb erőfeszítéssel igyekezett a franciákat oda behívni.« E. Rodocanachi szigorúan bírálja el della Rovere bíboros eljárását a francia udvarnál: »Ez az ember, akit hajthatatlannak, rendíthetetlen akaratúnak, jellemzilárdnak, paphoz nem illően harciasnak szokás elképzelni, ez időben sima és köpenyegforgató diplomata módjára fondorkodott Franciaország ellen, melynek ellenségeit tanácsokkal látta el, nem mulasztván el egyetlen alkalmat sem, hogy hódolatáról ne biztosítsa a pápát (VI. Sándort), aki vele oly csúnyán bántel, és fiát,akinek érdekében többször eljár. Szószólójává szegődött Cesare Borgiának és még attól sem riadt vissza, hogy védence erényeiről beszéljen.«

Mikor végre III. Pius néhány hónapos uralkodás után 1503 október 15-én elhalálozott, Giuliano della Roveret 1503 november elsején pápává választották. Mint pápa a II. Gyula nevet vette fel Július Caesar tiszteletére, akit a történelem legnagyobb emberének tartott és akinek hódító művét minden erővel újra felvenni törekedett.

Bíboros korában méltatlankodó felháborodással kelt ki a simonia ellen, melynek Rodrigo Borgia a tiarát köszönhette. Ez azonban nem gátolta abban, hogy elődjének példáját kövesse. »Az adás-vételt — írja Giustiniani velencei követ — nyílt utcán úzik.«Kétségtelenül kevesebb aranyat osztogatott szét VI. Sándornál, viszont annál bőkezűbben bánt az Ígérekkel. Választóinak, a bíborosoknak méltóságokat, javadalmakat és hivatalokat helyezett kilátásba, kötelezvén magát, hogy megválasztása után minden bíborosnak és családjának bőven ki fog jutni minden jóból. Meg is választották. Ekkor aztán eleget kellett volna tennie vállalt kötelezettségeinek — de hát hol van a tavalyi hó?

Az új pápa egyik legelső cselekedete az volt, hogy birtokába vette az Angyalvárat, a pápai erődöt tarackok és mozsarak segélyével"(1503 november 15). 1505 július 27-én a Campo di Fiore téren szemlét tartott a közben általa újjászervezett pápai hadsereg fölött.

A bámulatos olasz renaissancenak, melynek jellemei és egyéniségei túltengő energiájukkal tűnnek ki, szinte

meghökkenően markáns alakja II. Gyula pápa. Hatvan-kétéves volt, mikor 1503 november elsején a Szent Kollégium Szent Péter trónjára ültette. És ez a már hajlottkorú pap hirtelen olyan vad elszántsággal, olyan viharos tetterővel lép az ámult világ szeméi elé, aminőt fiatalembertől, csatazajban edzett zsoldosvezértől sem várt volna senki. II. Gyula pápasága alatt zűrzavartól és háborús lármától visszhangzik egész Olaszország.

II. Gyula minden bizonnyal jeles politikus és nagy államférfiú volt, ha kora felfogásának mértékével mérjük, annak a kornak mértékével, amely elé Machiavelli Cesare Borgiát állította a fejedelem mintaképeül. »A pápa szándékai tisztességesek — írja a mantuai örgrófné egyik ismerősének —, de csak akkor, ha ez terveivel egybevág.«

II. Gyula bátor, elszánt és fáradhatatlan egyéniség volt. Testének szelleme parancsolt, élettől és tetterőtől duzzadó szelleme, mely szilárdságával gyenge szervezetének támaszt adott.

II. Gyula öreg napjaira is megőrizte ifjúi tetszenivágyását. Mikor Cesare Borgia nagyszerű ruhatárát lefoglalták, a pápa habozás nélkül kisajátította magának belőle a legszebb holmikát. Egyszer a portugál bíboros előtt abban a zöld selyemköpenyben pompázott, amely VI. Sándor fiának ruhatárából származott át rá. Egy rózsaszín selyem ágyhuzatért az akkori időkben tekintélyes összeget, kétszáz forintot fizetett. Szabója kettő volt: egy francia, aki francia módra öltöztette és egy olasz, aki olasz szabású ruhákat készített neki. Ennek az utóbbinak 1512-ben 480 aranyra rúgó számlát fizettetett ki, ugyanakkor, mikor a pápai kincstár olyan nehézségekkel küzdött, hogy a pápa kénytelen volt ezüstneműjét beolvasztatni.

Mint VI. Sándor, II. Gyula is rajongott az ékszerekért és drágakövekért. Trónraléptekor külön rendeletben eltiltotta a római hölgyeket kettőnél több gyűrű viselésétől, ő maga azonban telerakta minden ujját gyűrűkkel, A nagy augsburgi bankároktól, a Fuggerektől egyetlen gyémántot 1800 aranyért vásárolt meg II. Gyula, ami mai értékben hárommillió franknak felel meg.

A Szentszéknek csodálatosan szép pápai hármaskoronája volt — tiarája, ha úgy tetszik. Ez a drágaság II. Pál pápától származott, de II. Gyulának már nem volt elég. Két másikat csináltatott, közülük egyiket Francesco

Foppával, a híres ötvössel. Valóságos remekmű volt aranyból és gyémántból. Egy kortárs azt írja, hogy nem lehet máshoz hasonlítani, mint a ragyogó csillagokkal beszórt égboltozathoz. Ennek a tiarának mása ott látható Rafael vatikáni freskóin és a síremléken, amely a San Pietro in Vincoliban ábrázolja II. Gyulát Michel-Angelo Mózese fölött. VI. Sándor szeretett gyöngyöt és ékszer vásárolni, hogy leányát Lukreziát díszítse fel velük; II. Gyula, akinek szintén volt egy lánya, Donna Felice, a római prefektus felesége, nem őt halmozta el gyönggyel és ékszerrel, hanem a Vatikánba hívta, hogy ott csodáltába meg vele, amit ő maga akasztott kérkedve magára.

VI. Sándorhoz hasonlóan II. Gyula is szerette az ünnepeket, a lakomákat, a színházi előadásokat. A Vatikán udvarában bikaviadalokat rendezett.

VI. Sándorhoz hasonlóan II. Gyula is nagyevő volt. Euna *terribile cosa come mangia Sua Santità*«, borzasztó, hogyan eszik Őszentsége, írja a mantuai őrgrofnőnek fia, Frederico egyik szolgája. Az italban azonban még kevésbé ismert mértéket, dacára a köszvénynek, melytől sokat szenvedett. Egy hordó malvasiai borral mindig meg lehetett örvendeztetni. »Csak délig van pápánk«, mondogatták a rómaiak, értvén ezalatt, hogy ennek az órának elteltével főpásztoruk az Úr szőlőkertjeit járta. Ez azonban kétségtelenül túlzás volt.

II. Gyula szenvedélyes vadász volt. Grossino, a fiatal Frederico Gonzaga szolgája ezt írja még: »A pápa több napon át vadászott Ostiában signor Frederico társaságában. Őszentsége mindig sugárzott az örömtől, ha sikerült egy nagy fácánt elejtenie, ilyenkor harsogón nevetett.«

A pápai trón fényében II. Gyula megőrizte a nyers, faragatlan, erőszakos, vad liguriai hajós lelkét. Jelleme olyan hajthatatlan volt, hogy még érvek előtt sem tudott meghajolni. Bottal járt ugyan, de ez a bot nemesak arra szolgált, hogy hatvanéves lépteit támogassa; alkalomadtán arra is felhasználta, hogy egyik-másik tolakodó embernek, aki ellent mert mondani neki, vállára, sőt fejére vágjon vele. Vatikáni palotájában, ha valamelyik követ olyasmit mondott neki, ami nem volt ínyére, a pápa szó nélkül hátat fordított. Egyik titkárja egyszer olyan levelet tett elé, amelynek hangja nem felelt meg

ízlésének, mire nemcsak a levelet, hanem saját pápa-szemét is az illető képébe vágta, ő volt az első pápa, aki szabadon hagyta nőni szakállát, a hosszú mumus-szakállat, amelytől Rabelais úgy elszörnyedt. Rafael így festette meg ma Firenzében látható arcképét, melyről egy kortársa, Vasari, ezt mondja:

»Rafael olyan eleven és élethű arcképet festett a pápáról, hogy láttára valósággal megijed az ember, mintha csak az eredetivel állana szemben.«

Francesco Vettori, Firenze római követe azt mondja II. Gyuláról, hogy »vállalkozásaiban inkább szerencsés volt, mint okos, inkább vakmerő, mint bátor, de határtalanul becsvágyó és nagyratörő«. II. Gyula a pápaságot olyan felséges magasságba akarta emelni, hogy az emberek előtt ne csak mint a kereszténység szellemi ura jelenjen meg, hanem mint világi hatalmasság is. »A pápa — mondja Domenico Trevirano velencei követ — a világban folyó játék ura és mestere akar lenni.« (II papa vuol essere il signore e maestro del gioco del mondó.) VIII. Bonifác régi álma ez, mely megvalósításához II. Gyulánál egészen más tetterőt és akaratot talált.

II. Gyula eltökélte, hogy kikergeti a félszigetről az idegen hatalmakat, melyek ott lábukat megvetették: Milánóból a franciákat, a nápolyi királyságból a spanyolokat és a többi tartományokból a németeket, akik a »Szent német-római császárság« történelmi agyrémét kihasználva, mindenüvé befurakodtak. Innen a híres csatakiáltás: *Fuori gli barbari!* Ki a barbárokkal!

Trónraléptekor első dolga az volt, hogy Cesare Borgiát, akinek nemrégén még »érényeit« magasztalta és akinek nagyrészen megválasztását is köszönhetette, megfossa birtokaitól és egyáltalán minden javadalomtól, mellyel atyja annakidején elhalmozta. Már láttuk, hogy előszeretettel páváskodott az elhalt pápa fiának ruháiban, miután kényszerítette Cesarét arra, hogy összes saját katonáival megrakott erődjeit visszaadja.

1504 január 3-án az új pápa kijelentette, hogy kötelességéhez híven vissza fogja szerezni a földeket és uradalmakat, melyeket az Egyház örökéből hosszabb-rövidebb ideig mások bitoroltak. Megjegyzendő, hogy ez az örökség az ő elképzelése szerint szerfelett nagy volt. II. Gyula mindjárt eleve kinyilvánította, hogy ellene van mind-

annak amit VI. Sándor és fia, Cesare tett; később azonban pontosan az ő általuk kijelölt úton haladt.

Franciaországban 1498 április 7-én XII. Lajos követte a trónon VIII. Károlyt. Az új pápa sietve hivatkozott az úi király előtt arra, hogy mindig készséges híve volt Franciaországnak. Vagy nem ő volt-e az, aki személyesen is elkísérte VIII. Károlyt, mikor Itáliába betört? A jó és hiszékeny XII. Lajos meg hagyta magát győzni és odáig ment, hogy nyolcezer főnyi csapatot bocsátott a pápa rendelkezésére azoknak a terveknek megvalósítására, melyeket II. Gyula — némely dolgok bölcs elhallgatásával — előtte kifejtett.

És az Egyház feje páncélt ölt magára, sisakot tesz fejére és vitézül a harci síkra száll. 1506 augusztus 26-án a bíborosok vörös vezérkarától kísérve, átveszi a parancsnokságot 600 pikás és 1200 parittyás fölött. Első tervei Umbriába és Perugiába viszik, ahol a Baglioniak az urak. 1506 szeptember 12-én fia, veje és bíborosai társaságában győztesen bevonul Perugiába. A Baglioniak kénytelenek a pápai fennhatóságot elismerni. De II. Gyula nem bír magával. Egyszerre elveszti minden mérsékletét. Forliból október 18-án őrrjögő átkot szór Giovanni Bentivoglio bolognai kényúr ellen. Bentivogliót és övéit az Egyház elleni zendülés bűnében és felségsértésben marasztalja el. Amennyiben kilenc nap alatt nem hódolnak meg, nem ürítik ki palotájukat, nem hagyják el a várost és nem eresztik szélnek csapataikat, minden további nélkül az Egyházból való kiközösítés és minden vagyonuk elkobozása várakozik rájuk, ingóságaik senki jószágává nyilvánítatnak, ők maguk rabszolgáivá lesznek annak, aki őket elfogja, alattvalóik pedig mindennemű kötelezettség alól feloldatnak. A bolognai egyetem diákjait, ha továbbra is hívek maradnának hozzájuk, ugyancsak egyházi átok fogja sújtani. Ami a fejedelmeket, hadnagyokat és katonákat illeti, akik az adott körülmények között az Egyháznak — vagyis II. Gyulának — segítségére sietnek, ezért cserébe teljes bűnbocsánatot nyernek. Négy hírvivőnek kötelessége, hogy ezt a szép okiratot Bologna városában magában a falakra szögezze. A megbízás veszedelmes volt, de a pápa biztonság okából túszként visszatartotta azt a nyolctagú küldöttséget, melyet Bentivoglio hozzámenesztett volt.

A pápai kancellária e gyűjtő szózatának elolvasása után a jó XII. Lajos nem tudta türtőztetni magát és véleményét e szavakban foglalta össze:

»A pápa felöntött a garatra.«

A pápa vezérkarával Imolában volt, mikor értesült róla, hogy Bologna megnyitotta előtte kapuit. Ujjongó büszkeségében elsüttette ágyúit és el játszatta magának a már előre elkészített komédiákat, melyekben ellenfeleit csúfondáros gúnnyal illették, ő maga a pompásan szórakozó nézőtér első sorában tapsolt az előadásnak.

II. Gyula 1506 november 11-én ókorba illő győzelmi menetben vonult be Bolognába. Fehér atlaszöltözetében tizenkét diadalív alatt haladt el. Az acélsisak helyett drágakövektől szikrázó egyik hármaskoronáját viselte. A győztes apró ezüstpénzt szórt a térdelő tömeg közé. A városban lakó zsidók küldöttsége olajággal üdvözölte.

Erasmus, a békeszerető bölcs, aki Bolognában volt, szomorúan írta: »Önkéntelenül sóhajtanom kellett, mikor ezt a diadalmenetet, melyet világi fejedelmek is túlpompásnak tartottak volna, összehasonlítottam azzal a nyugodt fenséggel, mellyel az apostolok térítették a világot Krisztus hitére.«

Az ősz Bentivoglio Ginevra nevű feleségével és gyermekeivel együtt elmenekült.

Bologna V. Miklós alatt adott kiváltságait érvényteleneknek nyilvánították; a város lakóit kényszerítették arra, hogy 30.000 aranyat fizessenek a pápának, miközben Ginevra, Bentivoglio nemeslelkű hitvese bánatában meghalt (1507 május 16) és hült poraitól a beszentelést és az imát is megtagadták, mert a szerencsétlen asszony férjével együtt ki volt közösítve.

Helyénvaló itt megismételni egy már említett tényt. II. Gyula mindazok ellen, akiket ellenségeinek tart, ugyanazon a módon járt el, mint a bolognaiak ellen. Kétségtelen, hogy a pápa mint világi fejedelem, joggal visel háborút és mint az Egyház legfőbb feje, joggal közösi ki azokat, akik felfogása szerint az igaz hittől vagy az erkölcstől elszakadtak. II. Gyula azonban előtte sohasem tapasztalt visszaélést követett el, mikor ellenfeleit egyidejűleg a világi fejedelem és az Egyház fegyvereivel támadta meg. VI. Sándor udvarának léhasága és világi botrányai minden bizonnyal hozzájárultak a protestan-

tizmus keletkezéséhez és kifejlődéséhez, mely mérhetetlen következményekkel bíró csapás volt a római Egyház szempontjából; de a brutális, gyűlölködő és föltöbb gyakran igazságtalan politikai módszereknek, melyeket II. Gyula alkalmazott, nem kisebb részük volt mind-
ebben.

A győztes pápa visszatérését Rómába olyan ünnepek kísérték, melyek a VI. Sándor és Cesare napjaiban kifejtett pompát is felülmúlták. Hogy hozzájuk hasonlót találjunk, a római császárság legfényesebb korszakáig kell visszamennünk.

A sisakos pápa 1507 március 28-án, virágvasárnapján vonult be az Örök Városba. Az itt következő leírást részben Emmanuel Rodocanachi szép könyvéből merítjük.

A római patríciusok számos diadalívet emeltek, melyeket festményekkel, szobrokkal, jelképekkel, versekkel és feliratokkal díszítettek, *tyrannorum expulsatori*, vagyis a zsarnokok elűzőjének tiszteletére. A feliratok között sűrűn volt látható ama másik Július híres mondása: *Veni, vidi, vici*. Az utcákat virág borította. Fehér lovaktól vontatott kocsin angyalszárnyakkal ékesített fehérruhás gyermekek nyújtották a pápa felé a győzelem palmaágait és verseket énekeltek dicsőségéről és vitézségéről. Főpapok, nemesek és tiszték tömegei kísérték a győzött. A diadalmenetet a híres *Július exclusus* (A Paradicsomból kizárt II. Gyula) című röpirat szerzője így ecseteli: »Soha szem nem látott annyi fényes bíborba öltözött kardinálist oly számos szolgahadtól körülvéve, annyi királyi paripáknál dúsabban felkantározott lovat, annyi takaróval, arannyal és drágakövekkel megrakott öszvért, melyek közül olyiknak még a patkója is vert aranyból és ezüstből volt. A pápa aranszéken ült, melyet katonák emeltek vállukon; kezének egy-egy intésére a nép földreborult. Rakéták sziporkáztak, harsonák zendültek, ágyúk dörögtek s a nép ujjongó lármája reszkettette meg a levegőt. A fáklyák lobogása és az örömtüzek fénye szinte vakított.«

Luther azonban *Antithesis Christi et Antichristi* (Krisztus és az Antikrisztus közötti ellentét) című vita-iratában később részletesen utalt arra, mekkora a különbség a sisakos pápának a caesárok városába és Krisztusnak, az Isten Fiának Jeruzsálembé való bevonulása között,

mely ugyancsak egy virágvasárnapján játszódott le, de pompa nélkül, szerényen, jámborul és igaz áhítattal.

Miután a francia király támogatásával Umbriát és a bolognai tartományt meghódította, II. Gyula a Romagnára vetett szemet, melyet Cesare Borgia annakelőtte VI. Sándor tekintélyének felhasználásával magához kaparított és melyből a velenceiek Cesare bukása után telhetetlen kapzsisággal egyik darabot a másik után kebeleztek be, hogy Rimini, Ravenna, Imola, Gervi, Faenza és Forli birtokában védelmi vonalat kapjanak részben a lombardok, részben Róma ellen. E városok és területeik azonban ugyanilyen mértékben felgerjesztették a pápa étvágyát is.

Hozzájárult ehhez Genua és Velence hagyományos ellenségeskedése, melynek oka a két köztársaság versengése az elsőbbségért a hajózás és kereskedelem terén. Giuliano della Rovere génuai volt. De a velencei Signoria hatalma hasonlíthatatlanul nagyobb volt annál, mellyel Róma rendelkezett.

»Halászfalut csinálók Velencéből, olyant, amilyen valaha volt« — mondta a pápa Pisani ügyvivőnek.

Mire a velencei így válaszolt:

»Mi meg falusi plébánost csinálunk a Szentatyából.«

És II. Gyula szokott ravaszságával ármányos módon tárgyalásokba kezd, melyeknek célja az, hogy a lagúnák hatalmas köztársasága ellen szövetséget hozzon létre. Ebbeli fáradozásainak eredménye a cambrii Liga (1508 december 10), melyről már volt szó. A Szentszék védnöksége alatt Franciaország, Spanyolország és Ausztria, melyekhez még a ferrarai, urbinói és mantuai hercegségek csatlakoztak, szövetséget kötöttek Velence ellen.

II. Gyula a tőle megszokott módon kezdte meg a harcot, amennyiben egyházi átok alá helyezte ellenfeleit, azzal vádolván a velenceieket, hogy »a farkas ügyességével az oroszlán szilaj ságát egyesítik és nemcsak a bőrt nyúzzák le, hanem a szőrt is kiszaggatják«, ami nyilván elég ok volt arra, hogy valakit az Egyházból kiközösítsenek. A franciák a pápai átoknak az agnadellói ütközetben szereztek érvényt (1509 május 14). Ezen a napon győzték le — írja Saint-Gelais — azt a bölcs, hatalmas és gazdag emberekből *kilő* nemzetet, melynek hatalmát Attila óta senkisésem törte meg.«

Velencét megverték. II. Gyula elérte célját. Amit kívánt bekövetkezett. Egyébként azonban tisztában volt azzal, hogy óvakodnia kell San Marco köztársaságának túlságos meggyengítésétől. Velence még jó szolgálatokat tehetett politikájának, ellenben a franciák, akik addig hasznos segítőtársaknak bizonyultak, idővel kényelmetlenekké válhattak. XII. Lajos úgyis ura volt már Milánónak s ha sikerült volna neki ehhez a velencei birodalmat csatolnia, olyan hatalom élén állott volna Észak-Olaszországban, amely ellen a római Kúria minden erőlködése kudarcot vallott volna. És a köpönyegforgató vén kópé szép lassan, ravaszul politikát változtat. A franciák jóvoltából meghódította azt, amire vágyott: most már azon van, hogy segítőtársait lerázza.

II. Gyula Alidosi bíborost küldi követéül XII. Lajoshoz. Ehhez a fiatalemberhez nemcsak a bizalom, hanem egészen különös vonzalom szálai fűzték. Alidosinak megbízása értelmében arról kellett meggyőznie a királyt, hogy pompás közös győzelmük után a Szentszéknek és a francia koronának érdekében áll szövetségük minél szilárdabb alapokra helyezése. A király jelenléte immár szükségtelen Olaszországban, hiszen ott a Szentszék époly éberem fog őrködni a francia érdekek, mint a saját magáiéi fölött. XII. Lajos jóhiszemű ember volt és könnyen meggyőzte magát a bíboros érveitől. Hadseregével átkelt az Alpeken és a pápa azon nyomban kijelentette, hogy visszavonja az átkot, mellyel a velenceieket sújtotta.

»De Szentatya — vetették ellene a kardinálisok —, ez a kiközösítés lényeges pontja a cambrai szerződésnek.«

Mire II. Gyula hátat fordított nekik.

»Ezek a franciák — zsörtölődött — királyi káplánt akarnak csinálni belőlem.« (*Questi Francesi voleno pur ch'io sia capellano del loro re.*) Mire 1510 február 15-én II. Gyula minden további töprengés nélkül megkötötte Velencével a maga különbékéjét, mint manapság mondanák; tíz nappal később a vatikáni bazilika lépcsőjén emlékezetes szertartáson vesz részt:

A régi templom előtt, melyet Bramante már félig lebontott, a velencei Signoria öt képviselője térdelt hosszú karmazsin köpenyében öszentsége lábainál. A pápa mind-egyikük vállát megérintette hosszú arany vesszőjével, miközben a kórus a Misererét énekelte. Krisztus földi

helytartója megbocsátott a velencei köztársaságnak és feloldotta alattvalóit az átok alól, mellyel őket sújtotta volt.

És ugyanaz a pontifex, aki röviddel azelőtt még azzal fenyegette a velencei követet, hogy hazájából halászfalut csinál, most ezt jelentette ki:

»Ha az államotok nem léteznék, ki kellene találni!«

II. Gyula szigorúan ráparancsol Estei Alfonzra, Ferrara hercegére, hogy azonnal szüntesse be a háborút Velence ellen és bontsa fel szövetségét a francia koronával. Ferrara hercege követképpen Rómába küldi az országszerte híres Ariostót, az *Orlando furioso* szerzőjét. Ez megkísérli az Egyház legfőbb urát figyelmeztetni a hercege által vállalt kötelezettségekre XII. Lajossal szemben, aki mindig hűséges szövetségese volt. Válasz fejében a pápa azzal fenyegeti a boldogtalan költő-követet, hogy a Tiberisbe dobhatja. És mikor Alfonz herceg továbbra is tisztességes ember módjára igyekszik viselkedni, a dühtől tajtékozó pápa egyházi átokkal sújtja és megfosztja minden jogtól, melyet koronájára és az egyházi állam területén fekvő összes birtokaira formál. Ezzel a nyilatkozattal a herceg övéivel együtt elveszti minden címét, rangját és méltóságát; híveit, párthíveit és szövetségeseit ugyancsak egyházi átok alá veti a pápa, aki ezáltal a francia királyt is kiközösítéssel sújtja (1510 augusztus 9).

Könnyen elképzelhető, milyen elképedéssel fogadta a jó XII. Lajos ezt a megdöbbentő hírt. De a kitűnő férfiúra még újabb meglepetések váraakoztak. II. Gyula nem sokat teketóriázott:

»A gall kakas csibéimet akarja, de nem eszik belőlük.«

Szokása szerint katonásan kötötte az ebet a karóhoz:

»Krisztus vérére mondom, kikergetem a franciákat a határon túlra és annál is tovább, még ha egyesegyedül kellene is befejeznem a háborút!«

II. Gyula biztosítja magának Aragóniai Ferdinánd szövetségét, akit a francia igények semmibevételével felruház a nápolyi királyság koronájával, melyet XII. Lajos is magának követel. 1510 március 4-én szerződést köt a svájci kantonokkal és öt évre biztosítja magának légióik segítségét, melyeknek katonái Granson és Murten óta a világ első zsoldosainak hírében állanak. »Az egész világot meghódítanak«, jelentette ki róluk Machiavelli. Ebből az

időből datálódik a Vatikán svájci testőrsége fekete, vörös és sárga egyenruhájával és fekete bársony sapkájával.

Es harci készségének fokozására a pápa ezúttal közvetlenül egyházi átokkal sújtja nemcsak a szegény XII. Lajost, akitől jótetteknél egyebet sohasem kapott, hanem mindazokat, akik a francia királynak netán segítségére volnának.

A franciák állandóan védői és támaszai voltak II. Gyulának. VI. Sándor pápa elől náluk talált menedéket, nekik köszönhette felemelkedését, pápaságát, hódításait, Perugiát és Bolognát, valamint a velenceieken aratott győzelmét, ő maga, II. Gyula, kétszer hívta be a franciákat Olaszországba és hadseregüket az első betörés alkalmával személyesen kísérte. Most pedig, hogy mindent elért, amire tőlük számíthatott, a pápa hirtelen pálfordulással szembeszállt segítőtársaival. Szent Péter székéről fennen kiáltja, remegő karjait széttárva:

»Le a franciákkal!«

Kijelenti, hogy mindenki szabadon megölhet minden franciát, aki útjába akad; kinyilvánítja, hogy a lyoni vásárt mostantól fogva Genfben fogják megtartani; elejét veendő annak, hogy a jövőben francia ember ülhesen Szent Péter trónjára, nyolc új bíborost nevez ki, közöttük hat olaszt, egy angolt, hogy VIII. Henriknek kedveskedjen és egy svájcit, amivel új szövetségeseinek, a svájci kantonoknak akart kedvében járni.

Hogy akadtak német írók, akik franciagyűlöletükben ezt a szép politikát helyeselték, az még csak hagyján. De hogy franciák is voltak, akik ebben a kérdésben XII. Lajos ellen II. Gyulának adtak igazat, egyszerűen értelmetlen.

Rómában Castelnau-Clermont-Lodève bíborosa, Auch érseke a pápa franciaellenes kirohanásainak hallatára okosabbnak tartotta, ha elmenekül. De a Porta del Popolónál elfogták és az Angyalvár tömlöcébe vetették (1510 június 29). A franciákat, akik szökési kísérletében segítségére voltak, megvesszőzték; és mikor az olasz bíborosok maguk jártak közbe a pápánál, figyelmeztetvén őt arra, hogy Szent Péter trónjának elfoglalásakor tett fogadalma tiltja a bíborosok bebörtönöztetését, így felelt:

»Auch megérdemelné, hogy felnégyeljék és fogsága hosszú lesz.«

Az egyházi átok kihirdetése a francia királyság ellen az országban kínos hatást keltett. Az udvarnál Bretagnei Anna magánkívül volt. A derék hölgy már a pokolban látta magát. Teljesség kedvéért tegyük hozzá, hogy az adott körülmények között, mint általában minden hasonló esetben, így mikor a tizenharmadik század végén VIII. Bonifác Szép Fülöp elleni követeléseit kellett visszautasítani, a francia klérus túlnyomó többsége belátta kötelességét és királya köré sereglett. Két zsinatot hívtak össze Orleánsba és Toursba. Guillaume Briconnet, Saint-Malo bíborosa, ékes beszédet mondott a pápai politika ellen. A pápának, aki Krisztust képviseli a földön, nincs joga arra, hogy az egyenetlenség tüzét szítsa s a kereszténység különböző államait és fejedelmeit egymás ellen uszítsa. A franciák elleni kifakadásai tehát semmisek.

Jean de Ganay, a párizsi parlament első elnöke és Franciaország kancellárja, a király nevében ezt nyilatkozta ki:

»Ki az, aki támadólag lépett fel? A pápa. Cambraiban szövetség jött létre, hogy a pápa terveit Velence és Bologna ellen elősegítse. A pápa a leggaládabbul megszegte ezt a szerződést. Betört a király területeire, melyeket a milánói hercegség címén bírt Olaszországban. Írásban közölte az angol királlyal, — VIII. Henrikkel — hogy készségesen elismeri jogát a francia koronára.«

Ezek után a francia papság 260.000 livre hadisegélyt szavazott meg királyának a Róma ellen viselendő háború céljaira (1510 szeptemberében).

Lyonban 1510 márciusában új zsinat gyűlt egybe, melyen a francia papság elhatározta, hogy II. Gyula eljárása ellen egyetemes zsinatot hív össze, aminek következtében a zsinaton elnöklő Briconnet bíborost a pápa újólág kiközösítette. XII. Lajos sürgősen azzal kárpótolta, hogy Saint-Germain-des-Prés főapátságát ruházta rá és Languedoc kormányzójává nevezte ki.

A parlament ugyancsak részletesen megvizsgálta a kérdést, milyen óvintézkedéseket alkalmazzon a római támadásokkal szemben. VII. Károly pragmatikájának összes cikkeit és a baseli zsinat határozatait ismét törvényerőre emelték. Egy 1510 aug. 16-án kelt rendelet megtiltotta a király alattvalóinak, hogy bármilyen ügyben a római Kúriához folyamodjanak.

A papság és az állami hatóságok példájára Franci-ország népe is királya köré sereglett. A farsangi ünnepek alatt 1512 február 14-én a párizsi vásárcsarnokban színrehozták Pierre Gringoire (Gringore) híres bohózatát, melynek címe *Le Jeu du prince des sots* (Komédia a bolondok királyáról), utána pedig a Nagy Megátalkodotról szóló iátéket (*UHomme obstiné*), melynek hőse II. Gyula. A *Bolondanya* szerepét, amely a II. Gyula által személyesített Egyházat jelképezte, Gringoire maga játszotta. Az Egyház csupa képmutatás és hitszegés:

*La bonne foi c'est le vieux jeu . . .
(Divatja múlt a tiszta hit...!)*

A pápa mindenkit feluszít a francia király ellen:

*Majd lelek én módot s utat,
Papot s urat hogy ráuszítsak. . .*

Azzal háborúba indul:

*Fel, főpapok! fegyverbe mind!
Hagyjunk el oltárt, templomot!*

Ugyan a nép, akit a *Dame commune* személyesít meg, fél a súlyos háború következményeitől, az emberveszte- ségtől és a pénzáldozatoktól. De hát a király azért von kénytelenségből kardot, hogy annál szilárdabbá tegye a békét.

A *Nagy Megátalkodotról* szóló játékban található a híres ballada is, melyben II. Gyula így jellemzi önmagát:

*Hinnétek-e, hogy van, aki egészen
Romlottszívű és semmibe se vészen
Embert, Úristent avvagy ördögöt?
Nem állva semmi rosszban más mögött,
Amit fogadtam, sohse tartom én meg,
Görög csalárdság lényemben a lényeg,
Ingadozóbb a tengernél szeszélyem,
Képére engem Lúna alkotott,
Cselemtől minden génuai féljen:
Én vagyok a Nagy Megátalkodott.*

*Nem nézek én törvényre, jogra, okra,
Kedvtelve sújtok le ártatlanokra,
Kezemhez ocsmány bűn elég tapad,
Nálam hívőnek lenni nem szabad,
Sőt belefülök a simóniába,
Lelkem, hogy szánjam, váltig esd hiába,
Nem nyomja az elmúlás gondja vállam,
Mindig találok rosszra én okot;
Nincs a világnak szörnyőbb szörnye nálam:
Én vagyok a Nagy Megátalkodott.*

*A latrot, cenket s tolvajt kedvelem,
E fajta mindig jól járt még velem.
Mint az öreg mén, prüszkölök, nyerítek,
Éltes koromra rá se hederítek,
Sőt mindig ifjabb leszek, úgy veszem,
S nem tűnök el e földről sohasem.
Csúffá teszem a fránya franciáját,
Mivel türelmem már úgy elfogyott,
Hogy mint keszegnek megrágnám a máját:
Én vagyok a Nagy Megátalkodott.*

A vers zárószakasza arra céloz, hogy li. Gyula pápa mértéktelen ivó hírében állott:

*Bacchus, a jó gyógyárus, dúsan ömlő
Gyógyáruról oly jól gondoskodott,
Hogy eszem elhagy; bendőm tele tömlő:
Én vagyok a Nagy Megátalkodott.*

Essor de paix című versében a költő visszatér ugyanerre a tárgyra:

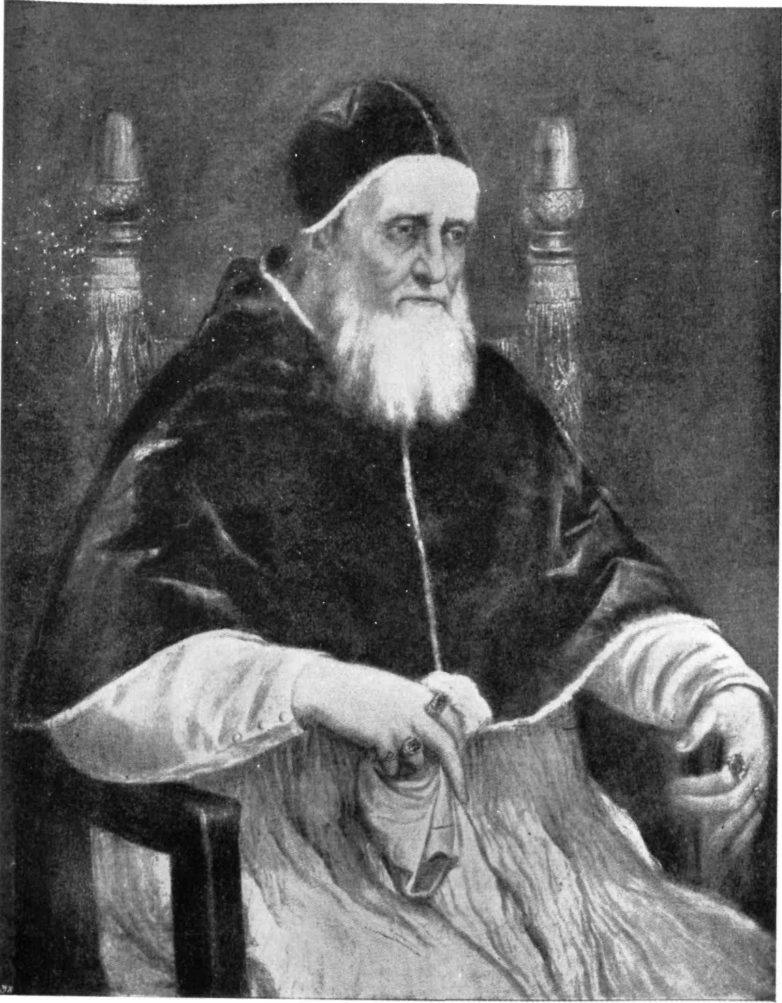
Sok földi jó rossz főpapot csinál.

Aki Szent Péter földi helytartója,

Szolgálja trónján fegyver nélkül Istent.

De a pápa nem akar tudni másról, mint »zászlókról, lobogókról és hadijelvényekről« és körmenetei »hadastyanok szemléi.«

A háború kitör. A pápai hadak élén két bíboros áll, mint tábornok és legfőbb parancsnokuk maga őszentsége, aki »elhagyta Szent Péter székét, hogy Mars címét öltse magára, a csata mezején ragyogtassa hármaskoronáját, tábori sátrokban aludjon és Isten akaratából mitrái,

II. GYULA PÁPA

Rafael festménye a firenzei Pitti-képtárban

keresztjei és feszületei daliásan pompáztak a harcterek fölött«. (Du Plessis-Mornay.)

»Pápánk — jegyzi meg Guicciardini — az egyházfőnek csak ruháját és nevét tartotta meg.« Rabelais pedig így ír: »Láttam őt, amint sapka helyett sisakot tett fejére és egymagában vezetett hitvány és kegyetlen háborút a békében élő kereszténység ellen.«

II. Gyula csupa lobogó lelkesedés volt. Egyre csak ezt ismételte:

»Majd elvállik, kinek van nagyobb (itt egy lefordíthatatlan szó következik, olaszul coglioni) — nekem-e vagy a francia királynak!«

A városok ostrománál a szabad rablás ígéretével buzdította katonáit. A tudós humanista, Guillaume Búdé »vércs gladiátorvezér«-nek nevezte. A belga kormányzó »páncélövezte daliás és ádáz harcos«képében festi, aki vad elszántsággal küzdi végig a háborút, noha az úgy illik hozzá, »mint baráthoz a tánc«. Ferrarát szerette volna meghódítani, de hadnagyai azt tanácsolták, hogy Mirandola ostromával kezelje meg a háborút, mely a hercegség kulcsának számított. És a pápa maga, mint Guicciardini írja, »mióta a világ áll, először vesz részt egy keresztény város ostromában és ő, Krisztus helytartója, aki már öreg és beteges ember, olyan eszeveszett dühvel küzd a háborúban, melyet ő maga indított keresztény fejedelmek ellen, hogy semmi sem történik neki elég gyorsan, folytonosan vadul förmed rá hadnagyaira és olyan közel áll a tűzhöz, hogy két ember mellette esik el, ő azonban nem törődik bíborosai intelmével, hogy viselkedése megütközést kelt«.

Felöltözve aludt és mikor környezete könyörgött neki, hogy ne tegye ki magát a veszélynek, így válaszolt:

»Csak akkor megyek el, ha golyót kapok a fejembe.«

És valóban csaknem ez a sors érte utól 1511 január 18-án egy San Giustino közelében álló erődnél.

Nem mindennapi volt, ahogyan ez a kis város csodálatos bátorsággal és elszántsággal védte magát egy asszony, Lajos gróf özvegye, Francesca Trivulzio, férjezett Pico della Mirandola parancsnoksága alatt. Épúgy nem mindennapi ez a bátorság és erély sem, mellyel a több mint hetvenéves pápa ostromolta a várost.

II. Gyula árokról-árookra ment, igazgatta az ágyúcsöveket és bátorította embereit, akik sokat szenvedtek

a hidegtől, mert ez a tél különösen szigorú volt. De az öreg, beteges pápa rendületlenül kitartott. Hófehér köpenyében mindenütt ott volt látható katonái között. Klacsko Julián leír egy festményt, melyet egy olasz kisvárosban látott és mely a pápát ebben a helyzetben ábrázolja. A mint festmény középszerű mű nyilván a helyszínén készült. A pápa öltözetének már nincs papi jellege: vértjét lábtól állig bő redős köpeny burkolja, fején sisakot hord, melyet azonban ugyancsak hatalmas, szürke gyapjú-sapkával borít. A pontifex szabadon növeszti szakállát, mely még nem nőtt meg akkorára, hogy medvére emlékeztetne, mint Mantua követe írta később. Az egész ember külseje vad és marcona.

A kereszténység feje kétszer került csaknem ellenségei kezébe. Az első esetben kevés híján Chaumont d'Amboise fogságába esett, aki a milánói tartomány kormányzója és a francia sereg parancsnoka volt; másodízben még kevesebb hiányzott ahhoz, hogy a nemes Bayard lovag hatalmába kerítse. A lovag névtelen történetírója vonzóan írja le a kalandot.

Bayard embereivel lesben állt a San Felice-kastély közelében, ahol a pápa meghalt. A rajtaütés sikere csak azon múlt, hogy a pápa a rossz idő miatt nagy késedelemmel tért pihenőre. Így is hajszál híján utólérték. A pápa hanyatt-homlok menekült. »Hirtelen, — beszéli a krónikás — minden segítség nélkül kiszállt hordszékéből és maga segített embereinek a felvonóhíd felhúzásában. Ez a cselekedete nagy lélekjelenlétre vallott, mert ha csak egy miatyánknyi időt vesz, vége van.«

A félelem és gáncs nélküli lovag »elbúsult szívvel« vette tudomásul, hogy gondosan előkészített terve kudarcot vallott. Tüzérsége, hogy a várat megostromolja, nem volt és a pápa »naphosszat remegett a nagy ijedelemtől, melybe a rajtaütés ejtette«.

Mirandola 1511 január 21-én kapitulált. A pápa türelmetlensége, hogy a városba behatoljon, akkora volt, hogy nem tudta bevárni, míg az eltorlaszolt kapukat szabaddá tették. Kosárban kellett lebocsátani a sáncokról.

Másnap Baldassare Castiglione, a finom és szellemes diplomata, akinek szép arcképe Rafaeltől a Louvreben látható, az urbinói herceg szerencsekívánataival járult a

pápa elé. Klaczko mosolyog, ha az elbűvölő, elegáns, kecses és túlfinomult diplomatára gondol, amint a sisakos, vértetes csizmás pápát üdvözli, aki akkortáiban már csak kaszárnyanyelven beszélt.

Mirandolából Bolognába tért vissza II. Gyula, hogy ott diadalünnepet üljön (1511 április 6). Ha hitelt adunk paris de Grassis elbeszélésének, a nép elámult a koros és beteges pontifex láttán, aki ficáncoló paripáját délceg ifjú lovashoz méltóan ülte meg. Előtte az Oltáriszentséget vitték, mögötte pedig tizenkét bíboros lovagolt. Az ezt követő telet tárgyalásokkal töltötte és hóban, viharban, esőben és szélben nagy, fehér bivalyoktól vontatott kocsiján beutazta a Romagnát, hogy a városokat védelmi állapotba helyezze.

A háború azonban sokba került a pápai kincstárnak, mely olyan nehézségekkel küzdött, hogy a pápa kénytelen volt 40.000 arany ellenében Agostino Chigi gazdag sienai bankárnak kézizálogul átadni II. Pál hármaskoronáját. Igaz, hogy a következő évben barigellóját (poroszlói kapitányát) elküldte a zálogért a bankárhoz, azzal az utasítással, hogy ha vonakodnék a tiarát visszaszolgáltatni, őt magát fogja el. Chigi azóta sem hallott többet a pápának nyújtott kölcsönről.

Tavaszközeledtével ismét kiújult az ellenségeskedés. Ghaumont d'Amboise, a francia hadsereg parancsnoka, 1511 február 11-én meghalt. Utóda Trivulzio marsall volt, aki a francia feljegyzésekben Trivulce néven szerepel, atyja annak a Francesca della Mirandolának, aki oly vitézül védte a kis államot, melynek nevét viselte.

Trivulzióknak sikerült a bolognai népet fellázítani a pápai kormányzat ellen. 1511 május 21-én a pápa legátusát elkergették és most Bentivoglio tért vissza diadalmenetben a városba. II. Gyula pápa Michelangelo által készített szobrát a nép ledöntötte; tréfás ötlet, hogy az az Estei Alfonz herceg, akit a pápa a francia király iránti hűségéért kiközösített, beolvasztatta a szobrot és belőle öntette híres tűzérsege egyik legszebb ágyúját, melyet a pontifex tiszteletére *Giuliának* keresztelt el. Estei Alfonz visszaszerezte Modenát és Reggiót, melyektől a pápa megfosztotta volt. Francesca grófnő visszatért Mirandolába. A kocka láthatólag annyira megfordult, hogy XII. Lajos egy Gaston de Foix nevű várnoktiszttet

állított hadserege élére, aki Guicciardini szerint »nagy hadvezér volt, még mielőtt katona lett volna«.

Hogy a pápa egyházi rendszabályai ellen védekezzen, XII. Lajos a francia papság annak idején hozott határozata értelmében zsinatot hívott össze Pisába. A zsinaton azonban jóformán csak francia főpapok vettek részt. 1512 január 19-én a zsinat atyái megidéztek a pápát és 21-én megemjelenés miatt felfüggesztették méltóságától.

II. Gyula erre a gyülekezet összes résztvevőit kiközösítette az Egyházból és átok alá helyezte a pisai népet magát is, amelyet ez a határozat vendégei ellen uszított. 1511 július 18-án a pápa a maga részéről zsinatot hirdetett a Lateránba. A pisaiak ellenséges érzülete XII. Lajos zsinatát arra készítette, hogy Milánóba tegye át üléseinek székhelyét; Milánóból Astiba kényszerült átköltözni; ez időben már csak »conciliabulum«-nak nevezték. Astiból végül is Lyonba helyezték át a francia zsinatot, ahol aztán feloszlott. Ezenközben II. Gyula nemcsak a francia királyt és munkatársait, hanem egész Franciaországot átokkal sújtotta.

1511 május elején az a hír terjedt el Rómában, hogy a pápa a Vatikánban elhalálozott. Utolsó ostiai vadászatán lázas betegséget kapott. A nagy hűbérurak, a Colonnák, az Orsiniak, a Savelliek és a Contiak a Capitóliumra siettek. Beszédeket intéztek az összesereglett néphez. Ostia fiatal püspöke, Pompeo Colonna lángoló szavakban ecsetelte Róma hanyatlását, pusztulását a pápai zsarnokság alatt. Ez az elfajult uralom arra vezetett, úgymond, hogy Róma tunya és romlott emberek rabszolgájává süllyedt. Vissza kell állítani a régi köztársaságot!

»Fegyverbe, emberek! Fel az Angyalvárba!«

E pillanatban érkezett a hír, hogy a Vatikánban a pápa felépült betegségéből. A tér szempillantás alatt kiürült, az összeesküvők kerekét oldottak, ketten közülük Franciaországba szöktek.

A lateráni zsinat 1512 május 3-án ült össze. Tizenöt bíborosból állott, akikhez még Alexandria és Antiochia latin pátriárkái, továbbá tíz érsek és 56 püspök járult. Nápoly királya, a velencei Signoria, a firenzei köztársaság követekkel képviseltették magukat. A zsinat ügyésze a bourgesi pragmatika eltörlését indítványozta; a francia

papságot kötelezték arra, hogy magatartását igazolja; a XII. Lajos ellen szórt átkokat megújították.

XII. Lajos helyzete az egyházfő erélye és ügyessége következtében válságosra fordult. 1511 október 5-én II. Gyula közhírré tette a Szent Liga megalakulását, mely Rómát, Spanyolországot és Velencét egyesítette Franciaország ellen és melyhez, hála a pontifex diplomáciai serénységének, idővel az angol király és Miksa császár is csatlakoztak.

Franciaország felett ugyancsak beborult az ég. A nép szenvedett az egyházi átok alatt, nem volt több körmenet, nem volt feloldozás a bűnök alól, de nem volt még ünnep sem, mert az ünnepek ebben a korban mind egyháziak voltak. Az adók aggasztóan, néhány év alatt háromszorosukra növekedtek. Róma unszolására az angolok megjelentek Roulogneban, a spanyolok Guyenneben, a svájciak Dijon előtt; Miksa császár a Picardia megszállására készült.

Így történt, hogy Gaston de Foix halála után a franciák kénytelenek voltak elhagyni Olaszországot, hogy saját mindenfelől megtámadott hazájuk védelmére siessenek. A hátrahagyott zsákmány felosztása úgy ment végbe, hogy a pápa Parmát és Piacenzát külön a milánóiaknak ítélte oda. II. Gyula azonban, Gringoire Nagy Megátalkodottja nem tette le a fegyvert. Ő Franciaországot akarta felosztani; az angol király Normandiát, Picardiát és Bretagne-t kapta volna, Svájc a lyoni tartománnyal és Dauphinével gyarapodott volna; a német császárság Ghampagnet nyerte volna el, a Szentszék és II. Gyula pedig Párizst szánta magának!

II. Gyula pápa életének utolsó éveit győzelmei dicsfényében élte le, az olaszok csodálatától körülvéve, akik ámulva nézték az emberfeletti erőt, mellyel ez a hetvenéves aggastyán a római hatalmat ősi dicsősége magaslatára emelte. »Kis idővel ezelőtt — jegyzi meg Machiavelli — nem volt nemes úr, aki ha még olyan kis hatalma volt is, nem nézte volna le a pápa hatalmát, ma pedig a francia király is tisztelettel tekint rá.« Uralmát, melyet Rafael, Bramante és Michelangelo nevei díszítenek, költők magasztalták.

II. Gyula még halálos ágyán is roppant terveket forgatott elméjében. Most még csak az volt hátra, hogy a

spanyolokat kikergesse a nápolyi királyságból. Bíborosainak, akik ágyát körülállták, szívére kötötte, hogy rendületlenül folytassák a megkezdett harcot a francia király és »cinkostársai« ellen. Hozzátette ugyan, hogy ezeket mint pápa elátkozza, de mint pap feloldozza. A pápa elküldte ágya mellől Feliee leányát, aki haldokló atyjától a bíborosi süveget kérte féltestvére számára. A legegyszerűbb temetést kérte magának, mert, úgymond, csak bűnös ember volt. Utolsó cselekedete az volt, hogy megalapította a Szentszék állandó énekiskoláját, melyből a híres *Scola cantorum* alakult ki. 1513 február 11-én délután három órakor a Nagy Megátalkodott visszaadta lelkét Teremtőjének. Hetvenkétéves korában halt meg, kilenc és egynegyedéves uralkodás után.

A Vatikán kertjeit II. Gyula elbűvölő szépségű ligettké varázsolta. Utasítására antik szobrokat, köemlékeket és épületromokat helyeztek el mindenütt a fenyőfák, narancsfák, babérfák és gránátalma-fák között, melyeknek sűrűjéből itt-ott a ciprusok zöldje sötétlett. Nagy madárházakban távoli országok madarai szökdécseltek, füttyöltek és énekeltek; másokban unottarcú sasok nyitogatták hatalmas szárnyukat; odébb exotikus állatokkal benépesített park következett medencékkel, melyekben a legkülönbözőbb ritka halak csillogó pikkelyei szikráztak. Képzeljük el a bíborba öltözött kardinálisokat, a római előkelőségeket, a villogó fegyverzetű harcosokat, a vörösbe, sárgába és feketébe bujtatott svájciakat a zöld gyepágyak és tarka virágok között.

Róma városa II. Gyulának köszöni azt az átalakulását, melyet X. Leó alatt fejezett be. Ha ma látjuk Rómát tágas, jól épült, jól elrendezett útjaival, nehezünkre esik elgondolni, hogy mi volt ez a város a tizenhatodik század elején. Az Egyház nagyszerű pompája ríkító ellentétben állott a társadalom és a környék nagyrészenek elhanyagoltságával; a várost aránylag csekély népesség, mindössze 40.000 lélek lakta, szóval roppant területen egészen kis helység volt.

A kültelkek, melyeket még vad bivalyok népesítettek be, félelmetes helyek voltak az utazó számára. A zsoldos katonák, akik békeidőben mint útonállók dolgoztak, a hivatásos haramiákkal együtt orvul támadtak rá a járókelőkre. Magának Rómának szűk, zeg-zugos, kanyar-

gós utcái sem voltak bátorságosak. Machiavelli írja, hogy a szürkület órájában senki sem merészkedett ki az utcára.

A nagyrészt még fából épült házaknak ereszeik voltak, kiugró erkélyeik és külső lépcsőik, melyek eltorlaszolták a járást. Az egymásra dülő házak csurgóiból a sétálókra folyt a víz és mindenütt felakasztott szennyes ruha volt látható. Az utcákon úgy nőtt a fű, mint a szabad mezőn. Soknak a közepén tócsákban állott a víz.

A város falain belül itt is, ott is parlagon heverő telkek terültek el ókori romokkal, amelyeken Benvenuto Cellini vadgalambra vadászott. Más földeken és rétségeken gabona nőtt. Nem hiányoztak a mocsaras veteményeskertek sem, aminőket ezidőben Párizsban is látni lehetett a *des Maresnek* nevezett negyedben. Mindenütt állatok mászkáltak: szarvasmarhák, kecskék és juhok vegyest.

Rabelais római utazásában leírja a Colosseumot, amely egy halom oszlop- és szobortörmelékből emelkedik ki, ahol a márványtömbök között kecskék ugrándoznak és meghajlott térdű ökrök rágcsálják kérődzve a fűvet. Az épülőfélben levő Szent Péter-templomba egy nap megbokrosodott bikák rontottak be, amelyeket csak nagy nehezen lehetett onnan kihajtani.

Az egykori Fórumot, melyen a jószág legelészett, *Campo Vaccinóvá*, a tehenek terévé keresztelték át és a tarpejuszi sziklát az ott szökdelő nagyszámú kecskéről *Campo Caprinónak* nevezték. Este azonban az összes állatot haza kellett hajtani, mert az éji órákban majdnem egészen a Vatikánig farkasok garázdálkodtak.

A Quirinált vad olajfák borították, melyek közül kifehérlettek a szép márványlovak, melyek akkor igen elhanyagolt állapotban voltak és melyekről ez a városrész a *Monte Cavallo* nevet kapta.

A Palatínus lábánál egy bűzös párát árasztó szennyes folyam hömpölygött, a Merrana, melynek partjai posványosak voltak és mindenféle lázas nyavalyákat terjesztettek.

A római romok, melyeknek márványát patinával vonta be az idő, palotákkal és nagyszámú templomokkal váltakoztak, melyeket a nagyurak hiúsága építtetett és melyek mind düledeztek. A paloták pincéi s a szentélyek kriptái gonosztevőknek szolgáltak búvóhelyül.

A még lakható állapotban lévő paloták leírhatatlanul komor képet nyújtottak sötét, nyílástalan falaikkal, bűzölgő árkaikkal, vártáikkal és lőréseikkel, melyek mögött a római főurak mint erődítmények mögött éltek párt-híveikkel, szolgálóikkal és brávoikkal, a zsoldjukban álló és kísérelj ükhöz tartozó fegyveresekkel, akik gazdájuk parancsára, de nem ritkán saját szakállukra is gyilkoltak.

Ez a főnemesség a paloták előcsarnokában és udvarán a koldusok tömegét etette, akik az urak egy intésére minden csínyre készen állottak.

II. Gyula még bíboros korában ágyúkkal rakatta meg házát, melyek torka fenyegetően meredt a járókelőkre.

II. Gyula fáradozása, hogy Bramante segítségével újjáépítse Rómát romjaiból, valóban csodálatraméltó volt. Ha meggondoljuk, milyen rövid ideig ült a pápai trónon, teljesítménye szinte hihetetlennek látszik. A pápa a tőle megszokott eréllyel járt el. Egy háztulajdonost börtönbe vettetett, mert nem akarta megengedni, hogy lebontsák az útvonalból kiszögellő házát. Ugyanebből az okból az érdekelt minden tiltakozása ellenére lebontatta Auch bíboros házát. Bramante jóvoltából, akit a pápa serkentett munkára, az új épületek tiszta és levegős utcát alkottak és kellemes látványt nyújtottak, ellentétben a régebbi idők rideg, bár kétségtelenül festőibb épületeivel. II. Gyula megbízásai nagyszámú festőt, szobrászt és építést csábítottak Rómába.

A város újjáépítésének és megszüpítésének nagy műve, sajnos, áldozatokat is követelt. Az új épületek gyakran az antik emlékek eltűnését eredményezték. A pápa megengedte a vállalkozóknak, hogy a római romokat — köztük néha a legszebbeket — használják fel a tervezett építkezésekhez. Már megemlékeztünk róla, hogy égetett márványból nyerték a meszet. A legjelentősebb romok közelében mészégető kemencéket állítottak fel, melyek tüze egymásután emésztette meg a szobrokat, domborműveket és emlékköveket. Egy 1418-ból kelt jelentésében Rafael később beszámolt X. Leó pápának arról, hogyan tűnt el ezen a módon Diocletianus thermáinak diadalkapuja, Ceres temploma, Nerva fórumának egy kapuja és Konstantin bazilikája. »Azt merem állítani, — írja Rafael — hogy ezt az új Rómát, mely most egész nagyságában és szépségében előttünk áll, antik márvány-

ból égetett mésszel építették.m«És hozzátette: »Ez a barbarizmus szégyenfeltja korunknak és nem hiszem, hogy Hannibál, ha behatolt volna a városba, túltett volna rajta.«

A Romulusénak mondóit *Meta* (piramis), melynek magassága nem volt kisebb az Angyalvárénál, áldozatul esett a Szent Péter-templomhoz vezető utak szabályozásának. Bramante, aki II. Gyula utasításaihoz híven vezette a városépítés munkáját, ebbeli működéséért a *Ruinante*, romboló nevet kapta. Ami a pápát magát illeti, ő nem törődött jobban az antik műemlékekkel sem, mint a tiszteletreméltó régi keresztény bazilikákkal. II. Gyula, ha valamire szüksége volt, elvette.

Szerencsére, mint már fentebb láttuk, az ókori művészet remekei, köztük egész templomok is, nagy számban bújtak el a föld alá, a romok és hulladékok mögé, amelyeket az idő és az emberek halmoztak fel.

Gyula pápa dicsőségének betetőzéséül gyönyörű sírboltot képzelt el magának; pompás szarkofágot, oszlopok, pillérek és szobrok tömkelegétől körülvéve. A mű elkészítésével az akkor még fiatal Michelangelót bízta meg. Carrarában egy hegyre való márványt fejtettek le, hogy a művésznek elegendő anyaga legyen. És hogy a roppant sírboltnak megfelelő méretű kerete legyen, Bramante és Michelangelo az ókori Pantheon mintájára megterveztek a Szent Péter-bazilika épületét. Ranke Panviniusnak egy kiadatlan művét hozta nyilvánosságra *De rebus antiquis memorabilibus* címen. Ebben olvassuk: »Mindenki ellene volt a pápának, főként a bíborosok. Az emberek megütközéssel látták az egész világ által tisztelt ókori bazilika lebontását, melyet egész sor szent sírja avatott kegyhellyé és melyhez annyi vallásos ünnep magasztos emléke fűződött.« Andié Michel leírja a II. Gyula és Michelangelo által tervezeit sírt, melynek Szent Péter hatalmas temploma szolgált volna háttéréül:

»Óriási alapépitmény téglalap alakban, rajta nyugvó párkánnyal, melyen diadalkápolna árnyékában állott volna a szarkofág. Szögleteit, oldalait és pilléreit negyven emberfölötti nagyságú szobor ékesítette és élénkítette volna: a pápa győzelmeinek, a hírnek, a művészetnek és más egyebeknek megszemélyesítői. Ezen a templomnak szánt pápai síron igazán csak egyetlen részletet hanyagoltak el. Istent.«

II. Gyula elég volt magának.

A sír azonban az eredeti terv szerint nem volt elkészíthető. Ma nem a roppant bazilika kupolája alatt áll, hanem San Pietro in Vincoli templomában. Az eredeti elképzelésből alig maradt valami. A mű hiányos, formátlan, szegényes kivitelű, szűkösségében nem teszi egész benyomását. A pápa hamvai nem is nyugosznak benne, mert mikor V. Károly csapatai kifosztották Rómát, a Bourbon hadvezér parancsára széjjelszórták. De Michelangelo Mózese ma is ott áll és elég ahhoz, hogy a dölyfös egyházfő mauzóleumát a világ egyik legszebb és legmegkapóbb művészeti zarándokhelyévé tegye.

II. Gyula uralmáról szóló tanulmányaik végén Burekhardt és Pastor német történétírók hőüket a pápaság megmentőjének nevezik. Ranke egyenesen a modern pápaság megteremtőjét látja benne.

Talán egy harmadik történétíró, Orestes Ferrara, igazságosabban ítéli meg:

Szerinte az okosság hiányzott belőle. »Ez a viharos és állhatatlan lélek aligha érdemel csodálatot, mert puffogó szólamai és fellengző szavai dacára híján van a politikai tervszerűségnek. Az utókor tetszését színészi tehetségével vívta ki II. Gyula, mint az kívülre is nem egy ilyenfajta szemfényvesztőnek sikerült.«

Sok történétíró, köztük Eugéne Müntz, Rodocanachi, Mauser és Renaudet utal arra, hogy ha a Nagy Megátalkodottnak sikerült is a franciákat kikergetni Olaszországból, viszont a spanyolok uralmát ő szilárdította meg és ő hozta be a németeket, »a maguk hozzáértőbben megszervezett és módszeresebb barbarizmusával«.

És mik voltak a következményei ennek a vaktában hadakozásnak?

D'Albret János navarrai király XII. Lajos szövetségese volt. II. Gyula 1512 július 21-én a nagy egyházi átokkal sújtotta, épúgy, mint ahogyan már előbb kiközösítette a ierrarai herceget. A pápa a másvilágon elkárhozottnak és ezen a földön minden birtokától megfosztottnak jelentette ki, megvonta tőle összes méltóságait,

javadalmait, országát, városait és erődéit, melyeket a kereszténység feje az első jött-mentnek adott. Aragóniai Ferdinánd király nem mondatta magának kétszer és még aznap, amikor a pápa a kiközösítést kihirdette, hatalmas hadsereggel betört Navarrába és Álba herceggel birtokába vétette az országot.

De lássuk a továbbiakat. D'Albret János egész birodalmából megtartotta Alsó-Navarrát, melyhez Katolikus Ferdinánd nem mert hozzányúlni, nehogy ujjat húzzon a francia királlyal. 1516-ban d'Albret Henrik, a kiközösített János fia követte atyját a trónon. 1555-ben aztán Johanna nevű lánya örökölte tőle a koronát, aki férjével, Bourbon Antallal uralkodott a francia Navarrán. Nem csoda, ha d'Albret Johanna és Bourbon Antal kapva-kaptak a reformáción, mely a római Kuria elleni harcot írta zászlajára. 1572-ben Henrik, d'Albret Johanna és Bourbon Antal fia követte szüleit III. Henrik név alatt Navarra trónján; 1589-ben IV. Henrik név alatt ő lett Franciaország királya. Igaz, hogy józanul gondolkodó, jólelkű és kedélyes ember lévén, áttért a katolikus hitre, mert Párizs megért egy misét; de Bourbon Antal fivére, Gondé herceg továbbra is híve maradt a reformációnak, melynek Franciaországban hivatott vezérét látták benne, úgyhogy a királyi ház sok kitűnő tagját csoportosíthatta maga köré. Az antikatólikus erőknek ezt a félelmetes tüzét tehát II. Gyula pápa maga gyújtotta fel.

Michelangelo fenséges szomorúsággal írta szonettjei egyikében:

»Itt a kehelyből sisakot és kardot készítenek és Krisztus vérét marékszám árulják.«

Erasmus, századának legbölcsebb embere, a fenséges derűjében kiegyensúlyozott gondolkozó, Erasmus, akinek III. Pál élete végén a bíborosi süveget ajánlotta fel, a sisakos pápáról írván nem habozik kijelenteni:

»Ez az aggastyán fiatalembert megszegyenítő erőt tanúsít, nem riad vissza sem költségtől, sem fáradságtól, sem viszontagságoktól és minden gondolkodás nélkül felborítja a törvényeket, a vallást, a békét és minden más emberi intézményt. Akadnak környezetében tudós talpnyalók, akik ezt a vad elszántságot hitbuzgalomnak és bátorságnak jelentik ki. S érveket keresnek annak igazolására, aki a gyilkos kardot markába szorítja és

testvére mellébe dőfi, állítólag anélkül, hogy vétene az emberszeretet nagy krisztusi parancsolata ellen.«

Hutten Ulrik lovag, Luther későbbi tevékeny segítő-társa a Róma elleni mozgalomban, II. Gyula pápaságának vége felé érkezik az Örök Városba. Tátott szájjal nézi, hogy a pápa, az apostolok utódja »váratok ostromol és városról városra kerget egy asszonyt, aki gyermekei örökségét védi« (Francesca della Mirandolát). Németországba visszatérve *Descriptio Julii II.* (II. Gyula ábrázolása) címen közli honfitársaival benyomásait. És a metszeten, amelyet közkézre ad, a páncélos pápa képe látható a következő aláírással:

»II. Gyula pápa, az Egyház leje, aki a keresztény világot háborúra uszítja.«

A reformáció kettészakította a kereszténységet és egyszersmindenkorra megsemmisítette a Krisztus helytartójának engedelmessé emberiség szép álmát. Nem kétes ma már, hogy ebben a fejlődésben jelentős része volt VI. Sándor és II. Gyula pápaságának. De hát akkor ki volt a pápaság megmentője? A Rajnántúli történetíró urak elhihetik, nem Gyula pápa, hanem a szegény Franciaország, mely ellen a tiarás dalia olyan esztelen dühvel támadt, hogy aggkorán kívül más magyarázatot nem is találhatunk rá.

II. Gyula a francia királyságot VIII. Henriknek ajánlotta fel. És mi lett volna, ha XII. Lajos ugyanennek a VIII. Henriknek példáját követve szintén kivonta volna országát a pápa fennhatósága alól? Bizonyos, hogy maga a pápa nyomósabb okot adott neki rá, mint az angol királynak Boleyn Anna iránti szenvedélye. Nem kétes, hogy a királyt egész papsága, államának egész közigazgatása és egész népe követte volna. Franciaország akkor Európa legnépesebb és leghatalmasabb állama volt. Hova jutott volna a Szentszék hatalma akkor, miután már Anglia, Németország legnagyobb része, Svájc, Németalföld és a skandináv államok egyértelműleg elfordultak tőle?

Olykor önkéntelenül sajnálja az ember, hogy XII. Lajos nem követte VIII. Henrik példáját. Ez mindenestre megkímélte volna Franciaországot a vallásháborútól. De a nemes és ragaszkodó francia lélek hű akart maradni önmagához. Ebben az esetben is kimutatta fölényét azokkal szemben, akik meggyalázásán buzgólkodtak.

I. FERENC OLASZ POLITIKÁJA

Fentebb megemlékeztünk azokról a szálakról, melyek Olaszország és Franciaország között szövődtek, a két ország kölcsönös hatásáról egymásra a tizenötödik század végén és a tizenhatodik elején.

I. Ferenc és II. Henrik folytatták elődeik olasz politikáját.

Igaz, hogy az olasz dicsőség füstje végül is szertefoszlik, mikor a franciák menekülésszerűen elhagyják Olaszországot. De hogy igazságosan ítéljük meg az olasz kalandba keveredett uralkodók és az általuk kijelölt úton továbbhaladó két király politikáját, számot kell vetnünk az akkori körülményekkel és viszonyokkal.

Mindenben osztottuk a nagy többség lesújtó véleményét az olasz vállalkozásról, melyet tankönyveink nagyravágyó hódító hadjáratnak neveznek, mikor egy az egykorú okmányokból kivilágló tény ötlött szemünkbe és másította meg ítéletünket.

Ez a tény a következő:

I. Ferenc azon volt, hogy királysága különböző bíróságaiiban Olaszország kiváló emberekkel képviseltesse magát s viszont Milánó szenátusában és a torinói parlamentben franciák üljenek. Valóban az olasz Gentile a párizsi parlament tanácskozásain elnököl, Emilio Ferreti a grenoblei parlament tanácsosa, Jacopo Minuti pedig Toulouseban a parlament elnöke. Az egyik ilyen olasz, Niccolo Panigarola, aki Rouenbe jött, hogy a normandiai parlamentben elfoglalja helyét, nagy zavarban volt, mikor véleményét kérdezték, mert egyetlen szót sem tudott franciául.

Ezek a megállapítások alkalmasak arra, hogy gondolkodóba ejtsenek. I. Ferencnek oka volt arra, hogy így járjon el. Hogy művészeket hozatott Olaszországból, mert hajlama az olasz renaissancehoz vonzotta, teljesen rendjén van; magyarázatra szorul azonban, miért akarta, hogy a francia törvényszékeknek olasz tagjai legyenek, akik ott jogi kérdéseket taglaljanak és ítéleteket hozzanak, viszont az olasz szenátusokban és parlamentekben franciák üljenek.

Eszünkbe jutott, hogy ehhez a tényhez egy másikat csatoljunk, mely a modern olvasó szemében nem kevésbé különösnek tűnhetik fel.

Manapság, ha valamelyik állam háborút üzen szomszédjának, a háborúba keveredett két nemzet alattvalóinak nincs sürgősebb dolguk, minthogy visszatérjenek hazájukba és pedig lehetőleg még a hadműveletek megkezdése előtt. Mit látunk evvel szemben, mikor VIII. Károly 1494 augusztusának végén zsoldosaival és tüzeivel átkel az Alpeseken? A Franciaországban megtelepedett olaszoknak nemhogy eszük ágában sincs hazájukba visszasietni, hanem ellenkezőleg, az olaszok eddig sohasem látott számban hagyják el Olaszországot és költöznek Franciaországba.

Emilé Picot alaposan tanulmányozta Olaszország és Franciaország viszonyát a renaissance korában, s erre a következtetésre jut:

»A franciák otthon érezték magukat Olaszországban, épúgy mint az olaszok Franciaországban.«

»Franciaországot — mondja Orestes Ferrara — a félszigeten lévő fejedelemségek és köztársaságok védőjének és szövetségesének tekintették.«

Piemont huszonhárom évig maradt a francia királv kezén, 1536-tól 1559-ig.

»Piemont — írja Lucien Romier — I. Ferenc uralkodása óta francia tartomány jellegét öltötte fel: törvényesen franciává vált és többé nem számított fegyveresen meghódított területnek.« A kitűnő történész jól megvilágítja a francia királyok helytartóinak munkáját, akik minden erejükkel az ország jólétének előmozdításán dolgoztak. »A piemontiak — folytatja Romier — olyannyira megszerették új hazájukat, hogy a félsziget összes többi részeit, tehát egész Olaszországot idegen államnak tekin-

tették.« Piemont egy képviselője ezt mondta II. Henriknek: »Piemont eddig is szerette a francia koronát, most azonban készségesen ismeri el Felségedet igaz legfőbb urának. Piemont jószántából teszi le a hűségesküt Felségednek és kötelességétől sohasem fog eltántorodni.«

Siena városáról szólván, a firenzei herceg egyik ügynöke ezt írja urának: »Az egész város annyira lelkes híve a franciáknak, hogy ingyen sem találni benne más érzületet, vagy ha van, jól elrejtőzik.«

A cambrai szerződés (1529 augusztus 3) után, amely I. Ferenc madridi fogságára következik, Baldassare Carducci, Firenze ügyvivője a francia udvarnál keserűen panaszolja, hogy V. Károllyal való megállapodása értelmében I. Ferenc elhagyta Toszkánát. A történész és államférfi Francesco Guicciardini ezt mondja honfitársairól: »A firenzeiek természettől fogva szeretik Franciaországot.« És ugyanez a történetíró Aragóniai Ferdinánd nápolyi uralmáról ezt írja: »A történetek emlékeztették arra, mennyire kedvelték alattvalói a francia uralmat.«

Génuai városa 1396-ban tudvalevőleg önszántából helyezte magát VI. Károly védelme alá. Boucicaut marsallt nevezték ki kormányzójává.

A százéves háború zavaraiban egy gyöngé elméjű király alatt Franciaország elvesztette Genuát, de a génuaiak 1458-ban ismét VII. Károly kezére adták magukat. Ujabb különválás után ismét XI. Lajos alattvalói akartak lenni, aki azonban nem kért az ajándékból.

Mikor a cateau-cambrésisi szerződés után (1559 április 3) a francia király kénytelen volt lemondani Casalról és Montferratrol, egy teljes hétig kellett harcolni a néppel, mely nem akarta elhagyni a francia fennhatóságot, hogy a mantuai herceg uralma alá kerüljön.

De a legmeghatóbb mégis Montalcino köztársaság története. Montalcino egy kis, mindaddig független állam fővárosa volt Toszkánában, Sienától délkeletre: a hegyes-völgyes országocskában nem nőtt egyéb, mint a hegyoldalakon termesztett szőlő, melynek bora, igaz, nagy becsben állott és kevéske gabona. A fővároson kívül volt vagy hatvan erős vár, néhány sziklán épült erőd és falvak.

Mikor Siena a spanyolok hatalmába került, Montluc vezetésével 1555 április 21-én igen sok lakos elhagyta otthonát és Montpicinóba menekült. Ezek a derék emberek

francia fennhatóság alatt akartak maradni. »Több mint száz leány követte szüleit — írja Montluc — és anyák, akik fejükön bölcsőben hozták kisdedeiket.« Negyven kilométer volt az út. A firenzei Strozzi megerősíti ezt az elbeszélést, mikor így ír II. Henriknek: »Sire, Sienából nagyszámú nép vándorolt ki, asszonyostól és gyermekestől, magával vivén csekély cókmókját és elhagyván hazáját, csak hogy Felséged embereit kövesse.« Ezek az olaszok, akiknek hűséges ragaszkodásán a francia ügryhöz akkoriban nyilván kevés francia tett túl, este érkeztek meg Montalcinóba »egészen elcsigázva, — mint Strozzi írja — és szinte holtakhoz hasonlóan«.

Montalcino csökönyös franciabarátságával tűnt ki. 1553 március 27-től június 15-ig V. Károly hadserege don Garcia de Toledo parancsnoksága alatt hiába ostromolta a várost, melyet Giordano Orsini vezetése alatt a kis francia helyőrség és az egész lakosság védett. Egyik rohamot a másik után verték vissza és végül is a császáriak és a spanyolok kénytelenek voltak visszavonulni, három-ezer halottat hagyva a város falai alatt.

Montalcino igen különös alkotmányt adott magának. Ennek az alkotmánynak első szakasza így hangzik:

»Montalcino köztársaság és királyság — *una republica e stato regio* — a Szent Szűznek ajánlva a legkeresztényibb király oltalma alatt«, tehát a francia király oltalma alatt. Evvel szemben a francia király kötelezte magát, hogy pártfogását soha semmi módon nem fogja megtagadni Montalcino köztársaságtól, mely neki fogadott örök hűséget. Montalcinóba 1554 január 24-én jutott el a hír, hogy Guise herceg elfoglalta Calaist. Az eseményt úgy ünnepelték, mint kétségtelenül egyetlen francia városban sem. A *Rocca* tetején örömtüzeket gyújtottak, a San-Agostinóban hálaadó istentiszteletet tartottak, a törvényszékek szüneteltek, az összes üzleteket bezárták; három álló napig a város harangjai reggeltől estig szüntelenül kongtak.

De eljött a saint-quentini szerencsétlenség (1557 augusztus 10). A francia hadsereget, melyet Montmorency connétable vezetett, megsemmisítette a Savoyai Emmanuel Philibert parancsnoksága alatt küzdő spanyol hadsereg. Megindultak a béketárgyalások. Montalcino polgárain iszonyú félelem vesz erőt. Augusztus 23-án kérvényt

I. FERENC FRANCIA KIRÁLY

Ismeretlen francia mester műve a Louvre-ban

intéztek II. Henrikhez és kérve kérik, hogy »engedje őket, mint alattvalóit élni és meghalni«. Franciaország római követe Babou de la Bourdaisière igyekszik őket vigasztalni: »Az idők nehezek, a francia királynak ezer gondja, a körülmények erősebbek akaratanál.«

Következett a cateau-cambrésisi szerződés 1559 április 3-án. A francia korona lemondott minden olaszországi birtokáról és száznolcvankilenc erődöt kiürített. Négy király minden erőfeszítése semmivé lett.

Montaigne néhány évvel utóbb járt Montalcinóban. »Vasárnap reggel — olvassuk olaszországi útjáról szóló leírásában — elutaztunk Buonconventóból, mert M. de Montaigne Montalcint (Montalcino) akarta látni, amely oly szoros kapcsolatban állott Franciaországgal.. . Montalcino, amely olyan nagy mint Saint-Emilion, az egész vidék legmagasabb hegyén épült, de azért megközelíthető. A franciákra itt olyan szeretettel emlékeznek vissza, hogy hacsak beszélnek nekik róluk, könnyek tolnak szemükbe.«

Lucien Romier írja továbbá:

»Azt az igazán szép munkát, amelyet a királyság szolgálói végeztek az alpesi országokban, a háború legborzasztóbb megrázkódtatásaival is dacolt volna, a diplomatakkal tollúkkal semmivé tették. A szépen fejlődő virágot kitépték.« A kortársak közül is sokan megemlékeznek az olasz föld gyászáról és fájdmáról.

A saint-quentini ütközet csakugyan nagy szerencsétlenség volt. A cateau-cambrésisi szerződést, mely utána következett, francia részről Montmorency connétable és Saint-André marsall kötötték meg, akiket Savoyai Emmanuel Philibert foglyul ejtett, ők tárgyaltak Franciaország nevében, noha az ellenség fogságában voltak, és mindkettőjüknek az volt a legfőbb gondja, hogy visszanyerjék szabadságukat. Montmorency egyébként mindig ellene volt az olasz vállalkozásnak.

Ha ezeket a tényeket összefoglalóan vizsgáljuk, nem azt látjuk-e valóban, hogy az olasz dicsőség füstje szertefoszlik?

Guise Ferenc herceg már az Alpeseken túl volt, mikor Montmorency hadseregét utóírta gyászos végzete. A nagy Guise herceg, a ragyogó hadvezér, Gaston de Foix mellett kétségtelenül a legfényesebb katonai lángelmék egyike,

akik Napóleon előtt Franciaországban éltek és hozzá ízig-vérig francia! Guise Ferenc ott lehetett volna Saint-Quentinél. Bizonyos, hogy erejével és tehetségével megszerezte volna a franciáknak a győzelmet. Guise Ferencet sohasem győzte le senki. És akkor a cateau-cambrésisi béke egészen másképp sikerült volna. Ő megtartotta volna a francia királynak az olasz tartományok fölötti fennhatóságát.

A milánói tartomány kétszáz éven át a spanyolok birtokában maradt. Ezalatt a kétszáz év alatt megmaradhatott volna francia oltalom alatt, mint ahogy Malignano után egészen 1522-ig francia oltalom alatt állott. S ezzel nyilvánvalóvá lesz, hogy I. Ferenc nem uralmát akarta megalapítani Olaszországban, hanem arra törekedett, hogy a leghathatósabb és legkülönbélebb eszközökkel a két nemzet összeolvadását hozza létre, amit avval is igyekezett előmozdítani, hogy vegyes bíróságokkal közös törvénykezést adott nekik.

A nagy, egymással szemben álló tömör nemzeti *egységek* eszméje még távolról sem alakult ki. A jog, az orvostudomány, a theológia a politikai elmélet, a filozófia nyelve, épúgy mint a legtöbb történelmi műe és részben a költészeté is, ugyanaz volt az Alpesecken innen és túl: a latin.

Láttuk, milyen messzemenően közös érdekei voltak a két államnak, láttuk együttműködésüket és láttuk, hogy az érdekek és a politika közössége egyre szorosabb egységet teremtett meg. A renaissance francia uralkodóinak elképzelése tehát szép, hasznos és termékeny volt s I. Ferenc nézetünk szerint bámulatraméltó bátorsággal és nagyvonalúsággal igyekezett ezt az elképzelést valóra váltani.

Nem szabad az emberek eszméit és tetteit mindig az eredményből megítélni, mely végsőkig belőlük származott. Danton mondta a forradalmi törvényszék előtt:

»Kész eseményről könnyű ítéletet mondani; annál nehezebb azonban, amíg a jövő fátyla takarja.«

A két vészterhes ütközet, a Pávia melletti, mely a király fogságajutasával végződött és a sainte-quentini, mely a fővárostól nem messze a francia hadsereg megsemmisítésére vezetett, egyaránt győzelem lehetett volna. A francia seregek abban az időben elég ilyen győzelmet

arattak. VIII. Károly és XII. Lajos nem láthatták előre, hogy olaszországi vetélytársuk, a spanyol király egy nemzedékkal később a császári trónra fog lépni, s evvel új, félelmetes súlyt dob a mérleg serpenyőjébe. VIII. Károly, XII. Lajos és I. Ferenc nem számíthattak VI. Sándor, II. Gyula és X. Leó kétszínű játékára.

*

Az itt felsorolt tények, melyekkel eddig nyilván nem vetettek eléggé számot, mindenesetre új megvilágításba helyezik I. Ferenc előszeretetét az olasz művészet iránt és a kegyet, mellyel elhalmozta. Talán helyénvalóbb volna, ha nem annyira I. Ferencnek az olasz művészet iránti rajongásáról beszélünk, mint inkább I. Ferenc művészetpolitikájáról, mely nyilván általános politikájának egyik része. I. Ferenc nemcsak művészeket, építészeket, festőket és szobrászokat pártfogolt és hozott Franciaországba, hanem bírákat, jogászokat, főpapokat, harcosokat, tengerészeket, pénzembereket, kereskedőket, a legkülönbözőbb szakmában dolgozó kézműveseket, humanistákat és tanárokat is. Fiait olasz szellemben neveltette és örökösével olasz nőt vétetett el. Nemcsak a francia művészetet igyekezett elolaszosítani, hanem a francia jogtudományt és saját kormányát is, kölcsönösségi alapon. Tudta, mekkora, abban az időben új népszerűséget élveztek a nagy művészek Olaszországban. Ebben hatalmas előmozdítóját látta a két nemzet közötti közeledésnek, mely annyira szívéen feküdt. I. Ferenc meg is tett minden tőle telhetőt, hogy ez a testvérországi művészek iránti előszeretete minél általánosabban ismert legyen: amboisei kastélyában fejedelmi vendégszeretettel fogadta Leonardo da Vincit, Parisban a kis Nesleben lehetővé tette a nyugtalanvérű fecsegőnek, Benvenuto Cellininek a letelepedést, Michelangelónak pedig sajátkezű leveleket írt.

I. Ferenc Fontainebleauból, mely teljesen az ő műve, Michelet szerint »francia Olaszország«-ot csinált. Brantôme pompás leírást hagyott ránk róla. A Primaticio, Rosso, Benvenuto és húsz más olasz művész műveivel díszített olasz ízlésű kastély egy főúri palotából álló kis város közepén emelkedik, melyek nagyrészt olasz tervek szerint épültek, s melyek közül sokban olasz főpapok, nemes

patríciusok és főurak laknak. A király palotája minden újonnan érkező előtt nyitva áll s minden rangú és rendű olaszok látogatják. Ezek a király étkezéseinél is jelen voltak. Brantome kedves leírását adja az ilyen alkalmakkor folyó társalgásnak az asztalánál ülő király és az idegen nézők között. A beszélgetések gyakran Petrarca nyelvén folytak, melyet I. Ferenc folyékonyan beszélt.

Mint látjuk, nagyszabású és messzeható jelentőségű politikai tervvel állunk szemben. Hol találunk uralkodót, aki jobbat akart volna? És lehet-e még ezek után az olasz dicsőség füstjéről, nagyravágyó hódító hadjáratokról beszélni, mint eddig legtöbbször tették?

I. Ferenc francia politikájának sikere a lehetőség határain belül feküdt. Sőt mondhatnánk, abban az időben, mikor ez a politika felvetődött és a király hozzálátott megvalósításához, bizonyos valószínűsége is volt. I. Ferenc nem azért akarta Olaszországot meghódítani, hogy uralkodjék rajta, hasznot húzzon belőle és hatalma gyarapítására használja, mint a spanyolok. A francia király a két nép egyesítésére törekedett, közös jólétük és boldogságuk érdekében. Képzeljük el, mi lett volna, ha ez sikerül. Nemcsak Franciaország és Olaszország sorsa, hanem a világ sorsa is megváltozott volna.

A siker elmaradt.

Gondoljunk a sackingeni trombitás dalának refrénjére:

»Es wär' zu schön gewesen, es hat nicht sollen sein.«

A KONKORDÁTUM

1515 végén X. Leó pápa útra kelt Bolognába, hogy ott a fiatal francia királlyal, I. Ferencsel találkozzon. A két fejedelem a francia Egyház és a Szentszék közötti viszony szerfőlött fontos kérdését óhajtotta tisztázni. A pápa negyvenéves volt, I. Ferenc még alig lépte át az ifjúkor határát, huszonegyedik életévét.

X. Leó a Mediciek hatalmas családjából származott, melynek előszereteté a művészetek iránt ő is örökölte. Egész életében odaadással szolgálta Háza nagyságát és becsületét, melynek Michelangelo vésőjével a nagyszerű firenzei sírokat ajándékoztatta. Alacsony termetű, pohos ember volt, vézna és kevésbé mozgékony lábszárakkal, kövér arccal, vastag nyakkal, nagy, rövidlátó szemekkel, melyeknek üveg nélkül tétova tekintetük volt. Finom és előkelő kezei azonban származására vallottak. Rafael csodálatos arcképet festett róla, mely jellemének minden vonását híven mutatja.

Környezete szellemes humanistának tartotta X. Leót, a franciák pedig a becsületes embert tisztelték benne. Imponáló és természettől fogva fejedelmi tartása elfelejtette beteges teste fogyatkozásait, melyeknek ingyensége nem vált hasznára. Erkölcsileg feddhetetlen egyén volt, ami aligha mondható el a kor többi pápáiról, az egyetlen jámbor és szentéletű VI. Hadrián kivételével. Emlékezőtehetsége bámulatos volt és szellemi képességeit a valódinál is jobb színben tüntette fel. Kecsesen, könnyeden fejezte ki magát a legtisztább olasz és latin nyelven. Csengő, kellemes hangjával mindenkit megnyert. Nagy rábeszélő készsége volt s igyekezett mindenkivel össze-

iélni, akivel kapcsolatba került. Jelleme megfelelt puhaságának és latolgtató, határozatlan természetének. Előde, II. Gyula az »Ömegfontoltsága« csúfnevet adta neki. Minden döntés alól kibújt, abban a reményben, hogy a dolgok idővel maguktól elintéződnek és megkímélik őt irttól a fáradságtól, hogy maga határozzon. Kortársai, ha elődeivel összehasonlították, ezt mondták róla: »Hn X. Leó valamit mond, gondol rá; ha II. Gyula valamit mondott, megtette; ha VI. Sándor valamit mondott, már meg is történt.«—»Őszentsége — mondotta a velencei ügyvivő — nem szívesen erőlteti meg magát s mindent megtesz, hogy ne kerüljön rá a sor; nem szereti sem a fáradságot, sem az ellenséget, sem a háborúságot.«

Szabadelvűségében és türelmességében X. Leó pártfogója volt a zsidóknak és a környezetében lévőkbei barátságos érintkezést tartott fenn. Bizonyos, hogy Európában akkoriban sehol sem volt nagyobb gondolatszabadság, mint a Vatikánban. Erasmus volt az első, aki ezt elismerte.

1515-ben Ulrich von Hutten, aki később Luther jobbkeze volt, püspöki engedéllyel adta ki maró gúnyiratát a római Egyház ellen *Liiterae obscurorum viromm* címen. 1520-ban Luther Márton X. Leóhoz intézett levelében a pápát a skorpióktól övezett Ezékielhez hasonlította. »A római Egyház — mondotta a német reformátor — istentelenségben a törökön is túltesz.« X. Leó, mikor erről tudomást szerzett, csak ennyit mondott:

»Márton barát szép tehetségű ember.«

X. Leó méltósággal, sőt fenséggel töltötte be pápai hivatását, a mindennapi életben azonban kétségbeejtette szertartásmesterét szeretetreméltó nemtörődömségével. Csizmát húzott, ha madár- vagy szarvasvadászatra ment, vagy ha kedvenc időtöltésének, a halászatnak áldozott.

Ez volt hát az a szeretetreméltó, jólelkű, művészi hajlamú és emberszerető ember, akit Luther lángoló írásaiban és beszédeiben naponként Antikrisztusnak és testetöltött Sátánnak nevezett.

X. Leó szerette a művészeteket, melyeket biztos ízléssel pártolt; érdeklődött a tudományok és főként a csillagászat iránt. Mikor egy matematikusról hallott, aki elegáns latinsággal adta elő tudományát, elhozatta Portugáliából. X. Leó gyűjtötte a régi írók műveinek szép

kiadásait, mindenekfelett azonban a zenét kedvelte. Szobái tele voltak mindenféle fajtájú hangszerekkel, melyeket tetemes költséggel hozatott külföldről, így Nürnbergből. Neki magának is szép és kellemes énekhangja volt és szeretett énekelni. Előfordult, hogy nap-hosszat valamelyik kedves dallamát dúdolta. Még halálos ágyán is zenét akart hallani. Foglalkozott a naptár megreformálásával. Egyébként mélyen át volt hatva a hit igazságaitól, melynek első főpapa volt és lelkiismeretesen teljesítette vallási kötelességeit. Egyetlen nap sem mulasztotta el a misemondást, ami tekintettel rossz egészségi állapotára és gyakori fájdalmaira, érdemül tudható be. Kelésekből származó bajai és fájdalmai, valamint mocsárláza gyakran búskomorságba ejtették.

A pazarlásig bőkezű, mindig adakozásra kész volt. Vettori, a történész azt állítja, hogy époly nehéz volt neki ezer aranyat fiókjában megőrizni, mint egy kődarabnak magától felemelkedni. »X. Leó — jegyzi meg Guicciardini — vendéglátásra és ajándékokra költötte az egész vagyont, melyet II. Gyula háborús célokra gyűjtött volt.« Csak koronázására 50.000 aranyat adott ki. Mindenkinek, művészeknek, festőknek, építészeknek, szobrászoknak, zenészeknek, íróknak, humanistáknak, tudósoknak, de szegényeknek, kórházaknak és templomoknak is bőven osztogatta a mennyei mannát, amely persze az Egyház pénze volt. De jócskán kellett is aztán neki! Nem csoda, hogy a pápaság ez időben pénzügyi okokból a bűnbocsátó cédulák eladására és egyházi méltóságokkal való üzérkedésre fanyalodott. Minden lehető módon igyekeztek a hívekből pénzt kisedni, hol keresztes háborúk, hol a Szent Péter-templom építése címén. A Mediciek bankjának számos külföldi ügynöksége e célból állandó összeköttetést tartott fenn a klérussal. Mindez pedig nagyban elősegítette a protestantizmus kitörését és későbbi elterjedését Németországban.

Soha a pápai udvar nem volt élénkebb, lüktetőbb, kedvesebb, mint X. Leó uralkodása idején. Mint Bibiena bíboros megjegyzi, csak a hölgyek hiányoztak belőle, de azok sem mindig ... A palotában a rendet a svájci testőrség tartotta fenn, melyet X. Leó zöld, fehér és vörös egyenruhába öltöztetett.

A pazar lakomák néha rövid megszakítással több napig tartottak. Alattuk akkoriban nemcsak az evést értették, mint manapság, hanem különböző szórakozásokat, táncokat, zenét, színi előadásokat, bohócmutatványokat is, melyeket két fogás között nyújtottak a vendégeknek: latin vagy olasz komédiákat, táncosnóket, akik mór táncokat mutattak be, pojácákat és szemfényvesztőket, akik többé-kevésbé ízléses dalokkal és mókákkal mulattatták a jelenlévőket. Egy szegény barátot, akinek saját szerzeményű komédiáját a főrangú nézők unalmasnak találták, félmeztelenre vetkőztetve lepedőből dobáltak a magasba és olyan durván ejtették vissza a földre, hogy a boldogtalan drámai szerző napokig az ágyat nyomta, a pápa azonban kitűnően szórakozott.

A pápai bohócok közé sorozhatnánk bizonyos tekintetben a Vatikán *archipoetáját* is, aki latinosított nevén mint Quernus ismeretes. Lakomák alkalmával állva evett az ablakfülkében és a vendégek időről időre labda módjára odadoztak neki egy darab ételt.

Ennek fejében legalább kétsoros latin verseket kellett mondania. Ha a verseket rossznak találták, avval büntették a költőt, hogy bő vízzel hígított bort itattak vele. X. Leó, aki maga is ügyes és hozzáértő verselő volt, olykor kedvtelésből ugyancsak versben válaszolt neki és a két rögtönző között verses párbeszéd fejlődött ki.

Archipoeta facit versus pro mille poetis, jelentette ki Quernus mester (a főköltő ezer költő helyett csinál verset), mire X. Leó rávágta:

Et pro mille aliis archipoeta bibit.

(És a főköltő ezer más helyett iszik.)

Quernus talpraesetten felelt:

Porige quod faciat mihi carmina docta Falernum

(Nyújtsd hát a falernumit, hogy tudós versekre

ihlessen),

mire a pontifex Vergilius modorában adta meg a választ:

Hoc etiam enervat debilitatque pedes.

Az utolsó sorban (Csakhogy a bor elerőtleníti és elgyengíti a lábakat) szójáték is van, mert a *pedes* szó egyben emberi lábakat és verslábakat jelent.

A pápai lakomákról némi képet adhat Sanuto krónikás leírása egy ünnepegről, melyet az egyik bíboros rendezett ugyanebben az időben a velencei köztársaság

követének tiszteletére. Az étkezés borjúmirigyből készült levessel kezdődött, melyet aranyozott kecskefejek követtek: ezek mindegyikéhez arany zászlón a vendéglátó címere volt erősítve. A felszolgálat zászlókkal díszített kürtök harsogása kísérte. Következett hetvennégy tál katalán módra készített csirke, melyet hegedű-, cintányér- és hárfakísérettel tálaltak fel. Ezután nyolcféle pecsenyét és tizennyolc más tálat szolgáltak fel, melyek közül mindegyikben két fácán és egy pulyka volt; ezeken francia divat szerint nyaknál és faroknál rajta hagyták a tollat. A pecsenyék elfogyasztása közben egy sereg bohóc gondoskodott különböző mókákkal a vendégek félvidításáról. A következő fogást, amely töltött kappanból állott, egy spanyol bohóc ugránczolásai kísérték, aki tetőtől talpig aranyruhát viselt és ezüstdobot vert. A lakomát a ma úgynevezett utóételek fejezték be, cukros habbal töltött labdacsok marcipánnal, melyek elkötése közben pásztoroknak öltözött gyermekek költeményeket adtak elő és egy kecses fiatal mór leány hazájabeli táncokat mutatott be. Mielőtt a tor véget ért volna, minden vendég elé egy csésze illatosított vizet tettek, hogy kezüket megmossák és szájukat kiöblítsék.

X. Leó nagy gyönyörűségét találta a színházban. Fesztelenül játszottak előtte olyan dévaj darabokat is, mint kegyencének, Bibiena bíborosnak *Calandra* című munkája, melynek megírásában állítólag a pápa maga is közreműködött. Ariosto / *Suppositi* című játékát is előadták a Vatikánban. X. Leó figyelme az előadás minden legkisebb részletére kiterjedt. A Rafaelnek tulajdonított díszletek valamennyi nézőt csodálattal töltötték el. Szent Cosmas és Damianus tiszteletére 1520 szeptember 27-én olyan darabot játszottak, mely Paris de Grassis szertartásmester véleménye szerint inkább a szórakozás és könnyű emésztés céljait szolgálta, mint jámbor és istenfélő életre buzdított. Úgyszintén előadatta magának X. Leó Machiavelli sikamlós vígjátékát, a *Mandragorát*.

A bíborosok életmódjukban a pápa példáját követték, hacsak nem akarjuk azt állítani, hogy a pápa rendezte be a Vatikánt a bíborosok ízlése szerint. Rómában ez időben egy-egy kardinálisnak százötven, kétszáz, sőt kétszázötven főnyi személyzete volt. Farnese bíboros cselésége háromszáz emberből állott. Az öltözködésben is

a legnagyobb fényűzés uralkodott. Brokátot, hermelint, bársonyt és finom csipkéket viseltek s ezeket a ruhákat állandóan váltogatták.

Róma ebben a korban a virágzásnak, a fényűzésnek és a pompának olyan fokára emelkedett, amilyent a nagy császárok legfényesebb korszaka óta nem ért el. A rómaiak minden alkalmat megragadtak, hogy ünnepeket és népmulatságokat rendezzenek: hol követ érkezett a városba, hol a farsangi jelmezek kerültek elő, hol költőt koronáztak, hol valamelyik nagy vallásos ünnepet ülték meg. A város lakossága csupán X. Leó uralkodása alatt 40.000 lélekről 90.000-re emelkedett. Tízezer új házat építettek. S ezek a számok igen nagyok voltak abban az időben, mikor a városok még nem kezdték el a falusi lakosságot magukba szívni. Evvel egyidejűleg megváltozott Róma jellege is. Harminc év alatt az Örök Város levetette magáról középkori külsejét, hogy nagyszabású és lenyűgöző szépségű renaissance-várossá változzon. Mindenütt paloták épültek és a legparlagibb egyénekből városi emberek lettek; még a gúnyiratok szerzői is udvari modorba öltöztették rendszeres támadásaikat.

Ám VI. Sándor, II. Gyula és X. Leó sohasem gyakoroltak volna ekkora befolyást kortársaikra, ha nem vetettek volna számot azok hajlamaival és ízlésével. Innen az örökös ünnepek, multságok, lakomák, színi előadások, utcai felvonulások, tánc- és zenemutatványok, lóversenyek, bika viadalok.

Csak természetes, hogy ez az életmód pénzügyi zavarokra vezetett. A Szent Péter-templom építése veszedelmesen elhúzódott, úgyszintén a Vatikán díszítése. Rafael nem titkolta efölötti haragját. A búcsúk jövedelme jelentősen megcsappant. Franciaországban a bourgesi pragmatika szankció gátolta az eladást, Németországban pedig a lutheránusok térhódítása. Magában Olaszországban is többen felemelték tiltakozó szavukat. 1515 márciusában a velencei kormány eltiltotta a bűnbocsátó cédulák árusítását a köztársaság egész területén. X. Leó a játékból próbálta jövedelmét fokozni, de a szerencse nem kedvezett neki. Kölcsönökhöz volt kénytelen folyamodni, melyeket előbb magánemberektől vett fel, azután Firenze, Siena és Ancona községektől. X. Leó szép számmal nevezett ki új bíborosokat s a vörös süveg minden

új tulajdonosának az örvendetes esemény alkalmából jelentős összeget kellett befizetnie a pápai pénztárba. Az 1520-as esztendő 400.000 aranyat hozott ezen a címen. A pápai udvar hivatalai mind megvásárolhatók voltak. A vádlottakat, akiket pápai bíróságok elé állítottak, hihetetlen összegű pénzbírságok fizetésére kötelezték. X. Leó minden ezüstműjét elzálogosította. Már arra gondolt, hogy eladja a Lacus Trasimenust. »A pápának — jegyzi meg Marco Minio velencei ügyvivő — soha sincs pénze; nagylelkűségében senkitől sem tud semmit megtagadni és a firenzeiek, akik rokonainak mondják magukat, utolsó fillérjét elszedik.«

X. Leó nem szerette a franciákat, amire több oka volt. A franciáknak részük volt abban, hogy családját, a Medicieket, szegényszemre kiűzték Firenzéből. Először II. Pierót, X. Leó fivérét, azután II. Lorenzót, aki Piero fia volt. Mint már mondtuk, X. Leónak semmi sem feküdt úgy a szívéen, mint Háza nagysága és gyarapodása. Hogy övéit régi hatalmukba visszahelyezze, a pápa az akkor Franciaország ellen harcoló velenceiekkel bocsátkozott egyezsége, majd V. Károlyt támogatta csapataival, még később pedig a Franciaország ellen küzdő angol katonákat látta el a lelki malasztal, melyre azelőtt csak a hitetlenek elleni háborúban elesettek tarthattak számot. Evvel a pápa a franciákat egy sorba helyezte a muzlimokkal és VIII. Henrik katonáit — annak a VIII. Henriknek katonáit, aki később az angol Egyházat Rómától elszakította — keresztesvitézek rangjára emelte.

I. Ferenc melegnanói győzelme után (1515 szeptember 13—14) X. Leó attól tartott, hogy a francia király, aki urává lett a milánói tartománynak, Parmát és Piacenzát is megszerzi, melyeket II. Gyula pápának sikerült Milánótól elszakítania. X. Leó a ferrarai hercegséget illetőleg is visszatért II. Gyula hódító terveihez. Szándéka az volt, hogy unokaöccsének, Lorenzo de'Medicinek ajándékozza, akit már előbb felruházott az urbinói hercegséggel, miután annak törvényes urát fegyveres erővel elűzte. De a francia hatalom, mely hagyományos pártfogója volt a ferrarai hercegeknek, gátat vetett ennek a törekvésének. Mégis a szükség kényszerítő ereje és pénzszüksége arra készítette az egyházfőt, hogy 1515 decemberének végén beleegyezzen a fiatal francia királlyal való találko-

zásba. A pápa saját diplomáciai ügyességében és személyes varázsában bízott; azt remélte, hogy Bolognában sikerül majd neki a sugárzóan fiatal uralkodót rávenni a bourgesi pragmatika szankció eltörlésére, mert a gallikán Egyháznak ez a kiváltságlevele meggátolta a francia tőkének Őszentsége pénzesládáiba özönlését. Hozzá I. Ferenc már 1515 októberében biztosította a Medicieknek firenzei uralmukat, jóllehet Parma és Piacenza visszavadásáról hallani sem akart.

A bourgesi pragmatika szankció valóban nyomós okot szolgáltatott a pápának ahhoz, hogy a franciákat ne szeresse. A gallikán Egyház éppen a pragmatika folytán nevezetes kiváltságokat élvezett és a római Kúriának nem állott módjában Franciaországban a vallásos érzületből és hagyományokból hasznot húzni. Luther kifejezetten megmondta: Franciaországban a vallás terén nem tűrik azokat a túlkapásokat, mint nálunk.« Ezek a túlkapások a bűnbocsátó cédulák állandó nyilvános árusítása, a vallásos intézmények jövedelmeinek elkobzása a legkülönbözőbb ürügyek alatt, az egyházi főméltóságok önkényes betöltése. De VII. Károly pragmatikája, melynek a nagy német reformátor tisztelettel adózott, Róma számára »ördögi nyavalya«, a pápa saját szavai szerint »az Egyház szemébe szúrt tövis«.

Míg tehát a francia intézmények megokolttá tették X. Leó számára, hogy ne érezzen túlságos vonzalmat az Alpeseken túli szomszédok iránt, épígy indokoltá tették azt is, hogy mindenképpen találkozni igyekezzen Franciaország új királyával, hogy az ifjú fejedelmet élete és uralkodása hajnalán megpróbálja rávenni a fájdalmas tövis eltávolítására.

A pragmatika szankciónak nevezett királyi rendeletet 1438 július 7-én adta ki VII. Károly Bourgesben. Legfőbb pontjaiban megismételte a röviddel azelőtt végbement baseli zsinat határozatait, melyek többek között leszögezték a káptalanok tagjainak püspökválasztó jogát és a kolostorbeli szerzetesek jogát az apátok kijelölésére.

Franciaországban az Egyház ebben az időben ropant javakkal rendelkezett, az egész terület csaknem egyharmadával. Sem a király, sem az egyházi főméltóságok nem akartak beleegyezni abba, hogy ez a vagyon a római

Kúriának szolgáljon jövedelmi forrásul. A pragmatika a baseli zsinat határozatainak megfelelően mindjárt bevezetésében megállapította a római pápa függését a zsinatoktól, melyeknek időnkénti összehívását sürgette; egyben megszorította a pápa jogát magas egyházi méltóságok, püspökök és apátok kinevezésére Franciaországban. Beaujeui Anna uralkodása alatt Tournaiból és Gapból kiűzik a római pápa által kinevezett püspököket. Mikor VI. Sándor a lyoni püspöki székre André d'Epinayt akarta kinevezni, aki már Bordeaux püspöke volt, a káptalan jelöltje, Talaru megakadályozta a pápai kegyencet hivatala elfoglalásában. A baseli zsinat értelmében a pragmatika megszüntette az exspectaüo intézményét, azaz a római pápának addigi jogát, hogy előzetesen kijelölje egy-egy egyházi javadalom várományosát, aki aztán az üresedés beálltával elfoglalta hivatalát. A pragmatika megszüntette a haszonélvezeteket, vagyis az egyházi birtokok jövedelmének átengedését olyanok számára, akik a vele járó hivatalos teendőket nem látták el. Ez a módszer körmönfont kijátszását jelentette az előnyben részesített személy összeférhetetlenségének a jövedelmi forrásul szolgáló egyházi javadalom természetével. A pragmatika korlátozta a »rezervációkat«, vagyis a pápának azt a maguk számára követelt jogát, hogy a megüresedett javadalmak bizonyos hányadának birtokosait kinevezzék. A kitűnő Gerson már száz évvel azelőtt tiltakozott az ebből származó visszaélések ellen. »A rezervációk — mondotta — jogtalan bitorlást jelentenek; nyilvánvaló rablást, ördögi mesterkedést, mely a legkülönbözőbb bajokra vezet.« A pápa ezentúl legfeljebb tíz hivatal közül eggyel rendelkezhetett szabadon. A pragmatika megszüntette az annatákat, a római Kúriának azt a bitorolt jogát, hogy minden új püspök vagy apát kinevezése után az illető javadalmak bevételeinek egy részét — rendesen egyévi jövedelmét — magának kisajátítsa. A pragmatika megtiltotta, hogy bármelyik egyházi törvényszék végzése ellen a közbeeső bíróságok mellőzésével egyenesen a pápához fellebbezhessen valaki. A magas egyházi méltóságok betöltését illetőleg a pragmatika a püspökválasztás jogát visszaadta a káptalanok kanonokjainak, a kolostorokban és apátságokban pedig ismét a szerzet tagjainak konventjére ruházta, úgyszólván a pápának csak a

helybenhagyás joga maradt meg. A választások a *gallikánok* kijelentése szerint »isteni jogon alapulnak«. Érthető, hogy ilyen körülmények között a római Kúria és leginkább a pápai kincstár a bourgesi pragmatikát »visszataszító eretnokségének nyilvánította. Egy Bourgesban 1452-ben megtartott új egyházi gyűlés a pragmatika szabványait megújította és megerősítette, kijelentvén, hogy a pragmatika »a francia Egyház megrendíthetetlen alaptörvénye«.

Execrabilis kezdetű bullájában 1460 január 18-án II. Pius ingerült szavakban kel ki azok ellen, akik Krisztus varrástalan köpenyét szétszaggatják. Arra törekednek, mondotta aztán, hogy az Egyházból sokfejű hidrát csináljanak. Mire november 10-én a párizsi parlament evvel válaszolt: »A pápa jobban meggondolhatná, mielőtt nyílt harcba bocsátkozik egy hithű keresztény néppel, különben sem lévén joga, hogy beleavatkozzon abba, amit Franciaországban határoznak.« De VII. Károly 1461 július 22-én meghalt Bourges közelében Mehun-Sur-Yèvre pompás kastélyában. Fia és utóda XI. Lajos, egész életében atyja ellen küzdött. Ha VII. Károly valamit elhatározott, ez már magában elég volt ahhoz, hogy fiának homlokegyenest ellenkező nézete legyen. Valóban 1461 november 27-én XI. Lajos hatályon kívül helyezte a pragmatika szankciót. II. Pius pápa és a római Kúria ujjongott örömeiben. »A pragmatika — írták Rómából — megszűnt! Ez a cselekedet a legünnepélyesebbek és legszebbek közül való, melyeket valaha véghezvittek. Rómában ünnepekkel és körmenetekkel ültük meg.« II. Pius sajátkezűleg megszentelt díszkardot és saját szerzeményű latin költeményt küldött XI. Lajosnak. Viszont Franciaországban sem volt kevésbé heves és ünnepélyes a tiltakozás. Jean de Saint-Romain, a párizsi parlament főügyésze a legsürgetőbb felszólítások és legcsábítóbb ajánlatok dacára makaesul visszautasította a királyi okmányok érvényesítését. Inkább megfosztatta magát állásától, semhogy derekát beadja. Példáján felbuzdulva, a parlament ugyancsak tiltakozott a királynál s mikor ennek nem volt fogadata, megtagadta a rendelet beiktatását, úgyhogy az törvényerőre sem emelkedett. A párizsi egyetem, melyet évszázadok óta a katolicizmus fáklyájának neveztek, az összehívandó zsinathoz fellebbezett;

a legmagasabb állású és leghivatottabb egyházi személyiségek szintén semmisnek jelentették ki a királyi határozatot. Az egész francia nép szinte egyhangúlag kinyilvánította, hogy fenn kívánja tartani »a pápa összes kísérletei ellenében a gall Egyház régi szabadságát és kiváltságait«. A XI. Lajos és IV. Sixtus között 1471-ben létrejött konkordátumnak sem volt nagyobb sikere.

Mindez érthetővé teszi, milyen fontossága volt a bolognai találkozásnak X. Leó pápa és a huszonegyesztendős ifjú király között.

A bourgesi pragmatika világosan és félreérthetetlenül kifejezte azokat az eszméket, melyeket a mindig függetlenségre törekvő francia papság majdnem egyhangúan vallott. Szép Fülöp halála után a francia papság az elhunyt uralkodónak ünnepélyesen a »katolikus« címet adományozta a küzdelmek emlékére, melyeket a király és a papság együtt vívtak VIII. Bonifác pápa ellen. A tizennegyedik század végén a kitűnő Gerson, a »doctor evangelicus« lelkes szószólójává szegődött a gallikán elveknek. 1482-ben a párizsi hittudományi kar, melynek tekintélye az összes akkori hittudományi karokénál nagyobb volt, kárhóztató ítélettel sújtotta Angelo ferencrendi barátot, aki Tournai-ban tartott templomi szónoklataiban a pápának azt a jogát erősgette, hogy a Tisztító-tűzben szenvedő lelkek sorsa felől döntsön. A párizsiak alapján támadták meg a bűnbocsánat elméletét. A rendi gyűléseken a papság képviselőinek többsége a gallikán eszmékhez szított. »Franciaországban az összes magas egyházi méltóságok — írta később Marino Cavalli velencei ügyvivő — a királynak adják az elsőbbséget a pápa előtt« — a királynak, mint egyházi személynek.

Körülbelül ugyanebben az időben a párizsi parlament királyi ügyésze, Le Maistre így határozta meg a gallikán Egyházat: »Külön Egyház a római Egyházon belül, melynek szabadságát Róma el szeretné venni, ami tűrhetetlen állapot.« (1488 február 28.) A francia király függetlenül gyakorolja hatalmát, melyet közvetlenül Istentől kapott és melytől őt földi hatalom meg nem foszthatja. Jogainak korlátairól csak ő maga dönthet. Birodalmában csak az ő rendeletei bírnak törvényes erővel. A kánoni döntéseknek törvényes hatályuk nincsen.

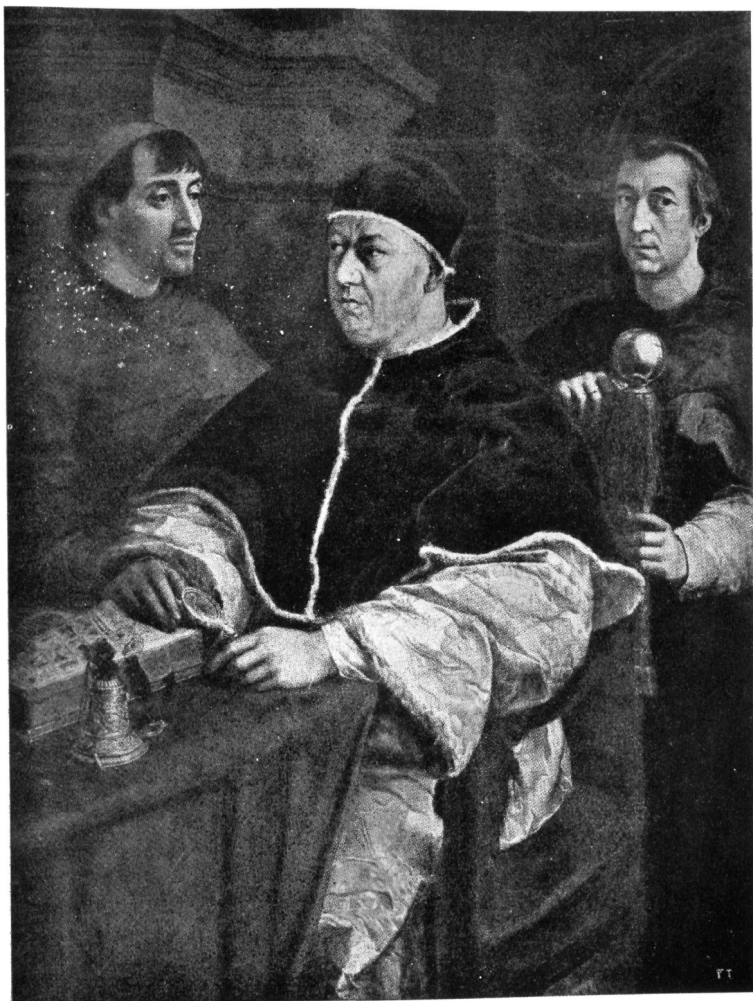
Noha feje az Egyháznak, a pápa nem áll az Egyházon

felül, hanem alá kell rendelnie magát az egyetemes zsinatnak. A csalhatatlanságot Krisztus nem Péterre ruházta át, akinek örökösei a pápák, hanem az Egyházra. Tehát a pápa is tévedhet és eretnekség miatt elítélhető. Avagy Liberius pápa nem volt-e ariánus? A papság minden országban szabadon választja meg felfogását és még az ökumenikus zsinatok sem kényszeríthetik annak módosítására. De ha a francia papság testestül-lelkestül gallikán is, azért változatlanul hű katolikus marad. Hiszen mindenki láthatja, míg Luther a katolikus papság s a legnagyobb egyházi méltóságok soraiban jelentős hívekre talál, a francia papság — nem szólva egészen szórványos kivételektől — ellenségesen áll szemben a kálvinizmussal.

A francia papságot gallikán állásfoglalásában a jogászok támogatták, köztük elsősorban Hôpital kancellár, Etienne Pasquier államügyész, Harlay elnök, Dumoulin jogtanácsos és a parlament főjegyzője, Du Tillet. A parlament a korona jogaira és az egyházi szabadságokra hivatkozva, hol valamelyik pápai legátus elimerését tagadja meg, hol a káptalanokat támogatja a Róma által nyakukra ültetett püspökök ellen vívott harcukban, hol pedig a »rómaiak« által visszatartott javadalmak birtokbavételét rendeli el.

A mansi bíboros egyházmegyéjének területén kihirdette azokat a régi rendszabályokat, melyek kiközösítéssel fenyegették a papi személyeket bebörtönző bírakat, valamint a dézsmájukat nem fizető magánembereket. A parlament leszakíttatja a hirdetményeket és törvényszék elé állíttatja a bíboros püspököt, akit börtönnel és bírsággal fenyeget, ha utasításait nem vonja vissza. Egyben megtiltják neki, hogy Rómába fellebbezzon. Louis de Beaumont párizsi püspököt a parlament elé idézik, mert érvényt szerzett a pápai bulláknak, amelyek a sensi érseket, felettesét Rómába idézték.

A parlament tehát adott esetben hatályon kívül helyezi az egyházi bíróságok ítéleteit, megbírságolja azokat, akik ez ítéleteket hozták, határozatban kötelezi a papokat gyóntatásra, megáldoztatásra és bizonyos halottak egyházi eltemetésére, olyan esetekben, mikor vonakodásuk a parlament szerint jogtalan. Habozás nélkül megállapítja vagy elveti egyik-másik ereklje valóságát. Sőt még

X. LEO PÁPA

Rafael festménye a firenzei Pitti-képtárban

tovább megy, mikor a papi ruha szabása felől dönt és határozatot hoz abban a kérdésben, vajjon jogosultak-e a püspökök arra, hogy uszályt viseljenek. Magánembereket felhatalmaz arra, hogy fogadalmakat tegyenek, szerzeteseket arra, hogy új kolostorba költözzenek, sőt biztosai révén felügyeleti jogot gyakorol a kolostorokon, melyekben a szabályok pontos betartását ellenőrzi.

A parlament hatalma ezekben a többé-kevésbé fontos ügyekben annál jelentősebb, mert a régi Franciaországban az egyházi és polgári ügyek között nem volt éles határvonal. Szorosan összefüggöttek és egybefolytak, olyannyira, hogy a zsinatok határozatait, az apostoli bullákat, a synodusok döntéseit épúgy, mint a királyi rendeleteket a parlament elé kellett terjeszteni és törvényerőre emelkedésük a királyság területén hivatalos beiktatásuktól függött.

A gallikán Egyház úgyszólván az egész francia polgárságot magában foglalta a Louis Madelin által úgynevezett trinitásnak vezetése alatt, melynek személyei a püspökség, az egyetem és a parlament voltak.

»A Szentszék hatalma — írja VIII. Ince franciaországi nuntiusának — napról-napra gyöngül a királyságban.«

Ennek egyik oka abban rejlett, hogy — már a gallikanizmus hatásaképpen — a francia király maga is papi személynek számított, Isten első szolgájának, a francia Egyház fejének. A felkenetés a szent olajjal, melyet a Szentlélek maga hoz le az égből, mint Achille Luchaire mondja, a királyt a Szentlélek közvetlen sugallata alatt álló szentté avatja. Az első Capetingek egyházi ruhában mutatkoznak alattvalóik előtt, arannyal átszőtt köpenyben, püspöki mitrával a fejükön. És utódaik is megtartják a papi öltözetet, a dalmatikát, a »templomi köntöst«. »A király — állapítja meg Jacques Flach *A királyság és az Egyház* című tanulmányában — az Egyház feje és a francia Egyház függése a királytól kánonjogi függés.« Cathvulph püspök így írt Nagy Károlyhoz: »Püspök vagy Krisztus helyén és képében.« És arra is van bizonyágunk, hogy Olaszországban még a tizennegyedik században a francia király személyéről ugyanaz a felfogás uralkodott, mint a kilencedikben. Ez a bizonyág a híres Simoné Martini, a sienai iskola egyik legcsodálatosabb festőjének

fára festett képe, mely ma a nápolyi állami képtárban látható: a kép IX. Lajost ábrázolja, amint unokaöccsét, Anjou Róbertet nápolyi királlyá koronázza. A király püspöki mitrát visel fején, templomi köpeny van rajta és püspökgyűrűvel díszített kezében püspökpálcát tart.

Am olvassuk el a legrégebb francia népeposzokat, melyek oly híven festik keletkezésük korát, a tizenegyedik század Franciaországát: az első Capetingek pap módjára megáldják és feloldozzák alattvalóikat. 987 július 3-án, megkoronázásakor Capet Hugó a francia Egyház fejeként viselkedik, mihelyt Noyonban királlyá kiáltják ki és megszentelik. Jámbor Róbert valóságos pap, aki a szószéken énekel és papsága élén vezeti a zsinatokat. Fülöp Ágost a bouvinesi ütközet előtt papi mozdulattal megáldja lovagjait. Noha élete miben sem hasonlít a szentekéhez, a csodák épúgy virágznak ennek a fejedelemnek nyomán, mint Assisi Szent Ferenc legendájában. A tizenötödik században, melyről itt szó van, a királyt Franciaországban még mindig a papság fejének tekintik. »A király főpap is«, mondja Juvénal des Ursins VII. Károlyhoz intézett szavaiban. Az 1407-es rendi gyűlés az 1483-ashoz hasonlóan kijelenti, hogy a király hatalma a francia Egyház felett nagyobb, mint a római pápáé. És még a tizenhetedik században így nyilatkozik Cambrai érseke, a jámbor Fénélon: »A király sokkal inkább feje az Egyháznak, mint a pápa.«

Ilyenformán Renan felfogása sem látszik képtelenségnek, aki oly sok francia király harcában a római pápaság ellen hivatalbeli vetélkedést lát. Ezek a királyok tudvalevőleg Capet Hugó, I. Henrik, I. Fülöp, Fülöp Ágost, Szent Lajos, Szép Fülöp, V. Károly, VII. Károly, XI. Lajos, VIII. Károly, XII. Lajos.

Innen származik a csodatévő hatalom is, melyet a francia királyoknak tulajdonítottak és mellyel egyetlen más fejedelem sem rendelkezett. Olasz ember, Turin érseke, Claude de Seyssel jelenti ki éppen a bennünket itt érdeklő korban: »Isten ezt a csodatevő hatalmat nem személyére való tekintettel adta a francia királynak, hanem hivatala folytán, és evvel a képességgel a világ egyetlen más méltósága sincsen felruházva, magát a római pápát sem kivéve.«

I. Ferenc 1515 szeptember 13-án aratta Melegnanónál fényes győzelmét a svájci hadakon. Evvel a milánói tartomány ura lett, melyhez X. Leó pápa nagy bosszúságára a páрмаi és piacenai hercegséget csatolta. De mint már mondtuk, a francia kormányval elintézendő komoly kérdések és a római Kúria anyagi nehézségei arra bírták a pápát, hogy ennek dacára óhajtja a találkozást I. Ferencsel. A találkozás helyéül Bolognát szemelték ki, ahová a fiatal francia király kedden, 1515 december 11-én érkezett meg.

A Porta San Felice előtt a bíborosok pompás csoportja várta a francia királyt vörös ruhában és skarlátpiros süvegben. Mikor odaért, I. Ferenc leszállott és levette kalapját, amit VIII. Károly maga a pápa előtt sem tett. A fiatal uralkodó a Szent Kollégium legidősebb tagjának üdvözlésére elragadó nyájassággal válaszolt. A díszmenet délután egy órakor vonult be a városba olyan pompával, amilyent Bologna addig még aligha látott. Kétszáz zöld, fehér és piros ruhába, X. Leó színeibe öltöztetett parittyás nyitotta meg a menetet ezüstrombiták kíséretével, melyeknek éles hangja beleharsogott a város száztizenkilenc harangjának kongásába. Utánuk Franciaország heroldjai lépdeltek a király arany lilimokkal teleiszórt kék palástjában, majd a királyi Ház tisztjei káprázatos ruháikban és a főpapok tömege vörös, ibolyakék, zöld és fehér öltözetben, arany csipkéekkel és szegélyekkel és minden színben ragyogó drágakövekkel. A követek csoportjából kiváltak a velenceiek, borseprószínű, arannyal hímzett, hermelinnel szegett bő tógáikban, melyeket Tintoretto vásznairól ismerünk.

I. Ferenc karcsún, elegánsan, csodálatosan megnyerő és fiatalos arccal ült fekete ménjén a jobbról és balról ösvéren mellette lovagoló vörös bíborosok között, akiknek egyike, Ippolito d'Este, Lucrezia Borgia fia, Franciaország leglelkesebb barátja volt. A fiatal király palástja fekete volt ezüst szegéllyel; büszke fején fekete tollbokrétás fekete kalapot viselt. »Arca nagyon szép, — írja Paolo Giovio — kezei kicsik, termete a közepesnél magasabb, egész lényéből árad az erő.« Az ifjú király nyájas fenséggel köszöntgetett jobbra és balra. Amerre elhaladt, a meghódított nép ujjongva kiáltotta: »Francia! Francia!« A királyt a francia hercegek csoportja követte,

a vendőmei herceg, Bouibon connétable, Lotharingia hercege, Orleansi Lajos és Longutville hercege . . Velük a nagy vezérek, akiknek nevéhez annyi hőstett fűződött: Bayard, Lautrec, d'Antigny, La Trémoille . . . Utánuk a francia király miniszterei, közöttük tömzsi alakjával, zsák-hordó válllaival, auvergnei parasztféjével, pörsenéses arcával, szúrós szemeivel a busa fekete szemöldök alatt Franciaország kancellárja, Antoine Duprat. Egyszerű öltözetével nem igen vonta magára a figyelmet, pedig másnap ő lett az egész társaságban a legfontosabb személy.

Ezután hatezer íjász következett, akik ruhájukon I. Ferenc aranyhímzésű szalamanderét viselték; leghátul tarka öltözetű francia parittyások lovagoltak.

A királyi menet elhaladt a külön ez alkalomra épített diadalív alatt, melynek felírásai a fiatal uralkodó dicsőségét hirdették.

A pápa az apostoli palota második emeletén várakozott. Az összes előírások megsértésével, mihelyt a menet közeledését gyanította, az erkélyre sietett és maga után húzta a német császár ügyvivőjét, akivel e pillanatban éppen társalgott. X. Leó sokkal inkább művész volt, semhogy az udvari illemszabályok kedvéért lemondjon erről a ragyogó látványról.

A pápa színe elé érkezvén, a fiatal fejedelem a szokászerű hódolattal üdvözölte az egyházfőt, megcsókolta lábát, térdét és vállát s fennhangon kinyilatkoztatta a Szentszék iránti odaadó tiszteletét, mely nem kisebb, mint elődeié. Ez a nyilatkozat annál kevésbé kötelezte, mert elődjének, XII. Lajosnak tisztelete a római pápaság iránt nem volt éppen odaadónak nevezhető.

Bologna városát néhány napig ünnepi lázba ejtette a vidám, jókedvű, gáláns és lármás franciák jelenléte, akik egyforma könnyen nyitották fel szívüket, kezüket és erszényüket. A francia íjászok, dobosok és egyéb hadfiak olyan mohósággal igyekeztek Szent Péter utódjának lábat és térdet csókolni, hogy X. Leó napokig szaggyatást érzett tagjaiban. Közben pedig a francia és a pápai diplomaták és főméltóságok szorgalmasan dolgoztak. Tárgyalásaik eredménye az az 1516 december 15-én kelt nagyfontosságú okirat, mely minden eddiginél súlyosabb következményekkel járt: I. Ferenc konkordátuma.

X. Leónak mindenekelőtt az feküdt a szívéen, hogy kieszközölje a francia fejedelemtől a borzasztó bourgesi pragmatika eltörlését, mely a római Kúriát megakadályozta abban, hogy Franciaországtól a neki véleménye szerint járó hasznot húzza. I. Ferenc tanácsadói ez alkalommal Antoine Duprat kancellár és a coutancesi püspök, Adrién Gouffier voltak. X. Leónak kitűnő diplomáciai tehetséggel bíró főpapok segédkeztek, köztük elsősorban irodalmi munkatársa, Bibiena bíboros. Ezeknek sikerült I. Ferencet elszédíteni avval, hogy megragyogtatták előtte a nápolyi királyság birtokát. X. Leó azonban jóságosan megjegyezte, hogy kellemetlen diplomáciai bonyodalmak elkerülése céljából helyes lesz, ha bevárják Katolikus Ferdinánd halálát, aki Nápolyt már a spanyol birodalomhoz csatolta, de akinek elhunytja csak rövid idő kérdése lehet. I. Ferenc ezenfelül még a Laokoon-csoportot is kérte, ezt azonban a pápa kereken megtagadta tőle. Adrién Gouffiert a bíborosi süveggel édesgették, Antoine Dupratra pedig özönével hullottak az egyházi méltóságok és javadalmak. Adrién Gouffier rögtöni bíborosság avatását lehetővé teendő, külön kinevezési ünnepséget tartottak. »Mikor december 15-én elhagyta Bolognát, — írja Rodocanachi — I. Ferenc már a bíborosok csoportjában látta Gouffiert. Önkéntelenül odakiáltotta neki:

— Hát te is a farkasok közé mentél! —

Nem akarta kereken kimondani, hogy Gouffier megvásároltatta magát.«

Nem akarunk az 1515 december 15-i konkordátum egyes részleteire rátérni. Elég az hozzá, hogy lényegében az egyházi választások kérdését szabályozták, továbbá a készpénzjövedelmek elosztását, melyek annáták, búcsúk és más effélék címén Franciaországból Rómába befolyhattak.

A bourgesi pragmatika az érsekek és püspökök választását a káptalanoknak tartotta fenn, az apátokét pedig a különböző konventek és kolostorok szerzeteseinek. X. Leó a konkordátummal ezeket az összes kinevezéseket a király kezébe helyezte és csak azt az elvi jogot kötötte ki magának, hogy az uralkodó jelöltjét ő iktassa be hivatalába. Csak ha valamely püspökség vagy apáti méltóság birtokosa Rómában halna meg, jogosult a pápa a hivatal betöltésére. Cserében a király a pápa rendelkezésére bocsátotta a hön áhított annátákat. Ezek az annáták a

javadalom (püspökség vagy apátság) teljes egyévi jövedelmét tették ki. A kisebb jelentőségű javadalmaktól csak a jövedelem felét volt szabad elvenni. Az annátákat az új érsek, püspök vagy apát beiktatását követő esztendőben a pápai kincstár hajtotta be. Elgondolható, milyen jövedelmeket biztosított ez a kikötés a római Kúriának abból a Franciaországból, melynek nem kevesebb, mint száztiz püspöksége és négyezer kolostora volt. Az 1515 évi konkordátum ilyenformán ismét visszaállította a pragmatika által eltörölt annátákat, melyek — kétszeri rövid félbeszakítással II. Henrik és IX. Károly alatt — egészen az 1789 évi augusztus 11-i és szeptember 21-i törvények kihirdetéséig érvényben is maradtak.

Hátra volt még egy harmadik, de már csekélyebb jelentőségű kérdés, melyet a konkordátumnak szabályoznia kellett: a bíraskodás kérdése. Ezen a ponton kölcsönös engedményeken alapuló megállapodás jött létre. A kánonokban pontosan meghatározott nagyobb ügyekben — természetesen csak vallási ügyekről volt szó — a bíraskodás joga Rómát illette; minden más lényegesen számosabb kérdésben, mely jellegénél fogva gyakorlatibb s így nagyobb jelentőségű is volt, továbbra is a helyi bíróságok döntöttek, melyeknek illetősége törvényen, szokáson vagy kiváltságon alapult. X. Leó jegyzőkönyvei maguk is azt igazolják, hogy a római Kúria ezeknek az előjogoknak csak egészen csekély fontosságot tulajdonított.

Mindent egybevetve, helyesen jegyezték meg egyesek, hogy a konkordátum megkötése által a király és a pápa kölcsönösen azt ajándékozták egymásnak, ami egyiküké sem volt: az egyházi méltóságok megválasztásának jogát, mely a francia papságot illette és a pénzt, mely a népet illető javadalmakból befolyt. De a pápához hasonlóan a király is nagy anyagi hasznot húzott a megállapodásból, mert ettől kezdve kénye-kedve szerint világiaknak ajánlékozhatta a gazdag kolostorok és konventek jövedelmét, avval az egyetlen kikötéssel, hogy az intézmények belső igazgatása továbbra is egyházi személyek kezében marad. A királynak evvel kimeríthetetlen eszközök jutottak birtokába, hogy szolgálatokat vagy udvari érdemeket jutalmazzon.

Szóval a két fejedelem, a pápa és a király, valamint tanácsadóik, Bibiena bíboros és Duprat kancellár 1515

december 15-én végképpen megegyeztek. Mivel I. Ferenc kíséretével csak december 11-én érkezett Bolognába, látható, hogy a tárgyalások nem soká húzódtak. De mielőtt a Melegnanonál dicsőségesen meghódított Milánóba visszatért volna, a fiatal uralkodó engedett a sürgető kéréseknek, melyekkel ostromolták és beleegyezett, hogy betegek gyógyítására fogja használni a természetfölötti képességet, mely felkenetésével szállott rá. Olaszország minden részéből özönlött a nép. Egy püspök csupán ebből a célból egyenesen Lengyelországból jött Bolognába. A szertartás a pápa jelenlétében folyt le hagyományos pompával, trombitaharsogás, dobpergés, zászlólobogtatás és katonai segédlet mellett. Mégis kérdéses, mit érezhetett az olasz pápa, mikor azt látta, hogy a francia uralkodó a Szentlélek nevében az ő szemeláttára művel áhítatos honfitársain olyan csodákat, melyekre ő maga, Isten földi helytartója, nem volt képes. Már mondtuk, hogy X. Leó utálta a franciákat és amit itt látott, bizonyára nem hangolta irántuk nagyobb szeretetre.

A Bolognában 1515 december 15-én megkötött konkordátumot 1516 augusztus 18-án pápai bulla erősítette meg. A feltételeit közhírré tevő királyi pátenseket csak 1517 május 13-án írták alá. Imbart de la Tour helyesen jegyzi meg: »A konkordátum nemcsak francia esemény, hanem történelmi tény, igazi fordulópont. Új korszakot nyit meg a katolicizmus történetében: a konkordátumok korszakát.«

Mihelyt a megállapodások ismertté váltak, mindenütt kirobbant a tiltakozás. A lateráni zsinat 1516 december 19-én ratifikálta a konkordátumot, dacára a tortonai püspök ellenvetésének: »Nem lehet — úgymond — a baseli és bourgesi zsinatok határozatait megsemmisíteni. Mindkettő teljes joggal nevezte magát zsinatnak és határozataikat tiszteletben kell tartani.« Rómában a Szent Kollégium hangulata ellenséges volt és a pápa csak 1516 végén kapta meg az approbációt. A párizsi parlament ellenszegülése egyhangú és heves volt. A király hasztalanul jelent meg előtte személyesen, hegy meghajlásra bírja, Duprat kancellár hiába igyekezett hosszan és ügyes beszédben indokolni a határozatokat, a hivatalok 1517 február 5-én megtagadták a beiktatást, avval a kijelentéssel, hogy csak a pragmatikát ismerik el. »Csak egye-

temes zsinat hozhat törvényt a királyság belső szervezetéről s az is csak akkor, ha a zsinaton a gallikán Egyház képviselői is részt vesznek«, jelentették ki. A király személyes megjelenésével kényszerítette a parlamentet a beiktatásra, melynek indokolása ezt mondja: »A Szék kijelenti, hogy a beiktatás rendeletre történik, nem az említett Szék határozatából, amely semmiképpen nem helyesli a szóbanforgó konkordátum szövegét és közhírré tételét és a javadalmi ügyekben felmerülő vitákat említett Szék a pragmatika értelmében fogja eldönteni.* A parlament csak 1518 március 22-én engedett végkép a királyi nyomásnak, de a királyi ügyész és az államügyész ekkor is kifejezetten megtagadták hozzájárulásukat. A nyomdászoknak határozatilag megtiltotta a parlament a bolognai egyezmények nyilvánosságra hozatalát. A legtöbb templomban a papok mise után a szószezből olvasták fel a papság tiltakozását. A párizsi plébánosok korelnöke kartársai nevében adott kifejezést tiltakozásának. A párizsi egyetem híres hittudományi karával fellebbeztetett az összehívandó egyetemes zsinathoz. »Ezt a konkordátumot — jelentette ki az egyetem — Isten megsértése nélkül lehetetlen megtartani.« Tanárok és diákok egyformán magukon kívül voltak. Az egyetem fellebbezéséhez a székesegyház káptalanja is csatlakozott. És még hosszú évek múltán is sok francia templomban nyilvánosan imádkoztak a konkordátum eltörléséért. A királyt magát meglepte az ellenállás nagysága, mélysége és jellege.

A kikényszerített beiktatás dacára a parlament továbbra is úgy járt el bíraskodásában, mintha a konkordátum nem jött volna létre és a pragmatikát sohasem helyezték volna hatályon kívül. Mikor az albi székesegyház káptalanja más jelöltet ültetett a megüresedett püspöki székre, mint akit a király a konkordátum értelmében kinevezett, a toulousei és a párizsi parlamentek a káptalan választását törvényesnek mondták ki. A királyi kormány végül is kivonta a parlament hatásköréből az összes ilyenemű ügyeket és a Nagy Tanácsnak utalta őket át, melynek hűségében megbízhatott.

Csak a páviai szerencsétlenség (1525 február 24) és a király madridi fogsága szerelte le a csaknem egyhangú ellerállást. A franciák hazafias felbuzdulással állottat királyuk mellé, de a párizsi parlament még e fájdalmas

körülmények között is megújította tiltakozását a francia Egyházat ért erőszak ellen és a pragmatika visszaállítását sürgette.

Kétségtelen, hogy VII. Károly reformja után a francia Egyházban lábrakaptak a visszaélések, a püspök- és apátválasztások néha erőszakosságokat és zavarokat idéztek elő. Philippe de Gamaches, Saint-Faron de Meaux apátja fegyveres emberekkel védte meg egyik vetélytársától fenyegetett székét (1441 február 1). Orleansban is a híres nagy pattantyús fia, Pierre Bureau puskával és égő fáklyákkal veszi birtokába püspöki székét (1447 november 20). Ezek a harcok néha egész vidékekre átsapattak. Comminges a Guichard de l'Hospital és Amanieu d'Albret közötti viszály folytán két táborra szakadt és ez a polgárháború Bigorreban is megismétlődik Gontaut és Th. de Foix párhívei között. 1507-ben Trémoille bíboros utódjának megválasztása Poitiers püspöki székébe valóságos ütközetre vezet fegyveres emberek, gascognei zsoldosok és dárdákkal, törökkel, valamint lőfegyverekkel felszerelt bretagneiak között. Ezek a zavarok három napig tartottak. Templomi énekek és lövöldözések közben mentek a választásra. Végül hatan kerültek ki győztesen a választásokból, kik a győzelem jeléül valamennyien rázendítettek a Tedeumra.

Az apátválasztások igen sok konventben hasonló összetűzésekre vezettek. A parlament kénytelen volt beavatkozni és néha, hogy a két vetélytárs harci kedvét lehűtse, mindkettőt börtönbe vitette. Néhány gazdag kolostort ilyen alkalmakkor kifosztottak, kincseit elcipelték és különösen pincéit és magtárait kiürítették. Fontaine-Danielben az angersi püspök, hogy apátságát a fellázadt szerzetesek akarata ellenére birtokába vegye, ágyúkat vonatott fel, amelyek a zárda kápolnáját szétlőtték, úgyhogy a támadt résen keresztül győztesként bevonulhatott.

Máskor viszont az volt a vád, hogy a választásokon cselszövés és fondorlat győzött. Megvesztegetésről beszélnek, visszataszító simoniáról.

Ezek a zavarok és villongások letagadhatatlanok, jóllehet a róluk elterjedt híreket a kortársak nem egyszer túlozták. Főként nem szabad hitelt adnunk annak a sokszor idézett leírásnak, melynek szerzője a kitűnő Pierre de Bourdeüles, aki Brantôme apátsága haszonélve-

zetét kapta. A számos »szép és tisztos hölgy« zamatos és dévaj életrajzírója igen tetemes jövedelmet húzott az apátságából, melynek haszonélvezete nem akadályozta meg abban, hogy ne találja visszataszítónak a pragmatika által szentesített választási üzelmeket, melyek eltörlésével a konkordátum lehetővé tette, hogy ilyen jó és zsíros javadalomban részesítsék. Mert mi volt a helyzet annakelőtte? Hallgassuk meg róla Brantome abbét magát:

»A szerzetesek többnyire azt választották meg, aki a legjobb cimbora volt, aki legjobban szerette a ledér nőket, a kutyákat és a madarakat és az ivásban is legjobban kitett magáért, mert az ilyen, ha egyszer apát vagy prior lett, a többieknek is megengedte az efféle kicsapongásokat... Egyesek valami egészen együgyű barátot választottak, aki nem mert zsörtölődni vagy olyasmit parancsolni, ami nekik nem volt ínyükre s akit megfélemlíthettek, ha netán a szigorú fellebbvalót akarta játszani. Mások száralomból valami szegény flótást választottak meg, aki suttyomban meglopta őket, félretette a pénzt és éhenhalatta a barátokat. . .«

Jegyezzük meg még, hogy az 1614-es rendi gyűlésen egy évszázaddal a bolognai megállapodás után a harmadik rend a papsággal együtt sürgette a francia Egyház megreformálását, nevezetesen a haszonélvezetek, kegydíjak és rezervációk megszüntetését, a tartományi zsinatok megállapított időközökben való összehívását, Róma túlzott követeléseinek visszautasítását, egyszóval a római beavatkozás következtében előállott túlkapások kiirtását a gallikán Egyházból.

A bolognai tárgyalások résztvevői haladéktalanul tőkét kovácsoltak a helyzetből, melyet nagy előnyök reményében teremtettek meg. Coutances püspöke, Adrien Gouffier, mint mondtuk, már a helyszínen megkapta a bíborod kinevezést és a Vatikán szertartásmestere, Paris de Grassis meglepetve hallotta, hogy a consistoriumból jövet, ahol a bíboit magára öltötte, csapszéki dalt énekelt. Duprat kancellár családját bőkezűen ellátták; fitestvérét, Thomast, Auvergneben, szülőföldjén Clermont püspökévé nevezték ki. Ő maga, özvegy ember lévén, pappá szenteltette magát s a méltóságok és javadalmak csak úgy zúdultak a nyakába: bíboros lett, Sens érseke fel-

sőbbségi joggal a párizsi püspökség felett, hozzá Albi, Valence és Die püspöke, valamint Fleury apátja. A parlament beiktatását meg sem várva, a király két kézzel osztogatta bizalmasainak és kegyenceinek az egyházi tisztségeket, melyek felett egyetlen tollvonással megszerezte magának a rendelkezési jogot. Ettől az időtől fogva kezd kialakulni az a félig egyházi, félig állami oligarchia, amely 1791-ig folytatja működését. A királyi hatalom kezében, jegyzi meg helyesen Imbart de la Tour, a francia Egyház »a kormányzás eszközévé válik, csalétekké és jutalomná azok számára, akiknek hűségét a király magának biztosítani és akiknek akaratát leigázni törekszik«. — »A konkordátum e következményének különleges erkölcs-telenségét — teszi hozzá Madelin — a tizenhatodik században sem a papok, sem a királyok nem fogták fel, pedig általa igazi simonia állott elő és az egyházi javadalmak politikai szolgálatok jutalmazására szolgáltak.«És később: »Mivel a királyi kegy egyedül osztogathat püspökségeket és apátságokat, szóval mindennemű egyházi javadalmat, a simonia intézményessé válik.« A francia Egyházat az a kamarilla kormányozza, melyet »Amboiseban, Saint Germainban és Versaillesben választanak«.

Igen sok világi embert ruháztak fel egyházi javadalmakkal. Előfordult, hogy férj és feleség együtt foglalták el az apátságokat és költöztek be a kolostorba a barátok közé. III. Henrik egyik kedvencének barátságából Grenoble és Amiens püspökségét ajándékozta; a javadalmak új birtokosa az egyik püspökséget 30.000 livreért a királyi udvar egyik nőtisztségének adja el, a másikat 40.000 livreért egy fiatal nemesnek. Nem egyszer püspökségeket is kiskorúaknak, tizennégy és tizenöt éves gyermekeknek adtak. így lett Pierre de Bourdeilles Brantôme apátja és vette fel az irodalomban annyira ismertté vált nevét. Louise de la Béraudiére, akit az udvarnál csak a *szép Rouet* néven emlegettek, Bourbon Antal navarrai király kedvese volt és fiúval ajándékozta meg, aki, tekintettel előkelő származására, a roucni érsekséget kapta meg. A szép Rouet, miután férjét, Louis de Madaillant elvesztette, 1580 januárjában ismét férjhez ment Róbert de Combaudhoz, III. Henrik udvarmesteréhez. A király nászajándékkul Cornouailles (Quimper) püspökségét adományozta. Az akkoriban énekelt gúny dal a *Cornouailles*

és *corne* (szarv) szavak hasonló hangzásán alapul és így szól:

*Hogy Combaudnak Rouet püspökséget szerez,
Nemde határos oly szentségtöréssel ez,
Melytől lázong a nép s az Egyház lelke vérzik?
Ám kik hallják a Cornouailles nevet,
A hozományt a szép frigyhez méltónak érzik
S már nem sír senkisem, mindenki csak nevet.*

Odet de Coligny de Châtillon 1533-ban tizennyolc éves korában lett bíboros; tizenkilencéves fővel Toulouse érseke, majd Beauvais püspökgrófja, aztán egymásután Gerberoy helynöke, Sainte-Euverte d'Orleans, Saint-Lucien de Beauvais, Saint-Benoit-sur-Loire, Saint-Jean de Sens, Sainte-Croix de Quimperlé, Saint-Germer de Ferrières, Saint-Bénigne de Dijon, Gonches, Vauluisant, Belleperche apátja, Saint-Etienne de Beaune és Fresnoy priorja. Mindezek után merészen beáll hugenottának, de ezentúl is vörös talárban járkal, miáltal neve: »Châtillon bíboros« híressé válik.

I. Ferenc a rendelkezésére álló egyházi méltóságokat arra használta fel, hogy kedves művészeit, főként az olaszokat jutalmazza velük: Rosso a Sainte-Chapelle kanonokja lesz, Primaticcio Saint-Martin de Troyes apátja, Philibert de l'Orme pedig Ivry apátja. A kincstári elszámolásokon a nekik kiutalt fizetések alkalából állandóan találkozunk ez utóbbi két művész nevével, akik közül az első mint »abbé de Saint-Martin«, a második mint »abbé d'Ivry« szerepel.

II. Henrik alatt Strozzi marsall megkapja Bazas püspökségét és IV. Henrik alatt a derék Crillon két érsekség és egy apátság élére kerül. Crillon kétségtelenül jó cimborá és bátor katona volt, de abbénak és pláne püspöknek bizony furcsán festhetett! Ugyancsak IV. Henrik uralkodása idején Sully, a hugenotta, akinek dolgozószobájában Kálvin arképe függött, nem kevesebb mint öt apátság haszonélvezetét nyerte el.

Mikor 1560-ban az orleansi rendi gyűlés új szabályozást indítványozott, amely kiegyenlítette volna az egyházi méltóságok választással való betöltésének régebbi módszerét, amint az a pragmatika értelmében fennállott, az 1515-ben behozott új rendszerrel, a parlament ügyésze,

Joachim du Chalard, így nyilatkozott a konkordátum előidézte visszaélésekről:

»Ha azok, akik hivatásszerűen foglalkoznak az isteni és emberi törvényekkel s azoknak szolgái és végrehajtói, vállalt tisztüknek eleget tettek volna, erre a cikkelyre (a rendi gyűlés által javasolt cikkelyre) nem volna szükség. De az idők mostohasága, az emberi vakmerőség, a kapzsiság és a nagyok kegye mindent elrontott. . . Kegye, barátság és pénz révén hülyék és tudatlan tökfilkók kapták meg a nagy javadalmakat, a magas méltóságokat és főpapi hivatalokat és fölöttébb gyakran olyanok lettek püspökök, akik még nem is öltöttek emberi formát anyjuk méhében. A kétségbeesett embereket nem lehet visszatartani a keserű zúgolódástól, mikor azt látják, hogy ezen a módon vezetik őket olyanok, akik vakmerően elviselhetetlen terheket raktak Isten népeire.«

1617-ben Aire püspöke, Philippe Cospéan XIII. Lajos jelenlétében méltatlankodva kikelt az ellen, hogy püspökségeket és apátságokat adományoznak szopós gyermekeknek, nem egyszer olyanoknak, akik még anyjuk méhében vannak«, úgyszintén a világiaknak juttatott javadalmak ellen.

Richelieu maga is ezen az úton járt; az ő jóvoltából kapja meg a kis Godeau egy neki ajánlott verséért jutalmul Grasse püspökségét, Maugars pedig mesteri hegedűjátékával egy monostorra tesz szert. »Apátságokat kötöttek le lányoknak hozományul — írja Voltaire — és egy ezredes apátsági jövedelemből szolgált.« Találni istentagadó püspököket, aminő La vardin és botrányos életűeket, mint De Broc. Az ancien régime vége felé az egyházi kinevezések körülményei kétségtelenül javultak, noha még XVI. Lajos alatt is találunk olyan főpapot, aki, mint Toulouse érseke, Loménie de Brienne, istentagadónak számított, vagy aki, mint Rohan bíboros, a nyaklánc-história ledér hőse, különben rokonszenves és nyilván tisztességes ember volt, de akit mégis meglepetéssel látunk a bíborosi süveg és a strassburgi püspökség, továbbá a Saint-Vaast d'Arras és az auvergnei Chaise-Dieu apátságok birtokában.

A haszonélvezeti joggal (commendával) bíró abbé általában nem lakott a zárdában, melynek jövedelmét élvezte és melyet csak időnként látogatott, ha kedve szottyant rá. Egyedüli kötelessége a jövedelem fejében

abban állott, hogy karban tartsa az épületeket; a lelkiismeretesebbek ennek a kötelességüknek pontosan eleget is tettek, a többiek kevésbé.

De voltak olyanok is, akik egyáltalában nem törődtek vele. Anthyme Saint-Paul *Histoire monumentale de la France* című művében megemlíti, milyen siralmas állapotban volt a tizenhatodik században több remek székesegyházunk, elsősorban azért, mert »sok hanyag és méltatlan püspök alig törődött egyházmegyéjével, ahol nem is székelt. Némelyeket — például Chartresban, Agenben, Saint-Ponsban — bírói ítélettel kellett arra kötelezni, hogy jövedelmük egy részét a templomok karbantartására fordítsák«.

Mézeray, a gyökeresen francia szellemű nagy történész XIV. Lajos alatt az alábbi véleményre jutott a konkordátumról:

»A francia papság, az egyetemek, a parlamentek, az összes tisztességes emberek sérelmezték és ellenezték a konkordátumot. Az összehívandó zsinathoz fellebbeztek ellene; két év múlva azonban a parlament kénytelen volt engedni és törvénybe iktatni. Ilymódon azzal az ürüggyel, hogy a választások könnyűszerrel kiküszöbölhető visszaéléseinek véget vetnek, sokkal nagyobb és addig sohasem tapasztalt visszaéléseket tettek lehetővé.« (*Abrégé chron. de L'Histoire de France, 1667, II. 840.*)

Mézeray véleményét, aki nagy és nemes szellem volt és állásánál fogva hivatott arra, hogy a szóbanforgó tényeket megítélje, lehetetlen alá nem írunk. Holott ő a gáncsot még elég mérsékelt formába öltözteti. Az 1515-ös konkordátum a legnagyobb és legveszesebb hibák egyike, amelyeket néhai királyaink valaha elkövettek. A konkordátum végzetes volt a vallásra és a királyságra, melyeknek előnyére kellett volna szolgálnia s ami ennél is súlyosabb, Franciaországra magára is.

Mivel a francia Egyház minden hatalma és befolyása ezentúl a király kezében összpontosult, az udvarnál kialakult az az egyházi főnemesség, mely csak úgy volt elképzelhető, hogy a főpapság távol maradt egyházmegyéitől és kolostoraitól.

A papi ruhába öltözött királyi udvart I. Ferenc idejében jól jellemzi Brantôme. »Ez a nagy király — mondja szerzőnk, aki maga is haszonélvezettel bíró apát volt —

elsőnek vont be udvarába nemcsak hölgyeket, akik egész női udvart alkottak, hanem egyházi személyeket is. Annakelőtte a főpapok egyházmegyéikben és apátságaikban laktak.« Bizonyára jobban tették volna, ha továbbra is ott maradnak, jóízű abbénk azonban nem győzi eléggé csodálni ezt a női udvarral elegyedő főpapi udvart.

»Általános körmenetekben a nagy király mellett húsz-huszonkét bíboros haladt főpapi díszruhájában, nagy vörös paláttal, köztük a franciákon kívül olaszok, Trivulzio, Ferrara, Farnese, továbbá angolok, skótok és portugálok . . . Gyakran a pápa maga sem látott ennyit. . . Ezeket a kardinálisokat persze püspökök, abbék, protonotáriusok és nemes urak kísérték, akik nagyban emelték a királyi udvar fényét, nagy házat vittek, lakomákat adtak és nagyszámú apródot tartottak. Szóval ezek a tiszteletreméltó prelátusok képezték az udvart és sok pénzt és hasznot hoztak.«

Ebben valóban nem kételkedünk, de mi lett közben a püspökségekből és a kolostorokból? A konkordátum első és legsúlyosabb bűne, hogy elválasztotta a főpapságot a néptől és az alsóbb papságtól, amely munkás és tevékeny volt s az ország hitéletét befolyásolta és vezette. A következmények nem egyszer világosan kiütköztek, jelesen 1789-ben a Labdaházban tett eskü alkalmával, mikor a papság kiküldött képviselői nagyszámban lelkesen csatlakoztak a harmadik rend képviselőihez és a mérleg serpenyőjét a forradalom oldalára billentették.

Senkisésem szakíthat büntetlenül egy nagy nép százados hagyományaival. Láttuk, hogy egész Franciaország lelkiismerete szinte egyértelműleg felzúdult a konkordátum ellen, melyet az ország összes gondolkodó rétegei, a papság legnagyobb része, az egyetem és a parlamentek egyformán elvetettek. A gallikán hagyományok a capetingi Háznak a tizedik században történt trónralépte óta mélyen gyökereztek a nemzet lelkében és gondolkodásában. Az új rend mélységes megrázkódtatással járt. Szinte azt lehetne mondani, hogy a konkordátum kaput tárt Franciaországban a vallástalanságnak.

A gallikán hagyományok erőszakos megszakítása magyarázza a vallásháborúk elkeseredését, ridegségét és kegyetlenségeit. Pellisson a tizenhetedik században a vallási türelmességről írott értekezésében igen találóan jegyzi

meg, hogy ettől kezdve mindenki restelli a vitát olyan már elfelejtett kérdésekről, amelyekről többé nem is esik szó, mihelyt a szenvedélyek lecsillapodtak és az emberek egymás meghallgatására és megértésére törekedtek: »Ezekről a vitákról — jegyzi meg Pellisson —, melyek a schizma kezdetén akkora port vertek fel, ma már senki sem beszél: sem a hit vagy a jócselekedetek útján való megigazulásról (mely a lutheri tan alapja), sem a szentségek hatóerejéről, az opera operata és az opera operans elméletéről vagy más hasonló dolgokról.« Ki törődött ezek után Jansenius hét tantételével és páter Quesnel, a római Kúria által kárhozottatott tételeivel? Pedig még mindig mindkét oldalon elég hűhót csinálnak abból, amit senkisé tud! Igazában azonban a játék tétje a francia Egyház függetlensége volt a római fennhatósággal szemben. Ez a hugenotta, később jansenista ellenállásnak és végül a papság államosításának is tényleges alapja.

Sem a protestantizmus, sem a jansenizmus, sem a nagy forradalomban végrehajtott államosítás nem jártak volna annyi keserűséggel és elkeseredéssel, nem hoztak volna magukkal annyi erőszakosságot és kegyetlenséget, ha Franciaországban a római Egyház helyett nemzeti Egyház áll fenn. Sőt az is valószínű, hogy a szakadárság egyáltalában nem verhetett volna gyökeret az ősi gall talajban. A római Kúria? iránt odaadással viseltető jezsuita rend, melynek tagjai közt annyi tisztességes, okos és tudós embert találunk, munkájával csak szította a tüzet. Jézus társasága a közoktatás nagyrészét magához ragadta és gyóntatókat adott a fejedelmeknek, akiknek ily módon lelkiismeretét irányította. Az események a fejlődést a nantesi ediktum sajnálatos visszavonásához hajtják, mely annyi jó franciától és derék polgártól fosztotta meg az országot, a Port-Royal szerzeteseinek és remetéinek csúnya üldözéséhez és Paris diakon csodáihoz, melyeknek a rendőség volt kénytelen gátat vetni, a jezsuiták kiűzéséhez és végül a forradalmi válság kirobbanásához, mely nem vallásellenes volt, hiszen Robespierre igazán hívő lélek, hanem rómaellenes.

I. Ferenc huszonegy éves fővel sem koránál, sem jelleménél fogva nem láthatta előre ezeket a következményeket, Duprat kancellár és a kíséret több tagjai pedig nem fogták fel, hogy a római katolikus Egyházat a galli-

kanizmus mentette meg. »Nagyrészt a gallikanizmusnak köszönhető, — mondja helyesen Imbart de la Tour — hogy a katolikus Franciaország átvergődött a reformáció viharán, anélkül, hogy az Egyháztól elpártolt volna.« A pápaság híres történetírója, Leopold von Ranke ugyanezen a véleményen van. Hiszen ha Franciaország mai-akkor ismerte volna az egyházi visszaéléseket, melyek Németországot Róma ellen izgatták, kétségtelen, hogy lelkesen követte volna Kálvint és forradalmát. Luther világosan megmondja:

»Miért tűrik a németek, hogy kifosszák őket a bíborosok, akik minden gazdag javadalomba beleülnek és jövedelmüket Rómában költik el? A franciák ezt nem hagyják.«

Dante a tizenharmadik század végén lángoló szavakkal ostromozza a búcsúkkal való üzérkedést, amellyel

*... ingrassa il porco sant' Antonio
Ed altri assai che son peggio che porci.*

*így lesz az Antal disznaja kövérebb,
S híznak disznónál is rosszabb barátok.*

(Paradicsom XXIX. 124—125)

A gallikán Egyház kiváltságai e visszaélések elől épúgy elzárták a kaput, mint az inkvizíció elől. Miksa, a katolikus császár, tisztában volt a gallikanizmus jótéteményeivel és azt tervezte, hogy intézményeit átülteti Németországba.

Anglia, Németország legnagyobb része, Svájc, Hollandia és a skandináv államok elszakadnak a katolikus Egyháztól. Olaszországban heves ellenfelei támadnak Rómának. Hová jutott volna a katolicizmus, ha példájukat a francia nép is követte volna, mely ebben az időben Európa legnagyobb és leghatalmasabb nemzete volt és mely, mint L. Madelin helyesen megjegyzi, többet tett a katolikus vallásért, mint a világ összes többi népei együttvéve?

Egyházuk szerencsétlenségére a tizenötödik és tizenhatodik század római pápái a gallikanizmussal szemben nem jutottak el ahhoz a belátáshoz, hogy az ember olyan botra támaszkodjék, amely nem törik el alatta.

A REFORMÁCIÓ

A reformáció a renaissance egyik legfőbb, talán legjellegzetesebb ténye, amely jelentőségében messze felülmúlja a humanizmust és az antik szépség befolyása alatt végbement művészi átalakulást.

Igazi okai nem a dogmák és azok értelmezése. A dogmák, bármilyen tartalmúak is, elvont eszméket fejeznek ki, melyekről végtelen vitákat lehet folytatni anélkül, hogy a vitakozók bármelyike több bizonyosságot szerezne róluk ellenfelénél, éppen mert dogmákról, tehát elméletekről van szó. Montesquieu beszéli ezt a kedves történetet perzsájáról, aki egy könyvtárt látogat meg:

»Mik ezek a vaskos kötetek, — kérdezi kísérőjétől — amelyek a könyvtárnak ezt az egész falát elfoglalják?

— Ezek a Szentírás magyarázatai.

— Akkor a Szentírás régebben nagyon homályos volt, ma pedig egészen világos. Vagy még mindig vannak felőle kételyek?

— Hogy vannak-e? Istenem! Majdnem ugyanannyi, mint ahány sora van!«

Tudunkkal nyolc különböző értelmezése van Krisztus kijelentésének: »Ez az én testem és ez az én vérem.«

Emeljünk ki e különböző értelmezések közül kettőt. Az egyik a katolikusoké, akik szerint a szentelt kenyér és bor valósággal Krisztus vére és teste; a második a lutheránusoké, akik szerint az isteni szavakat képletesen kell felfogni. Kötetekre való kommentárokat böngészhetünk végig, anélkül, hogy tudományosan megállapíthatnánk, melyik a pontos a két értelmezés közül.

A reformáció mozgalmában a politika sem játszik nagyobb szerepet a dogmánál. Valamelyik udvarnál az ellentétes vallási felfogások vezethetnek ugyan fondorlatokra, cselszövényre, vitákra, de önmagukban képtelenek arra, hogy olyan eseményeket hozzanak létre, melyek a népek életére kihatnak és egész civilizációt söpörnek el.

A reformáció közvetlen okai gazdasági természetűek, mint azt már Bainville világosan kimutatta. Távolabbi okai egybefolynak magának a modern történelemnek eredetével, különleges okai pedig a különböző országok szerint az egyes országokon belül egyik osztálynak a másikhoz, egyik családnak a szomszéd családhoz, egyik egyénnek a másikhoz való viszonya szerint váltakoztak.

Első okát a kor anyagi jólétében találjuk, mely igen nagy, de fölöttébb egyenlőtlenül oszlik meg.

A vagyonok, melyek Spanyolországból özönlöttek Olaszországba, Németalföldre, Francia- és Németországba az őstermelés és az ipar termékeiért, ezekben az országokban fölös erőket halmoztak fel, melyeknek eredménye hatalmas ipari és kereskedelmi terjeszkedés volt. A spanyol hajók nemesfémeket hoztak az Újvilágból, melyekből minden országra jutott valamennyi. Ennek első következménye a fizetőeszközök bősége és a kereskedelmi ügyletek növekvő könnyűsége. Evvel párhuzamosan megnő a kényelem és a fényűzés szükséglete is és mivel az ok továbbra sem szűnik meg, hatása nemcsak a termelő- és kereskedőosztály, hanem az uralkodó osztályok viszonyaiban is érezhetővé válik. A fizetőeszközök vásárlóereje hamarosan a régebbi érték ötödére, sőt tizedére csökkent, ami azt jelenti, hogy a renték, a fizetések, a hűbéri eredetű szolgáltatások és bevételek értéke, szóval mindazoknak a jövedelmeknek értéke, melyekből az uralkodó osztályok éltek, ugyanilyen arányban megfogyatkozott. Ez a válság Európa nagy részére áterjedt és az Egyházat is sújtotta, míg másfelől a gabonaárak és a munkabérek emelkedtek.

Mindjárt a gazdasági átalakulás kezdetén, mely Európa egész ipari és kereskedelmi életére kihatott, a pápaság, hogy a kultusz, a pápai udvarnál kifejtett pompa és az akkori hódító politika költségeire fedezetet találjon, megegyezett Spanyolországgal, hogy megosztja vele a játékokra kivetett adókat, aminek ellenében Róma szemet hunyt a conquistadorok napról-napra elkövetett túlkapásai

és gyalázatosságai fölött. Ezt követte, hihetőleg a Szent Péter-templom építésével és a törökök elleni háborúval kapcsolatban, a pénzért árult bűnbocsánat intézményének állandósulása. Németországban Tetzl domokosrendi barát vezetésével nagyszabású vásár indult meg: a Tisztító-tűzben szenvedő lelkek menleveleinek árusítója nagy pompával és zenebonáival lépett fel és nyílt tereken vásári kikiáltó módjára üzte mesterségét.

A dogmák ilyenformán csak egészen kis és elenyésző szerepet játszottak az eseményekben. Annál nagyobb jelentősége volt a válságnak, mely az egyházi főméltóságok nagy részére is átterjedt, akik nem éltek sem ipari munkából, sem földművelésből, hanem rentéből és járadékból. A gazdag püspökségek, apátságok és kolostorok lírait, akik gyümölcsöző birtokaik jövedelmét élvezték, magával rántotta az erkölcsi szabadosság, mely több tekintetben botrányossá vált. A tönkrement nagy római családok pedig, akiknek vagyona a mindennemű kiadások és a pénz elértéktelenedése miatt kimerült, az apátságokkal és püspökségekkel járó jövedelmekre pályáztak, elsősorban Németországban. Franciaországban az általunk már ismert okból kevésbé.

A javadalmak osztogatásának rendszere szükségképpen visszaélésekre vezetett. Mivel a magasabbrendű egyházi teendők nagy anyagi jövedelemmel voltak összekötve, e tisztségek viselőinek gondolkodásában és életében a jövedelem végül is előbbre való volt a teendőknél. Ez az észrevétel Lucien Febvretől származik. 1789-ben ugyanez volt a helyzet a francia nemesség kiváltságai tekintetében. A főpapság és a nemesség sokáig eleget tett a kötelességeknek, melyek jövedelmüket igazolták. A kolostorok tagjai megművelték és termővé tették a parlag földeket. A művészet, a tudomány, sőt az irodalom terén is csodálatraméltóan buzgólkodtak. Gondoljunk csak arra a bámulatos munkára, melyet a nagy clunyi apátok fejtettek ki, akik püspökök, világi főurak és kolostori apátok voltak egy személyben, nyájuk igaz védelmezői és tevékenységre ösztönzői, akiknek a gyönyörű román stílus elterjedését köszönhetjük Európában. A tizenhatodik században azonban ők is éppúgy betöltötték már hivatásukat, mint 1789-ben a nemesség.

»Háromszáz év alatt annyi tréfát üztek a pápából, a

szerzetesek erkölcséből s a papok gazdálkodásából, hogy igazán belefáradhatott volna mindenki», írja Michelet *Bevezetés a renaissanceba* című munkájában. Az ellenvetés érthető, de, mint ugyancsak Lucien Febvre említi, nem tagadható, hogy főként a főpapság visszaéléseinek részük volt a reformáció kialakulásában.

*Sok túlkapásunk már olyan közismert,
Hogy mesterember és földművelő
Nagy csúfolódva sorolja elő,*

írja 1512-ben Jean Bondet az *Ecclesia militans siratásá-ban*.

A válságot nemcsak az Egyház jövedelmi forrásai sínylették meg, hanem a főrangú családok is. A katonai és hivatali nemesség soraiban éppúgy elterjedt a fényűzés és az anyagi élvezetek szeretete, mint az egyházi arisztokrácia tagjai között. Sőt azt lehetne mondani, hogy a fényűzésnek s az anyagi élvezeteknek ez a szeretete a világi nemességről ragadt rá az egyházi nemességre. Mivel azonban ez utóbbi jobban érezte a pénzválságot, mélyebben áthatotta az új szellem. A pénzszerzés kényszere, melynek oka az élvezett jövedelmek megcsappanása volt, arra vezetett, hogy sokan spekulálni kezdtek birtokaikkal, áruba bocsátották és uzorakamatra kölcsönt vettek fel rájuk. A megélhetést az eddiginél jóval súlyosabb gonddá tette a fényűzés és pompa egyre növekvő vágya.

A pénzkölcsönzést kamatfizetés ellenében mindaddig mint uzorát tiltotta az Egyház: a »pénz undok hatalma« ellen a prédikátorok nem győztek menydörögni. A viszonyok kényszerítő nyomása alatt bele kell törödniük. A kamat ellenében nyújtott és felvett kölcsön megengedett ügyletté válik.

A helyzetet még bonyolultabbá tette az államoknak a pénzkivitelre vonatkozó tilalma. A tilalomnak megvolt a maga oka s ez az ok összefügg azzal a másikkal, mely végül is oda vezetett, hogy a pénzkölcsönzést tisztességes kamat ellenében megengedték. Kétféle célból vittek ki pénzt az országból: hogy vásárolt árut fizessenek meg belőle, mely esetben gazdagság forrásává válhatott a pénzkivitel; s hogy a kivitellel magával haszonra tegyenek szert, ami az akkori üzelmek révén szemenszedett uzorává fajult, mert mindennemű termelés vagy csereügylet nélkül két ország fizetési eszközeinek különbözőzete hihet-

len nyereségeket tett lehetővé. Az uzsora e fajtája szükségkép elszegényedésére vezetett az áldozatul kiszemelt országnak: csökkentette a forgalomban levő pénzmennyiséget, anélkül, hogy nyersanyag vagy áru jött volna be érte cserébe. Csak a spekulánsokat gazdagította, néha elképesztő mértékben.

Íme tehát a reformáció közvetlen okai: az ország gazdasági helyzete, az ingatlanvagyon válsága, a fizetési eszközök spekuláció céljából való kivitele, a kis- és nagy-, de főként a kisenemesség kényelmetlen helyzete, a főurak, fejedelmek és nagy egyházi méltóságok pénzzavara, az ipari és kereskedelmi válság a városokban. »A protestantizmushoz — jegyzi meg helyesen Jacques Bainville — főként a polgárság és a nemesség csatlakozott, a falvak lakosságát azonban, melyhez a gazdasági válság nem ért el, hidegen hagyta.«

A nagy Balzac, aki bámulatos éleslátást tanúsít történelmi dolgokban, ezt mondhatja IX. Károllyal:

»Mindenkori elsősorban érdekének engedelmeskedik és a vallási nézetek a becsvágy elpalástolására szolgálnak.«

Guizot, a nagy, de protestáns történetíró ugyanezen a véleményen van.

»Az elégedetlenség — jegyzi meg Lucien Romier — a mesteremberek, a polgárok, a nemesek és a papság köreiben egyaránt elterjedt. A kormány a közterhek megnehezítésével felingerelte a parlamenteket, a pénzügyi és igazságügyi tisztviselőket, mindazokat, akik kész támaszai a társadalmi rendnek, amelyet kihasználnak. A panaszok nagy egyvelegéből nem hiányzott a katonák hangja sem. Előrelátható volt, hogy a hagyományos foglalkozásuktól és zsoldjuktól megfosztott tisztek és közlegények komoly zavarokat fognak támasztani.«

Azokban az országokban, melyeket a vértanúk és misszionáriusok szépszerével térítettek meg, a katolikus dogmák mély gyökeret vertek és a megtérített nép lelkét úgy áthatották, hogy sem a nagy egyházi méltóságok visszaélései, sem a búcsúkkal való üzérkedés nem keltettek különös megütközést, nem váltottak ki dühös elkeseredést. A vallás ezekben az országokban megőrizte tekintélyét és tisztaságát; mélységesen átítatta az alsóbb néposztályokat, melyekben nemzedékről nemzedékre öröklődött és mindjobban hozzáidomult minden egyes ember

lelkéhez, jelleméhez, bújához és öröméhez. Másként állott a dolog azokban az országokban, ahol fegyveres erő segítette győzelemre a katolicizmust. A protestantizmus szíve Szászország volt. Nagy Károly tüzzel-vassal kényszerítette rá a szászokra a katolicizmust és ha célját sikerült is elérnie, a vallási áthasonulás felületes maradt. Idők multán a lelkeket inkább a vallás elvont igazságai telítették, mint élő és eleven hagyományai. Az egyházfejedelmek előnyére elkövetett visszaélések alkalomadtán viharos felháborodást keltettek.

Egy szikra elég volt ahhoz, hogy felrobbantsa a lőporos hordót. A dogmák voltak az alap, melyre ráhímeződtek a különböző országoknak, a különböző tartományoknak a társadalmi és gazdasági helyzet szerint alakuló érdekei, vágyai és szenvedélyei. Ezekhez járultak a különleges okok, melyek végleges formát adtak az elkeseredésnek, a gyűlölet, a nagyravágyás, a személyes érdek, a harag és bosszú ezerféle indulatai. Itt egy város csatlozik a reformációhoz abban a reményben, hogy lerázhassa magáról a hűbérúr régesrég nyomasztóvá vált hatalmát, amott a falvak »reformálódnak« a közeli város ellen, mely őket kizsákmányolja. Angliában egy király szakad el Rómától, mely féktelenségének ellene szegül. Máshol az uralkodócsalád fiatalabb ága szegődik hívévé az új tannak, ellenkezésből a hatalmat birtokló idősebb ággal szemben.

És a harc rettenetes formák között folyik, mint minden vallásháború, mert a mindennapi élet legelemibb, legközvetlenebb érdekei keverednek a szertelenségükben legizőbb érzésekkel. Nincs olyan túlzás, olyan bűn, olyan borzasztóság, melyet a cél sokak szemében ne szentesítene.

És a renaissance a vallásháború fellángolásával ér véget.

Az érzések tomboló dühe, melyek az egymással szemben álló pártokat egymás ellen tüzelik, a kegyetlenségek sorozatává teszi a reformáció korát. Ezekről a kegyetlenségekről némi képet nyújtanak olyan részletek, mint az itt következő. 1546 október 4-én a párizsi parlament tizennégy hugenottát ítelt máglyahalálra. A kivégzés helyül Meaux volt kijelölve, ahová a halálraítélteket a Sorbonne két doktora kísértte el, névszerint Picard és

Maillart. A két doktor római bíborosok módjára öszvéren lovagolt jobbra és balra az elítéltek halálraszánt csapata mellett. Útközben állandóan lelkére beszéltek azoknak, akiket ők eretnekeknek tartottak, hogy térjenek vissza az igaz hitre.

»Távozz tőlünk, Sátán — kiáltotta az egyik elítélt Picard doktor felé — és hagyj bennünket a *mi* Istenünkre gondolni!«

Meauxba érve, az elítélteket egymásután a különböző törvényes kínzásoknak vetették alá: »Bátorság! — kiáltotta egyikük a hóhérnak, aki tüzes vassal égette. — Bátorság! Ne kíméld e nyomorú testet!« Másnap, a kivégzések napján, a Sorbonne két doktora megismételte jámbor intelmeit:

»Gyónjátok meg, akkor elengedik nektek a kézlevágást.«

A szerencsétlenek közül hatan engedtek, a többi nyolc állhatatosan kitartott meggyőződése mellett.

A hóhér az elsőnek, akit kezére adtak, kivágta a nyelvét.

»Dicsértessék az Úr!« mormogta a vértanú csonka nyelvével, aztán odavonszolták a karóhoz s hasonló tortúra után többi társait is sorban a cölöpökhöz kötötték és elevenen elégették, miközben a Sorbonne két doktora a *Salutarist* és a *Salve Reginát* énekelte Isten dicsőségére.

De nem is volna elképzelhető, hogy emberek, akiket részint a vakhit, részint kölcsönös irtózat és gyűlölet uszított egymás ellen, a felebaráti szeretet és erkölcs leple alatt ne kövessék el a legborzasztóbb túlkapásokat. Az egyik tábor kegyetlensége nem volt nagyobb a másikénál. Egyik pártnak sincs joga, hogy a másikra követ vessen. Luther írásaiban, Kálvin és Zwingli magatartásában az inkvizíció ismétlődik. Hasztalan igyekeztek jószándékú, bölcs és megfontolt emberek, irgalmas lelkek, mint De l'Hospital kancellár, a szenvedélyeket lecsitítani. Hasztalan próbálták kitörésüket nagyeszű és nagyszívű fejedelmek, mint Medici Katalin, gátak közé szorítani.

A jeles hugenotta reformátor, Théodore Beza a lelkiismereti szabadságról mint *ördögi doktrínáról* emlékszik meg.

D'Albret Johanna száműzte államaiból a katolikusokat, mint ahogy Kálvin kiűzte őket a genfi köztársaságból és Luther a szász választófejedelemségből.

Íme a vallásháború összefoglaló képe Montaigne tollából:

»Minden francia óránként el lehet készülvén rá, hogy sorsa visszájára fordul. Ezerszer feküdtem le úgy, hogy közben arra gondoltam, még ezen az éjjel elárulnak és agyonvernek.« Valóságos csodának tartja, hogy háza »megkímélődött a vértől és a fosztogatástól, a viharok, a viszontagságok és a köröskörül dúló uszítások e korszakában«. Minde gaztettek borzadályal töltik el. »E közkeletű erkölcsökben — mondja — annyi a vadság, az embertelenség és elvetemültség, hogy ha csak rájuk gondolok, iszonyat fog el.«

A reformáció kudarcának Franciaország legnagyobb részében az volt a legfőbb oka, hogy lényegében ellenkezett a francia vérmérséklettel, a francia nemzeti szellemmel. Pierre de Vaissière kereken megmondja:

»A protestantizmust magának az országnak kellett elvetnie, mert lelke és gondolkodásmódja mélységes ellentétben állott a reformáció tanaival.«

Taine angol irodalomtörténetében így határozza meg a reformációt: »A germán népek szelleméhez alkalmazott renaissance.« Ugyanezt a gondolatot fejezi ki Pierre de Vaissière idézett mondása.

Ernest Renan a tőle megszokott elragadó józansággal mondotta egyszer, hogy a vallás telistele van jó dolgokkal, »amelyeket mi vittünk bele«. Minden vallás az illető nép erkölcsi hagyományainak gazdag, színes, lüktető és hatalmas kifejezése, lelkének legmagasabbrendű képmása, erkölcsi kívánalmainak úgyszólván látható megnyilatkozása.]

I. Ferenc említésreméltó türelmet tanúsított az új tanok iránt, amiben nagy része volt a fanatikusan türelmetlen spanyolokkal szemben érzett ellenszenvének. 1528 június 2-án azonban csúfosan megcsonkították a Madonna-szobrot, mely a Saint-Germain-des-Prés paróchiájában, a Petit Saint-Antoine-templom kapujával szemben egy fülkében állott. A király egy szemtanú elbeszélése szerint személyes sértésnek érezte ezt a szentséggyalázást. A szégyenletes tett úgy felháborította, mintha saját anyja ellen követték volna el. A megcsonkított szobrot ezüstszoborral helyettesítették, melyet a király hívő alázattal a városi hatóságok és a parlamenti tagok kíséretében sajátkezűleg állított talapzatára,

Szűz Mária tisztelete, mely annyi szívhezszóló, tiszta és fenkölt csodat hozott létre a gondolkodás, a költészet és művészet minden terén és műfajában, egészen Verlaine gyönyörű verséig (*»Je ne veux plus aimer que ma mère Marie«*), a Máriakultusz, a lovagias francia szellemnek ez a talán, sőt minden bizonnyal legremekebb mesterműve, melyet költők, gondolkodók, művészek, népköltészet és népszobrászat versengve gazdagítottak, az emberiség e legszebb és legtisztább álma az Anyáról, akinek szent lénye előtt minden ember gyöngéd hálával és megindult hódolattal hajlik meg s az anyaságot is megtestésítő Szűzről, a Szűzről, aki egy másik érzéssíkon a természet legtisztább, leginakulátlanabb, virágzó bájában legtiszteletreméltóbb műve, az emberi szellemnek és — ami ennél is több — az emberi léleknek ez a magasztos alkotása Franciaországban bontakozott ki egész fényében.

Érthető tehát a megbotránkozás, az ország különböző részeiben megismétlődő szentségtörések nyomán támadt viharos felháborodás abban a korban, mikor a hit eleven lüktetésében ezek az érzések még mélyen gyökereztek minden szívben.

Petit de Julleville utal arra, hogy a kálvinista reformáció az istentiszteletet a prédikációra korlátozta. Kálvin majdnem naponként prédikált. Mintegy kétezer templomi szónoklata maradt ránk, de kétségtelen, hogy számuk ennél is jóval többre rúgott. De hol maradt minden egyéb? Hol a szép vallási szertartások, hol az arany ostensoriumokban ragyogó isteni fehér ostya, hol a szentegyházak tarka üvegfényben csillogó boltozata felé gomolygó tömjénfüst, hol a papi öltözetek pompája a taglejtések és mozdulatok összhangzó ritmusára elrendezett miseáldozat bemutatásakor, hol a szép szobrok és szentképek, a nagy Szent Kristóf, akinek látása megvédett a halálos balesettől, a jó remete, Szent Antal és hűséges kis malaca, melynek képe ragályos betegségektől óvott és névrokona, Pádúai Szent Antal, aki az elveszett tárgyak megtalálásában segített, hol Szent Katalin és Szent Margit, akinek Jeanne d'Arc barna szeméin átsuhanó látomása megmentette Franciaországot?

Ennek az egész jámbor elragadtatásnak helyét a prédikáció volt betöltendő.

A jó Pierre de Bourdeilles, Brentome apátja, elszörnyedve mondja zamatos nyelven:

»Boldogak voltak a hajdankorban atyáink, akiket egyszerű tudatlanságban tartottak és nem tömték tele fejüket annyi prédikációval, mint manapság. Mióta a prédikálásnak se vége, se hossza, azóta Franciaországban lábra kapott az eretnokség és visszavonás, ahelyett, hogy mindenkinek hinnék és követnék Isten és az Egyház parancsolatait, melyeket egyszerű plébánosuk valaha minden vasárnap mise után újfent emlékezetükbe idézett, figyelmeztetvén híveit a böjtnapokra és ellátván őket a szent-ségekkel.«

Végül hadd álljon még itt Petit de Julleville egy észrevétele: »A (művészeti és irodalmi) renaissance győzedelmeskedett Franciaországban és Olaszországban, ahol a reformáció csődöt mondott; viszont ahol a reformáció győzött, ott a renaissancot mindenütt elnyomták.« (Különösen áll ez Németországra.)

Pedig indokolt az az állítás, hogy a humanizmus jó szolgálatokat tett Luther és Kálvin tanainak s mindenképpen a reformátorok útját egyengette. De prédikációs vallásukban, mely nem ismeri a díszet, a képeket, a pompát, a képzelethez szóló szépséget, nem volt helye sem a művészet alkotta dekorációnak, sem a költői révületnek. Hiszen a renaissance művészetének főműve, akárcsak a középkori művészeté, éppen a Szűz képe volt, a Szűzanya, az örvendező és fiáért aggódó anya, a fájdalmas anya, a Mater dolorosa és a diadalmas anya, a Regina coeli — franciául is Miasszonyunk, Notre-Dame —, Fra Angelico, Botticelli, Rafael, Leonardo, Correggio, Ghirlandajo és a többiek Madonnája, a francia székesegyházak felséges kőszüzei, amelyeket a hugenották gyaláztak, megcsönkítettek és kifosztottak.

*Stabat mater dolorosa
Juxta crucem lacrimosa
Dum pondebat filius . . .*

Gondoljuk ehhez hozzá az egyházi énekel és Pergolese muzsikáját. Ezt vették el az emberektől. Mindenütt, ahol a protestánsok kerekedtek felül, megszentésgeleltetik a templomokat, feldöntik az oltárokat, fosztogatnak és gyilkolnak, megsemmisítik a szobrokat, a könyveket, a remekbe készült edényeket.« (Charles Merki.)

TI Z E N H E T E D I K F E J E Z E T

MEDICI KATALIN

Medici Katalin 1586-ban ezt mondta Turenne vicomtenak, aki a bearni protestáns udvart képviselte:

»A király nem akar országában egy vallásnál többet.«

»Mi sem — válaszolt Turenne —, de ez az egy legyen a miénk.«

I. Ferenchez hasonlóan uralkodása első szakában Katalin királyné is őszintén lelkesedett a türelem és kölcsönös megértés tanaiért, a jóra való emberek közötti békekességért. Csak az események nyomása kényszerítette később kíméletlen rendszabályokra.

1519 április 13-án született Firenzében, a Via Longa egyik palotájában, mely a kiváló építész, Michelozzo Michelozzi alkotása. Atyjának, Lorenzo de'Medicinek arca arról nevezetes, hogy Michelangelo örökítette meg az aransíkok ellenzője alól mély tekintettel kinéző *Pensatore* vonásaiban. Anyja francia volt, Madeleine de la Tour, Auvergne és Lauraguais grófnője.

Születése anyjának életébe került és atyjap, Lorenzo de'Medici, Urbino hercege, csak néhány héttel élte túl nejét. Huszonnyolc éves korában halt meg.

A kis hercegnő, a duchessina, mint pólyáskora óta nevezték, így lett huszonkétnapos korában apátlan-anyátlan árva. Ariosto ezeket a híressé vált verseket intézi a gyermekhez:

»Egyetlen ág zöldéi még gyöngye rügyeivel (a Mediciek családfáján); félelem és remény között ingadozom (a költő Firenze városát beszélteti) és kérdezem, vájjon meghagyja-e nekem ezt az ágat a tél?«

A gyermek életének első szakát Giulio de'Medici toszkánai pápai követ oltalmában töltötte, akire X. Leó, maga is Medici, Firenze kormányzását bízta. Ez a Giulio de'Medici bíboros, aki VII. Kelemen néven ugyancsak nemsokára pápa lett, döntötte el a kis hercegnő sorsát, mert az ő kívánságára házasították össze I. Ferenc fiával.

A szűkablakú komor palotában a gyermek első éveiben a régi Hellasból származó aranyozott márványemlékek között játszott, azok között a márványemlékek között, melyeket Michelangelo ugyanebben a palotában másolt.

A gyermek az 1527-es év zavarai közben hagyta el Firenzét, ahol a Mediciek bukása után a nép összezúzta a család címereit és kidöntötte a X. Leó és VII. Kelemen tiszteletére állított szobrokat. Katalint a *Murate* (befaláztak, vagyis élve eltemetettek) híres benedekrendi kolostorába vitték. Itt nagy szeretettel fogadták. A kisleány kedvessége, válaszainak bája és okossága a komor kolostor falai között is mindenkit elbűvölt. Közben VII. Kelemen csapatokat küldött a zendülő város ellen, melynek ostroma 1529 október 24-én kezdődött. A firenzeiek a gyermekben töltötték ki bosszújukat. A szabadságurai úgy vélték, hogy a kolostorban túljó sora van és talán nincsen is elég biztos őrizetben. Kivették tehát onnan és a Santa Luciában helyezték el, míg a firenzeiek meg nem nyitották kapuikat VII. Kelemen csapatai előtt a pápa által szabott feltételekkel. A pápa Rómába vitette kis unokahúgát, akibe ettőlfogva a család minden reményét és várakozását vetette.

Tizenhároméves korában egy kortárs kecses, nyájas, nem közönségesen előkelő jelenségnek írja le a duchessinát. Kicsi és törékeny testalkatú, de vonásaiból hiányzik a finomság. Szemei kiállóak, igazi Medici-szemek, aminők Rafael X. Leóról készült képén láthatók. Rómában fiatal unokafivérével, Ippolito de'Medicivel együtt nevelkedett, akinek szép portréját Tizian festette meg. Az ifjú firenzei pompás lovas volt és kitűnt a vitézi tornában. Költői hajlamai voltak, szerette a verseket, Vergiliust fordította, orgonán és lanton játszott. A kis hercegnő kedves gyermekszerelemre lobbant unokafivére iránt. VII. Kelemen, alighogy ezt észrevette, Rómából ismét Firenzébe vitette Katalint (1532 áprilisában).

Az egyházfő a legvérmesebb várakozásokat fűzte Katalinhoz. Ezek a várakozások teljesültek, mikor I. Ferenc megkérte Katalin kezét második fia, Orleansi Henrik herceg számára. I. Ferenc éppen javában harcolt V. Károly ellen; VII. Kelemennek, a ravasz politikusnak rokonszenve előnyére vált, hiszen már láttuk, mennyire minden erejével azon volt, hogy Olaszországhoz közeledjen és vele szövetségre lépjen.

I. Ferenc 1533 október 8-án érkezett fiával Marseillebe. A fiatal menyasszony csütörtökön, október 23-án tartotta fényes bevonulását a városba. A kis hercegnő aranyos takaróval díszített vörös hátaslovon ült. A lakodalmat október 27-én ülték meg. Katalin tizennégyéves volt és Henrik orleansi herceg pontosan egyidős volt vele.

Tizenötéves korában övétől távol a francia udvarban találjuk Katalint. Milyen szerepet játszhatott a »firenzei szatócsok« lánya itt, mit sugdoshattak össze róla Eleonóra királyné környezetében, aki V. Károly nővére és a király neje volt? Az összes kortársak egybehangozóan dicsérik kedves és megnyerő modorát. Férje iránt a leggyöngédebb vonzalommal viseltetett. Igyekezett I. Ferenc király rokonszenvét megnyerni; hogy kedvében járjon, minden vadászatra elkísérte és buzgón nekilátott a görög és latin nyelv tanulásának, ugyancsak, hogy a királynak kedvében járjon.

1536 augusztus 10-én azonban egy csapásra megfordult a kis firenzei hercegnő sorsa: a dauphin halálával férjére száll a trónöröklés joga s ő maga Franciaország jövődjé királynéja lesz. Ekkor tizenhétéves.

Helyzete azonban ezáltal csak kényesebbé válik. Nem azért választották a »firenzei szatócsok« leányát, hogy francia királynét csináljanak belőle. VII. Kelemen időközben meghalt, anélkül, hogy a Valois-udvar hozzáfűzött reményeit beváltotta volna. Hozzá évek multak el, anélkül, hogy Katalin örököszt szült volna férjének. Ilyenformán az udvarban párt alakult ki, mely egyre sürgetőbben követelte, hogy a kis firenzei hercegnőt küldjék vissza »a boltba«. Jólesik az ifjú dauphine védelmezőinek táborában ott találunk a bájos Navarrai Margitot, I. Ferenc nővérét.

Katalin avval az ügyességgel hántotta el a csapást, melynek későbbi életében is annyi bizonyítékát adta.

Contarini velencei követ elbeszélése szerint felkereste I. Ferencet és közölte vele, hogy értesülése szerint a király más feleséget szánt fiának. Mivel Isten kegyelme őt nem ajándékozta meg gyermekekkel, teljesen rendjénvalónak találja, ha Őfelsége, mihelyt a várakozást elunja, arra gondol, hogy másképen biztosítsa ivadécai számára a francia trónt. Ami őt magát illeti, tisztában van avval, milyen hálával tartozik a királynak, hogy annakidején őt szemelte ki s ezért inkább készségesen magára vállal minden szomorúságot, semhogy a király akaratának ellene szegüljön. Hajlandó tehát arra, hogy zárdába vonuljon, vagy szolgálója legyen annak, akit az a szerencse fog érní, hogy férje új felesége lehessen. És a dauphine hangja itt elcsukló zokogásba fulladt.

I. Ferenc lovagias ember volt. Felemelte a fiatal nőt és megindultan mondta:

»Leányom, mivel Isten úgy akarta, hogy ön legyen a menyem és a dauphin hitvese, én sem akarom, hogy másként legyen és talán Isten végül mégis csak teljesíteni fogja az ön és jómagunk óhaját.«

És valóban, 1544 január 15-én, tízévi várakozás után Medici Katalin világrahozta az elsőt tíz gyermeke közül, akit a francia koronának adott.

Navarrai Margit még azon melegében hozzáméltó szavakban értesítette az eseményről fivérét: »Bizonyosra veszem, hogy könnyeket fog kicsalni Felséged szeméből az öröm, mely már csak azért is nagyobb, mint saját első gyermeke születésekor, mert hiszen ezt a hón várta eseményt (Medici Katalin fiának megszületését) már-már alig reméltük. Az ön királysága százezer emberrel lett erősebb és felmérhetetlen kincsel gazdagodott. Nagyon komoly betegségnek kellene lennie, amely erre a hírre meg ne szünnék, vagy mely megakadályozna engem abban, hogy ne csatlakozzam a körmenetekhez és örömtüzet ne gyűjtsak a néppel.«

Három évvel később, 1547 március 31-én meghalt I. Ferenc. Medici Katalin huszonnyolc éves korában Franciaország királynéja lett.

»Miközben I. Ferenc haláltusáját vívta — írja egy kortárs —, egy nő vonaglott a földön és zokogott kétségbeesetten. Ez a nő Medici Katalin volt. Vájjon csak az elhunyt király iránti vonzalma csalta ki szeméből a köny-

nyéket? Nem, ő önmagát siratta, a sorsot, amely reá várakozott.«

Mint francia királyné, Katalin továbbra is nagyon kis szerepet játszik. Az udvar legfőbb hatalmassága Diane de Poitiers, aki kerek húsz évvel idősebb a királynénál.

Katalin királyné a legodaadóbb anyának mutatkozik és nagyszámú gyermekei nevelésének minden legkisebb részletére személyesen ügyel fel. »A király és én — írja Mme d'Humiéresnek 1548 május 4-én — azon a véleményen vagyunk, hogy kenyérlevest adjanak Claude lányomnak, mert az egészségesebb a pépnél.« Egyformán foglalkozik lányai ruhájával és fiai nadrágjával. Később ő lesz leányainak első nevelőnője. »A királyné — írja a lotharingiai bíboros — magához veszi két lányát, mert azt akarja, hogy előszobájában aludjanak, olyan közel hozzá, amilyen közel csak lehet.«

De nemcsak jó anya, hanem ugyanolyan jó hitves is. Mélységes, önfeláldozó vonzalommal, vakon szereti II. Henriket. A connétablenak ezt írja: »Ön tudja, milyen vonzalmat érzek a király és szolgálata iránt, elannyira, hogy soha egyéb nem jár az eszemben, és ha azt kellene hinnem, hogy visszatetszést szül nála valami, amit teszek, inkább meghalnék.« Később, II. Henrik halála után így ír leányának, a spanyol királynénak: »Oh leányom, ajánld magad Isten kegyelmébe, mert hiszen láttad magad, hogy én is boldog voltam mint te és nem tudtam elképzelni magamnak más bajt, mint hogy atyád, a király, aki érdememen felül megbecsült, netán nem szeret úgy, mint ahogyan én kívánom. De én, mint jól tudod, úgy szerettem, hogy folyton reszkettem érte. És ime, Isten elvette tőlem.«

Katalin minden reggel hét órakor kelt fel, a királlyal egy időben. Míg az uralkodó tanácsosait fogadta, a királyné nagyszámú leveleit mondta tollba titkárának. Medici Katalin ránkmaradt levelei — noha a legtöbb bizonyára elkallódott — néhány ezerre rúgnak. Jó részüket elejétől végig saját kezével írta.

Tíz órakor udvari mise. Az első étkezés csak 11 órakor van, a kápolnából jövet. Ezután a kihallgatások következnek, melyek délutáni két óráig elhúzódnak. Ekkor kezdődik az úgynevezett cercle a királynénál,

melyen gyakran a király is résztvesz. Ezt követőleg, ha az idő szép, a király labdázik és a királyné sétára indul; esős napokon a király kockát vet vagy fagottozik, Katalin pedig hímez és felolvastat magának valamilyen irodalmi vagy tudományos könyvből. Hat órakor családi vacsora; hetenként kétszer bál.

Brantome a következő képet festi Katalinról: »Nagyon szép és fejedelmi termetű volt, gyönyörű megjelenésű, szükség esetén szelíd és nyájas, kecses, szép és megnyerő arcú. Nyaka fehér és gömbölyű volt, kezei pedig, mint beszélik, a legszebbek voltak, melyeket valaha látott valaki... Fia III. Henrik király örökölte tőle ezeket a szép kezeket.«

Brantóme a kézimunka iránti nagy előszeretetéről is megemlékezik. »Ebéd után mindig sok időt töltött avval, hogy selyemre hímezett, amely munkában a legnagyobb ügyességet sajátította el.«

Katalin nemcsak feje, de szíve és esze is volt a francia udvarnak, melynek jelenléte addig sohasem ismert fényt kölcsönzött. Pompás öltözetű főpapokon és nemes urakon kívül háromszáz udvarhölgy és nemes kisasszony alkotta a királyné »testőrségét«, akik közül az egyik szebb és kecsesebb volt a másiknál. A királyné sokat adott arra, hogy mindegyikük dúsan és a lehető legjobb ízléssel öltözködjön.

»A francia nemesek — írta akkortájt Shakespeare — külsejükben kitűnő ízlést és a leggondosabb tapintatot árulják el.« Brantóme pedig: »Medici Katalin udvara valóságos földi paradicsom és minden szépség iskolája volt, úgyhogy díszére és becsületére vált Franciaországnak. Környezetében Katalin a legválasztékosabb modort és az udvarias társalgás művészetét honosította meg. Nem hiszem, hogy ezeket Olaszországból hozta volna magával, ahonnan tizennégyéves korában elkerült, inkább I. Ferenc-től és nővérétől, Navarrai Margittól tanulhatta és utóbb tökéletesítette veleszületett ízlésével és képességeivel.«

»Medici Katalin szobája, — jegyzi meg Brantóme — ahol a királyné hangversenyeket rendezett, minden jóra való ember előtt nyitva állott. Társalgója nemkevésbé csábító látványt nyújtott. Telistele volt szép fiatal lányokkal, akik beszélgettek, társalogtak és csevegtek.«

A székek különböző magasságúak voltak, ami a gyülekezetet még festőibb színben tüntette fel. A hajadon

udvarhölgyek, akik a királyság legjobb családjaiból származtak, a földön elhelyezett párnákon ültek, úgy, hogy a hullámos redőkben szétterülő tarka-barka szép selyemruhák nagy, csillogó pünkösdi rózsáknak látszottak, melyekkel a szoba mintha be lett volna szórva. Medici Katalin leltárában egyéb berendezési tárgyak között négyszáznál több, erre a kedves célra szolgáló vánkos szerepel a legkülönbözőbb formákban és a legelbűvölőbb színekben.

Képzeljük el magunknak az akkori termeket, a maguk arannyal árnyékolt élénk színeivel, faburkolataival és ablakpilléreivel, amelyek egészen a kockákra osztott, vagy láthatóan keresztbe fektetett gerendákon nyugvó mennyezetig érnek. Másutt a falak élénk árnyalatú kordován bőrrel vannak bevonva, melyeket virágok, lombok és arabeszkok díszítenek vörösesbarna alapon, piros vagy régi bronzra emlékeztetően zöld reflexekkel. A padlót mindenütt keleti szőnyegek takarják, melyeket a királyné Velencéből hozat. Az összes bútorok arannyal árnyalt pazar színekkel vannak befestve. Elgondolható, milyen kápráztatóan hathattak a Louvre termei akkor tündöklő színeikkel és elragadó összhangba olvadó árnyalataik tarka pompájával. Még a legszembeesőbb és látszólag legmerészebb színek sem rínak ki az együttesből. A férfiak és nők ruházata egyaránt díszes: mindenütt selyem, brokát, virágos bársony, csipke, drágakő, fejrevaló aranyháló, ezüsttel átszőtt szövet, mindig a legtündöklőbb színekben. Az emberek az arcukat is kendőzik. A festékek rikítóan pirosak. A szolgák és apródok, a lakájok és lovászok ugyancsak a legpazarabb öltözetben járnak, vörösben és sárgában vagy zöldben és fehérben. A fiatal urak hasított kabátujjakat viseltek és buggyos nadrágot, mely alatt a skarlát vagy élénksárga selyemből készült alsóruhák az öltözet fehér vagy világoszöld anyagát még jobban érvényre juttatták. Az egész együttes szivárványos pompájával és a színek százféleségében is megőrzött összhangjával vakítóan szép lehetett. »A világ — mondja még mindig Brantome — sohasem látott ehhez hasonlót.«

Nem csoda, ha Jacques-Auguste de Thou, a francia történész, Medici Katalint *femina superbi luxusnak* nevezi. Az is bizonyos, hogy Franciaországnak sem előtte, sem utána nem volt gazdagabb királynéja.

S mindez ünnepségek közepette, melyeket rendezett és felséges szépségével emelt, Katalin a legügyesebb politikussá fejlődött. Hogy a pompaszerető királyné külseje alatt mi rejtőzött, tragikus körülmények között mutatkozott meg. 1557 augusztus 10-én a Montmorency vezérlete alatt küzdő francia hadsereget Saint-Quentin falai alatt megverték. Más fegyveres erő nem volt s az ellenségnek szabad út nyílt a fővárosba. Párizs vacog a rémülettől. A francia történelemnek e drámai pillanatában írta II. Henrik Guise hercegnek ezeket a csodálatos és mély-ségesen francia szavakat:

»Nincs más hátra, mint bízni és nem ijedni meg semmitől.«

I. Henrik Compiégnebe siet, hogy ha lehetséges, új hadsereget toborozzon. A királyné egyedül marad Párizsban. Megdöböntő lelkierővel kiáltja egy egész megrettent nép fülébe a mentő jelszót: »A haza veszélyben van« és ahelyett, hogy bátorságát elveszítené, Henrik király szavaihoz képest mindenkibe bizalmat és új hitet önt. Saját jószántából a parlamentbe megy, ahová összehívatta a kamarákat. Beszámol a haza bajáról, a király erőfeszítéseiről, az aggodalomról és egyben a büszke önbizalomról, melynek minden szívet át kell hatnia. »A királyné.— jelenti a velencei követ — olyan meggyőzően és olyan ékesszólással beszélt, hogy minden lélek megindult hallatára.«

A parlament sapkalobogtatással, egyhangúlag megadta a kívánt segélyt; a főemberek háromezrezer livret ajánlottak fel. És a királyné megegyezően felszólal, hogy köszönetet mondjon a gyülekezetnek. »Annyi kedvességgel s egyben annyi eréllyel beszélt, — mondja egy fültanu — hogy egyetlen szem sem maradt szárazon.« Az ülés végeztével, mint a velencei követ hozzáfűzi, olyan taps és olyan tetszésnyilvánítás jutalmazta a királyné magatartását, hogy arról senkinek sem lehet fogalma, aki nem látta ... »Az egész városban nem beszélnek másról, mint Ófelsége nagyszerű viselkedéséről.«

Franciaország meg volt mentve, az ellenséget kiszorították az országból. A cateau-cambrésisi egyezmény, melyet 1559 április 3-án írtak alá, visszaadta a királyságnak a békét. De már két hónappal később bekövetkezett az a végzetes esemény, mely Katalin egész életét újból felforgatta: a király halála.

1559 június 30-án a Tournelles palotájában torna-játékot rendeztek Valois Erzsébet férjhezmenetele alkalmából és II. Henrik Montgomery grófjával csapott össze, aki VieilleviUe szavai szerint »nagy és tagbaszakadt fiatalember« volt. A királyt melle közepén érte ellenfelének lándzsadöfése és a döfés olyan heves volt, hogy a gerely darabokra tört és egyik szilánkja a sisak rostélyán keresztül mélyen a király szemébe fűrődött.

»Végem!« suttogta, miközben kivitték a porondról.

Egy percnyi pihenés után II. Henrik hozzátette:

»Ne bántsák Montgomeryt, ő semmi hibát nem követett el, megbocsátok neki.«

A királyné ott volt a jelenetnél és elvesztette eszméletét.

A szilárd jellemű és nagyelméjű uralkodó negyvenéves korában halt meg, olyan időben, mikor Franciaországnak nagyobb szüksége volt egy sorsát intéző erős kézre, mint valaha.

A halott aságy lábánál Katalin egy teljes nap feküdt mozdulatlanul, önkívületben. Aztán kiment és bezárkózott szobájába, ahol hosszú heteken át maradt és melyet a velencei követ így ír le:

»Ez a szoba teljesen feketével volt bevonva, úgy, hogy nemcsak a falakat, hanem az egész padlót is bakacsin burkolta. A szobában csak két gyertya árasztott világot, amelyek az ugyancsak fekete szövettel borított oltáron égtek. A királyné ágya is le volt takarva, őfelsége a legkomorabb ruhát öltötte magára, hosszú uszályos fekete ruhát, melynek minden dísze egy hermelingallér volt. A skót királynő, most legkeresztényibb uralkodónő (Stuart Mária) ugyanabban a szobában tartózkodott, de ő tetőtől talpig fehérben. Ott volt Madame Marguerite is, az elhunyt király nővére és a szavojai herceg neje, továbbá a francia királyi hercegnő, a spanyol királyné, a lotharingiai hercegné és húga, a kis Margit, valamennyien fehér ruhában. Ezt a gyászt negyven napig viselték.«

A követ, aki a velencei köztársaság nevében tolmácsolta Katalin előtt részvétét, így ír:

»A királyné válaszolt környezeté nevében, de olyan megindult és gyöngye hangon, hogy szavait a legnagyobb figyelemmel sem lehetett megérteni. Mert nemcsak hangja volt halk, hanem fején fekete fátylat viselt, mely egészen beburkolta és még arcát is elfödte.«

Katalin ezt a gyászruhát egész életében viselte.

Medici Katalin az első francia királyné, aki férje után fekete gyászt viselt az addig használt fehér szín helyett, melyről az elhunyt király özvegyét egészen a tizenhatodik századig »fehér királynédnak nevezték.

A király haldoklása közben megbocsátott Montgomerynek, akinek valóban semmit sem lehetett szemére vetni. Katalin mégis csökönys gyűlölettel üldözte. Montgomery később belevetette magát a protestáns lázadásba. Miután Domfront várában megostromolták és megadásra kényszerítették, a kapitulációban biztosították neki »életét és ingó jószágait«. A királyné azonban résen volt. Montgomeryt parlamenti törvényszék elé állították és fővesztésre ítélték. Medici Katalin ragaszkodott ahhoz, hogy a lefejezésnél jelen legyen.

Az új király, II. Ferenc, tizenöt és fél éves korában az uralkodóház hagyományaihoz képest nagykorúvá lett. Stuart Máriát vette nőül, aki kedves és szeleburdi asszonyka létére egyszer elszólta magát és »kalmárlány«-nak nevezte anyósát. Természetesen visszamondták Katalinnak és a vetélkedés a két nő között egyre jobban kiélesedett. II. Ferenc szenvedélyesen csüggött a kedves fiatal királynén és Katalin, aki több volt nagyvilági nőnél, hatalmát és befolyását féltette. Erről az asszonyháborúról festi Balzac az itt következő kedves képet:

»Anélkül, hogy kitalálta volna a visszafojtott becsvágy nagyságát, mely hideg verejtéket csalt a firenzei nő (Medici Katalin) homlokára, a pajkosarcú skót asszonyka tudta, hogy nagybátyjának, Guise hercegnek hatalomra jutása (II. Ferenc ugyanis a tényleges hatalmat ez időben egészen a hercegre ruházta) Katalint éktelen haragra gerjesztette. Stuart Máriának legnagyobb kedve abban teit, ha anyósára kémkedhetett, akiben cselszövőt és a hatalomból kiesett, de még mindig bosszút forraló parvenút látott. Az idősebb nő arcát komorrá, sötétté és kissé félelmetessé tette a színtelen bőr, mely az olasz nők arcát nappal sárga elefántcsonkhoz teszi hasonlóvá és csak gyertyafénynél mutatja őket szépnek, viszont a fiatal királynénak üde és vidám arca volt. Tizenhatéves korában Stuart Máriának megvolt az a szőke fehérsége, mely híressé tette. Üde, pikáns, nemesvonalú arccoskáján az a gyermekes dévajtság látszott, mely szabályosan ívelt

szemöldökein, élénkfényű szemein és csinos szájának makrancos vonalán is kiütközött. Akkoriban fejlődött ki lényének az a macskaszzerű kecsessége, melyen semmi sem tudott erőt venni, sem a hosszú rabság, sem az ijesztő vérpad látványa. A két királyné, akik közül az egyik élete hajnalán, a másik már nyarában volt, a két legélesebb ellentétet testesítette meg. Katalin uralomravágyó özvegy királyné volt, akinek lelkében a hatalomvágyon kívül nem lakozott más szenvedély; Mária bohókás, könnyelmű gyermekasszony volt, aki játékszernek használta koronáit. Katalin borzasztóságokon törte fejét, a Guisek meggyilkolásának előkészítésén, abban a tudatban, hogy ez az egyetlen eszköz, mellyel ártalmatlanná teheti azokat, akik fölébe kerekedhetnének a trónnak és a parlamentnek; Máriának sejtelve sem volt róla, hogy bírói ítélettel szentesített gyilkosságnak fog áldozatul esni.«

A vallásháborúk hevességéről már volt szó.

A Valois-k a trónon ültek ugyan, de satnya, beteges gyermekek voltak, játékszerek egy nő kezében. A Bourbon-Condék fiatalabbik ága már régen szemet vetett a koronára. Minden pillanatban készen voltak arra, hogy magukhoz kaparintsák és ezért élére állottak a hugenotta-mozgalomnak, melyet családjuk roppant súlyával és Condé herceg személyes kiválóságaival erősítettek. Evvel szemben a katolikusok a Guiseket ismerték el vezéreiknek, ezeket a lotharingiai hercegeket, akik Nagy Károly leszármazottainak vallották magukat és ugyancsak a kedvező alkalomra vártak, hogy visszaszerezzék házuknak a francia koronát, melyet állításuk szerint minden jog és igazság ellenére raboltak el tőlük.

A Guisek helyzetét lényegesen kedvezőbbé tette a család élén álló férfiak személyes kiválósága. Ezek a férfiak a lotharingiai bíboros és főként fivére, a nagy Guise voltak.

A lotharingiai kardinálisról később Ricasoli követ így írt: »A lotharingiai bíboros pápa és király egy személyben.« Harminchétéves volt, csodálatosan kipallérozott szellemmel és meggyőző ékesszólással megáldva. A velleencei követ úgy emlékezik meg róla, mint »kora legnagyobb politikai lángelméjéről.«

Ami pedig Francois de Guise herceget illeti, Franciaországnak, legalább is Napóleonig, nem volt nála jelen-

több katonai tehetsége. Guise tartotta meg Franciaországnak Metzét, mikor V. Károlyt visszavonulásra kényszerítette. Ugyancsak ő ragadta el az angoloktól Calais-t avval a csodálatos haditettével, mely hadvezéri pályájának második fénypontja. Az egész ország hazafias lázzal és ujjongó lelkesedéssel fogadta a nagy hadvezért, mikor aranyhímes fehérselyem dolmányában végiglovagolt Párizson. A nép valódi fejedelmét üdvözölte benne.

Francois de Guise fivérével együtt uralkodott az ifjú IX. Károlyon és hatalma még jobban megerősödött az amboisei összeesküvés után (1560 márciusában), amikor a nagy hadvezér ébersége megghiúsította a La Renaudie vezetése alatt álló protestáns párt államcsínyét, melynek célja a király és az anyakirályné elrablása volt. Az összeesküvés, az azt követő véres megtorlás és az angolok beütése, akik a pillanatot kedvezőnek látták, hogy Franciaország belső ügyeibe avatkozzanak, az ennek folytán előállott zavarokat és bajokat tetemesen fokozták.

Az összeesküvés másnapján Trockmorton, Anglia párizsi követe, aki izzó gyűlölettel viseltetett Franciaország ellen, ezt írta Erzsébet királynőnek:

»Itt az ideje, hogy a pénzeszsákokat megnyissuk; soha még pénzt ennél jobban nem fektettek be.«

A protestánsok Angliából, Hollandiából és Németországból merítették erejüket; a katolikusok Spanyolországra támaszkodtak. Mindketten bűnös kézzel ütöttek sebet saját hazájukon, de a véres viszályban a firenzei nő megőrizte francia lelkületét és politikája kezdetben, mint már mondtuk, az ellentétek kiegyenlítésére és kibékítésére irányult. Szavai és cselekedetei között teljes volt az összhang, mikor a királyság kancellárjává Michel de l'Hospitalt tette meg. Michel de l'Hospital a királyné embere volt és mint ilyen, az ő nézeteit tolmácsolta, mikor a rendek gyűlésén 1560-ban ezt mondta:

»Tartsuk meg valamennyien a keresztény nevet és ne nevezzük magunkat se lutheránusoknak, se hugenottáknak, se pápistáknak, mert mindez pártokat és pártviszályt jelent.«

Ebben a szellemben határozta el Katalin, hogy a főpapság és a Sorbonne ellenzése dacára megrendezi Poissyban a híres hitvitát. A protestáns Desgallards 1561 szeptember 8-án ezt írja az angol Trockmortonnak:

»A királynénak és a hercegeknek úgy tesztek, hogy maguk is jelen legyenek a vitán. A Sorbonne doktorai, akik ma Saint-Germainbe jöttek, hogy ellenvetéseiket elmondják, semmit sem értek el.« A két párt, a katolikus és a protestáns, legkitűnőbb szónokait küldte ki és a cél az volt, hogy kölcsönös alapot keressenek a megegyezésre. De a királynén és miniszterén kívül ezt a megegyezést komolyan senki sem akarta.

1560 december 5-én Katalin egyik leányához, a spanyol királynéhoz intézett levelében így festi a helyzetet:

»Isten elvette tőlem atyádat, akit, tudod, mennyire szerettem, és három kis gyermekkel hagyott engem ebben a szétszaggatott országban, ahol senkim sincs, akiben egészen megbízhatnám és aki nem saját céljainak elérésére törekednék.«

Mikor egyízben Chantormay követnek megrendült egészségi állapotára panaszkodott Katalin s a követ azt a nézetét fejezte ki, hogy ennek oka alighanem a túlsók dinnyével, tökkel és más gyümölcssel való táplálkozás, Katalin ezt felelte:

»Nem a kertben nőnek azok a dinnyék és gyümölcsök, amelyek engem beteggé tesznek.«

Az események rohamosan kergetik egymást. A wassyi mészárlást (1562 március 1) a dreuxi ütközet követi (1562 december 19) majd Francois de Guise meggyilkolása Poltrot de Móré kezétől 1563 február 18-án. Ez a legutóbbi esemény mélységes benyomást tett Katalinra. Ragaszkodik hozzá, hogy ő maga hallgassa ki a gyilkost és nem sokkal azután ezt írja a szavojai hercegnőnek:

»Bevallotta, hogy száz tallért kapott Coligny admirálistól ezért a gáztettéért; hogy nem is akart eljönni, de Beza és egy másik prédikátor lelkére beszéltek és biztosították arról, hogy ezért a tettéért a menyországba jut. Csak erre tökélt el magát és az admirális hatvan tallért adott neki, hogy tegye el láb alól Guiset, Montpensier herceget, Sansacot, Sipierrret és engem. Jó lesz, úgymond, ha vigyázok gyermekeimre és magamra, mert az admirális mértéktelenül gyűlöl.«

Vájjon őszinték voltak-e Poltrot de Méré közlései? Csak bajosan hihető, hogy Gaspard de Coligny, aki minden bizonnyal nagy ember volt, efféle gonosztetre vetemedett

volna. De Katalin hitt a vallomásnak. A hugenották dicső vezérétől való félelme valóságos rögeszméjévé lett és annál jobban erősödött, minél inkább megnőtt az országban Coligny tekintélye, akinek hatalma hovatovább végveszéllyel fenyegette a királyi hatalmat.

Katalin mindazonáltal elég nagylelkű volt ahhoz, hogy újabb tanúbizonyságát adja békés hajlandóságának az 1563 március 22-én megkötött amboisei békével, mely mindenki kielégítésére törekedett és ehhez képest senkit sem elégített ki.

1567 szeptemberében a hugenották új tervet szőnek, hogy elrabolják az udvart, mely akkor teljes számban együtt volt a montceauxi kastélyban. Katalin idejében értesült a tervről és október 25-én fiával és kíséretével együtt futva keresett menedéket Meaux falai mögött. Elképzelhető, milyen izgatott állapotban.

»Soha nem hittem volna — írja a szavojai hercegnek —, hogy a király alattvalóinak szívében ilyen nagy és vesztjósító tervek verhetnek gyökeret.«

Ez az ügy Guise meggyilkolásával együtt borzasztó súllyal nehezedett a jövőre. Katalin végül is napról-napra attól rettegett, hogy az udvart elrabolják, esetleg le is gyilkolják.

A Szent Bertalan-éji mészárlás 1572 augusztus 24-én játszódott le . . .

Az izgalom Párizsban tetőfokára hágott: hajszál híján bekövetkezett volna az új kirobbanás, melynek következménye nem lehetett volna más, mint újabb véres polgárháború. A királyné, akit a megegyezés érdekében tett erőfeszítéseinek kudarcra elkeserített, végül is minden önuralmát elvesztette. Nem is gondolt már másra sem ő, sem legtöbb tanácsadója — Anjou hercege, a későbbi III. Henrik, Birague, Nevers, Tavaimé és Gondi —, mint hogy Colignyt és a protestáns mozgalom akkor Párizsban tartózkodó vezéreit eltegyék láb alól. IX. Károlyt semmibe sem avatták bele. A szenvedélyek hevében a kiadott utasításokat sokszorosan túllépték és az eredmény fosztogatások kíséretében lezajló tömegmészárlás volt.

Katiim 1572 október elsején ezt írja Franciaország velencei követének: »Olvastam, amit azok véleményéről ír ön, akik feltételezik, hogy a Coligny admirális és pártbívei személyén végrehajtott gyilkosságok felbujtói én és

fiam, az Anjou herceg voltunk; ugyancsak olvastam, hogy sok ottani ember nézete szerint a gyilkosok rossz szolgálatot tettek fiannak a protestáns fejedelmek szemében, akik mindnyájan őt akarták megválasztani német császárnak — és mindezeknek azt válaszolhatom, hogy bizonyosan nem tettem, nem tanácsoltam és nem engedtem meg semmi egyebet, mint amit a becsület, a kötelesség és a gyermekeim iránt érzett vonzalom parancsolt, tekintettel arra, hogy az admirális boldogult uram, Henrik király halála óta minden cselekedetével és egész magatartásával kimutatta abbeli szándékát, hogy az országban felfordulást idézzon elő és fiam-uramtól, annak köztudomás szerint törvényes birtokosától elvegye a koronát, miért is, ahelyett hogy alattvalóhoz illően urának ismerte volna el fiamat, úgy berendezkedett az országban, hogy a királyénál semmivel sem kisebb hatalommal rendelkezett saját hitsorsosai fölött és fejedelme ellen pártot ütve, fegyveres erővel elfoglalt több várost, melyet vele és fivérével szemben megtartott és megvédett, elannyira, hogy több ütközettől sem riadt vissza, miáltal nagyszámú ember halálát idézte elő, akiket ez alkalommal öltek meg. És még az utolsó béke és megegyezés óta is oly veszélyes összeküvést szőtt a király fivére és jómagam személye ellen, mint azt az idegen fejedelmek és mindé világ szemében nyilvánvalóvá teendi a már megindított és a párizsi parlament törvényszéke előtt nemsokára ítéletre kerülő pör, hogy bizonyos vagyok benne, miként azt fogják mondani, hogy fiam, uram és királyom csak azt tette, amivel uralkodó létére nagyságának tartozott és hogy az admirálist, akinek az országban akkora ereje és hatalma volt, nem lehetett másként büntetni lázadásáért és engedtlenségéért, mint azon a módon, melyet személyén és párthívein kényszerűségből végrehajtottak. A király maga eléggé sajnálja, hogy a nagy izgalomban több más vallásukbeli személyt is megöltek a katolikusok, akik joggal nehezteltek a zavarok folyamán ellenük elkövetett leírhatatlan gonosztettekért, fosztogatásokért és egyéb bűnös cselekedetekért. De most végül is helyreállt a nyugalom és ebben az országban csupán egyetlen király és egyetlen igazság uralkodik, melyet mindenkinek kötelesség és méltányosság szerint szolgáltatnak és a valláskülönbség előidézte sok baj arra az elhatározásra indította

a királyt, hogy a jövőben a magáén kívül más vallást nem tűr.«

A levél érdekessége arra készítetett bennünket, hogy teljes egészében leközljük, mert a Szent Bertalan-éj magyarázatát tartalmazza az anyakirályné tollából, aki annak értelmi szerzője volt, ugyanakkor azonban a politikát is megvilágítja, melyet a továbbiakban ő és fia követni iparkodott.

III. Henrik 1574 május 30-án követte a trónon bátyját, IX. Károlyt. Henrik mindig kedvenc fia volt anyjának. A velencei követ 1572-ben egyik sürgönyében így emlékezett meg róla: »Ő anyjának jobbszeme és lelke.«

Medici Katalinról életének ebben a szakában Balzac a következő képet festi: »Noha a szokássá vált színlelés és a kor következtében Katalin az apáca álarcát öltötte magára döllyfös és megkínzott, sápadt és mégis kivételesen mély, okos és fürkésző vonásaival, melyek arcképe minden megfigyelőjének feltűnnek, az udvaroncok nem egyszer vettek észre felhőket a sima firenzei márványhomlokon. Soha még uralkodónak nem volt az övénél tiszteletreméltóbb külseje. Fekete bársony főkötője, mely csúcsban futott össze homlokán — egész életében gyászt hordott II. Henrik után — apácafátyol módjára keretezte be parancsoló és hideg arcát, melynek egyébként szükség esetén olaszos báj tudott kölcsönözni.«

Kedvenc fiának uralkodása közben érték a legnagyobb csapások. Egymás után vesztette el négy fiát, akikhez vérmes reményeket fűzött, mert szenvedélyes szeretettel csüggött családján és nagybátyjait, X. Leót és VII. Kelement is nagyon szerette. Utolsó életbenmaradt fiának nem voltak ivadéka. Végül kisiklott kezéből a hatalom is, melyhez, mióta izére rájött törhetetlenül ragaszkodott. A tekintélyére féltékeny III. Henrik már nem kérte ki tanácsait. Mikor Guise Henriket, Francois fiát, aki a család tagjai közül másodiknak viselte a *Balafré* (sebhelyes) nevet, a királyné kifejezett akarata ellenére meggyilkolták, a királyné fájdalma nem ismert határt.

A második *Balafré* az országban, de különösen Párizsban atyjához hasonló népszerűségnek örvendett és a királyi tekintély rovására ijesztően kiterjesztette hatalmát. 1588 december 23-án bloisi kastélyában III. Henrik parancsára kivégezték. Katalin megborzadt, mikor fia

tudomására hozta a hírt. Vér, ismét vér, mindig csak vér! Élete alkonyán a sok kiöntött vért vádat harsogó áradatként látta hömpölyögni maga körül.

Néhány nappal a kivégzés után Bourbon bíboros a kastély egyik folyosóján találkozott vele. A bíboros talpig vörösbe volt öltözve.

»Ah, asszonyom, Ön egymásután túlél valamennyiünket.«

Katalin minden tőle telhető eréllyel tiltakozott, de borzasztó fáradtság vett erőt rajta és így szólt:

»Nem bírom tovább, ágyba kell feküdnöm.«

1589 január 5-én halt meg hetvenéves korában, általános részvégtlenség közepette. »Annyit törődtek vele, mint egy halott kutyával«, mondja egy korabeli író.

Balzac a következő szavakban foglalja össze ítéletét Medici Katalinról:

»Helyzete folytonosan megújuló nehézségeit latolgatván, arra a meggyőződésre jutottam, hogy a történetírók igazságtalanok voltak ezzel a királynéval szemben. A legmagasabb fokon megvolt benne a királyi méltóság tudata s ezt a méltóságot csodálatraméltó bátorsággal és kitartással védelmezte.«

Katalin egyszer ezt írta a spanyol követnek: »Legfőbb gondom mindig az volt, hogy megtartsam a birodalmat és elejét vegyem annak, hogy az elégedetlenség következtében részekre bomoljon.«

A RENAISSANCE ÉS A FORRADALOM

El lehet mondani, hogy Medici Katalin uralkodása pontot tesz a renaissance után.

Mindent egybevetve, mi hát a renaissance? Számos igen eltérő meghatározása van, nemcsak mert különböző emberek különböző véleményen voltak róla, hanem mert a legellentétesebb szempontokból vizsgálták.

Úgy látszik, mintha a nagy átalakulást, mely a tizenötödik század végén és a tizenhatodik század elején alapjaiban felforgatta Nyugateurópát, túlságosan gyakran vették volna szemügyre tisztán a művészet látószögéből. Talán sikerült a fentebbiekben más, mélyebben fekvő okokra és következményekre rámutatnunk. A művészeti elem jelentőségét senkisé nem vonhatja kétségbe, vagy mellőzheti hallgatással; de mint láttuk, a vallási reformáció ugyancsak egyike volt a renaissance nagy tényeinek. Nem kisebb fontosságúak a politikai és társadalmi átalakulások. A politikaiakat a központosítás általános szükséglete idézte elő, annál fogva, hogy a helyi hatóságok az idők folyamán a közrend biztosítására egyre kevésbé voltak alkalmasak és a nemzeti szellem felébredt. A társadalmi átalakulásokat pedig az osztályok elkülönülése hozta létre, mely a helyi hatalmasságok már említett gyöngülésére is vezetett. Ehhez járul a jogi elem: az írott jog elterjedése és a római jog térhódítása a szokásjog rovására, különösen Németországban.

Hogy a művészetnél maradjunk, itt is lényegesen eltérnek egymástól a vélemények. Egyesek — a túlnyomó többség — a renaissance művészetében visszatérést látnak az ókori hagyományokhoz, pontosabban a római ókor

hagyományaihoz; de Louis Courajod, egyike azoknak a tudósoknak, akik a legmélyrehatóbban és legodaadóbban tanulmányozták a kérdést, a természet megfigyelésére és tanulmányozására való ráeszmélést tartja a renaissance korabeli művészet lényegének, ellentétben a hieratikus formákkal és műalkattal. »Az antik művészet — írja Courajod — mindaddig holt betű maradt a gótikus olaszoknak, míg a naturalizmus a maga felszabadító erejével e művészet értékéről, jelentőségéről és elsajátítási lehetőségeiről fel nem világosította őket.«

Épöly kevésbé egyeznek meg a vélemények arról, melyik országból származik a renaissance. Általánosságban Olaszországot jelölik meg bölcsőjének, de egy angol író, Walter Páter, egy francia, Louis Courajod és egy tudós svéd professzor, Johan Nordstrom, három egészen kiváló szellem, Franciaországba teszi a renaissance eredetét.

»Én a renaissance hajnalát Franciaországban látom, — írja az angol — és ugyancsak Franciaországban látom hanyatlását is. A renaissance a francia költészetben elvégét abban a korszakban, melyet több szempontból Joachim du Bellay költészete fejez ki a legtökéletesebben. Franciaországban hajtja kései virágait, tele azzal a finom és elbűvölő illattal, mely minden nemes túlfinomodás ismertetőjele, épúgy mint első zsengeiben megvolt az *doxTioio* (nevelő tanulás) varázsa, az indulásra készülő ifjúság komoly és fanyar gráciája, az a frissesség, mely a kezdetleges korok művészetét jellemzi.«

És a szóbanforgó korszak legújabb történésze, Johan Nordstrom, az uppsalai egyetem tanára ezt írja: teljességgel felül kellene vizsgálni a hagyományos felfogást, mely az olasz renaissanceban látja művészetünk szülőanyját.«

Rámutattunk már a gazdasági feltételek fontosságára a nyugati világ nagy átalakulásában, a pénz hatalmának túlsúlyraj utasára a társadalmi életben. A középkori Egyház megvetendőnek nyilvánította, most visszahelyezik jogaiba.

A renaissance jellemző vonása tehát hatalmas visszahatás a középkor, szóval a közvetlenül előtte járt korszak társadalmi, politikai, szellemi és művészeti élete ellen. Pontos meghatározását talán a *reakció* szó adná. Ezt a szót már Imbart de la Tour is használta. Valóban, Johan

Nordstrom teljes világosságot derített mindarra, amit az »újjászületés« művészei és főként írói a középkorból, jelesen a francia középkorból merítettek és ami nem akadálya annak, hogy munkájuk eltökélt reakció legyen az ellen a múlt ellen, melyből táplálkoztak.

Ebből a szempontból nézve a renaissancenak szoros érintkezéspontjai vannak az 1789-es forradalommal. Ez is az egész vonalon ugyanilyen irányú visszahatás. Közpon-tosítás, harc az Egyház túlkapásai ellen, művészeti téren visszatérés az ókori mintaképekhez, olyannyira, hogy a festő az alakoknak, melyeket vásznán megjelenít, egyik vagy másik görög vagy római szobor formáit, sőt tartását adja.

A forradalom a renaissancehoz hasonlóan a polgárság-nak juttatja a túlsúlyt és mindkét korszakban élesen ki-alakul az osztályok elkülönülése.

Mindkét korszakot egyaránt jellemzi a tudományos haladás hirtelen meggyorsulása: egyfelől Kopernikus, Andreas Vesalius, Geronimo Gardano, Miguel de Servet, másfelől Lavoisier, Fourcroy, Berthollet, Guyton-Mor-veau. Mindkét korszakot jellemzi a »gyermekes hit az emberi elme hatalmában és egy fényes század, valamint az egyetemes haladás közeli eljövételében«. (Petit de Julleville.) Mindkét korszakot jellemzi a nemzeti mozga-lom. Luther Márton a »welsch« szellem iránti megvetésé-ben elsőnek ébreszti fel Németországban a nemzeti öntu-datot, amiben Miksa császár segíti, az a Miksa császár, aki arra törekedett, hogy életet és lendületet adjon s nemzeti érzésnek és »mindenkinek drágábbá tegye a honi földet« (Janssen). »Ki a barbárokkal!« kiáltja Gyula pápa, mikor Olaszországból kiűzni igyekszik a franciákat, akik-nek támogatása már meghozta neki a remélt hasznot. És a királyi lobogók alatt Flandria vagy Németország határai felé masírozó francia katonák ajkán szinte már a tizenhatodik században felesendül a Marseillaise dü-börgő dallama. »Ámbátor ment vagyok a rettegéstől, nem vagyok ment a felindulástól, — írja a jó Rabelais — látván, hogy semminő becses művet nem alkotok és meg-gondolván, hogy szerte a nemes francia királyságban, a hegyeken innen és túl, mindenek szorgosan serénykednek és dolgoznak részint hazájuk megerősítésén és megvédel-mezésén, részint az ellenség kiűzetésén és megtámadásán,

és mindezt szép beosztásban, bámulatos rendben és nyilvánvaló haszonnal a jövőre, mert ezentúl Franciaországnak gyönyörűséges határai lesznek és a franciák biztosított nyugalomban élnek majd . . .« (*Pantagruel* harmadik könyvének előszava.)

A renaissance, akárcsak a forradalom, kedvez a bürokrácia kifejlődésének.

Végül pedig itt van a türelmetlenség szelleme, melyet a tizenhatodik századtól kezdve joggal nevezhetünk jakobinizmusnak. II. Fülöp spanyol király és Kálvin, a genfi diktátor, akik helyzetük minden különbözősége dacára sok hasonlóságot mutatnak, gondolkodásmódjukban és tevékenységük természetében egyfelől Saint-Justre, másfelől Robespierre-re emlékeztetnek. A türelmetlenségnek ezt a félelmetes szellemét ugyanaz a szükséglet teremtette meg, mely a francia forradalomban is feltalálható: a központosítás és egységesítés egyazon országon belül, mely egyazon kormánynak van alávetve s melyet ugyanazok a törvények, ugyanaz a hit, ugyanazok az eszmék mozgatnak.

Luther úgy beszél és úgy ír, mint Marat beszélt és írt volna helyében. »A világ tele tolvajokkal, akik közül még a legártatlanabbak az útonállók. Náluk sokkalta veszedelmesebbek az üzérek, a bankárok és a nagy kalimárok, akik nagyban űzik a lopást. És a törvény emberei még ezeknél is félelmetesebbek. A legeslegszörnyűbb haramiák azonban a papok.« A reformáció atyja ezt írja Georg Spalatin barátjához 1521 augusztus 15-én: »Tudod hogy ha a világi javakat meg kell semmisíteni, a fejedelmekéről van szó, mert hogy valaki fejedelem legyen és tolvaj ne, jóformán lehetetlenség és minden fejedelem annál jobb tolvaj, minél nagyobb fejedelem.« A német reformátor leghívebb és legjobb segítőtársa pedig, a szelíd és szeretetreméltó Melanchton, szintén így ír: »Sokan csatlakoznak Lutherhez, nem mert vallásos felfogását helyeslik, hanem mert a szabadság helyreállítóját látják benne.« Melyik szabadságét? A jó emberek alaposan zavarban lettek volna, ha meg kellett volna mondaniuk.

»Luther szabaddá fog tenni bennünket.«

»Szabaddá? Mitől?«

»Hát nem akarsz szabad lenni? Éljen a szabadság!«

»Értem, értem, csak csillapodjál.«

Azt hinné az ember, hogy 1789-et írnak.

G. H. Heinrich, a lyoni egyetem bölcsészeti karának tanára Janssen művéből készült francia fordítása előszavában már megállapította: »A tizenharmadik század végén, akárcsak a tizenhatodik elején, szavakkal fizetnek.« Ebből a szempontból a reformátorok közeli rokonságot tartanak Rousseau utódaival. Elvont kérdések, gyakran vitatható elvek és értelemről ment szavak kedvéért régi, hasznos, jótékony valóságokat rombolnak le.

Bővítsük ki ezt az általános áttekintést néhány részlettel. Láttuk: visszahatás a múlt ellen. Franciaország, írja Louis Gillet a tizenötödik század végéről és a tizenhatodik elejéről, »megengedte magának azt a fényűzést, hogy mindent előlről kezdjen«. A renaissance szenvedélyesen megtagadta az előző idők műveltségét. Az ókor és a renaissance közti századokban csak barbarizmust lát. Hogy is mondja a nagy és kedves Rabelais, aki gondolkodásmódjában mégis meg tudta őrizni a népiesség zamatát?

»A sűrű gótikus éj eltűntével szemeink kinyíltak a tündöklő napfény előtt.«

Erasmus, aki különben oly bölcs, mérsékelt és megfontolt, így beszél a középkorról: »A sötétség és a szellemi rabszolgaság korszaka.« Még a tizenhetedik században Fénélon így mert írni: »Alig vergődtünk ki a megdöbbenő barbárságból.«

A forradalomhoz hasonlóan a renaissance is központosító munkát végzett. A tizenötödik század folyamán egymásután csatlakoztak a francia koronához Normandin, Guyenne, Burgundia, Anjou, Maine, Provenc, Bretagne, Máconnais, Auxerrois, a Bar grófság, Valois, a Comminges és Angoulême grófságok; " és a királyi hatalom nemcsak kiterjedésében gyarapodott, hanem erejében és hatályosságában is. Ehhez különben a népszerű törekvések még jobban hozzájárultak, mint a fejedelmek cselekedetei és politikája. A tűrhetlenné vált helyi hatalmasságoktól a nemzet mindenfelől közvetlenül a király felé törekszik. Ugyanaz az áramlat Angliában VIII. Henrik, Németországban V. Károly és Franciaországban I. Ferenc malmára hajtja a vizet. Velence ügyvivője ez utóbbi udvarában leszögezi, hogy a királyi tekintély nagyobb, mint valaha. Soha uralkodónak nem volt hívebb, közvetleneb-

bül neki alárendelt népe. Így teheti a király 1539 augusztusában Villers-Cotteretsben kelt híres rendeletében az egész királyság területén minden törvényszéknek kötelességévé a francia nyelv használatát, mely végleg győzedelmeskedik a Loireon túl. Németországban a vidéki nemesek nyugtalan és harcias osztálya, a ritterek, elvesztik a hatalmukat és alattvalóivá lesznek a fejedelmeknek, a szász választónak, a brandenburgi és braunschweigi hercegnek, a hesseni birodalmi grófoknak, az egyházi választófejedelmeknek. Ez az első komoly lépés az egységesítés és központosítás felé, melyet Németország csak a közelmúltban valósított meg.

Ugyanígy áll a dolog az egyházi kiváltságokkal és szabadságokkal. Franciaországban a konkordátum mért rájuk halálos csapást, Németországban pedig az uralkodó fejedelmek ragadják kezükbe az egyházi közigazgatást. »Az abszolutizmus mindenütt felülkerekedik. A fejedelem, a világi hatalom ura, épúgy uralkodni akar a klérus, mint más alattvalói felett« (Imbart de la Tour). Összesűrűsödnek az erők, melyekkel az Egyháznak valaha mint kiváltságokkal felruházott helyi hatalmakkal volt dolga s melyek csaknem önkormányzattal bíró kiskirályságokat alkottak. Az Egyház ezentúl nagy, semleges testület, mely közös irányításnak engedelmeskedik.

Láttuk, hogyan ébredt fel a nemzeti eszme az erkölcsi és gazdasági szervezetekben, hogy közös együttérzésben kapcsoljon össze egy egész azonos hagyományokkal bíró népet.

A művészet területére is átcsap ez a törekvés. A középkor általánosságban még csak egyetlen művészeti felfogást ismert, mely mint egyazon vallás terjedt el a különböző népek között: a román stílust, melyet a szerzetesrendek országról országra vittek, utóbb pedig a gótikát, melyet az Ile-de France építészei még Magyarországon és Svédországban is virágzásra juttattak. Most azonban külön francia művészet, flamand művészet, olasz művészet és német művészet alakul ki, mindaddig, míg a francia művészet be nem hódol az olasz hatásnak és a német művészet össze nem roppan a reformáció következményeinek súlya alatt.

A helyi hatalmasságok meggyöngülését, mint mondtuk, szükségkép nyomon követte az osztályok elkülö-

nülése. A hűbérúr és hűbéresei között szakadatlan kapcsolat állott fenn. Találóan mutat rá erre Michelet a renaissanceról írott könyve bevezetésében. Példája jól kidomborítja a tényt: »A középkor legrosszabb századaiban a nép és az urak ugyanazokat a dalokat énekelték, a *Dies irae*t és a *Chanson de Rolandot*.« Az irodalom népszerű volt, mert a társadalmi ranglétra legkülönbözőbb fokán álló emberek közös sóvárgását fejezte ki; de mihelyt az úgynevezett uralkodó osztályok társadalmilag elkülönülnek, az irodalomban is válaszvonalat húznak maguk és a többiek között.

Eugene Baret mondja igen helyesen Lope de Vega fordításához írott előszavában: »A misztériumok és moralitások megszűnése következtében a színjátás minden gyönyörűségét és hasznosságát elvesztette népünk számára és jogos a sajnálkozó megállapítás: minél jobban eltávolodunk a középkortól, annál inkább a felső osztályok kiváltságává válik a szellemi alkotások élvezete.« Nemcsak élvezete, hanem sugalmazása is. Becses csak az az irodalom, amelynek forrása a nép lelkében, jellemében és érzésvilágában van. Bizonyos, hogy Corneille, Racine és társaik szintén remekműveket alkottak, de — nem beszélve a tisztán irodalmi tehetségről — az ő értékük is csak abban rejlik, ami bennük egyetemesen emberi maradt, más szóval, ami a néplélekkel közös tulajdonuk.

És ebben keresendő az, amit a renaissance nagy, valóban nehezen megbocsátható bűnének nevezhetünk: századokra meghamisította művészetünk és irodalmunk nagyrészét. »A francia szellem rabszolgájává süllyed a görög és latin irodalomnak, az ókori művészetnek és műveltségnek« (Louis Courajod). Vájjon mit alkotott a tizenhatodik század francia festészete az arcképfestésen kívül, ahol a művész ecsete vagy irón ja kénytelen-kelletlen az élő természetből merítette az ihletet? Képzeljük el, mit jelentett volna, ha a következő században Poussin és Claude Lorrain itthoni jeleneteket és tájakat festenek? Egészen kevesen, mint Le Nain és Dumesnil de la Tour megkísértik, hogy kiszabaduljanak a szorongató nyomás alól, de nem értik meg őket. Csak a tizennyolcadik században hozza vissza Watteau és Chardin a francia művészetet Franciaországba. Mi maradt igazán élő a »nagy század« irodalmából? Az, ami kisiklott a renaissance-kori

humanizmus hatása alól. Moliere, La Fontaine és Perrault meséi. Csökönnyös elszigeteltsége Angliát, a szigetországot képessé tette arra, hogy irodalmával kiemelkedjen a mindent elborító vízözönből. A tizenhatodik század angol íróinak megvolt az a szerencsájük, hogy angol írók maradhattak. Meg is látszik Shakespeare és a többi vele egykorú angol drámaíró munkáinak duzzadó életerején, egészséges üdeségén. Shakespeare mindenk felett áll, a színház terén senki sem mérhető hozzá. Aischylosig és Sophoklesig, e két görögül érző és teremtő íróig kell visszamennünk, hogy olyan drámai műveket találjunk, melyeket az övéi mellé állíthatunk. Shakespeare akkor is mélységesen, egyszerűen és lüktetően angol, mikor rómaiakat, olaszokat, dánokat visz színpadára. Azért Shakespeare.

Ismételjük meg Louis Gillet mondását: Franciaország megengedte magának azt a fényűzést, hogy mindent előlről kezdjen.« Ha egy nép fittyet hány az ősök munkájának, nemcsak helytelenül cselekszik, hanem minden bizonnyal ostobaságot is csinál.

Mielőtt a renaissancenak szentelt könyvünket lezárnék, néhány szóval utalni akarunk azokra a legújabb munkákra, melyek az ókori és latin befolyás mellett a szaracén és arab hatást domborítják ki a szóbanforgó kor szellemi életére. E. F. Gautier nemrégiben megjelent könyvére gondolunk, melynek címe *Moeurs et coutwnes des Musulmans* (A mozulmánok erkölcei és szokásai). Gyakran elfelejtjük, hogy civilizációnk mennyi mindent köszönhet a szaracéneknek: az iránytűt, a papírt, melyet ők hoztak hozzánk Kínából, a lőport és a csillagászat sok új felfedezését, melyek Kopernikus megállapításait lehetővé tették; ugyancsak ők voltak az elsők, akik a vegyészetet tudományos alapon művelték és ők adták nekünk az algebrát. »Képzeld el, — így fejezi be fejtegetéseit E. F. Gautier — mire jutott volna az egész renaissance a szaracén civilizáció hagyatéka, a könyv, a lőpor és az iránytű nélkül!« És az új civilizáció az arab vívmányok felhasználásával pontosan akkor kezdődött, mikor az arab szellemi élet megállott fejlődése útján. Az egyik futó a másiknak adja át a szent szövétneket.

TARTALOM

	Oldal
I. A gótikus éj	1
II. Kolumbusz Kristóf és Kopernikus	6
III. Bankárok és spekulánsok	19
IV. A Mediciek	33
V. A humanisták	56
VI. Erasmus	81
VII. A francia irodalom	98
VIII. A pápák.....	127
IX. Az olasz dicsőség füstje	148
X. A francia művészet a tizenötödik század végén és a tizenhatodik század elején	174
XI. Savonarola	192
XII. VI. Sándor	210
XIII. II. Gyula	225
XIV. I. Ferenc olasz politikája	253
XV. A konkordátum	261
XVI. A reformáció	290
XVII. Medici Katalin	300
XVIII. A renaissance és a forradalom	317

	Oldal
Anton Fugger (Christoph Amberger festménye az augsburgi Fugger- gyűjteményben)	24
Lorenzo dei Medici (Michelangelo szoborműve a firenzei Medici-kápolnában)	48
Rotterdami Erasmus (Georg Pencz festménye a Windsor-kastélyban)	96
Savonarola (Fra Bartolommeo festménye a firenzei San Marco- múzeumban)	192
VI. Sándor pápa (Pinturicchio freskójáról a Vatikánban)	216
II. Gyula pápa (Rafael festménye a firenzei Pitti-képtárban)	240
I. Ferenc francia király (Ismeretlen francia mester műve a Louvre-ban)	256
X. Leo pápa (Rafael festménye a firenzei Pitti-képtárban)	272